This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

3 2044 103 247 292

1.40

Bd. May 1936

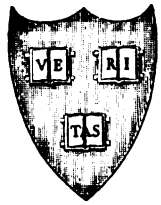

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Received APR 17 1933

A
MAGYARORSZÁGI KIVÁNDORLÁS
ÉS
A KÜLFÖLDI MAGYARSÁG.

IRTA

Dr. THIRRING GUSZTÁV ADOLF

egyetemi magántanár, a székesfővárosi statisztikai hivatal aligazgatója, a m. tud. akadémia levelező tagja, a nemzetközi statisztikai intézet tagja.

2 TÉRKÉPPEL ÉS 11 GRAPHIKUS RAJZZAL.

PRINTED IN HUNGARY

BUDAPEST,

Kilián Frigyes utóda magy. kir. egyetemi könyvkereskedő bizománya.

1904.

APR 17 1933

Budapest, 1904. Fritz Armin könyvnyomdája, József-körut 9.

Előszó.

Ez a munka a *magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* kérdésével foglalkozik.

A kivándorlás kérdése a legújabb időben állandóan napirenden volt. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Magyar Közgazdasági Társaság, a Magyar Földrajzi Társaság és az Országos Nemzeti Szövetség közös czélú és részben együttes mozgalma immár meghozta gyümölcsét: rámutatva arra, hogy a kivándorlás nemzeti államunknak egyik legsúlyosabb baja, felrázta a társadalmat és a kormányt eddigi tétlenségéből és az országgyűlést a kivándorlás ügyét szabályozó 1903. évi IV-ik törvényczikk megalkotására indította.

Kérdés, ezek után volt-e még szükség e munka megírására?

Azt hiszem, volt; mert a társadalom és a kormány eddigi actiója sok tekintetben tisztázta ugyan a kivándorlás szövevényes kérdését és elősegítette a helyes megoldását czélzó intézkedések életbeléptetését, de világos, hogy a kérdés végleges megoldásától még nagyon messze vagyunk; a kivándorlás kérdése tehát még soká lesz actuális. Mindaddig pedig, a mig ez a kérdés — mint idejétmúlt — a napirendről végleg le nem kerül, foglalkoznunk kell vele s igyekeznünk kell, hogy minden oldalról megvilágítsuk.

Ez a munka a kivándorlás kérdését különösen *egy* oldalról igyekszik megvilágítani: ki akarja deríteni — a mennyire lehetséges — a kivándorlás fejlődésének phasisait, mostani nagyságát és mérveit, hogy ezáltal lehetővé tegye jelentőségének kellő felismerését és súlyának helyes mérlegelését. A kivándorlás kérdésének megítélésében ugyanis kétféle iránynyal találkozunk: az egyik (az eddigi felfogás) kicsinyli a jelentőségét; a másik az ellenkező hibába esik: túlozva mértékét (legutóbb már másfél millió kivándorlóról beszélve) természetszerűleg jelentőségét is téves alapon ítéli meg. Mivel pedig minden baj csak úgy orvosolható, ha nagyságát és ebből eredőleg természetét is kellőleg felismerjük: szükséges, hogy a kivándorlás nagy mozgalmának mértékét is szilárd alapon nyugvó statisztikai

adatok segélyével állapitsuk meg. Ez a feladat nem könnyű, mert a hivatalos statisztikának éppen az a része áll leggyengébb alapon, mely a vándorlásokkal foglalkozik; de a többrendbeli (hazai és külföldi) adatgyűjtés kritikai egybevetése mégis lehetővé teszi, hogy a kérdéshez az eddiginél nagyobb pontossággal szólhassunk hozzá, s igy a kérdés taglalásában a puszta találgatások ingatag süppedékéből a positiv tények szilárdabb talajára lépjünk át.

Ez a munkának egyik czélja s ez határozza meg egyúttal jellegét is: statisztikai alapon igyekezvén a kérdés megoldásához hozzájárulni, felhasználja az egész statisztikai anyagot, mely úgy a hazai, mint a külföldi hivatalos forrásmunkákban rendelkezésre áll. Ezt az anyagot eddig csak kis mértékben aknázták ki iróink, ezért úgy gondolom, hogy a kérdés tanúlmányozását elősegithetem azzal, hogy ezen — különböző külföldi forrásmunkákban szétszórt és nehezen hozzáférhető, de a kérdés tüzetesebb méltatására felette becses — anyagot lehetőleg bő kivonatban bemutatom s megismertetem a hazai közönséggel s azokkal, kik a kivándorlás kérdésével hivatásszerűen foglalkoznak.

De munkám csonka maradt volna, ha ennél tovább nem megyek. Hiszen világos, hogy nem annyira a külföldre kivándorlott honfitársaink mennyiségén, mint inkább a künnmaradt s jelenleg is ott tartózkodó néprétegek életviszonyain s helyzetén fekszik a fősúly, s ezért a kivándorlás mozgalmának tárgyalása el nem választható a külföldi magyarság statisztikájától. Ezzel a thémával eddig tudtommal nem foglalkoztak irodalmunkban, járatlan útakra lépek tehát, a midőn a külföldi magyarság statisztikáját összeállitani törekszem. Ez magyarázhatja ki és szolgálhat egyúttal mentségül is, ha a munkának ez a része — mint első kisérlet — sem nem teljes, sem nem elég kimerítő. A külföldi irodalom egyes forrásmunkái ugyan bő anyagot tartalmaznak, mely idegenbe szakadt honfitársaink életviszonyainak tanúlmányozására szolgálhat (utalunk p. o. az osztrák, a német és a szerb statisztikának eddig jóformán figyelemre sem méltatott gazdag anyagára), de több ország hivatalos forrásmunkái cserben hagynak, a midőn ezekben kivándorlott honfitársaink felől felvilágositást keresünk. Ily esetekben a külföldi statisztikai hivatalok igazgatói a hézagok pótlására ugyan szíves előzékenységgel bocsátották rendelkezésemre a kivánt adatokat, de mivel nem minden állam dolgoztatta fel népszámlálásai alkalmával a magyar honosokat külön kimutatásokban, a kép, melyet a külföldi magyarságról nyújtanom sikerült, bizonyos fokig mégis héza-

gos maradt. Nézetem szerint a külföldi magyarság megbízható és kimerítő statisztikáját nem is állíthatja össze más, mint a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, melynek a külföldi honosok számlálólapjainak kölcsönös kicserélésére vonatkozólag létrejött nemzetközi egyezmény alapján módjában leend a külföldön élő magyar honosok demographiai, társadalmi és művelődési viszonyait minden részleteiben feltárni s mely ily irányú feldolgozással és közléssel valóban nagyfontosságú, hazafias munkát végezne.

Ezekben vázolván a könyv czélját, még csak azt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a kivándorlás kérdésének tárgyalásában egyrészt azon szempontokra fektettem a fősúlyt, melyek a viszonyok concrét megismerését teszik lehetővé, másrészt olyanokra, melyekkel irodalmunkban eddig kevésbbé foglalkoztak. Innen van, hogy p. o. a romániai kivándorlást, melynek immár nagy irodalma van, csak vázlatosan tárgyaltam s az amerikai kivándorlásról szólva is lehetőleg mellőztem a már közismeretű tényeket. Ugyanez okból nem bocsátkoztam a kivándorlás okainak fürkészésébe sem, melyekről a kivándorlási congressusoknak eléggé ismeretes bő tárgyalásai után újat már alig lehet mondani. Általában kerültem a theoretikus fejtegetéseket s mindenütt inkább a viszonyok concrét megismertetésére helyeztem a fősúlyt, czélom lévén a kivándorlást valódi nagyságában bemutatni s a figyelmet a kivándorlás nagy mérveiben rejlő veszedelemre ráirányítani.

Végül meg kell okolnom a munka elkésett megjelenését. A külföldi magyarságról szóló második rész megirásához be kellett várnom a külföldi államok új népszámlálásairól készülő hivatalos munkák megjelenését, melyeknek hiányában ez a rész hézagos maradt volna. Az ezen okból beállott' késedelem magyarázhatja meg azt is, hogy a munkának még az 1902. év végén a Magyar Földrajzi Társaság támogatásával a Földrajzi Közleményekben közzétett első fejezeteiben a statisztikai adatok nincsenek a legújabb időig továbbvezetve s hogy a kivándorlás ügyének több fontos mozzanata ott még csak mint küszöbön álló jeleztetik, holott az — mint p. o. a kivándorlási törvény — azóta immár testet öltött és életbelépett.

Budapest, 1904. február hó elején.

Dr. Thirring Gusztáv.

Tartalma.

Első rész: A magyarországi kivándorlás.

Oldal

Bevezetés ... 1

Első szakasz. A kivándorlás ügyének jelentősége és történelmi fejlődése ... 5

1. A kivándorlás kérdése általában, jelentősége társadalmi s állami szempontból 5
2. Kivándorlások a történelmi múltban ... 9
3. A modern kivándorlás megindúlása, történelmi fejlődése ... 12

Második szakasz. A kivándorlás statisztikája ... 19

4. A kivándorlás megállapitásának módszerei és a kivándorlas statisztikájának forrásai ... 19
5. A kivándorlás okozta népveszteség ... 30
6. A kivándorlás nagysága és irányai ... 46
   1. Horvát-Szlavonország ... 47
   2. Ausztria ... 49
   3. Bosznia-Hercegovina ... 53
   4. Románia ... 54
   5. Egyéb európai államok ... 61
   6. Amerika ... 64
      a) Általában ... 64
      b) Topographiai eloszlás ... 68
      c) A kivándorlás megoszlása egyes államok szerint ... 76
      Egyesült-Államok 79, Kanada 87, Közép-Amerika 88, Dél-Amerika ... 88
7. Az állam kötelékéből kilépettek ... 93
8. A visszavándorlás ... 99

Harmadik szakasz. A kivándorlás topographikus eloszlása ... 103

9. A felvidéki kivándorlási terület ... 103
   Sáros 103, Szepes 106, Zemplén 107, Abauj-Torna 109, Árva 110, Liptó, Túrócz, Gömör 111, Borsod 112, Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa ... 113
10. Az osztrák-morva határmenti kivándorlási terület ... 114
    Trencsén 115, Nyitra, Pozsony ... 116
11. A dunántúli kivándorlás ... 117
    Moson 118, Sopron 119, Győr 120, Vas, Veszprém 121, Fejér és a többi vármegyék ... 122
12. Kivándorlás az Alföldről ... 123
13. Az erdélyi, különösen a székely kivándorlási terület ... 128
    Csik 130, Háromszek 131, Udvarhely, Maros-Torda, Brassó 132, Fogaras, Szeben, Nagyküküllő ... 133
14. Kivándorlás Horvát-Szlavonországból ... 135

Oldal.

Negyedik szakasz. A kivándorló néptömegek demographiája ... 138
15. A kivándorlók neme és korviszonyai ... 138
16. A kivándorlók nemzetisége ... 149
17. A kivándorlók művelődési állapota ... 158
18. A kivándorlók társadalmi osztályok és foglalkozás szerint ... 161
19. A kivándorlók vagyoni állapota ... 177
Ötödik szakasz. A kivándorlás visszahatása ... 182
20. A kivándorlás hatása népesedésünkre ... 182
21. A kivándorlás gazdasági, erkölcsi és nemzeti hatása ... 193
22. Az elnéptelenedés ... 200

Második rész: A külföldi magyarság.

Hatodik szakasz. Magyarok Ausztriában ... 215
23. Általános áttekintés ... 215
24. Az Ausztriában élő magyar honosok demographiai és társadalmi viszonyai 224
25. A bukovinai csángó-magyarok ... 232
Hetedik szakasz. Magyarok a Német birodalomban ... 245
26. Általános áttekintés ... 245
27. A Németországban élő magyarok demographiai viszonyai ... 252
Nyolczadik szakasz. Magyarok a Balkánfélszigeten ... 272
28. Magyar honosok Bosznia-Hercegovinában ... 272
29. Magyarok Szerbiában ... 288
30. A romániai magyarság ... 304
31. Magyarok a Balkánfélsziget egyéb részeiben ... 313
Kilenczedik szakasz. Magyarok Európa egyéb részeiben ... 316
32. Közép- és Dél-Európa ... 316
Svájcz 316, Olaszország 317, Spanyolország 318, Portugal, Franczia-ország 322
33. Éjszaki Európa ... 324
Belgium 324, Németalföld, Dánia 325, Nagy-Britannia 326, Svédország, Norvégia 329, Finnország, Oroszország ... 330
Tizedik szakasz. Az amerikai magyarság ... 331
34. Az Egyesült-Államokban élő magyarok száma és nemzetiségi viszonyai 331
35. Az Egyesült-Államokban élő magyarok társadalmi és culturális helyzete 344
36. A kanadai magyarság ... 356
37. A délamerikai magyarok helyzete ... 359
Befejezés ... 364

Táblázatok.

1. A vándormozgalom eredménye 1881—1900. években, törvényhatóságonként kimutatva ... 41
2. Tengerentúli kivándorlás a Magyar birodalomból 1861—1901. években ... 65
3. A német birodalom kikötőin át kivándorolt magyar honosok részletezése rendeltetési országok szerint, 1871-től 1901-ig ... 78
4. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyarok kimutatása partraszállásuk helye szerint 1874—1895. ... 83

Oldal

5. A Hamburgban hajóra szállt magyarországi kivándorlók havonkénti kimutatása 1871—1901. években ... 85
6. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosoknak havonkénti kimutatása 1889—1898. ... 87
7. Osztrákok és magyarok kivándorlása Dél-Amerikába 1870 -1900. ... 89
8. A magyar állam kötelékéből történt elbocsátások 1881—1901. években ... 96
9. A magyar állam kötelékéből elbocsátottak kor, családi állapot és foglalkozás szerint 1880—1886. években ... 97
10. Az elbocsátások részletezése országok szerint, ahova az elbocsátás történt 97
11. Az Ausztriában honosított magyaroknak megoszlása, tartományok szerint 98
12. Zemplén vármegye területéről Amerikába kivándorolt s onnan visszatért egyének kimutatása 1879—1901. évekről ... 108
13. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyaroknak nem és kor szerinti kimutatása az 1871/2—1893/4. évekről ... 141
14. Az Egyesült-Államokba 1898/99—1901/02. években bevándorlott magyarok, tótok, ruthének és horvátok kimutatása nem és kor szerint ... 142
15. A magyarországi kivándorlók megoszlása nemzetiségek szerint 1899—1901. évben, a magyar adatgyűjtés eredményei szerint ... 152
16. A new-yorki kikötőben 1900—1902. években partraszállt magyar, tót, ruthén és horvát kivándorlók kimutatása nem és kor szerint ... 157
17. A Brémában hajóra szállott magyar kivándorlók foglalkozása 1890—1898. években ... 165
18. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosok kimutatása foglalkozási főcsoportok szerint 1876—1902. években ... 168
19. Jelentékenyebb foglalkozási ágak az Egyesült-Államokba 1876/7—1893/4. és 1896/7—1901/02. években bevándorlott magyar honosok körében, tekintettel az utolsó négy évben bevándorlottak nemzetiségére ... 169
20. Az Egyesült-Államokba bevándorlott magyar honosok körében leggyakoribb foglalkozási ágaknak évenként való kimutatása ... 170
21. A foglalkozási főcsoportoknak nemzetiségek szerinti megoszlása az 1898/9—1901/02. évekről ... 176
22. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosok vagyoni viszonyai az 1898/99—1901/02. években, nemzetiségük szerint ... 180
23. Magyar honosok Ausztriában 1857—1900. években ... 222
24. Az Ausztriában élő magyar honosok megoszlása a királyság alkotó részei szerint, 1857—1900. ... 223
25. Az Ausztriában élő magyarországi születésű lakosság az 1890. évi népszámlálás szerint ... 224
26. Az Ausztriában tartózkodott magyar honosok részletezése származási helyük szerint, az 1890. évi népszámlálás alapján ... 225
27. Magyar honosok Ausztriában 1900 évben, kerületi kapitányságok szerint kimutatva ... 226
28. A bukovinai csángók kora és családi állapota 1900-ban ... 242
29. A bukovinai csángó gyermekek műveltségi foka 1900-ban ... 243
30. A bukovinai csángók műveltségi foka 1900-ban. (Százalékokban) ... 243
31. A Német birodalomban élő magyar születésű lakosság 1880—1900. években 260
32. A Német birodalomban élő magyar honosok 1880—1900. években ... 261

Otdai
33. Poroszország magyar honosságú és születésű népessége kormányzósági kerületek szerint 1880—1900. években 262
34. Poroszországnak 20.000-nél több lakóval biró városaiban élő magyar honosok és magyarországi születésű egyének az 1895. és 1900. évi ipszámlálás szerint 263
émet birodalom magyarországi születésű népessége 1900-ban nem kor szerint 265
met nagyvárosok magyarországi születésű népessége 1900. évben, m és kor szerint 266
émet birodalomnak magyar anyanyelvű lakossága 1900-ban 267
szország magyar honosságú népessége anyanyelve szerint 1900. deczember 1. 268
ar honosok Bosznia-Hercegovinában 1895-ben 282
osznia-Hercegovinában élő magyar honosok illetőségük szerint, 95-ben ... ... — 284
sznia-Hercegovinában élő magyar honosok kora és családi állapota 95-ben 285
sznia-Hercegovinában élő magyar honosok vallása 1895-ben 285
sznia-Hercegovinában élő magyar honosok foglalkozásuk szerint (1895.) 286
iának magyarországi születésű lakossága 1890-ben és 1895-ben 298
iának magyarországi születésű lakossága 1895-ben, járások szerint mutatva 299
iának magyar honosságú lakossága 1890-ben és 1895-ben 300
iának magyar, tót és horvátajkú lakossága 1895-ben 300
rb városok magyar lakossága 1890-ben és 1895-ben 301
ákok és magyarok Bulgáriában, 1888. és 1893. években 315
z magyar lakossága 1870—1900. években 318
ar honosok Olaszországban, 1901. évben 319
ar honosok Spanyolországban, 1900. évben 320
ar honosok Franciaországban, 1890. és 1896. években 323
nak magyarországi születésű lakossága 1881—1901. években 328
yesült-Államok magyarországi születésű lakossága 1870—1900. években 341
gyesült-Államok nagyobb városaiban élő magyarországi születésű osság 1870—1900. években 342
gyesült-Államokban 1896/7—1901/2. években bevándorlott magyar osok részletezése államok szerint 343
földön élő magyarországi származású népesség áttekintése 1900. évben 364

Graphikus rajzok.

1. A kivándorlás okozta népveszteség az 1881—1890. években, az 1881. évi népszám százalékaiban kifejezve 35
2. A kivándorlás okozta népveszteség az 1891—1900. években, az 1891. évi népszám százalékaiban kifejezve 35
3. A Romániába szóló útlevelekkel útazásra jogositott személyeknek havonkénti kimutatása 1899—1902. évekről 59

Oldal.

4. Az 1902. évben Romániába kiadott útlevelekkel utazásra jogosított személyeknek földrajzi eloszlása 60
5. Tengerentúli kivándorlás az 1871—1901. években, az európai kikötők feljegyzései szerint 66
6. Az 1899—1901. években Amerikába kivándorolt egyének földrajzi eloszlása, a magyar adatgyűjtés eredményei szerint 73
7. Az 1899—1902. években Amerikába szóló útlevelekkel utazásra jogosult személyeknek havonkénti létszáma 75
8. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosoknak havonkénti kimutatása az 1889—1898. évekről 86
9. A bukovinai csángó-falvak átnézeti térképe 237
10. Németországnak magyarországi származású lakossága 1900. évben 248
11. Az Egyesült-Államokban élő magyarországi születésű népesség 1900-ban... 337

Külön térképmellékletek.

Az 1881—1900. évek vándormozgalmának végeredménye, az 1881. évi népszám százalékaiban kifejezve ... ... 40—41
Bosznia-Hercegovina és Szerbia magyar lakossága 1895-ben... ... ... 272—273

ELSŐ RÉSZ.

A MAGYARORSZÁGI KIVÁNDORLÁS.

A magyarországi kivándorlás.

Bevezetés.

Hazánk jelenlegi népesedési és társadalmi fejlődésének alig van nevezetesebb s nagyobb horderejű mozzanata, mint az a nagyarányú népmozgalom, melyet, bár különböző jellegű jelenségeket ölel fel magában, röviden csak *kivándorlás* név alatt szoktunk összefoglalni. Ez a mozgalom nem új, ide s tova immár három évtized óta folyik, de csak mintegy 15 éve öltött oly arányokat, melyeknél fogva hazánkra nézve végzetessé válható csapást kell benne látnunk. De még néhány évvel ezelőtt úgy beszéltek róla, mint valami olyas jelenségről, mely inkább érdekes, mintsem veszélyes, mely csak hazánk éjszaki részéből szedi áldozatait, anélkül azonban, hogy neki valami nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítanunk. Sőt akadtak olyanok is, kik egyenesen üdvösnek, kívánatosnak mondották a kivándorlást, mely keresethez, vagyonhoz juttatja a hazánkban a tönk szélére jutott népelemeket. Ily felfogás mellett nem csoda, hogy kormányunk úgy, mint társadalmunk alig törődött a kivándorlókkal. Néha ugyan az irodalomban felhangzott egy-egy jajkiáltás, de ez visszhangra nem talált sehol s csakhamar ismét teljes közönynyel fordultunk el a mindinkább elharapódzó bajtól. Ma már másként beszélünk a kivándorlásról. Amióta a kivándorlás a felvidékről átragadt az ország egyéb részeire s immár *mindenünnen* szedi áldozatait, tehát már nem helyi bajjal, hanem országos kórral van dolgunk, amióta a nép kiözönlése szinte ijesztő mérveket

ölt; mert negyven ezernél több útlevelet adnak ki évenként Amerikába, amióta egyes vidékek a kivándorlás folytán annyira elnéptelenedtek, hogy a mezei gazdálkodás sok helyütt lehetetlenné vált, mert nincs munkás, aki a földet felszántsa vagy a termést learassa, amióta sok helyen nincs kit ujonczozni a politikai hatóságnak és nincs kitől adót behajtani: azóta a kivándorlás megszűnt érdekes jelenség lenni: lett belőle nemzetünk jövőjét, hazánk gazdasági s sociális fejlődését fenyegető veszedelem. Megrémülve látjuk most hova vezetett vétkes mulasztásunk, mely tétlenül nézte a mindjobban terjedő kórt s még csak meg sem kisérlette, hogy valami óvszerről gondoskodjék annak enyhítésére. De amidőn társadalmunkat vádoljuk, hogy a bajt annyira engedte elmérgesedni, még nagyobb vád illeti államférfiainkat, kiknek nem volt érzékük ama nyomor iránt, mely népünk százezreinek a kezébe nyomta a vándorbotot s kik közönyösek maradtak e szomorú jelenség láttára, bár időről-időre felhangzott egy-egy intő szó, mely a fenyegető veszedelem nagyságát feltárta s óvatosságra intett.

A kivándorlás kérdésével nem első ízben foglalkozom; már 1893-ban hangsúlyoztam egyik dolgozatomban,[1]) hogy „a baj igen nagy és komoly, méltó államférfiaink figyelmére". Két evvel reá (1895. deczember 9-én) a magyar tudományos akadémia II. osztályában tartott felolvasásomban[2]) egész nagyságában tártam fel a bajt, kimutatva, hogy 23 év alatt 237,000, a német kikötők statistikája szerint épen 249,000 honfitársunk vándorolt ki az amerikai Egyesült-Államokba, kiknek legnagyobb része „veszve van hazájára nézve s ezt a veszteséget egykönnyen nem pótolhatja semmi." Ismét két évvel reá a magyar orvosok és természetvizsgálók trencséni vándorgyűlésében tartott s a Budapesti Szemlében is közzétett munkámban[3]) kifejtettem azon vészes következményeket, melyekkel a kivándorlás nemzetünk népesedési viszonyaira jár s kimutattam a népmozgalom erős degeneratióját a kivándorló vármegyék területén; azzal végeztem tanúlmányomat, hogy „az a veszteség, melyet hazánk ez irányban szenved, megmérhetetlen káros következményekkel fog járni, hacsak idejében gátat nem vethetünk neki."

---

[1]) A természetes népmozgalom és a vándorlások szerepe népességünk gyarapodásában.. (Közgazdasági és Közigazgatási Szemle, XVII. évf. 591. lap).

[2]) A magyarok kivándorlása Amerikába. (Közgazdasági Szemle, XX. évf. 1896. 30—52. lap.)

[3]) A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre. (Budapesti Szemle, 1898. januári szám.)

Mindezek és más közlemények, közöttük *Hegedüs Loránt* becses munkája is, [4]) mely a magyar kivándorlást a helyszínén, Amerikában és a felföldön szerzett tapasztalatok alapján ismertette, sokáig nyomtalanúl hangzottak el a pusztaságban s talán ma is ugyanazzal a vétkes nemtörődömséggel néznők népünk folytonos pusztulását, ha a legutóbbi években ijesztő magasra felduzzadt kivándorlási ár végre öntudatra nem ébreszti első sorban a leginkább érdekelt gazdaköröket s ezek mozgalma folytán a kormányt is. *Balás Árpád* adta meg a lökést ahhoz a mozgalomhoz, mely az Országos Magyar Gazdasági Egyesület útján létrehozta a felvidéki, dunántúli, délvidéki és székelyföldi (miskolczi, siófoki, temesvári és tusnádi) országrészi, továbbá a pozsonyi országos kivándorlási congressusokat, melyeknek beható tanácskozásai után végre a kormány is szükségét látta annak, hogy jelezze a kivándorlás ügyével szemben elfoglalt álláspontját s azon intézkedéseket, melyeket a törvényhozás útján a kivándorlással szemben életbe léptetni szándékozik. A folyó évben tehát a kivándorlás kérdése állandóan szőnyegén volt s a lehető legtüzetesebb tárgyalásban, minden oldal felől való megvilágításban részesült.

Ezek után méltán felvethetjük azt a kérdést: szükséges-e vagy czélszerű-e hogy a kérdést itt újra napirendre tűzzük s várható-e, hogy mindazok után, mik e kérdés körül a legközelebb lefolyt időben elhangzottak, általában még valami újat, eddig még nem ismertet, mondhassak? Nem ringatom magamat abban a hitben, hogy ez nekem sikerüljön, de nem is ilyen intentió indított engem ezen munka megirására. Midőn a Magyar Földrajzi Társaságban *Gerster Béla* alelnök felolvasása [5]) a kivándorlás kérdését szőnyegre hozta, a társaság választmánya helyesen felismerte, hogy e kérdésnek sok oly vonatkozása van, mely a földrajz körébe vág s melyeknek vizsgálata, kiderítése egyenesen a földrajzi szakközegek kötelessége. E czélból megalakította Gerster Béla elnöklete alatt a *kivándorlási bizottságot*, mely a Magyar Közgazdasági Társaság hasonló czélú bizottságával egyetemben rendezte *Hegedüs Lorántnak* a székely kivándorlást tárgyaló felolvasásainak sorozatát egyúttal azonban engem is megbízott, hogy a kivándorlás ügyének földrajzi vonatkozásait a társaság kebelében fejtegessem. Kezdettől fogva csak úgy foghattam fel e megbízást: czélom csak az lehet, hogy az e kér-

[4]) A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899.

[5]) A kivándorlásról. (Földrajzi Közlemények. XXIX. kötet. 1901. 149—156. l.)

désről való ismereteket egységes képpé foglaljam össze s így megcsináljam azt, amit eddig sajnosan nélkülöztünk: a magyarországi kivándorlási mozgalmak földrajzi alakúlásának és statistikájának áttekintő képét, mely a kérdést történeti fejlődésében úgy mint mai alakúlatában, okainak s következményeinek kifejtésével feldolgozza, az eddig csak széttagoltan, részleteiben tárgyalt kérdést a maga egész nagyságában, horderejének egész súlyával világítsa meg. Jól tudom, hogy a kérdésnek ilyetén tárgyalása nem könnyű, de bízom a mélyen tisztelt olvasó jóindulatában és reménylem, hogy a munka nehézségeit mérlegelve, elnéző leend a dolgozat hiányaival, fogyatékosságával szemben. És ha e munkának más eredménye nem is lenne, mint hogy a kivándorlás mérveinek óriási voltát kiderítse: máris elérte czélját; mert ha állami életünk és társadalmunk minden tényezője megismerte a baj nagyságát: az orvoslását czélzó intézkedések többé el nem maradhatnak.

Első szakasz.

A kivándorlás ügyének jelentősége és történelmi fejlődése.

ELSŐ FEJEZET.

A kivándorlás kérdése általában, jelentősége társadalmi és állami szempontból.

A kivándorlás irodalma immár óriásira nőtt s hazai irodalmunkban is számot tesznek az ezen kérdést tárgyaló munkák. Elméleti és gyakorlati szempontok vezérelték íróinkat, kik e nehéz és szövevényes kérdéssel foglalkoztak. E sorok írója is ismételve szólt hozzá és bár nézetei ekként nem ismeretlenek, mégis szükségesnek véli, hogy álláspontját, melyet a kivándorlás kérdésében elfoglal, röviden jelezze.

Akármilyen álláspontra helyezkedjünk a kivándorlás kérdésével szemben, azt talán senki sem fogja tagadni, hogy a kérdésnek rendkívüli fontossága van. Mert a kivándorlás által lényeges változások állanak be hazánk népének számában és elhelyezkedésében s e változások okvetlenül nyomokat hagynak úgy népünk demographiai állapotában, mint társadalmi s gazdasági viszonyaiban; még pedig oly nyomokat, melyek nagyobbára kedvezőtlenül befolyásolják népünk anyagi s erkölcsi fejlődését. A kivándorlás ekként a népesség természetes s egészséges fejlődését megakasztja s így magára a népességre nézve nem előnyös jelenség. Amennyiben pedig a népességben rejlik az állam fő- és alapereje, a kivándorlás által tehát az állam alaperejében csökken: ezért a kivándorlást az állam szempontjából, az államra nézve is kedvezőtlen jelenségnek tekintjük. Nézetünk tehát, röviden összefoglalva az, hogy a kivándorlás úgy a népesség fejlődésére, mint az állami életre nézve kedvezőtlen, káros tünemény, mely — ha idejében ellen nem súlyozható — alapjában is megtámadhatja az állam létét, s veszedelmet rejt magában az állam további egészséges fejlődése, hatalmi állása tekintetében.

Amilyen üdvös lehet az államra s az államot alkotó népességre nézve, ha egyes néprétegek időről-időre lakóhelyüket az ország

határain belül megváltoztatják, mivel ez az esetleg kedvezőtlen népsűrűségi viszonyoknak előnyösebbre fordulására, a munkaerőknek és a kereseti ágaknak a szükséglethez alkalmazkodó megfelelőbb elhelyezkedésére vezethet és új elemek beolvadása által felfrissül, mintegy megifjodik a régi törzslakosság: épen annyira káros a vándorlás, ha hullámai az ország határainál nem törnek meg, hanem a népáradat idegen államok felé hömpölyög. Abban az esetben, ha ez a kivándorlás gyarmatositásra vezet, az anyaországra nézve nem jelent veszteséget, sőt inkább nyereséget, mert az országon belül önnálló népfölösleget levezeti és emellett mégis az államnak tartja meg. Az ilyen fajta mozgalmakat ez okból az állam maga tervszerűleg elő szokta készíteni s mindenképen támogatja is. Hazánk soha sem volt gyarmatosító állam, nincsenek tehát colóniáink, melyeken elkivánkozó honfiaink biztos jövőt találhatnának s a nemzet testétől még sem szakadnának el. Kivándorlóink szétszóródnak a szélrózsa minden irányában s még ott is, a hová tömegesen mennek, mint a homokszemek szétfúvódnak s olyképen telepednek le, hogy a számra nézve túlnyomó idegen törzslakosság körében még külön telepeket sem igen alkotnak, hanem közéje vegyűlve, mindenütt annak elenyészőleg kicsiny részét alkotják, s ennélfogva nemzeti jellegüknek, nyelvüknek s faji önérzetüknek megvédésére érvényesíteni sem birják ama különben jelentékeny erőt, melyet intensivebb tömörülés esetén márcsak jelentékeny számuknál fogva is képviselnének. Hozzájárul még ehhez, hogy a külföldre kivándorlott véreink sehol sem — még a hazánkhoz legközelebb eső Bukovinában s Romániában sem — részesülvén az anyaország részéről bárminő támogatásban, az anyaállammal s a magyarsággal való érintkezés hiányában teljesen ki vannak szolgáltatva az idegen államnak rájuk nézve ellenséges, beolvasztó vagy egyenesen irtó nemzetiségi politikájának; s ha ennek szomorú következményeit a magyarság évszázados nagy temetőjében — Romániában — tehát olyan helyen is felismerjük, a hol a magyar a bennszülött fajnál értelmileg magasabbrendű: még súlyosabbak lesznek a következmények ott, ahol — mint az Egyesült-Államokban — véreink gazdaságilag és értelmileg sokkal előrehaladottabb államba kerülnek, melynek erős assimiláló képessége és kivándorlóink előtt ismeretlen és érthetetlen állami és társadalmi rendje a rájuk leső pánszlávismus és cosmopolitismus eszméivel egyetemben mindenütt elsorvasztják honfiainkat, ahová csak lábukat beteszik. A kivándorlásnak egyik legsúlyosabb következménye tehát népünk százezreinek a nemzet

testétől való elszakadása s nemzetiségükből való kivetkőzése, mely előbb-utóbb mindenütt beáll, a kivándorlott népelemeknek hazánkra s nemzetünkre nézve teljes elvesztését vonva maga után.

De a veszteség súlya nemcsak abban van, hogy a nemzet számát apasztja, tehát erejét csökkenti, hanem a nemzeti élet számos más megnyilvánulásában is érezhetővé válik. Az elvándorlott néptömegek után nagy űr marad hátra, mely — miként a testből kivágott tag — a szervezet működését megakasztja s életnyílvánulásaira rányomja a beteges állapot bélyegét. A kivándorlás legközvetlenebb következménye, hogy százezrével hiányzik a munkáskéz, minek folytán úgy a mezei gazdálkodás, mint az ipari működés fennakad. Ez a munkáshiány csak messziről hozott napszámosokkal pótolható annyira-amennyire, de még ott is, ahol ez teljesen sikerül, nagy a kalamitás, mert a drága munkaerő a válság szélére sodorja a mezőgazdaságot, az ipar s bányászat pedig ugyanezen okból teljesen pang. A kivándorlottak háza s földbirtoka vagy gazdátlanná válik vagy csak hiányos gondozásban részesül a kivándorlottak hátramaradt hozzátartozói részéről, az amúgy is primitiv módon űzött gazdálkodás tehát még alább hanyatlik. Az elhanyagolt s kellőleg sem meg nem művelt, sem ki nem használt föld, alig termi meg a reá fordított költség és munka értékét s a népesség elszegényedése nőttön nő, a nyomor mindjobban fokozódik. Az elhagyatottság, a pusztulás képét mutatják a népükben megfogyott, mezei culturájukban alásülyedt községek, melyekben gyermekeken s öregeken kivül alig akad férfi, melyekben a családi élet s a társas együttlét teljesen fel van dúlva. Mily irtózatos következményei lesznek ezen természetellenes állapotnak, egyik későbbi fejezetben tűzetesen fogjuk kimutatni. Itt elég legyen arra utalni, hogy az elnéptelenedett falvakban a társasélet áldásait hiába keressük, a családi tűzhely szentsége meg van fertőztetve, a hátrahagyott asszonyok körében az erkölcstelenség ragályos nyavalya módjára harapódzik el, s amidőn a házasságok s a születések száma folyton csökken, a törvénytelen gyermekek száma óriási módon emelkedik. A társadalmi élet teljes elzüllése s a családi erkölcsök elaljasodása oly súlyos következményei a kivándorlásnak, melyeknek hatása nemzetünk jövendő fejlődésében gyászos nyomokat fog hátrahagyni.

Idáig a kivándorlás káros hatásait csak abban az irányban vizsgáltuk, amint azok közvetlenül a kivándorló néprétegeken és a kivándorlás sújtotta vidékeken jutnak kifejezésre. Ámde a hatások nemcsak helyiek, hanem a legáltalánosabb természetűek, s közelről

érintik az állami élet legvitálisabb érdekeit. Ha súlyos az állam alaperejét képező népesség számának csökkenése, még sokkal érzékenyebb az a veszteség, melyet a kivándorlás folytán az állam védereje szenved, mivel a kivándorlók túlnyomó része fegyverfogható s harczképes férfiakból áll, kiknek hiánya háború esetén érezhetően esnék latba. Ez a hiány az általános hadkötelezettségnek még eleget nem tett fiatalság számában is érezhető, mely a felvidék akárhány helyén messze mögötte marad a kivetett ujonczjutalék törvényes száma mögött. Hasonlóképen jelentékeny az a csökkenés, melyet a kivándorlás az adóbevételekben előidéz; mert habár a kivándorlók nagy része oly munkás és napszámos, kinek adóképessége nem magas, mégis különösen újabb időben mindinkább emelkedik a kivándorló földművesek és kisbirtokosok contingense, kik után elég magas adójövedelemtől esik el az állam. A kivándorlás tehát az állami háztartás egyensúlyára is kedvezőtlen hatást gyakorol. Ez a hatás azonban nemcsak az ádózás csökkenésében áll, de — és talán nagyobb mértékben — azokban az anyagi áldozatokban is rejlik, melyeket állam és társadalom a kivándorlott egyéneknek különféle javakban való részesítése czéljából éveken keresztül hoztak s mely áldozatok a hazájukból való távozás következtében teljesen kárbaveszetteknek tekinthetők. Nehány százezer embernek iskoláztatása, lelki életének és egészségének ápolása, katonai kiképzése nagy áldozatokat igényel és hasonlóképen nagyok az administrationalis költségei, melyek természetszerűleg minden egyes állampolgár után felmerülnek s így a kivándorlottak után is viseltettek. Ezen jelentékeny költségek gyümölcsözésétől teljesen elesik a haza s a társadalom, melyekre ekként csak az emberanyag előteremtésének terhe nehezedik, míg fáradozásuk gyümölcsét idegen államok szedik le.

Bár a fentebbiekkel koránt sincsenek kimerítve a kivándorlás káros hatásai, mégis — úgy hiszszük — eléggé érthetővé teszik miért tekintjük a kivándorlást hazánkra nézve káros tényezőnek. E károkkal szemben a kivándorlás nyújtotta előnyök, mint a munkabéreknek helyenként való emelkedése, a kivándorlottak pénzküldeményei s egy részüknek vagyonosodása, oly csekélyek, hogy alig jöhetnek számba az okozott károk mérhetetlen nagysága mellett. Joggal fenntarthatjuk tehát azon állitásunkat, hogy a kivándorlás hazánkban kedvezőtlen, sőt egyenesen káros tünemény, melynek romboló és bontó hatását társadalmi, gazdasági s állami életünkben máris felismerhetjük s a jövőben még fokozott mértékben fogjuk érezni.

MÁSODIK FEJEZET.

Kivándorlások a történelmi múltban.

A magyar nemzet nem tartozik azon nemzetek közé, melyek könnyen elhagyják hazájukat. A mióta új hazáját Európában elfoglalta, azóta mindig ragaszkodott a röghez s a történelem csak kevés esetet ismer, a midőn magyar rajok szülőföldüktől elszakadtak, hogy új hazát keressenek. Politikai okok ismételve emigrátióra bírták a hazájuk sorsával elégedetlen néprétegeket, de tömeges kivándorlás — a mai mintájára — ismeretlen volt azelőtt, s mivel a magyar soha sem volt szülőföldén annyi, hogy telepítésekre, gyarmatok létesítésére kellett volna gondolnia, a kivándorlásnak ez a fajtája sem fejlődött ki soha.

A történelmi múltban mindössze két jelentékenyebb tömegvándorlást ismerünk; egyik a *Romániába* való kivándorlás, melynek nagy történeti háttere és múltja van, a másik a vele kapcsolatos csángó-kivándorlás *Bukovinába*. Mind a kettőről röviden meg kell emlékeznünk.

A Moldvában s Romániában élő magyarság történelme visszanyúlik legalább a tizenötödik századig. Az erdélyi vajdák zsarnokoskodásai már akkor is kivándorlásra késztették a székelységet s II. Ulászló idejében Báthori István alatt a székely szabadság lábbal tiprása sok nemes családot kergetett Oláhországba. Moldvába irányúlt — úgy látszik — a husszíták kivándorlása is s az első magyar biblia-fordítást, az úgynevezett müncheni codexet, 1466-ban Tatroson (Moldvában) írták. A későbbi századokban sem szűnt meg a kivándorlás a székelyföldről, különösen Csikből és Udvarhelyből, a termékeny és gyér népségű aldunai lapályokra. Ezekhez a kivándorlókhoz, kiket utóbb *csángók*nak (csatangolóknak) neveztek, a 18-dik század elején II. Rákóczy Ferencz hadainak töredékei csatlakoztak. De sokkal nagyobb mértékben indúlt meg a kiszállingózás Mária Terézia idejében, midőn a székely határezredeket felállították s báró Bukow Adolf Miklós, az osztrák haditanács elnöke az örökös katonáskodástól idegenkedő székelyekkel oly zsarnokilag bánt, hogy kegyetlenkedései elől több ezer család menekűlt Moldvába, hol különösen a Tatros és Tászló partjain telepedtek meg, a fejvesztésre ítéltek pedig Moldva belsejében kerestek menedéket. [6]) Azóta szűn-

[6]) László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest, 1882. 6—7. lap.

telenül tart a székely kivándorlás, de a politikai okok helyett utóbb gazdasági válságok, éhségek, rossz termések s a nagy nyomor idézték elő a nagy népáradatot, mely Romániában munkát és kenyeret talált, — de nemzetisége s nyelve árán!

A Moldvába kivándorolt székely szökevényeknek egy része 1776-ban és 1777-ben teljes amnesztia biztosítása mellett *Bukovinába* kelt át s ott *Fogadjisten* és *Istensegits* falukat alapította; a rákövetkező években még néhány ezer erdélyi kivándorló telepedett át Bukovinába, megalapítva a többi öt magyar falut is, u. m.: *Andrásfalvát, Boldogfalvát, Hadikfalvát, Józseffalvát* és *Magyarfalvát.* Kettő ezek közűl, Boldogfalva és Magyarfalva elpúsztult s így ma csak öt magyar falú van Bukovinában.

A moldvai és romániai magyarság az évszázadok óta tartó kivándorlások következtében számban nagyon megszaporodva, igen nagy terűletet árasztott el. De bár számban folyton gyarapszik, javarésze immár elveszett a magyar hazára és nemzetre nézve s félő, hogy az a része is, mely eddig megóvta magyarságát, előbb-utóbb veszendőbe fog menni. Elolához sodásának nem utolsó oka társadalmunk közönye s kormányunk tehetetlensége, mely teljesen magára hagyva a hazától elszakadt kivándorlókat, a romániai székely-magyarságot az oláhság martalékáúl dobta oda.

A romániai székely- s csángó-kivándorlás tehát évszázados kiszivárgás jellegével bíró tűnemény, mely idők folyamán erősebb-gyengébb hullámokat vert, de teljesen soha sem szűnt meg. Más állam alig ismer ily természetű s ily hosszú múltú vándor-mozgalmat, melynek nem csak gazdasági, de akkora történelmi jelentősége is volna, mint a székely-kivándorlásnak. A mozgalom történeti jelentőségének méltatása nem tartozik feladataink közé; gazdasági s népesedési vonatkozásait alább fogjuk szemügyre venni.

A moldva-román kivándorláson kivül még az amerikai kivándorlás szálai is visszanyúlnak a múltba, habár korántsem oly messzire, mint amazéi.

Politikai jellegű kivándorlások, *emigratiók,* ismételten történtek hazánkban. Ilyen volt II. Rákóczy Ferencznek és híveinek keletre való elbujdosása s ezzel kapcsolatban kisebb számú harczosoknak Moldvába való kitelepedése. De ily emigrátiók soha sem fokozódtak a nemzet számbeli erejét érezhetően gyengítő mozgalmakká. Még az 1849-iki szabadságharczot követő politikai emigrátió sem tesz e tekintetben kivételt, bár politikai jelentősége rendkivül nagy volt. Ez az emigrátió először keletnek irányúlt, de midőn helyzete

— az európai diplomátia kétszínűsége következtében — ott tűrhetetlenné vált, az Egyesült-Államok védő szárnyai alá helyezkedett.

Amerika sokkal régebb idő óta foglalkoztatta már a magyar közvéleményt s vonzotta vállalkozó szellemű honfitársainkat, mint sem azt gondolnók. *Márki Sándor* becses munkájából [7]) tudjuk, hogy magyar hittérítők már a 18-ik század első felében jártak Amerika déli részében, Mária Terézia idejében pedig már az iránt is folytak tárgyalások, miként lehetne a magyar árúczikkeknek Amerikában piaczot teremteni. A 19-dik században nagyobb számmal keresik fel Amerikát magyar útasok és telepesek s az Amerikáról szóló magyar irodalomnak jeles termékei jönnek létre *Bölöni Farkas Sándor* és *Haraszty Ágoston* munkáiban. Bölöni Farkas csak Amerika intézményeinek tanúlmányozására ment Amerikába, de Harasztyt már a letelepedés vágya vezérelte. 1841-ben nehány társával együtt Wisconsinba vándorolt ki s a Wisconsin-folyó mellett a gyönyörű Sauk Prairie terűletén Haraszty-falút alapította. A falú virágzó várossá lett, de mivel idegen telepesek kerűltek túlsúlyra, nevét Sauk-City-re változtatták. A magyar telepesek közűl már senki sem él, gyermekeik házasság által idegen nemzetekkel keverődtek össze. Maga Haraszty a falu megalapítása után Kaliforniába ment, a hol a bortermelést — még pedig magyar szőlőtőkékkel — meghonosította (a Tokai=Toké szőlő ma is a legjobb egész Amerikában), majd a san-franciscoi pénzverő igazgatója volt. Utóbb Nicaraguába ment, a hol 1869. július 22-ikén az alligátorok fürdés közben szétmarczangolták. Fia Haraszty Árpád ma is nagy borkereskedésnek a tulajdonosa.

Sokkal nagyobbá vált az Amerikába való kivándorlás az 1849-iki eseményeket követő *emigrátió* időszakában. A hontalanná vált politikai menekülők az Egyesült-Államok védelme alá helyezkedtek s 1851 november 10-én mintegy 50 kivándorló New-Yorkban kötött ki. Kossuth Lajos maga és kisérői deczember 4-én érkeztek a Staten Islandra. Kossuthot uralkodóhoz méltó pompával és díszszel fogadták s útja Amerikán keresztül diadalút volt; a congressus nyílt űlésben fogadta és üdvözölte vendégének s a városok egymással versenyeztek, hogy vendégül fogadhassák. Kossuth 1852 július havában tért vissza Angolországba, de kisérőinek legnagyobb része Amerikában maradt s az Európa többi államaiban élő magyar

---

[7]) Amerika és a magyarság. (Földrajzi Közlemények. XXI. kötet, 1893. 49—94 lap.)

honfiak is nagy számmal vándoroltak az Egyesült-Államokba. E kivándorlók közt oly kiváló férfiak voltak, mint Perczel Miklós ezredes, Berzenczey László, Asbóth Sándor alezredes, Pulszky Ferencz, Ihász Dániel, László Károly, Utassy György tábornok, stb. 1853-ban már két egyletük volt a magyaroknak s megindult a Magyar Száműzöttek Lapja, Kornis Károly szerkesztésében. A magyarok lassanként foglalkozáshoz jutottak s egy részük új telepeket létesített. Újházy László, Komárom városának polgári kormányzója, Sárosmegye volt főispánja, nehány társával együtt 1849-ben a vár feladása után Amerikába vándorolt ki s Jowa állam Decatur megyéjében, a Grand River tájékán, hol ma a kis Davis City van, megtelepülve *Új-Budát* alapította, hová 1852-ben még többen telepedtek meg. Újházy 1852 őszén Texasba telepedett le, ott St. Antonio közelében *Sírmező* nevű új gyarmatot alapított s czukornád és gyapottermeléssel tartotta fenn magát. De Új-Budára 1856-ig újabb jövevények telepedtek le s még most is él a magyar gyarmatnak nehány tagja. A kivándorlók hosszú sorát említi Márki, kik kiváló jellemöknél, s tevékenységöknél fogva mind becsületére váltak a magyar névnek. Ez az első magyar kivándorlás tehát ismertté s tiszteltté tette a magyar nevet Amerikában, de az emigrátió nehány év mulva véget ért s azután a hatvanas évek közepéig Amerika felé nem történtek újabb kivándorlások. Ebbe az időbe esnek a modern kivándorlás első hullámcsapásai.

HARMADIK FEJEZET.

A modern kivándorlás megindulása, történelmi fejlődése.

Magyarországból több irányban észlelhető jelentékeny kivándorlás. Az előzőkben emlitettük az erdélyi székelységnek *Romániába* való kivándorlását, mely immár egy fél évezred óta szüntelenül tart. A hazánk nyugati részéből *Ausztriába* való szivárogás is régi jelenség már; a *Szlavónia* felé irányuló mozgalom ugyan újabb, de szorosan véve nem tekinthető kivándorlásnak. Mindezek a mozgalmak más jellegűek, mint a három évtized óta hullámzó ama áradat, mely az Atlanti-oczeánon túlra, *Amerika* földére hömpölygeti népünket.

Keletkezése szerint legújabb, természeténél fogva legmodernebb, arányánál fogva legjelentősebb, hatását véve legvészesebb ez a mozgalom. Elkerülhetetlen tehát, hogy e modern kivándorlás természetével s történelmi fejlődésével eleve is tüzetesebben foglalkoz-

zunk, még mielőtt annak statistikai ecsetelésére áttérnénk; vázolnunk kell azt a helyzetet, melyet e mozgalom egyrészt hazánkra nézve, másrészt magukra a kivándorlókra nézve teremtett. De hogy ezt sikerrel tehessük, ki kell indulnunk a kivándorlás czélpontját képező Egyesült-Államok bevándorlási politikájából, mely népünket a tengeren túlra csalogatta.

Nem mondunk új dolgot, midőn azt hangoztatjuk, hogy az éjszak-amerikai Egyesült-Államok rendkívüli emelkedésüket s felvirágzásukat jó részben a nagymérvű bevándorlásnak köszönhetik; az Unió elnökei éles szemmel felismerték, hogy az új köztársaság csak akként fog rövid idő alatt hatalmas kulturállammá fejlődni, ha erejét Európa népeinek jelentékeny rajaival képes gyarapítani és ez okból arra törekedtek, hogy az európaiak bevándorlását lehetőleg megkönnyítsék. Az elért siker talán legvérmesebb reményeiket is túlhaladta. 1820-tól 1890-ig az angol és német faj egymaga több mint tiz millió bevándorlóval növelte az Unio népességét s ezen néptömegnek az eredeti lakossággal való teljes összeforrása szilárd alapját vetette meg az új nagyhatomnak. De a vándormozgalom abban a mértékben, amint mindig nagyobb arányúvá fejlődött, lassanként elvesztette eredeti jellegét és más eredményekre vezetett, mint a mit vele előmozdítói czéloztak. Abban a mértékben, amint a szabad föld kevesbedett, majd teljesen elfogyott, a bevándorlók helyzete is súlyosabbá, jövőjük bizonytalanabbá vált. A hirtelen és biztos meggazdagodás kora elmult, a munka-kinálat csökkent s a bevándorlók nagy része, mely teljesen pénz nélkül vagy csak nehány fillérrel zsebében lépett az igéret földjére, kereset hiányában a végső nyomorba sodortatott. De maguk a bevándorló néprétegek is megváltoztak és pedig korántsem előnyösen. Évről-évre nagyobb számmal kezdtek beözönleni oly idegen elemek, melyeknek fenntartását csakis a szegényházak biztosíthatták vagy amelyek a legjobb esetben is egyedül a hirtelen meggazdagodás vágyától vezéreltetve, az Egyesült-Államok népességével egybeolvadni még csak nem is igyekeztek. A bevándorlás, melyet előbb a kormány maga óhajtott és támogatott, élelmes ügynökök jövedelmező üzletévé alacsonyodott le; az angolokon és németeken kívül mindig nagyobb arányokat öltött az olaszok, oroszok, lengyelek, csehek és magyarok bevándorlása, a kik túlnyomó számban nem saját elhatározásukból, hanem a kivándorlási ügynökök csábításainak engedve szálltak hajóra. „Ezen újabb bevándorlók közt nagyon sok az olyan idegen elem, mely az amerikaiakkal vegyűlni nem képes. Ez ele-

mek az amerikai élet szabadságát megérteni nem tudják s akaratlanúl állnak vele szemben; a társadalmi érintkezés folyamata nem képes őket assimilálni vagy az amerikai polgáriasodás tudatára ébreszteni. Nyelvöket, szokásaikat, nevelésüket, műveltségüket, politikai képességüket, szóval egész szellemi és társadalmi lényöket mély űr választja el az amerikai élet alapfeltételeitől. E bevándorlók legnagyobb részének óhaja és gondolkozása nem megy túl az életfenntartás szükségletein. Hogy ezeket kielégítsék és ha lehet valamivel jobban kielégítsék mint otthon, ez az egyedüli rugó, mely őket a dollárok hazájába űzte s ha ábrándképeik megvalósulnak, legfőbb céljukat elérték. Legtöbbjének eszébe sem jut, hogy az Egyesült-Államok polgárjogát is megszerezhetné; az állam törvényeivel megismerkedni, nyelvét elsajátítani szükségtelennek tartja. Sokan évekig élnek az Unióban s lakóhelyük legközelebbi környékét is alig ismerik, hazai nyelvükön kívül más nyelvet nem beszélnek. Nincs is rá okuk, hogy hazai szokásaiktól megváljanak és sajátos életmódjuk ellenére cselekednének, ha az amerikai népek magasabb életigényeit elsajátítani igyekeznének. A legrosszabbúl fizetett európai munkás igénytelenségével és soká elhanyagolt s kevéssé képzett népek műveletlenségével lépnek be az amerikai szabadságba. Csoda-e, ha ahelyett, hogy e szabadság őket felemelné, inkább annak áldozataivá válnak? Az amerikai állami és társadalmi rend megszilárdításának ők nem öntudatos és tevékeny munkásai, ellenkezőleg tehetetlen eszköz gyanánt kíméletlenül kihasználhatja őket bárki, aki őket az út mellől felszedni akarja.“ [8])

E sötét színekben ecsetelt kép híven tükrözi vissza azt a helyzetet, melyet a legújabbkori bevándorlók az Egyesült-Államokra nézve teremtettek. Az Unió államférfiainak figyelmét nem kerülhette ki a viszonyoknak ilyetén kedvezőtlen alakulása s immár oda irányult törekvésük, hogy a bevándorlást lehetőleg bizonyos határok közé szoritsák. Első kísérleteik azon népelemek távoltartását célozták, melyek önnön erejökből megélni képtelenek lévén, az állam terhére esnek; a kivánt eredmény azonban elmaradt. Szigorúbb intézkedések csak 1887 óta történtek, amidőn a törvényhozás az előzetesen szerződött munkások, majd a testi és szellemi fogyatkozásokban szenvedők, a fegyenczek, a teljesen keresetképtelen egyének, a 16 éven felüli analfabeták s az élet vagy a vagyon biztonságát

---

[8]) *Eugen von Philippovich:* Die Vereinigten Staaten und die europäische Auswanderung (Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, VI. kötet, 263. lap).

veszélyeztető szövetkezetek tagjainak partraszállását megtiltotta. E tilalmat a kormány 1892-ben az összes harmadosztályú utasok bevándorlására terjesztette ki, de bár ezzel — úgy látszott eleinte — megtalálta a legeslegszegényebb népelemek távoltartásának sikeres módját, a következmények azt tanusitották, hogy az óhajtott czélt ezzel sem sikerült elérni.

A mindinkább fokozódó kivándorlási mozgalom első nagyobb hullámverése a hetvenes években jutott el hazánkig, de nagyobb arányokat e mozgalom nálunk csak a nyolczvanas évek óta öltött, tehát abban az időben, amidőn a kivándorlás aranykora már tünedezni kezdett és az Egyesült-Államok immár védekezni igyekeztek a mindinkább elfajuló bevándorlás ellen. És nem tagadhatni, hogy az ezt czélzó rendszabályok létrejöttében a magyarországi kivándorlásnak is volt némi része. Hazai kivándorlóink nagyobbrészt oly néposztályokból kerültek ki, melyeknek elköltözését idehaza — ahol népfölöslegünk sehol sincs — súlyosan éreztük és fájlalhattuk ugyan, de melyek az annyival fejlettebb amerikai viszonyok mellett az oczeánon túl nem tartoztak a szivesen látott elemek közé. Amerikai lapokban és hivatalos jelentésekben gyakoriak a panaszok, hogy a magyarok (kik alatt túlnyomó számban felföldi tótjaink értendők) a legkezdetlegesebb igényű emberek, kik az amerikai viszonyokhoz képest rendkivül alacsony munkabérrel érik be s ezért a nagyobb igényekhez szokott amerikai munkások kereseti viszonyait tetemesen megrontják. Magyar munkásoknak Amerikába való tömeges szállitására az Egyesült-Államok egyes részein kiütött sztrájkok adták meg az alkalmat; élelmes ügynökök olcsóbb munkáskéz megszerzésére törekedtek s ez okból figyelmüket oly vidékekre forditották, ahonnan bár műveletlenebb, de épen ezért kevesebb igényű népet remélhettek a kivándorlás ügyének megnyerni. Igy vonták be először Csehországot, azután Magyar- és Lengyelországot, majd Orosz- és Olaszországot a kivándorlás hálózatába. A magyarokat (kiknek első tömeges szállitmánya 1877-ben érkezett az Egyesült-Államokba), 1882-ben és 1883-ban ugyan sok helyről kiszorították az orosz zsidók, kik még olcsóbban álltak munkába; 1888-ban viszont honfitársaink szorították ki a szivargyárakban alkalmazott szlávokat, mert négy dollárral kisebb heti bérrel érték be, mint amazok. Pennsylvánia szénterületeiből is a magyar munkások elől voltak kénytelenek a bennszülött amerikaiak hátrálni. Érthető, hogy az amerikaiak ilyen jövevényeket, kik őket előbbi kedvező kereseti viszonyaiktól megfosztják, nem

látnak szivesen s hogy a *hungarian* név az Unió sok helyén gyűlölt. Szemökre vetik, hogy e jövevények a népesség legmüveletlenebb elemei, melyeknek harmadrésze, sokszor fele irni-olvasni nem tud; hogy a bányáknál és vasutaknál az olaszok után a magyarországi tótok a legolcsóbb munkások, kik 45 cent napszámmal is beérik, nyomorúságos, túlzsufolt lakásokban tengődnek s ocsmány eledelekkel táplálkoznak. „Afrikába hittéritőket küldünk — kiáltott fel a bevándorlások egyik ellenese — ide pedig ezrével szállítjuk ezeket a pogányokat.“ Pittsburg környékén a koksz-kemenczékben többnyire ők dolgoznak s nem ismernek munkaszünetet, miért sztrájk alkalmával a magyarok és amerikaiak közt harczra is került a dolog, amint korábban az olaszok és amerikaiak közt is nem egyszer folyt már vér.[9]) Növeli az elkeseredést még az, hogy a beözönlő magyarok legnagyobb része olyan földhez tapadt szegény, ki alig nehány forinttal zsebében lép Amerika földjére. A felföldön még mindig az a hit van elterjedve, hogy az Egyesült-Államok ingyen szállítják át a kivándorlókat és ez a balga hit épen a legszegényebbeket serkenti kivándorlásra s kergeti az ügynökök karjaiba, kik e hitet természetesen a maguk hasznára zsákmányolják ki. A bécsi amerikai főconsul irja hivatalos jelentésében, hogy egy izben négy magyar földmüves jelent meg nála s tőle nemcsak szabad hajózási jegyet, hanem egyúttal utalványt is kért mezőgazdasági berendezkedésükre azon darab földön, melyet az Egyesült-Államok kormánya ingyen fog nekik átengedni, mihelyt partra lépnek. Alig volt annyi pénzük, hogy hazájukba visszautazhassanak és nagyon csudálkoztak, midőn a főconsul arról értesitette, hogy valamely lelketlen ügynök rászedte őket; azt mondták, hogy hazájukban mindenki azt hiszi, hogy az Egyesült-Államok kormánya ingyen szállít át mindenkit, aki oda kivándorolni akar.[10]) Az amerikai jelentésekből kitünik, hogy valamennyi bevándorló közt a magyarok hoznak magukkal legkevesebb pénzt; New-Yorkban 1892. év első felében 13.149 magyar kötött ki, ezek közül csak 150-nek volt több mint száz dollárja, tizenháromezer ennél kevesebb pénzzel érkezett Amerikába és mert soknak semmije sem volt, a fejenkénti átlagos pénzmennyiség nem rúgott többre 11.42 dollárnál, mig a franczia kivándorlók átlag 56, a né-

[9]) *Dr. Márki Sándor:* Amerika s a magyarság. (Földrajzi Közlemények XXI. kötet, 91. lap.)

[10]) Reports of Diplomatic and Consular Officers concerning Emigration from Europe the United States. Washington 1889, p. 95. — Philippovich, id. m. 286 lap.

metek 35, az angolok 26 dollárral rendelkeznek kikötéskor s tizedrészök száz dollárnál nagyobb vagyont hoz magával.[11]) Nem egy magyar kivándorlónak hónapokon keresztül kell keserves munkát végeznie, hogy a nagy tengeri út költségeit ledolgozza s a zsaroló ügynököt kielégítse. A kivándorlóknak ez a része jár legrosszabbúl, mert az ügynök minden képzelhető módon csalja és zsarolja a szegény tudatlan népet, mely elhagyatva, tájékozatlanúl áll új, előtte idegen és érthetetlen világban, ahol a létérti küzdelem a legerősebb akaratot és tudást is próbára teszi. Valóban bámulatra méltó az a tudatlanságában merész elszántság, melylyel a felvidéki tót neki mer indulni az ismeretlen világnak, azt sem tudva, hogy Amerika mely részébe viszik őt. Némelyeknek sikerül a merész vállalkozás és példájuk másokat is oda vonz; de sokan elmerűlnek a nagy küzdelemben, mások csalódva térnek vissza vagy vándorolnak tovább Dél-Amerikába, a legtöbb pedig csak véghetetlen nélkülözések és fáradalmak közt, erejének végső megfeszítésével bírja lételét biztosítani vagy jobb életre szert tenni, mint a milyen neki hazájában osztályrészül jutott. Felvethetnők persze a kérdést, hogy ennyi erőmegfeszítés mellett nem lettek volna-e képesek idehaza is megélni? Amott érvényesiteniök *kellett* akaraterejöket és tehetségöket, hogy nyomorult módon el ne pusztuljanak, míg otthon, családjuk s barátaik körében mégis csak tovább tengethették valahogy életöket, anélkül, hogy szokott indolentiájukból fel kellett volna magukat rázatni. Az amerikai élet kétségtelenül megszilárdítja akaratukat s megállapítja önállóságukat; akik hazájokat még viszontlátják, gazdag tapasztalatokkal térnek oda vissza és sokan meg nem vetendő vagyont is hoznak magukkal. De a kivándorlók nagy része mégis veszve van hazájára nézve s ezt a veszteséget egykönnyen nem pótolhatja semmi.

Ha tehát ezek után hazánkra nézve veszteségnek kell tekintenünk már az Egyesült-Államokba irányuló kivándorlást is, bár az a kivándorlók egy részére nézve előnyös, mert keresetet, sőt jólétet biztosít nekik: mennyivel szomorúbb és sajnálatosabb, ha a kivándorlás újabb időben oly tájak felé fordult, melyeken a kivándorlóknak nemcsak boldogulása kétséges, de még lételük sincs biztositva. Ezek a tájak Dél-Amerikának különböző államai, kivált Brazilia, ahova az utóbbi években űzérkedő hajózási vállalatok lelketlen s

[11]) Quarterly Report relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of the United States. 1892–93. No. 2. Washington 1893. 410. lap.

kufár ügynökei csalták jobb jövő reményében útrakelt kivándorlóinkat, — oly tájakra szállítva őket, ahol nemcsak a családd módon kilátásba helyezett kecsegtető földbirtokot nem találták meg, de a rájuk zúdított rabszolgai munka mellett még csak annyi keresethez sem juthattak, amennyit odahaza rég megszokott normális életmódjuk mellett könnyen megszerezhettek. A kivándorlási űzérkedés legszemérmetlenebb elfajulásával állunk itt szemben, mely immár ezrével csalta lépre a hiszékeny s gyanutlan földműves népet — s sajnos, épen a magyar elemet — s ha idejében végképen meg nem akadályozzuk, népünknek még jelentékeny részét fogja a biztos pusztulás örvényébe sodorni. Bármennyire fájlaljuk is az Egyesült-Államokba tóduló honfiainkat és bármennyire súlyosan érezzük e néptömeg hiányát közéletünk egészséges fejlődésében: mégis némi megnyugvást nyerhetünk abban a tudatban, hogy kivándorló honfitársaink magasabb művelődési fokon álló államba kerülve, azok, akik magukat a szokatlan viszonyok között fenntartani képesek itteni primitiv viszonyaikból fejlettebb, magasabb kulturába kerülnek s ennek áldásaiban fognak részesülni. De felháborodással s írtózattal kell arra gondolnunk, hogy drága véreinket a dél-amerikai civilizálatlan államok vadonába hurczolják, ahol nálánál alsóbbrangú közegek embertelenségének vetik oda martalékúl s a szabadulás reménye is alig áll fönn. A kivándorlási űzérkedésnek ez az elfajulása egyenesen a rabszolgatartás gyászos korát idézi fel újból, s minden szónál hangosabban hirdeti, hogy a néppel űzött családd üzelmeknek immár a legerélyesebb s legkíméletlenebb módon nyakukra kell hágni. Minden más bizonyítéknál hangosabban szól amellett, hogy — ha már a kivándorlást megszűntetni nem lehet — a hazájukat elhagyó kivándorlókat legalább oly országok felé irányítsák, ahol nem rohannak bele biztos pusztulásukba, hanem a hazainál jobb s biztosabb megélhetést találhatnak.

Második szakasz.

A kivándorlás statistikája.

NEGYEDIK FEJEZET.

A kivándorlás megállapításának módszerei és a kivándorlás statistikájának forrásai.

Mint a népesség mozgalmának része, a kivándorlás statistikája a statistika azon fejezetei közé tartozik, melyeknek technikája korántsem nevezhető még tökéletesnek. A népesség költözésének s keverődésének vizsgálata a népesedéstan legújabb s épen azért még fejletlen szakaszai közé tartozik és sok állam népének vándormozgalma még ma is csak közvetett úton, a népszámlálások eredményei közt mutatkozó különbözet alapján állapítható meg. A nehézség abban rejlik, hogy a közigazgatás még máig sem bírt oly eszközöket és módokat teremteni, melyek alapján a népesség vándordorlásait pontosan meg lehetne figyelni és szabatosan nyilvántartani. A külföld és elsősorban a külföld nagyvárosai hazánknál e tekintetben jóval előbbre állanak: amidőn még Budapesten sem vagyunk képesek a beköltöző és elvándorló egyéneket számon tartani, daczára annak, hogy itt nagy költséggel s hivatalos apparátussal fenntartott bejelentő hivatal létezik, nem szabad csudálkoznunk, ha az ország egyéb részei e tekintetben hátramaradtak. Mindaddig, amíg a bejelentési kényszert a vándorlásokra nézve mindenütt nemcsak elrendelik, de egyúttal szigorúan végre is hajtják: e téren javulást nem lehet remélni s statistikánknak czen fontos, mondhatnók épen életbevágó kérdéseket felölelő fejezete csakis közvetett megfigyelési módszerekre lesz utalva.

A vándorlás statistikájában két mozzanat szerepel: egyik az eddigi lakóhelyről való elköltözés (a *kivándorlás*), a másik az új hazában való megállapodás, esetleg letelepedés (a *bevándorlás*). Szorosan véve mindkét mozzanat csak *egy* ténybeli cselekedetnek kétféle fázisa, végpontja egy és ugyanazon egyéni akaratnyilvánu-

lásnak. Teljes s tökéletes vándorlási statistika létezésének esetében eszerint a két mozzanat összeségének egymást fedeznie kellene. Egy országon belül azonban ez már nem lehetséges, mivel a vándorló egyének egy része az ország határain túl is mehet, ahol a hazai nyilvántartás alól — ha ilyen léteznék is — kikerülne. De ha a Föld minden részére kiterjedő és egyöntetű vándormozgalmi statistika léteznék, az egy helyről elvándorlott egyéneket valahol másutt okvetlenül meg kellene találni mint beköltözőket. Ámde még ez esetben sem volna a vándorlások statistikája oly egyszerű s az egyénenkénti számbavétel korántsem oly könnyű, mint sejtenők; mert a pontos vándorstatistika a vándorlót annyiszor s annyi helyen venné számba, ahányszor s ahol megállapodott s így a kivándorlók kimutatott száma messze túlhaladná a tényleg vándorló egyének számát. Itt előáll a *vándorló egyének* és a *vándorlás ténye* közti complicátió, mely oly nagyfokú lehet, hogy az egész statistikát illusóriussá teheti. [12]) A szabatos vándormozgalmi statistikának eszerint külön kellene választania a csak múlékony időtartamú megállapodásoktól megszakított *átvándorlást* s figyelemmel kellene lennie az esetleg ismétlődő, tehát *többszörös vándorlásokra*, ámde ez egyéni nyilvántartást igényelne, amely ismét lényegesen megnehezítené az egész műveletet. De még ezzel sem lehetne a nehézségeket eltűntetni, mert az átvándorlásban egy és ugyanazon egyén több országban szerepelne külön egyén gyanánt, tehát oly

---

[12]) Ugyanezen nehézségek a városi bejelentő hivatalok anyagának a vándorlások megállapítására való felhasználásánál is tekintetbe veendők. ***Brückner*** (Die Entwicklung der grossstädtischen Bevölkerung im Gebiete des Deutschen Reiches, Allg. Stat. Archiv, I. évf. 1890) találóan utal arra, hogy amidőn a bejelentő hivatal minden be- és kilépő egyén után egy-egy bárczát állít ki, voltaképen nem a vándorló egyének, hanem a vándorlások számát nyeri s az előálló complicátió annál súlyosabban nyom a latban, mivel más népesedési felvételeknél ily többszörös számbavételnek nem szabad előállania. A népszámlálás p. o. minden egyént csak egyszer vesz számba, hasonlóképen a születések és a halálozások statisztikája is, míg a bejelentő hivatal annyiszor, ahányszor az egyén a városba belép s azt újra elhagyja. A vándorlások ténye csakis a népesség mozgékonyságát jellemezheti, a a jelenlevő népességgel ellenben csakis a vándorló egyének száma állítható szembe. Ámde ennek megállapítása is nehézségekbe ütközik, mivel a többszörös ki nem kerülhető bejelentések folytán a tényleg be- vagy kivándorolt egyének számánál sokszorta nagyobb összeg kerül kimutatásra. E körülmények leginkább a városok felé irányuló vándormozgalomban játszanak szerepet, azonban határszéli vármegyékben, ahonnan a népesség az év bizonyos szakában külföldre (p. o. Bécsbe, vagy Romániába) özönlik, szintén érvényesítik befolyásukat s így az ország kivándorlásának megállapításában is zavarólag működhetnek közre.

viszonyok közt, melyek az egyén azonosságának megállapítását teljesen kizárják. Még ez esetben sem mutatkoznék tehát lehetségesnek a tényleges kivándorlás szabatos szemmeltartása, mivel az egyik országból kivándorlott s a másutt bevándorlott egyének közti azonosítás lehetősége ki van zárva. Csakis ennek alapján volna pedig lehetséges a vándorlások tényleges számának minden kételyt kizáró módon való megállapítása.

Látható tehát, hogy a vándormozgalmi statistikának két mozzanatához, az elvándorláshoz és a beköltözéshez, még mint átmeneti stádium harmadik is csatlakozik, az *átvándorlás*, mely ismét annyiszor jöhet számba, a hányszor az illető egyén más ország terűletére lépett vagy útjában — esetleg csak rövid időre — megállapodott. Ennek megfelelőleg a vándormozgalmi statisztika is háromféle forrást szolgáltat. Például hozván fel a hazai kivándorlást: az első forrást hazai közigazgatási hatóságaink szolgáltatják, amidőn — bár hézagosan — kimutatják, hogy az egyes vármegyékből és községekből hány egyén vándorolt ki. Az átmeneti vándorlási statistikára becses adalékokat nyújtanak azon kikötő városok feljegyzései, melyekben a tengerentúli kivándorlók hajóra szállanak (így Hamburg, Bréma stb.). A harmadik forrást azon állam nyújtja, melybe a kivándorlók letelepednek; ezek közűl legszabatosabb statisztikája van az Egyesűlt-Államoknak, melyben a magyar kivándorlókról igen becses adatok foglaltatnak.

Ezen három statistika adatainak egybevetése azonban korántsem vezethet a tényleges kivándorlás szabatos megállapítására, mivel — mint látni fogjuk — eredményeik egymással korántsem vágnak össze. Már maga az a körűlmény, hogy ezen adatok teljesen különböző hatóságoktól, egészen eltérő alapon és módon és különböző időben gyűjtetnek, világossá teszi, hogy az adatok nem egyezhetnek meg. Figyelembe veendő ugyanis, hogy a kivándorlás ténye (amidőn p. o. Magyarországból Amerikába való kivándorlás forog szóban) hetekig, sőt hónapokig húzódhatik, amely hosszú időben a kivándorlók tömege sem marad azonos; egy része elhalhat, de ez lényeges eltérést alig okoz, más része azonban — s ez különösen azon esetben fontos, amidőn a kivándorlás nem közvetlenűl, hanem más államok érintésével történik — kivándorlási szándékát elejtve, útközben visszatérésre határozhatja el magát és tényleg vissza is fordulhat. Ez esetben már kisebb néptömeg érkezik Amerikába, mint amely Németországban hajóra szállt, s még kisebb, mint mely hazánkat kivándorló gyanánt elhagyta.

Az adatok eltérésének azonban lehetnek más okai is; első sorban áll az az eshetőség, hogy a ki-, illetve bevándorlók egy része, leginkább olyanok, kik a kivándorlási ügynökök csábításai folytán szánták el magukat az útra, kikerüli a hivatalos számbavételt; a másik — és minden valószínűség szerint lényegesebb ok — hogy a gyakran anyanyelvükön (p. o. a tóton) kívül semmiféle más nyelvet nem értő műveletlen kivándorlók honosságának megállapítása nem történik a kellő szabatossággal s valószínű, hogy a magyarországi kivándorlók egy részét az amerikai bevándorlási statistikában osztrák gyanánt veszik számba.

A tényleges kivándorlás megállapítása különféle nehézségekkel jár. Tekintve azt, hogy bejelentésére kényszer nem áll fenn vagy ha igen, azt csak lanyhán hajtják végre, s így a tényleges állapotokat híven feltűntető kivándorlási statistika sok helyen nem is létezik, megállapítása csakis másodlagosan, t. i. a tudomásra jutott esetek feljegyzése alapján történhetik. Természetes azonban, hogy a hatóság tudomására jutott esetek korántsem ölelik fel a teljes kivándorlást. Különösen hiányos volt a kivándorlási statistika 1899-ig, amely évig ugyanis az adatgyűjtésre vonatkozó általános kényszer nem állott fönn s így egyes vármegyék csak saját jószántukból foglalkoztak ily adatok gyűjtésével. Az erre vonatkozó adatok rendszerint a vármegyei közigazgatási bizottságok űlésein kerültek bemutatásra s az alispánok évi jelentéseiben is közzététettek. De az adatgyűjtés hiányos és rendszertelen volt. Rendszeresen vezetett adatok csak Zemplén vármegyéből állanak rendelkezésre, még pedig 1879. óta, de ezek sem teljesek s különösen a visszavándorlásra vonatkozó feljegyzések nagyon hézagosak, sőt némely járásból egészen hiányoznak.

1899. óta a belügyminisztérium elrendelte a kivándorlásokra vonatkozó adatoknak országszerte való gyűjtését, azon tervezet alapján, melyet a m. kir. központi statistikai hivatal erre vonatkozólag készített; ezen idő óta tehát, ha nem is teljes, de legalább rendszeresen s egyöntetűleg gyűjtött adatokkal rendelkezünk. Az adatgyűjtés községenként, a községi előljáróságok útján történik, melyek a tudomásukra jutott kivándorlásokról nyilvántartót vezetnek s e nyilvántartás juxta-lapjait minden év végén a m. kir. központi statistikai hivatalhoz beküldik. E nyilvántartást öt féle irányban vezetik. Az első és legfontosabb nyilvántartóban minden egyes kivándorlásról (kivándorló családról vagy magánosan kivándorolt egyénről) egy-egy lapot állitanak ki, mely a kivándorló (családfő) nevét,

nemét, életkorát, anyanyelvét, foglalkozását és vagyoni állapotát (vagyonnal bír-e vagy nem?) öleli fel; feljegyezik a családfővel együtt kivándorolt családtagok vagy más hozzátartozók számát is nem szerint és annak megjelölésével, hogy a családtagok 12 évnél fiatalabbak-e avagy idősebbek; továbbá a kivándorlás hónapját (esetleg napját), a kivándorlás czélpontját (ország, tartomány, kerület stb.) és megjelölendő, valjon a kivándorlás útlevéllel, határátlépési igazolvánnyal vagy anélkül történt-e? Végül feljegyzendő, hogy a kivándorlottak közül az év folyamán a községi előljáróság biztos tudomása szerint hányan vándoroltak vissza a községbe vagy más községbe, hányan maradtak künn s hányról nincs e tekintetben biztos tudomás. A másik nyilvántartó hasonló adatokat gyűjt a visszavándorlottakról, kikkel szemben azt a kérdést is felvetik, hogy egészségesen és vagyonnal vagy vagyon nélkül tértek-e vissza? (A többi nyilvántartók a községben lakhatási engedélyt nyert vagy legalább 3 hónapon keresztül tényleg ott tartózkodó, valamint a telepítési engedélyt nyert külföldiekre, továbbá a külföldi munkásokra és napszámosokra vonatkoznak s így a bevándorlás megfigyelésére valók.)

Az ekként szervezett adatgyűjtés nagyon becses adalékokat hozott napfényre s így hézagossága daczára is — a mennyiben t. i. a községeknek nem jut tudomásukra minden kivándorlási eset — mély bepillantást enged a kivándorlás topographiai alakulásába és a kivándorló néprétegek demographiai és társadalmi viszonyaiba.

Más módszer az *állam kötelékéből való elbocsátások* számbavétele, mely azonban — tekintettel arra, hogy a kivándorlók túlnyomó része ilyent nem kér — teljesen hasznavehetetlen. Ugyanily kevéssé értékesíthető a kiadott *útlevelek* száma, egyrészt, mivel a kivándorlók nagy része ilyen nélkül távozik, másrészt, mivel azon utazók is, kik nem kivándorlás czéljából mennek a külföldre, szintén útlevelekre szorúlnak s egyáltalában nem állapítható meg, hogy az útlevelet nyert egyének közül hányan térnek vissza? Egyes országokban (mint p. o. Oroszországban) a vasútakon érkezett és elutazott személyek számát is felhasználták a be- vagy kivándorlás becslésére. Ezt az eljárást, mely mellett egyébiránt a kivándorlás czélpontja vagy a bevándorlók eredete ismeretlen marad, a mi határállomásainkon alkalmazzák a Romániával és Szerbiával való határforgalom kimutatására; de mivel ezen kimutatásokban a közönséges utazók is bennfoglaltatnak, kik minden kivándorlási szándék nélkül utaznak ki- és befelé, a kivándorlás megítélésében legfeljebb

a be- és kivándorlás közötti különbözet jöhet számításba, minek következtében két ellentétes mozgalom esetében csak az erősebb, s ennek is csak többlete jut kifejezésre. Emellett figyelembe veendő még, hogy a belépő-állomásokon csakis az útlevéllel bíró egyének vétetnek számba, mig azokról, kik útlevél nélkül igyekeznek tilos helyeken átmenni, csak annyiban nyerhetünk tudomást, a mennyiben a hatóság éberségének sikerült őket letartóztatni.

Mindezen eljárások a tényleg be- vagy kivándorló egyének számának megállapítását czélozzák, tehát a tényleges vándormozgalomra vannak alapítva. Ahol azonban ezen eljárások nem vezetnek elégséges eredményre vagy épen nem alkalmazhatók, ott a statistikának a vándormozgalom megközelítő megállapítására más módszerhez kell fordulnia. Ezen módszer, a népszámlálás eredményeinek e czélra való felhasználása, a népesség pillanatnyi állapotából indulva ki, következtet a népességnek hullámzására. Itt ismét kétféle eljárás követhető, aszerint, amint a népszámlálást a népesedési mozgalom adataival hozzuk kapcsolatba vagy pedig a népesség származását veszszük vizsgálódásaink alapjául. A *népszámlálás eredményeinek a népesedési mozgalommal való egybevetését* újabban gyakran alkalmazzák. Ismeretes lévén, hogy két népszámlálás közti időszakban a lakosság természetes úton (a születéseknek a halálozások feletti többlete által) mennyire szaporodott, az ekként nyert összeg és az újabb népszámlálás eredményei közt mutatkozó különbözet, — melyet *nyers vándorlási hányad*nak lehetne nevezni — a vándorlások eredményét fogja adni. Ez a különbözet tevőleges vagy nemleges, aszerint, amint a természetes népmozgalom mellett bevándorlás vagy kivándorlás áll fönn. Ennek az eljárásnak is vannak előnyei; de meg vannak a maga hibái is. Előnye a többiekkel szemben, hogy a bevándorlás folyamatát minden egyéb különleges adatgyűjtés kikerülésével, és pedig minden újabb népszámlálás után újra és újra engedi kutatni s igy a vándormozgalom tendentiájának felismerésére mindenesetre alkalmas; hiánya ellenben, hogy nem adja a vándormozgalom egész nagyságát, hanem csakis a számra nézve erősebb mozgalom többletét a gyengébb felett. Ennek folytán oly esetben, a mikor a bevándorlással kivándorlás is áll szemben, nem a két ellentétes irányú mozgalmat magát, hanem csakis a kettőnek különbözetét tűnteti fel, a miből tehát következik, hogy azon esetben, a midőn a két ellentétes mozgalom nagysága egyenlő, s igy a végeredményben egymást megsemmisíti, vándormozgalmat egyáltalában nem enged felismerni. Ehhez járul még,

hogy e módszer segélyével sem a bevándorlók provenientiája, sem a kivándorlás hová irányulása nem ismerhető fel, épen úgy, mint időpontjuk sem. Mindamellett meg van ezen nyers vándorlási különbözetnek az az előnye, hogy könnyen tájékoztat a vándormozgalom általános tendentiája felől s azért különösen ott alkalmazható haszonnal, ahol nagy bevándorlással csak jelentéktelen vagy semmi kivándorlás áll szemben, vagy fordítva. Az ekként nyert számok, mint *Rauchberg*[18]) találóan megjegyzi, csak a vándorlások *mérlegét* (Bilanz) adják — és hozzátehetjük, a bevételi és kiadási tételek ismerete nélkül — amely azonban „kiválóan alkalmas arra, hogy tájékozódjunk azon viszony felől, melyben valamely vidék néptömegének és néperejének természetes kifejlődése gazdasági helyzetének szükségletéhez és befogadási képességéhez áll; továbbá az iránt, hogy hol és mily mértékben tart lépést a népszám alakulása a gazdasági intensitás emelkedésével, hol vágott annak eléje s tudta az egyensúlyt csakis fölöslegének átadásával helyreállítani; végül hol nem tudja a bennszülöttek népszaporulata a gazdasági munkaerő szükségletét fedezni, minek folytán ott bevándorlást idézett elő." Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a vándormozgalom ezen úton való megállapításának helyessége nagyrészt attól függ; megbizhatók-e a népszámlálás eredményei? Mindazon egyének, kiket a népszámlálás alkalmával nem írnak össze, módszerünk szerint hiányt jelentenek s a vándorlások mérlegében kivándorlók gyanánt jönnek számításba. Másik nehézség abban rejlik, hogy azok az egyének, kik azon módszer szerint mint elvándorlottak vétetnek számba, valahol másutt az országon belül telepedhettek le, miért is a kisebb területi egységekről (p. o. törvényhatóságokról, községekről) kitűntetett néphiány nem tekinthető absolute kivándorlásnak, hanem csakis az egész országra nézve állapítható meg azon contingens, melylyel a népesség tényleges kivándorlás által megcsökkent.

A népszámlálás eredményei még másként is felhasználhatók a népesség vándorlásának tanulmányozására. Amennyiben ugyanis a népszámlálás az egyén *szülőhelyét* és *illetőségét* (honosságát) is megállapítja, ezen alapon mély bepillantást nyerünk a népesség alakulásába, eredetének, származásának és vándorlásainak szövevényes hálójába. De e módszernek is vannak hiányai; megállapíthatja

---

[18]) Dr. Heinrich Rauchberg: Dichtigkeit, Zunahme, natürliche und Wanderbewegung der Bevölkerung Oesterreichs in der Periode 1881—1890. (Statistische Monatschrift. XVIII. évfolyam, 1892. 216—246. lap.)

ugyan, hogy egy bizonyos időpontban hány idegen születésű vagy illetőségű egyént találtak valamely helyen, de nem tűntethető fel a vándorlások teljes nagyságát, mivel természetesen nem vonhatja be vizsgálódásainak keretébe a be- vagy kivándorlottak azon tömegét, mely időközben elhalálozás vagy újabbi elköltözés által eltűnvén, a népszámlálásokban egyáltalában nem szerepelhet; két népszámlálás eredményeinek összehasonlítása azonban mindenesetre a vándorlások mérvére is enged következtetni. Másik hiánya ezen módszernek abban rejlik, hogy a vándorlás időpontjára nézve teljesen tájékozatlanságban hagy. Felmerülnek ezenkívül még más nehézségek is. Ha mindenek előtt azon kérdést vetjük fel, hogy a vándorlások kimutatására a szülőhely vagy a honosság (illetőség) fogalmának adandó-e az előny, úgy tekintettel a vándormozgalom lényegére a *szülőhelynek* kell az előnyt adni, aminthogy a külföldön is nagyrészt erre helyezik a fősúlyt; mindazáltal van több állam, mely ebbeli kimutatásait az illetőségre alapította vagy az által, hogy az utolsó népszámlálás alkalmával az előzőktől eltérőleg járt el, az összehasonlítást lehetetlenné tette. Sajnos, hogy hazai népszámlálási munkáink is tüzetes részletezéssel csak az illetőséget mutatták ki (vármegyénként részletezve azt), ellenben a szülőhelyet csak sommásan dolgozták fel. Ez az adatok értékéből sokat von le, mert korántsem állítható, hogy az illetőség helye egyuttal összeesnék a születés vagy eredet helyével, ahonnan a bevándorlás történt. Míg ugyanis feltétlenül bizonyos, hogy p. o. a Budapesten élő árvavármegyei születésű egyének onnan költöztek a fővárosba (ha nem is mindig közvetlenül), addig ez az itt élő árvavármegyei illetőségűekre nézve nem állítható, mivel egyrészt az illetőség fogalmának bizonytalansága és eltérő magyarázata mellett az illetőség bevallása is többé-kevésbbé bizonytalan, másrészt az illetőség nem állandó, hanem többszörösen is változhatik és a férjes nő és a gyermekek a férj, illetve atya illetőségét követvén, egész más helyre való illetőségűek lehetnek, mint ahonnan származnak vagy beköltöztek. Végül még megemlítendő, hogy a külföldön élő hazánkfiainak szülőhelye vagy illetősége a külföldi forrásmunkákban rendszerint tüzetesebben nem lévén részletezve, a kivándorlásnak vármegyénkénti vagy országrészenkénti eloszlása ezen úton nem mutatható ki.[14])

A mondottakból kitűnik, hogy a szülőhely vagy a honosság

---

[14]) Egyedül az Ausztriában élő magyar honosokról vannak vármegyei illetőség szerint részletezett adataink az 1890. évi népszámlálásból.

csak a népszámlálás pillanatában élő népességről lévén ismeretes, a vándormozgalom teljes nagyságát nem adhatja. Ez okból a nyers adatok összehasonlítása nagy hibákra vezetne. Ha 1880-ban 11.526, 1890-ben pedig 62.435 magyarországi születésű egyén élt az Egyesült-Államokban ebből nem következtethető, hogy a tíz év folyamában e két összeg különbözete, azaz 50.909 magyarországi egyén vándorolt oda be. Mert az 1880-ban ott élt egyének közül 1890-ig bizonyos, elég jelentékeny hányad elhalt, kisebb töredék visszavándorolhatott, továbbá elhalhatott vagy elköltözhetett a tíz év folyamában bevándorlottak egy része is. Mindezeket új bevándorlóknak kellett pótolniok, hogy a fentebb említett összeg előállhasson. Voltaképen tehát négyféle tényező nagyságát kellene ismernünk, hogy a bevándorlás valódi nagyságát megállapíthassuk. Amidőn tehát a származási statistikát a tényleges bevándorlás megállapítására akarjuk felhasználni, mindenekelőtt az említett négy körülményből eredő zavaró hibák kiküszöbölése válik szükségessé. E műveletek azonban positiv ténybeli adatok hiányában csakis combinatió útján eszközölhetők[15]), sok esetben azonban végrehajtásuk minden concrét alapot nélkülöz. Világos e szerint, hogy ezen módszer a vándorlások irányát és tendentiáját megvilágítja ugyan, de azok számszerinti szabatos megállapítására korántsem alkalmas; benne nem a vándorlások folyamata, hanem azoknak a népszámlálás idejében megállapítható *eredménye* tükröződik vissza, melynek jelentőségét azonban kicsinyleni semmiképen nem szabad.

A fentebbiekben láttuk, hogy a kivándorlás megállapítása többféle úton és módon történhetik, de hogy a kivándorló egyéneknek közvetlen számbavételén kívül, amely a bejelentési kényszer hiányában általánosan alig vihető keresztül, egyik módszer sem képes a vándorlások mozgalmát híven visszatükrözni. Az egyes módszerek párhuzamos alkalmazása némileg csökkenti a fennforgó hézagokat, de teljesen el nem tűntetheti. E módszerek felhasználásával és összefoglalásával igyekszünk mi is a magyarországi kivándorlások statistikáját hívebben és tüzetesebben összeállítani, mint ahogy az eddig történhetett.

Ezek után immár jelezhetjük azon anyagot, melynek alapján úgy a kivándorlás időben s térben való fellépését, valamint mérveit

---

[15]) Miként történhetik ez, ezt kifejtettem „A bevándorlás hatása Budapest népességének alakulására" című dolgozatomban (Fővárosi Statisztikai Havifüzetek, 1893. évi 246. számában.)

megállapítani igyekszünk, s azon forrásokat, melyekből az anyagot merítettük.

1. A kivándorlás okozta népveszteség nagyságát a népszámlálási anyagnak a népmozgalommal való összehasonlításából állapítjuk meg. Ez a módszer egy-egy évtized veszteségét tűnteti fel, de nem engedi felismerni, hogy a hiányzó néptömeg hová lett. [16])

2. A tényleges kivándorlás topographiai alakulásának felismerésére (tehát törvényhatóságonként, esetleg járásonként való jellemzésére) szolgálnak a hazai törvényhatóságok által eddig — különösen 1899 óta — közvetlenül gyűjtött adatok, valamint mindazon, egyes vándorlási mozgalmakra vonatkozó adatok, melyek szétszórtan találhatók az irodalomban. Kiegészítésül szolgálnak a kiadott útlevelekre vonatkozó kimutatások, amennyiben azok vármegyénként vannak közzétéve. [17])

3. A kivándorlásnak hová való irányulása tekintetében elsősorban azon államok statistikája mérvadó, melyekbe a kivándorlás történt, kiválóképen tehát az Egyesült-Államok hivatalos statistikája; másodsorban azon európai kikötők feljegyzései, melyeken a tengerentúl menő kivándorlóink hajóra szállanak. Ezen felette becses adatok — a mi vizsgálódásaink szempontjából — két irányban hézagosak: egyrészt a magyarországi kivándorlók származását (provenientiáját) közelebbről (országrészek, törvényhatóságok szerint) nem részletezik, másrészt nem minden külföldi állam mutatja ki a magyar kivándorlókat az osztrákoktól elkülönítve. [18])

---

[16]) A népszámlálások eredményeit az 1880, 1890 és 1900. évi országos népszámlálásokról kiadott munkákból vesszük át; a népszámoknak az időközben előfordult területi változásokból előállott változásai a Magyar Statisztikai Évkönyv 1900. évi VIII. folyamában vannak közölve. A népmozgalmi adatokat ugyanazon Évkönyv egyes folyamai közlik.

[17]) A törvényhatóságok által gyűjtött adatok teljesen összeállítva nincsenek; a régebbiek *Láng Lajos* Magyarország statistikájának I. kötetében (454—461. lap), az újabbak az 1890. évi népszámlálási munka I. kötetében (Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam, I. kötet 79.* lap) vannak közölve. Zemplén vármegyének 1879—1901. évi kivándorlására s visszavándorlására vonatkozó járási adatait *Bodeczky Ede* vármegyei főlevéltáros szívességének köszönöm. Az 1899-ben megindított új adatgyűjtés főbb eredményeit a Magyar Statisztikai Évkönyv évenként közli; ezen adatgyűjtés egyes — amott nem közölt — részleteit a m. kir. kormány jelentéseiből vettem át. A kiadott útlevelek számát a Magyar Statisztikai Évkönyv közli.

[18]) A külföldi államok idevágó legfontosabb hivatalos kiadványai a következők: az *Egyesült-Államokra* vonatkozólag: Quarterly Report of the Chief of

4. Kiegészítésül szolgálnak a külföldi államok népszámlálási munkái, melyek az illető állam területén élő magyarországi népességet (akár szülőhely, akár honosság, akár nemzetiség szerint) kitűntetik. [19]) Ugyancsak e czélra szolgálnak népszámlálási munkáinknak ama rovatjai, melyek a háztartáshoz tartozó, de az ország határán kívül távollevő egyének számát adják.

5. Felhasználjuk végre azon adatokat, melyek magyar hon-

---

the bureau of Statistics, treasury department, relative to the Imports, Exports, Immigration and Navigation of United States.

Annual Report and Statements of the Chief of the bureau of Statistics, on the Commerce and Navigation of the United States. Washington.

Summary Statement of the Imports and Exports of the United States. Washington (havonként).

Immigration and Passenger Movement at ports of the United States (1892/3 és 1893/4. évekről).

Annual Report of the Commissioner-general of Immigration (1894/5—1898/9 évekről).

A *Németországon* keresztül menő magyar kivándorlást illetőleg: a Statistik des Deutschen Reichs cz. gyűjtemény évi összefoglaló táblázatai, továbbá a hamburgi és brémai kikötőre vonatkozólag: Tabellariscbe Übersichten des Hamburgischen Handels. Zusammengestellt vom Handelsstatistischen Bureau és Jahrbuch für Bremische Statistik. Herausgegeben vom Bureau für Bremische Statistik.

A *belga* kikötőkre, s különösen Antwerpenre vonatkozólag, továbbá a német-alföldi kikötőkre és Genuára vonatkozólag a m. kir. központi statistikai hivatal szerzi be nehány év óta a magyar kivándorlók számát s azt Évkönyvében közli

A többi (franczia, olasz, osztrák) kikötőkön át kivándorolt magyarokról nincsenek adatok. *Nemzetközi összeállítások* közül idevág: Statistica comparata dell' Emigrazione dall'Europa e dell'immigrazione in America e in Australia. Róma 1892; Statistica della emigrazione italiana (nemzetközi összehasonlításokkal, melyek a kérdés tanúlmányozására nélkülözhetetlenek): *Dr. W. Beukemann:* Die Auswanderung über Hamburg in den Jahren 1887 bis 1894 nebst Beiträgen zur deutschen und internationalen Wanderung (Statistik des Hamburgischen Staates, Heft XVII. 73—214. lap). Statesman's Yearbook (évenként). A magyar kivándorlásra vonatkozó főbb adatokat a Magy. Statisztikai Évkönyv is közli évről-évre.

[19]) A népszámlálási munkák közül csak azokat emlitjük fel, melyek a magyar eredetű népességgel tüzetesebben foglalkoznak; ezek a következők: Szerbia 1890. és 1895. évi népszámlálása; Boszniára vonatkozólag *Strauss János* munkája: Die österreichischen und ungarischen Staatsangehörigen in Bosnien und der Hercegovina (Bécs 1897); Ausztria népszámlálásai 1880 és 1890, továbbá *Rauchberg Henrik* munkája: Die Bevölkerung Oesterreichs (Bécs 1895). Németország összes népszámlálásai 1880 óta; (külön a porosz népszámlálásokról kiadott munkák); Svájcz 1870 óta; Franczíaország 1896; Anglia 1881 és 1891. Az éjszak-amerikai Egyesült-Államok 1870, 1880, 1890 és 1900.

polgároknak az állami kötelékből való elbocsátására, valamint azoknak külföldi államokban történt honosítására vonatkoznak. [20])

ÖTÖDIK FEJEZET.

A kivándorlás okozta népveszteség.

A hazai kivándorlásról rendelkezésre álló adatok ugyan hézagosak és hiányosak, mégis a különféle forrásokban foglalt anyag oly terjedelmes, hogy az áttekintés megkönnyítése céljából szét-tagolva kell vizsgálat alá vennünk. Külön fogjuk vizsgálat alá venni azon hazai adatgyűjtésből eredő adatokat, melyek a kivándorlás topographiai eloszlását tűntetik fel, de nem mindig világosítanak fel a kivándorlás célpontja felől is; ez utóbbira vonatkozólag a külföldi államok bevándorlási statistikájának gazdag tárházából fogunk okulást meríteni, amely dús forrás egyúttal a kivándorló néptömegek demographiai viszonyainak tanúlmányozását is lehetővé teszi. Arra azonban, hogy a kivándorlás okozta népcsökkenést legkönnyebben felismerjük, a népszámlálások eredményeinek a népmozgalommal való egybevetése a legalkalmasabb. Vizsgálódásainkat tehát ezzel kezdjük meg.

Az előző fejezetben kifejtettük volt, hogy ezen módszer miként állapítja meg a vándorlások mérlegét, vagyis a nyers vándorlási hányadot, mely a fennálló vándormozgalom végeredményét állítja elénk. Ezen eljárás segélyével a vándormozgalom alakulását 1869-től kezdve vehetjük vizsgálat alá, még pedig olyformán, hogy a népszámlálások közé eső három időszak (1869—1880, 1881—1890 és 1891—1900) képét külön-külön rajzolhatjuk meg. Az ekként nyert képek nemcsak a vándorlások intensitásának országrészenként való eltéréseit érzékeltetik, de egyúttal az idő folyamán való változásuknak tendentiáját is felismerni engedik. [21]) E tekintetben azonban arra kell utalnunk, hogy az 1869—1880. évi időszakra vonatkozó adatokat nem tekinthetjük megbízhatóknak. Az ezen időszak alatt pusztító

---

[20]) Az erre vonatkozó adatokat 1891 óta (1881-ig terjedő visszapillantással) a Magyar Statisztikai Évkönyv közli. Magyaroknak Ausztriában történt honosítására vonatkozó adatokat az Österreichisches Statistisches Handbuch közöl.

[21]) A vándorlások mérlege, mint említők, a népmozgalommal való egybevetés alapján állítható fel. A természetes népmozgalom ugyan szorosan összefügg a vándorlások alakulásával is s azokat gyakran befolyásolja, irányítja. E munkában mégis kénytelenek vagyunk azt tárgyalásaink keretéből kihagyni s így csak utalunk az ezen tárgyról írt dolgozatunkra („A természetes népmozgalom és a vándorlások szerepe népességünk gyarapodásában"), mely a Közgazdasági és Közigazgatási Szemle XVII. évfolyamában (1893), az 570—591. lapon olvasható.

1872—73. évi kolera-járvány ugyanis valószínűleg jóval több áldozatot szedett, mint amennyit a hivatalos statistika kimutatott, az ekként a népmozgalmi statistikából hiányzó néptömeg tehát mérlegünkben egészen indokolatlanúl a kivándorlók számát duzzasztaná. A kimutatható számtételek tehát javításra szorulnának, de mivel ily javításra semmiféle positiv alappal nem bírunk, [22]) helyesebbnek látszik, ha ezen adatokat az 1870—80. évi időszak jellemzésére egyáltalában nem használjuk fel.

---

[22]) Hogy az 1869—80 évi időszakra vonatkozó adatok mennyire nem látszanak megbízhatóknak, az ki fog tűnni, ha főbb eredményeiket e helyen összeállítjuk. Végeredményben ugyanis ezen adatok szerint következőképen alakult volna a népmozgalom az 1870—1880. évek folyamán:

	Elvándorolt			Beköltözött		
	vármegyékből:	városokból:	együtt:	vármegyékbe:	városokba:	együtt:
Duna balpartja	80.532	—	80.532	—	5.549	5.549
Duna jobbpartja	70.369	—	70.369	348	9.692	10.040
Duna-Tisza köze	40.587	2.805	43.392	9.705	93.565	103.270
Tisza jobbpartja	77.818	—	77.818	—	5.001	5.001
Tisza balpartja	64.449	—	64.449	—	14.515	14.515
Tisza-Maros szöge	48.071	—	48.071	8.147	10.934	19.081
Erdélyi rész	92.033	—	92.033	—	5.978	5.978
Magyarország:	473.859	2.805	476.664	18.200	145.234	163.434

	Eredmény:			Százalékban:		
	vármegyékben:	városokban:	együtt:	vármegyékben:	városokban:	együtt:
Duna balpartja	— 80.532	+ 5.549	— 74.983	— $4\cdot_{84}$	+ $9\cdot_{16}$	— $4\cdot_{34}$
Duna jobbpartja	— 70.021	+ 9.692	— 60.329	— $3\cdot_{03}$	+ $9\cdot_{70}$	— $2\cdot_{50}$
Duna-Tisza közt	— 30.882	+ 90.760	+ 59.878	— $1\cdot_{94}$	+ $16\cdot_{53}$	+ $2\cdot_{80}$
Tisza jobbpartja	— 77.818	+ 5.001	— 72.817	— $5\cdot_{30}$	+ $23\cdot_{00}$	— $4\cdot_{89}$
Tisza balpartja	— 64.449	+ 14.515	— 49.934	— $3\cdot_{59}$	+ $15\cdot_{58}$	— $2\cdot_{64}$
Tisza-Maros szöge	— 39.924	+ 10.934	— 28.990	— $2\cdot_{42}$	+ $10\cdot_{63}$	— $1\cdot_{65}$
Erdélyi rész	— 92.033	+ 5.978	— 86.055	— $4\cdot_{35}$	+ $15\cdot_{30}$	— $3\cdot_{99}$
Magyarország:	— 455.659	+ 142.429	— 313.230	— $3\cdot_{61}$	+ $14\cdot_{46}$	— $2\cdot_{31}$

Eszerint 300.000-nél több egyén vándorolt volna ki az országból. Ez az óriási szám nem tekinthető elfogadhatónak, mivel tudvalevőleg a hetvenes években semmiféle ily nagymérvű, a legutolsó évtizednél is sokkalta nagyobb kivándorlás nem állott fenn, azonkívül a külföldi államok statistikájában sehol nem is találjuk meg e rengeteg néptömeget, mint ott élő magyarországi eredetű népességet. Még valószínűtlenebbé válnak ezen adatok, ha a részletekre megyünk át. Igy az amerikai kivándorlásnak hódoló felvidéki vármegyékből, nevezetesen Sáros-, Abauj-Torna-, Szepes, Zemplén, Liptó és Árva vármegyékből, nem kevesebb mint 75.160 ember hiányzott volna 1880-ban, holott az amerikai statistika szerint ezen évtizedben csak 13.475, a német kikötők adatai szerint 16.323 magyarországi egyén vándorolt ki Amerikába s az Egyesült-Államok népszámlálása 1880-ban tényleg csak 11.526 magyarországi születésű lakót tűntetett ki az Unió egész területén. A magyar hatóságok által gyűjtött adatok is jelentéktelennek tűntetik fel az akkori kivándorlást.

Számszerűleg tehát a múlt század nyolczvanas éveitől (1880-tól) kezdve mutathatjuk ki a vándormozgalom fokát és a népességre gyakorolt hatását; ez a mozgalom majdnem mindenütt negativ, vagyis elvándorlásban jelentkezik, mert a városokat kivéve, hova beköltözés folyik, majdnem kivétel nélkül minden vármegye népe csökken elvándorlás által.[28]) A mig ez a mozgalom az ország határain belűl maradva helyi vándorlás gyanánt jelentkezik, nem nevezhető káros jelenségnek, amennyiben az ország egyik részét ért veszteség a másik javára szolgál; aggasztóvá válik azonban, ha az ország határain túllépve, attól végkép elvonja a népességet. Sajnos, hogy hazai vándormozgalmunk leginkább az utóbbi kategóriába esik.

Amennyire a rendelkezésre álló népmozgalmi adatok és a népszámlálás eredményei alapján megejtett számításunkból megítélhető, az *1881—1890.* évek alatt a vándorhajlam hazánkban (Horvát-Szlavonországgal együtt) 468.037 egyént késztetett arra, hogy előbbi lakóhelyének hátat forditva, új otthont keressen. A megmozduló néptömegnek jelentékeny része azonban hazánk határain belűl talált új otthont, még pedig 95.417 a vármegyékben és 177.411 a törvényhatósági városokban, úgy, hogy csak az ezen felül maradó

Semmi valószínűsége nincsen tehát a 75.160 főnyi néphiánynak. Épen úgy vagyunk az ország többi részével is. P. o. a Horvát-Szlavonországgal határos *négy* vármegye (Torontál, Bács-Bodrog, Baranya és Somogy) népvesztesége az 1870—1880. időszakban 64.274 lélek volna, holott az 1880. évi népszámlálás adatai szerint *egész* Horvát-Szlavonországban, (a volt határőrvidéki területtel együtt) nem több, mint 83.673 magyarországi születésű (tehát Magyarország *egész területéről* való) egyén élt, és világos, hogy ezeknek jó része a hetvenes éveket megelőző korban költözött oda be. Mindezeknél fogva az a meggyőződésünk, hogy a jelentkező nagy népveszteség tisztán a statistikai adatgyűjtés fogyatékosságában leli okát, tehát csak látszólagos. Világos ugyan, hogy ha a hetvenes évek népmozgalmi statistikája hézagos, p. o. a kolerajárvány halottjai tömegesen kimaradtak a statistikai adatszolgáltatásból, vagy ha az 1880. évi népszámlálás alkalmával sok lakos kibujt az összeírás alól, különbözeti számításunknak néphiányt kell eredményeznie, mely azonban ezen esetben nem felel meg kivándorlási népfogyatkozásnak. A 21. számú jegyzetben említett dolgozatunkban ugyan ezen felfogással ellentétes értelemben érveltünk, de a kérdés további tüzetes tanúlmányozása arról győzött meg, hogy akkori felfogásunk téves volt, mivel a 313.000 főnyi néphiányt semmiféle elfogadható módon kimagyarázni nem lehet. Egyébiránt ezen időszak azért is kihagyandó tárgyalásunkból, mivel Horvát-Szlavonországra vonatkozó népmozgalmi adataink nincsenek s úgy ez a körülmény, valamint a közigazgatási beosztásban beállott változások az összehasonlítást megnehezitik.

[28]) E helyütt a *ki*vándorlás szó helyett inkább az *el*vándorlás szót használjuk, mivel ezen vándormozgalom jó részben a városok felé irányulván, más megitélés alá esik, mint az ország határait túllépő tulajdonképeni kivándorlás.

— de még mindig igen jelentékeny — összeg, u. m. 195.209 egyén vándorolt ki végleg az országból.

E vándorló néptömegnek országrészek szerint való megoszlása a következő táblázatból tűnik ki:

1881—1890. években:

	Elvándorolt			Beköltözött		
	vármegyékből:	városokból:	együtt:	vármegyékbe:	városokba:	együtt:
Duna balpartja	53.811	395	54.206	16	6.224	6.240
Duna jobbpartja	113.457	225	113.682	—	9.533	9.533
Duna-Tisza köze	41.540	4.993	46.533	20.746	119.445	140.191
Tisza jobbpartja	98.976	—	98.976	2.097	2.165	4.262
Tisza balpartja	19.258	—	19.258	7.397	9.679	17.076
Tisza-Maros szöge	23.015	1.472	24.487	553	11.557	12.110
Erdély	61.610	—	61.610	5.221	2.599	7.820
Fiume	—	—	—	—	6.402	6.402
Együtt	411.667	7.085	418.752	36.030	167.604	203.634
Horv.-Szlavonország	49.285	—	49.285	59.387	9.807	69.194
Magyar birod.	460.952	7.085	468.037	95.417	177.411	272.828

	Eredmény:			Százalékokban		
	vármegyékben:	városokban:	együtt:	vármegyékben:	városokban:	együtt:
Duna balpartja	— 53.795	+ 5.829	— 47.966	— $3\cdot_{19}$	+ $9\cdot_{21}$	— $2\cdot_{74}$
Duna jobbpartja	— 113.457	+ 9.308	— 104.149	— $4\cdot_{68}$	+ $8\cdot_{34}$	— $4\cdot_{05}$
Duna-Tisza köze	— 20.794	+ 114.452	+ 93.658	— $1\cdot_{24}$	+ $17\cdot_{29}$	+ $4\cdot_{00}$
Tisza jobbpartja	— 96.879	+ 2.165	— 94.714	— $6\cdot_{85}$	+ $8\cdot_{30}$	— $6\cdot_{58}$
Tisza balpartja	— 11.861	+ 9.679	— 2.182	— $0\cdot_{69}$	+ $9\cdot_{47}$	— $0\cdot_{12}$
Tisza-Maros szöge	— 22.462	+ 10.085	— 12.377	— $1\cdot_{39}$	+ $9\cdot_{28}$	— $0\cdot_{72}$
Erdély	— 56.389	+ 2.599	— 53.790	— $2\cdot_{76}$	+ $6\cdot_{07}$	— $2\cdot_{58}$
Fiume	—	+ 6.402	+ 6.402	—	+ $30\cdot_{51}$	+ $30\cdot_{51}$
Együtt	— 375.637	+ 160.519	— 215.118	— $2\cdot_{98}$	+ $41\cdot_{16}$	— $1\cdot_{56}$
Horv.-Szlav.-orsz.	+ 10.102	+ 9.807	+ 19.909	+ $0\cdot_{55}$	+ $21\cdot_{05}$	+ $1\cdot_{05}$
Magyar bir.	— 365.535	+ 170.326	— 195.290	— $2\cdot_{58}$	+ $14\cdot_{48}$	— $1\cdot_{25}$

Röviden összefoglalva az ezen adatokból folyó tanuságokat, mondhatjuk, hogy ezen időszak folyamán a kivándorlás jelentékeny volt és bár jó része a biztosabb megélhetést nyújtó városok felé irányult s ezek közül különösen Budapesten volt nagyon élénk, mégis — a Duna-Tisza közét kivéve — mindenütt jelentékenyen apasztotta a népesség számát. A lakosság számához viszonyítva a Tisza jobbparti és a Duna balparti országrészekben lépett fel legintensívebben, amennyiben onnan a népességnek hat és fél, illetve négy százaléka távozott el, már akkor is jelezve a későbbi erős kiözönlés góczait; igen jelentékeny volt még a Duna balpartján és Erdélyben is, míg az ország többi részeiben csekélyebb volt, az országos végeredményben pedig 1·56 százalékra, illetve a beván-

dorlás által gyarapodó Drávántúli részek beszámításával 1·25 százalékra rúgott.

Bár a vándormozgalomnak országrészek szerint való összefoglalása is már tanulságos eredményt nyújt, mégis — mivel az országrészek tág határain belül fellépő ellentétes mozgalmak egymást ellensúlyozzák s a nyers végeredményben nem jutnak kifejezésre, — e mozgalomról helyesebb képet akkor nyerünk, ha az országrészeket kisebb területi egységekre bontjuk szét. Ilyenekül a törvényhatóság (vármegye és törvényhatósági város) szolgálhat, mivel kisebb politikai egységek (járások) a rendelkezésre álló statistikai anyagban nincsenek kimutatva. Ha ezen, az 1. számú táblázatban közölt adatokat térképen tűntetjük fel, első pillantásra észrevehetjük, hogy a városokon kívül — melyek kevés kivétellel mind bevándorlás által gyarapodtak csak néhány vármegye van, mely felé ily áramlat irányult (u. m. Pest, Nógrád, Borsod, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs, Bihar, Ugocsa Máramaros, Csanád, Besztercze-Naszód, Kolozs és Hunyad), ellenben egyebütt mindenhol erős elvándorlás ismerhető fel. Horvátországtól eltekintve 51 vármegyének vándorlási mérlege passiv, de a veszteség mértéke vármegyénként igen széles határok között ingadozik. Egészben véve mondhatjuk, hogy az ország szive kevesebb népességet veszített, mint a peripheriák s hogy a legerősebb népfogyást közvetlenül a határszéli vármegyékben találhatjuk. Általában véve a kivándorlásnak négy fő területe domborodik ki, mely azóta is — egészen napjainkig — megtartotta ilynemű szereplését, de itt még egymástól meglehetős élesen el van választva közömbös övek által. A kivándorlás okozta néphiány legnagyobb az *éjszaki felföldön*, ahol Sáros- és Zemplén vármegyéből kiindulólag egészen Árváig s kelet felé Ungig kivándorló területet ismerhetünk fel. A kivándorlás okozta néphiány itt mindenütt magasabbra rúg 5 százaléknál, sőt Sárosban, a kivándorlás területének szivében, a 12%-ot is meghaladja. Azon vármegyék, melyekből az elvándorlás a legjelentékenyebb volt, a következők:

	1881—1890-ig elvándorolt	
	hány lélek:	%
Sáros vármegyéből	21.956	13·07
Abauj-Torna „	19.912	13·06
Szepes „	22.124	12·08
Ung „	11.256	8·88
Zemplén „	16.458	5·93
Árva „	4.615	5·66

1. sz. A kivándorlás okozta népveszteség az 1881—1890. években, az 1881. évi népszám százalékaiban kifejezve.

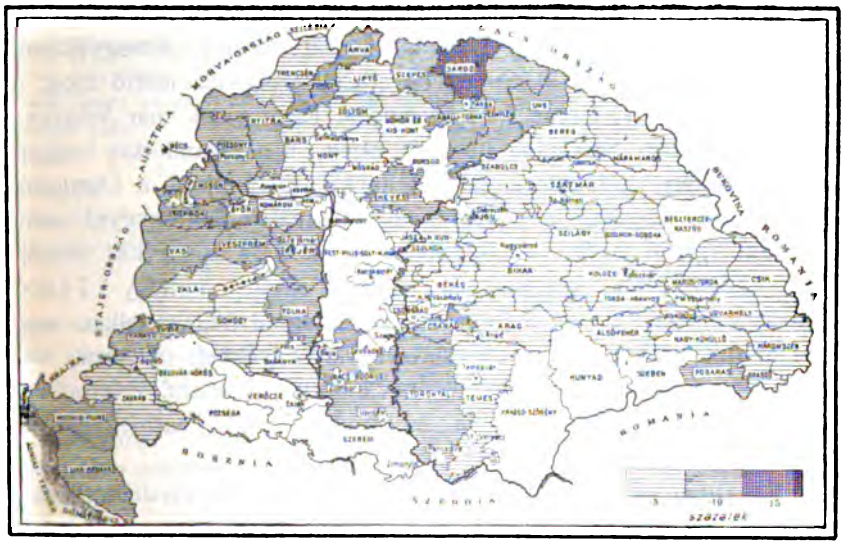

2. sz. A kivándorlás okozta népveszteség az 1891—1900. években, az 1891. évi népszám százalékaiban kifejezve.

Nyugat felé ezt a területet alacsonyabb vándorlási arányt feltűntető vidék Pozsony vármegyével kapcsolja össze, dél felé Gömör vármegye csatlakozik hozzá, sőt a mozgalom hullámai már erősen átcsapnak Hevesbe és Hajdúba is; kelet felé Bereg vármegyében erősen alászáll a kivándorlás quótája, sőt Máramaros a vele határos Besztercze-Naszóddal és Ugocsával beköltözés által gyarapodó országrész.

Ezt a területet félig-meddig neutrális öv választja el a *kivándorlás délkeleti területétől*, mely az ország erdélyi részének keleti és déli vidékeit foglalja el, de a Maros mentén messzebb nyugat felé is lehúzódik. E vándormozgalom góczpontja egyrészt Brassó- és Nagy-Küküllő vármegye, másrészt a Székelyföld, melynek három vármegyéjét (Csik, Udvarhely, Háromszék) egyformán sújtja. Ime néhány adat:

	1881—90-ig elvándorolt hány lélek:	%
Brassó vármegyéből	6.443	7·69
Nagy-Küküllő „	9·211	6·95
Csik „	6.615	5·96
Udvarhely „	6.236	5·92
Fogaras „	4.931	5·68
Háromszék „	7.228	5·77

Az erdélyi rész délnyugati vidékén, valamint a vele határos magyar vármegyékben jelentéktelen az elvándorlás, sőt Hunyadban, Kolozsban és Biharban némi bevándorlást észlelhetünk. Annál erősebb a kivándorlás által okozott néphiány Torontál- és Bács-Bodrog vármegyékben, melyekben 18.707 és 36.029 egyén elvándorlása állapítható meg, a népességnek 3·67, illetve 7·04 százaléka. Ez a vidék már *Szlavoniába* s részben *Szerbiába* bocsátja rajait, s a kivándorlás harmadik jelentékeny területének magvát képezi, mely utóbb a Dunántúl határos vármegyéivel is nagyobbodik, különösen Somogygyal, mely ily úton 19.186 lakót vagyis népességének 6·24 százalékát veszíti.

Bács-Bodrog, Torontál és Somogy együtt mintegy 74.000 lakóját veszítette tiz év alatt; e nagy összegből 58.000 lelket meg is találtunk a határos horvát-szlavon vármegyékben (Szerém, Verőcze, Pozsega és Belovár-Kőrös) bevándorlók gyanánt. Ezúttal lép fel a kivándorlás Lika-Krbava és Modrus-Fiume vármegyékben, melyeknek mindegyike 15.000 lakót veszít. (7—8%).

A Duna jobbpartján találjuk az elvándorlásnak *negyedik* területét, melynek keleti része, Fejér, Veszprém és Komárom vármegye, kétségkívül az ország fővárosának adóz, mig Sopron vármegye az *Ausztriába* való kiözönlés góczа. Ezeken felül Győr vármegye és Vas vármegye

népe is erősen hullámzik, Moson pedig az amerikai kivándorlás érdekköréhez tartozik. A vándorlás okozta népveszteség 1881—1890-ig ugyanis volt:

	hány lélek:	%
Moson vármegyében	8.374	$9\cdot_{74}$
Sopron „	15.157	$6\cdot_{81}$
Fejér „	11.654	$6\cdot_{84}$
Somogy „	19.186	$6\cdot_{24}$
Győr „	5.338	$6\cdot_{03}$
Veszprém „	12.357	$5\cdot_{98}$
Vas „	18.406	$5\cdot_{10}$

A tizenkilenczedik század utolsó évtizedében **(1891—1900)** sem csökkent a kivándorlás erőteljes mozgalma. Az összehasonlításból nyert végösszeg ugyan valamivel csekélyebb a nyolczvanas évek megfelelő számánál, de ez csak annak tulajdonítandó, hogy a Duna-Tisza köze felé irányuló, eddig páratlanúl nagy bevándorlás a végösszegben jelentékenyen alábbszállítja a népesség mérlegének hiányát. Országrészek szerint, valamint az egész országban ugyanis a következőképen alakúl a mozgalom képe:

1891—1900. években

	elvándorolt			beköltözött		
	vármegyékből:	városokból:	együtt:	vármegyékbe:	városokba:	együtt:
Duna balpartja	71.486	—	71.486	—	8.310	8.310
Duna jobbpartja	147.671	—	147.671	—	14.661	14.661
Duna-Tisza köze	63.420	—	63.420	43.316	170.276	213.592
Tisza jobbpartja	91.811	—	91.811	9.322	3.975	13.297
Tisza balpartja	45.311	—	45.311	—	19.823	19.823
Tisza-Maros szöge	50.580	—	50.580	7.110	22.102	29.212
Erdélyi rész	35.673	—	35.673	21.956	10.629	32.585
Fiume	—	—	—	—	4.928	4.928
Együtt	505.952	—	505.952	81.704	254.704	336.408
Horv.-Szlavonország	60.214	—	60.214	23.067	21.925	44.992
Magyar birodalom	566.166	—	566.166	104.771	276.629	381.400

	Eredmény:			Százalékokban		
	vármegyék:	városok:	együtt:	vármegyékben:	városokban:	együtt:
Duna balpartja	— 71.486	+ 8.310	— 63.176	$-3\cdot_{94}$	$+12\cdot_{27}$	$-3\cdot_{27}$
Duna jobbpartja	— 147.671	+ 14.661	— 133.010	$-5\cdot_{62}$	$+11\cdot_{75}$	$-4\cdot_{88}$
Duna-Tisza köze	— 20.104	+ 170.276	+ 150.172	$-1\cdot_{04}$	$+20\cdot_{68}$	$+5\cdot_{45}$
Tisza jobbpartja	— 82.489	+ 3.975	— 78.514	$-5\cdot_{54}$	$+13\cdot_{16}$	$-5\cdot_{17}$
Tisza balpartja	— 45.311	+ 19.823	— 25.488	$-3\cdot_{82}$	$+17\cdot_{06}$	$-1\cdot_{38}$
Tisza-Maros szöge	—43.470	+ 22.102	— 21.368	$-2\cdot_{48}$	$+18\cdot_{16}$	$-1\cdot_{12}$
Erdélyi rész	— 13.717	+ 10.629	— 3.088	$-0\cdot_{62}$	$+22\cdot_{68}$	$-0\cdot_{84}$
Fiume	—	+ 4.928	+ 4.928	— —	$+16\cdot_{71}$	$+16\cdot_{71}$
Együtt	— 424.248	+ 254.704	— 169.544	$-3\cdot_{07}$	$+18\cdot_{71}$	$-1\cdot_{18}$
Horv.-Szlav.-orsz.	— 37.147	+ 21.925	— 15.222	$-1\cdot_{74}$	$+38\cdot_{25}$	$-0\cdot_{70}$
Magyar birod.	— 461.395	+ 276.629	— 184.766	$-2\cdot_{89}$	$+19\cdot_{30}$	$-1\cdot_{06}$

A részletekre térve át, következőleg jellemezhetjük a vándorlások képét: Az 1891—1900. években a kivándorlástól már inficiált területen kevés kivétellel fokozódott a baj; a bevándorlás által gyarapodó vármegyék száma hatra szállt alá, de ezek felé sokkal intensívebb volt a beözönlés, mint annak előtte, legkivált Pest, Borsód, Zala és Hunyad vármegyék felé. A felföldi kivándorlási terület kevéssé változott, most is Sáros vármegye áll az elnéptelenedő vármegyék élén, de a többiekben némi csökkenés vehető észre. Ime a vármegyékből való kivándorlásra vonatkozó adatok:

	1891—1900. elvándorolt hány lélek:	%
Sáros vármegyéből	21.402	12·73
Abauj Torna „	14.532	9·62
Zemplén „	22.873	7·65
Szepes „	11.202	6·86
Ung „	9.275	6·78
Bereg „	6.576	3·66
Gömör „	5.951	3·41

Kelet felé a kivándorlás Máramarosra is átterjedt, mely a Galiczia felől való beözönlés daczára is 6.325 lelket veszített népességéből, sőt átragadt az alföldi vármegyékre (Szabolcs, Hajdú) is, de különösen Heves népességét apasztotta. Nyugat felé Árvában találunk nagy fokozódást (a néphiány 7.268 lélek vagyis 8·57%), míg a többi vármegyékben lényeges változás nem állott be. De Túrócz, és különösen Nyitra vármegyékből nagy mértékben indult meg a kivándorlás. Amaz ugyan csak 2.860 lelket, de csekély népszámához viszonyítva 5·72%-ot, emez nem kevesebb mint 22.063 lakót (5·56%-ot) veszített. Nyitra egyúttal nyugati Magyarország kivándorlási területének kezdőpontja, mely innen Rozsnyón át a Dunántúlra terjed, ahol a már régebben elfoglalt terület még Tolna és Baranya vármegyékkel nagyobbodott. A kivándorlás okozta népveszteséget a következő adatok tanusítják:

	1891—1900. elvándorolt hány lélek:	%
Győr	7.926	8·52
Tolna	18.769	7·35
Veszprém	15.656	7·27
Fejér	14.162	7·26
Sopron	15.766	7·11
Moson	5.152	6·06
Vas	22.593	5·79
Baranya	12.088	4·19
Somogy	12.181	3·37

Az előző évtizedhez képest apadás mutatkozik Somogy vármegyében, de ezzel szemben Tolna és Baranya fokozott mértékben vett részt a Szlavónia felé irányuló kivándorlásban. Ez utóbbi most is leginkább Bács-Bodrog- és Torontál vármegyékből táplálkozik, melyek 38.772 és 30.644 lélekkel szegényedtek. Horvát-Szlavonországban azonban csak 37.000 főre rúgó bevándorlás mutatható ki, mivel az ország délnyugati részében ezen évtizedben nagyban elharapódzott a kivándorlási láz, mely egyrészt a Balkán-államokba, másrészt Amerikába kergette a horvát népet.

Az ország erdélyi részére nézve adataink aránylag csekély népveszteséget tűntetnek ki; mindenütt jóval kevesebbnek mutatkozik a hiány, mint az előző évtizedben, s egyedül Fogaras vármegyében haladja meg a veszteség az öt százalékot. Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda is jelentékenyebb részt vesznek a kivándorlásban, a többi vármegyékben csekélyebb a népesség hiánya, sőt Hunyadban és Besztercze-Naszódban elég jelentékeny a bevándorlás folytán való népgyarapodás.

Rövid összefoglalásban íme ez a lényege annak a képnek, melyet a vándormozgalomnak népességünk alakulására gyakorolt hatásáról az utolsó húsz év lefolyása alatt nyerünk. A részletekre teljes tájékoztatást nyújt az ide mellékelt térkép, mely a két évtized népmozgalmának eredményeit törvényhatóságonként tűnteti fel, valamint az 1. számú táblázat, mely az erre vonatkozó absolut számadatokat a megfelelő százalékszámokkal közli. A két évtized vándormozgalmának végeredménye röviden a következőkben foglalható össze:

A vándormozgalom kevés kivétellel mindenütt erősen passív. A városok ugyan, Selmeczbányát, Baját és Hódmező-Vásárhelyt kivéve, mind jelentékeny néptömeget szívtak magukba, de a vidéken jóformán mindenütt nagy a népességnek elvándorlása. Az anyaországban mindössze csak hat vármegye van, melynek népessége bevándorlás által gyarapodott, u. m. Pest, Borsod, Krassó-Szörény, Hunyad, Kolozs és Besztercze-Naszód, de csak az elsőben van e gyarapodásnak nagyobb jelentősége (63.324 lélek, vagyis 10·8%). Máshol mindenütt csak a népveszteség szomorú nyomait ismerjük fel. Akkora mérvet, mint a tót felföldön, ahol 20 év alatt a népességnek 20—25 százaléka költözött el, ugyan nem öltött e néppusztulás sehol: de a baj súlyosan nehezedik a dunántúl, a délvidék és az erdélyi rész vármegyéire is. Amott Moson, Győr, Fejér és Sopron vármegyék, itt Bács-Bodrog és Torontál, emitt Brassó, Csík,

Fogaras és Háromszék vármegyék szenvedtek legtöbbet, végül Horvátországban Lika-Krbava és Modrus-Fiume népessége ritkult meg erősen. Azon vármegyék, melyek egyrészt népszámukhoz viszonyítva veszítettek legtöbbet, másrészt amelyekből absolute a legnagyobb néptömegek vándoroltak el, a következők:

Népességükhez (még pedig az 1880. évi népszámhoz) viszonyítva legintensívebb volt a vándorlási veszteség:

Sáros vármegyében	25·8%	Fejér vármegyében	14·0%
Abauj-Torna „	22·6 „	Sopron „	13·9 „
Szepes „	19·3 „	Veszprém „	13·4 „
Modrus-Fiume „	16·6 „	Vas „	11·4 „
Lika-Krbava „	16·3 „	Fogaras „	11·3 „
Ung „	16·3 „	Tolna „	10·9 „
Moson „	15·7 „	Pozsony „	10·6 „
Győr „	15·0 „	Brassó „	10·4 „
Árva „	14·8 „	Somogy „	10·3 „
Bács-Bodrog „	14·6 „	Háromszék „	10·1 „
Zemplén „	14·3 „		

Az 1881—1900. évek alatt kivándorolt néptömeg absolut száma szerint pedig a következő sorrendet állapíthatjuk meg:

Bács-Bodrog vármegye	74.801	Sopron vármegye ...	30.923
Torontál „	49.371	Lika-Krbava „ ...	28.266
Sáros „	43.358	Veszprém „ ...	28.013
Vas „	40.999	Zala „ ...	27.358
Zemplén „	39.331	Zágráb „ ...	26.024
Nyitra „	35.874	Fejér „ ...	25.816
Abauj-Torna „	34.444	Tolna „ ...	25.703
Modrus-Fiume „	33.670	Varasd „ ...	21.539
Szepes „	33.326	Ung „ ...	20.531
Somogy „	31.367		

Végül az egész Magyar birodalmat áttekintve, következő végeredményre jutunk:

Az 1881—1900. évek alatt nem kevesebb mint 1,034,203 egyén költözött eredeti lakóhelyéről másfelé. Ez az óriási néptömeg kevés kivétellel a vármegyék lakosságából került ki s csak 7.085 lélek kelt útra a törvényhatósági városok területéről. Az elvándorolt néptömeg nagyobbik fele, u. m. 654.228 egyén, az ország határain belül talált új otthont, még pedig 454.040 lélek a törvényhatósági városokba költözött, 200.188 egyén pedig a vidéken telepedett le. Ilyenformán a vidék népvesztesége 826.930 lélekre szállt alá, a városok népgyarapodása pedig 446.955 lélekre rúg. E két összeg különbözete adja azt a néptömeget, mely az ország határain kivül keresett új otthont. *379.975 lélekre rúg tehát az a veszteség, melyet a Szent István birodalma 20 év alatt kivándorlás folytán szenvedett.*

Az 1881—1900. évek vándormozgalmának végeredménye, az 1881. évi népszám százalékaiban kifejezve.

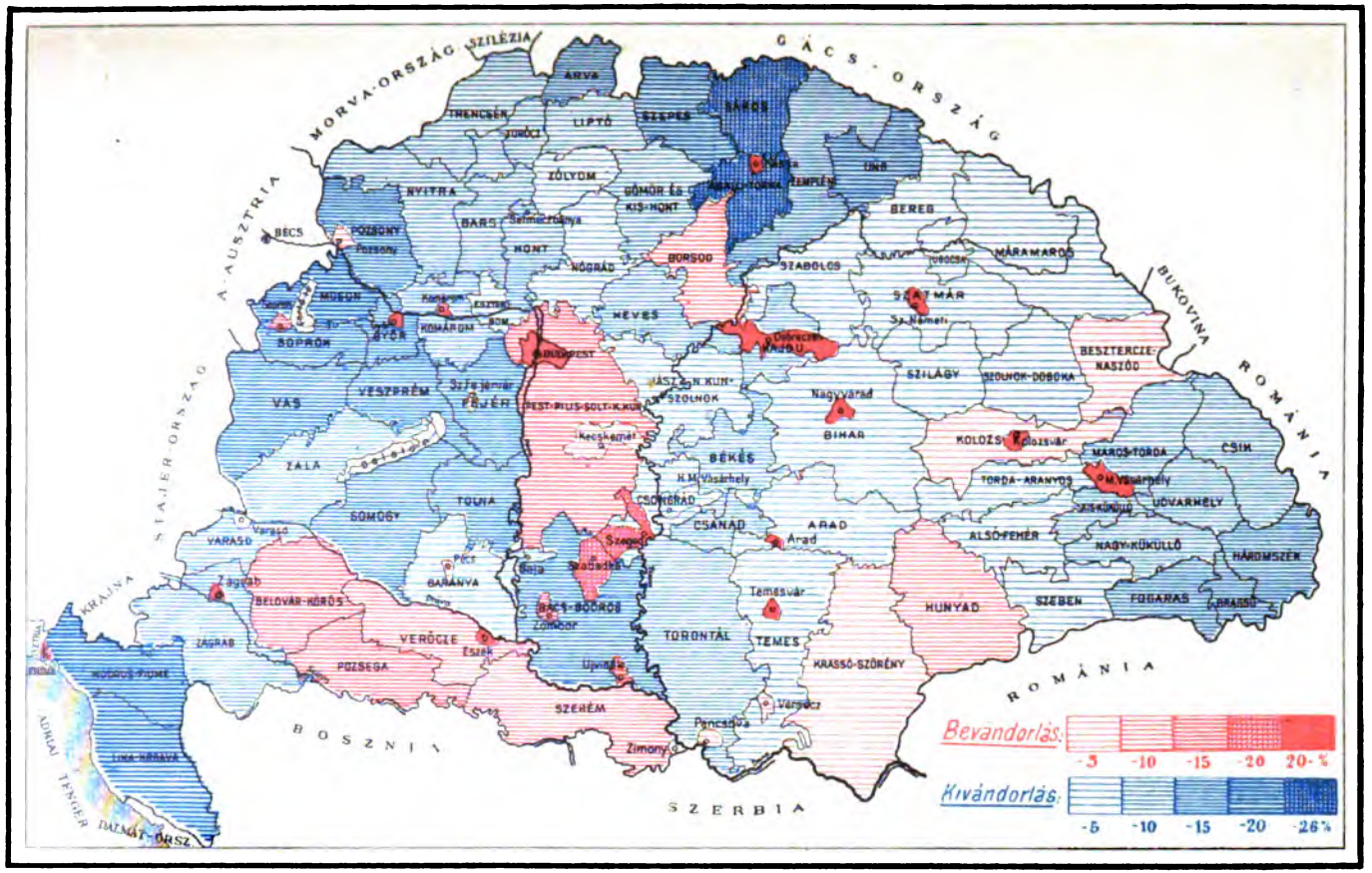

Dr. Thirring Gusztáv: A magyarországi kivándorlás.

F. LLOYD-NYOMDA.

A vándormozgalom eredménye 1881—1900. években, törvényhatóságonként kimutatva.

1. számu tábla.

Országrész, törvényhatóság	A vándormozgalom eredménye (+ = bevándorlási többlet; — = kivándorlási többlet)			A népesség százalékaiban kifejezve		
	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt
	I. Vármegyei törvényhatóságok.					
a) **Duna balpartja.**						
Árva	— 4.615	— 7.268	— 11.883	— 5·6	— 8·6	— 14·6
Bars	— 5.346	— 6.030	— 11.376	— 3·7	— 3·9	— 8·0
Esztergom	— 1.339	— 1.985	— 3.324	— 1·9	— 2·5	— 4·6
Hont	— 2.366	— 3.146	— 5.512	— 2·3	— 2·9	— 5·5
Liptó	— 2.958	— 2.670	— 5.628	— 4·0	— 3·5	— 7·5
Nógrád	+ 16	— 1.327	— 1.311	+ 0·0	— 0·6	— 0·7
Nyitra	— 13.811	— 22.063	— 35.874	— 3·7	— 5·6	— 9·7
Pozsony	— 13.272	— 14.501	— 27.773	— 5·1	— 5·2	— 10·6
Trencsén	— 8.239	— 6.747	— 14.986	— 3·4	— 2·6	— 6·1
Turócz	— 109	— 2.860	— 2.969	— 0·2	— 5·7	— 6·5
Zólyom	— 1.756	— 2.889	— 4.645	— 1·7	— 2·6	— 4·5
b) **Duna jobbpartja.**						
Baranya	— 1.025	— 12.088	— 13.113	— 0·4	— 4·2	— 4·9
Fejér	— 11.654	— 14.162	— 25.816	— 6·3	— 7·3	— 14·0
Győr	— 5.338	— 7.926	— 13.264	— 6·0	— 8·5	— 15·0
Komárom	— 6.535	— 4.511	— 11.046	— 4·7	— 2·9	— 7·9
Moson	— 8.374	— 5.152	— 13.526	— 9·7	— 6·1	— 15·7
Somogy	— 19.186	— 12.181	— 31.367	— 6·2	— 3·7	— 10·2
Sopron	— 15.157	— 15.766	— 30.923	— 6·8	— 7·1	— 13·9
Tolna	— 6.934	— 18.769	— 25.703	— 2·9	— 7·3	— 10·9
Vas	— 18.406	— 22.593	— 40.999	— 5·1	— 5·8	— 11·4
Veszprém	— 12.357	— 15.656	— 28.013	— 5·9	— 7·3	— 13·4
Zala	— 8.491	— 18.867	— 27.358	— 2·4	— 4·7	— 7·6
c) **Duna-Tisza köze.**						
Bács-Bodrog	— 36.029	— 38.772	— 74.801	— 7·0	— 6·8	— 14·6
Csongrád	+ 257	— 5.068	— 4.811	+ 0·2	— 4·2	— 4·7
Heves	— 5.511	— 12.031	— 17.542	— 2·6	— 5·1	— 8·3
Jász-Nagy-Kún-Sz.	+ 481	— 7.549	— 7.068	+ 0·7	— 2·4	— 2·5
Pest-Pilis-Solt-K.-K.	+ 20.008	+ 43.316	+ 63.324	+ 3·4	+ 6·3	+ 10·8
d) **Tisza jobbpartja.**						
Abauj-Torna	— 19.912	— 14.532	— 34.444	— 13·1	— 9·6	— 22·6
Bereg	— 820	— 6.576	— 7.396	— 0·5	— 3·7	— 4·8
Borsod	+ 2.097	+ 9.322	+ 11.419	+ 1·1	+ 4·3	+ 5·9
Gömör	— 6.450	— 5.951	— 12.401	— 3·8	— 3·4	— 7·3
Sáros	— 21.956	— 21.402	— 43.358	— 13·1	— 12·7	— 25·8
Szepes	— 22.124	— 11.202	— 33.326	— 12·8	— 6·9	— 19·3
Ung	— 11.256	— 9.275	— 20.531	— 8·9	— 6·7	— 16·2
Zemplén	— 16.458	— 22.873	— 39.331	— 5·9	— 7·6	— 14·2

Országrész, törvényhatóság	A vándormozgalom eredménye (+ = bevándorlási többlet; — = kivándorlási többlet)			A népesség százalékaiban kifejezve		
	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt
e) Tisza balpartja.						
Békés	— 4.797	— 9.887	— 14.684	— 2·9	— 3·8	— 6·4
Bihar	+ 2.651	— 5.237	— 2.586	+ 0·6	— 1·1	— 0·6
Hajdú	— 5.181	— 4.644	— 9.825	— 4·2	— 3·5	— 8·0
Máramaros	+ 2.389	— 6.325	— 3.936	+ 1·1	— 2·4	— 1·7
Szabolcs	+ 2.357	— 7.422	— 5.065	+ 1·1	— 3·0	— 2·4
Szatmár	— 7.872	— 5.494	— 13.366	— 2·8	— 1·8	— 4·9
Szilágy	— 1.688	— 3.613	— 5.301	— 1·0	— 1·9	— 3·1
Ugocsa	+ 280	— 2.689	— 2.409	+ 0·4	— 3·6	— 3·7
f) Tisza-Maros szöge.						
Arad	— 954	— 4.488	— 5.442	— 0·3	— 1·5	— 2·0
Csanád	+ 553	— 8.579	— 8.026	+ 0·5	— 6·6	— 7·4
Krassó-Szörény	— 3.312	+ 7.110	+ 3.798	— 0·9	+ 1·7	+ 1·0
Temes	— 42	— 6.849	— 6.891	— 0·0	— 1·8	— 2·0
Torontál	— 18.707	— 30.664	— 49.371	— 3·7	— 5·4	— 9·7
g) Erdélyi rész.						
Alsó-Fehér	— 3.358	— 613	— 3.971	— 1·9	— 0·3	— 2·2
Besztercze-Naszód	+ 1.063	+ 3.134	+ 4.197	+ 1·1	+ 3·0	+ 4·4
Brassó	— 6.443	— 2.328	— 8.771	— 7·7	— 2·7	— 10·4
Csik	— 6.615	— 2.258	— 8.873	— 6·0	— 2·0	— 8·0
Fogaras	— 4.931	— 4.507	— 9.438	— 5·8	— 5·1	— 11·2
Háromszék	— 7.228	— 5.427	— 12.655	— 5·8	— 3·8	— 10·1
Hunyad	+ 1.908	+ 17.672	+ 19.580	+ 0·8	+ 6·6	+ 7·9
Kis-Küküllő	— 3.229	— 2.669	— 5.898	— 3·5	— 2·6	— 6·4
Kolozs	+ 2.250	— 2.157	+ 93	+ 1·3	— 1·1	+ 0·1
Maros-Torda	— 3.162	— 5.676	— 8.838	— 2·2	— 3·5	— 6·1
Nagy-Küküllő	— 9.211	— 2.961	— 12.172	— 6·9	— 2·8	— 9·2
Szeben	— 6.491	+ 1.150	— 5.341	— 4·6	+ 0·8	— 3·8
Szolnok-Doboka	— 711	— 71	— 782	— 0·4	— 0·1	— 0·4
Torda-Aranyos	— 3.995	— 2.885	— 6.880	— 2·9	— 1·9	— 5·0
Udvarhely	— 6.236	— 4.121	— 10.357	— 5·9	— 3·7	— 9·8
h) Horv.-Szlavonország.						
Belovár-Kőrös	+ 18.130	+ 7.347	+ 25.477	+ 8·3	+ 2·8	+ 11·6
Lika-Krbava	— 15.365	— 12.901	— 28.266	— 8·8	— 6·7	— 16·2
Modrus-Fiume	— 15.633	— 18.037	— 33.670	— 7·7	— 8·2	— 16·6
Pozsega	+ 15.279	+ 9.031	+ 24.310	+ 9·1	+ 5·1	+ 14·6
Szerém	+ 14.029	+ 5.230	+ 19.259	+ 4·7	+ 1·5	+ 6·5
Varasd	— 7.427	— 14.112	— 21.539	— 3·2	— 5·5	— 9·4
Veröcze	+ 11.949	+ 1.459	+ 13.408	+ 7·2	+ 0·7	+ 8·4
Zágráb	— 10.860	— 15.164	— 26.024	— 2·8	— 3·9	— 6·6
II. Törvényhatósági városok.						
a) Selmeczbánya	— 395	+ 276	— 119	— 2·6	+ 1·8	— 0·8
Pozsony	+ 6.224	+ 8.034	+ 14.258	+ 13·0	+ 15·3	+ 3·0

Országrész, törvényhatóság	A vándormozgalom eredménye (+ = bevándorlási többlet; — = kivándorlási többlet)			A népesség százalékaiban kifejezve		
	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt
b) Pécs	+ 4.955	+ 8.164	+ 13.119	+ 17·3	+ 24·0	+ 4·6
Székes-Fejérvár	— 92	+ 489	+ 397	— 0·4	+ 1·8	+ 1·6
Győr	+ 1,924	+ 3.716	+ 5.640	+ 9·2	+ 16·4	+ 26·9
Komárom	— 133	+ 1.272	+ 1.139	— 1·0	+ 10·0	+ 8·7
Sopron	+ 2.654	+ 1.020	+ 3.674	+ 11·4	+ 3·6	+ 15·8
c) Baja	— 776	+ 169	— 607	— 4·0	+ 0·9	— 3·2
Szabadka	+ 3.696	+ 1.704	+ 5.400	+ 6·0	+ 2·3	+ 8·8
Újvidék	+ 1.371	+ 2.467	+ 3.838	+ 6·4	+ 10·0	+ 18·0
Zombor	+ 155	+ 1.548	+ 1.703	+ 0·6	+ 5·9	+ 6·9
Hódm.-Vásárhely	— 2.510	+ 1.370	— 1.140	— 4·8	+ 2·5	— 2·2
Szeged	+ 1.750	+ 3.458	+ 5.208	+ 2·4	+ 4·0	+ 7·1
Budapest	+112.473	+157.101	+269.574	+ 31·2	+ 31·9	+ 74·8
Kecskemét	— 1.707	+ 2.459	+ 752	— 3·8	+ 5·1	+ 1·7
d) Kassa	+ 2.165	+ 3.975	+ 6.140	+ 8·3	+ 13·8	+ 23·5
e) Nagy-Várad	+ 6.707	+ 6.279	+ 12.986	+ 21·4	+ 16·3	+ 41·5
Debreczen	+ 2.742	+ 9.784	+ 12.526	+ 5·4	+ 17·2	+ 24·5
Szatmár-Németi	+ 230	+ 3.760	+ 3.990	+ 1·2	+ 18·1	+ 20·2
f) Arad	+ 4.662	+ 9.818	+ 14.480	+ 13·1	+ 23·3	+ 40·7
Temesvár	+ 6.737	+ 9.953	+ 16.690	+ 20·0	+ 24·9	+ 49·5
Versecz	— 1.472	+ 2.169	+ 697	— 6·6	+ 9·9	+ 3·1
Pancsova	+ 158	+ 162	+ 320	+ 0·9	+ 0·9	+ 1·9
g) Kolozsvár	+ 1.502	+ 7.977	+ 9.479	+ 5·0	+ 24·3	+ 31·7
Maros-Vásárhely	+ 1.097	+ 2.652	+ 3.749	+ 8·5	+ 18·7	+ 29·1
h) Fiume	+ 6.402	+ 4.928	+ 11.330	+ 30·5	+ 16·7	+ 54·0
i) Eszék	+ 1.896	+ 3.895	+ 5.791	+ 10·4	+ 19·7	+ 31·8
Zágráb	+ 7.911	+ 18.030	+ 25.941	+ 27·9	+ 48·1	+ 91·4
A) **Vármegyék:**	*III. Összesítés:*					
Duna balpartja	— 53.795	— 71.486	— 125.281	— 3·2	— 3·9	— 7·4
Duna jobbpartja	—113.457	—147.671	— 261.128	— 4·6	— 5·6	— 10·6
Duna-Tisza köze	— 20.794	— 20.104	— 40.898	— 1·2	— 1·0	— 2·4
Tisza jobbpartja	— 96.879	— 82.489	— 179.368	— 6·8	— 5.5	— 12·7
Tisza balpartja	— 11.861	— 45.311	— 57.172	— 0 7	— 3·3	— 3·3
Tisza-Maros szöge	— 22.462	— 43.470	— 65.932	— 1·4	— 2·4	— 4·1
Erdélyi rész	— 56.389	— 13.717	— 70.106	— 2·8	— 0·6	— 3·4
Magyarország	**—375.637**	**—424.248**	**—799.885**	**— 3·0**	**— 3·1**	**— 6·3**
Horvát-Szlavonország	**+ 10.102**	**— 37.147**	**— 27.045**	**+ 0·5**	**— 1·7**	**— 1·5**
Magyar birodalom	**—365.535**	**—461.395**	**—826.930**	**— 2·5**	**— 2·9**	**— 5·7**
B) **Városok:**						
Duna balpartja	+ 5.829	+ 8.310	+ 14.139	+ 9·2	+ 12·3	+ 22·2
Duna jobbpartja	+ 9.308	+ 14.661	+ 23.969	+ 8·3	+ 11·7	+ 21·5
Duna-Tisza köze	+ 114.452	+ 170.276	+ 284.728	+ 17·4	+ 20·6	+ 43·3

Országrész, törvényhatóság	A vándormozgalom eredménye (+ = bevándorlási többlet; — = kivándorlási többlet)			A népesség százalékaiban kifejezve		
	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt	1881—1890	1891—1900	1881—1900 együtt
Tisza jobbpartja ...	+ 2.165	+ 3.975	+ 6.140	+ 8·3	+ 13·8	+ 23·5
Tisza balpartja ...	+ 9.679	+ 19.823	+ 29.502	+ 9·5	+ 17·1	+ 28·5
Tisza-Maros szöge	+ 10.085	+ 22.102	+ 32.187	+ 9·3	+ 18·2	+ 29·6
Erdélyi rész	+ 2.599	+ 10.629	+ 13.228	+ 6·1	+ 22·6	+ 30·9
Fiume...	+ 6.402	+ 4.928	+ 11.330	+ 30·5	+ 16·7	+ 54·0
Magyarország ...	**+ 160.519**	**+ 254.704**	**+ 415.223**	**+ 14·2**	**+ 18·7**	**+ 36·6**
Horvát-Szlavonorsz.	**+ 9.807**	**+ 21.925**	**+ 31.732**	**+ 21·0**	**+ 38·2**	**+ 68·1**
Magyar birodalom	**+ 170.326**	**+ 276.629**	**+ 446.955**	**+ 14·4**	**+ 19·5**	**+ 37·9**
C) **Együtt:**						
Duna balpartja ...	— 47.966	— 63.176	— 111.142	— 2·7	— 3·4	— 6·3
Duna jobbpartja ...	— 104.149	— 133.010	— 237.159	— 4·0	— 4·8	— 9·2
Duna-Tisza köze...	+ 93.658	+ 150.172	+ 243.830	+ 4·0	+ 5·4	+ 10·4
Tisza jobbpartja ...	— 94.714	— 78.514	— 173.228	— 6·6	— 5·2	— 12·0
Tisza balpartja ...	— 2.182	— 25.488	— 27.670	— 0·1	— 1·2	— 1·5
Tisza-Maros szöge	— 12.377	— 21.368	— 33.745	— 0·7	— 1·1	— 2·0
Erdélyi rész	— 53.790	— 3.088	— 56.878	— 2·6	— 0·3	— 2·7
Fiume	+ 6.402	+ 4.928	+ 11.330	+ 30·5	+ 16·7	+ 54·0
Magyarország ...	**— 215.118**	**— 169.544**	**— 384.662**	**— 1·6**	**— 1·1**	**— 2·8**
Horvát-Szlavonorsz.	**+ 19.909**	**— 15.222**	**+ 4.687**	**+ 1·0**	**— 0·7**	**+ 0·2**
Magyar birodalom	**— 195.209**	**— 184.766**	**— 379.975**	**— 1·2**	**— 1·1**	**— 2·4**

A nagy veszteséget — mint említettük — akként állapítottuk meg, hogy a természetes népmozgalom alapján kiszámítottuk, mennyire kellett volna a népességnek húsz év alatt emelkednie s az ekként kiszámított, meg a népszámlálás nyújtotta tényleges népszám közti különbözetet a vándormozgalom eredménye gyanánt fogadtuk el. Ezen, elvben tökéletesen helyes számítási mód azonban a gyakorlatban némi javításra szorul. A módszer ugyanis alapul veszi a régibb (itt tehát 1880. évi) népszámlálást s az új népszámot tisztán arra, mint változatlanra, vonatkoztatva, állapítja meg. Miután pedig lehetséges, hogy az alapul vett néptömeg időközben beköltözések által gyarapodott, s az újabb népszámlálás eredményeiben ez a gyarapodás természetszerűleg benne foglaltatik, a kivándorlottak tömegét tulajdonképen annyival nagyobbnak kell felvenni, amennyi a bevándorlók száma volt, mivel eme bevándorlás elmaradása esetén annyival nagyobb lett volna a néphiány, amennyit a bevándorlottak ellensúlyoztak. A kivándorlás okozta népveszteség pontosabb megállapítására tehát az időközben előfordult bevándorlásokat is figyelembe és számításba kell vennünk.

Bár bevándorlási statistikánk nincs, mégis képesek vagyunk erre a kérdésre némi világosságot vetni. A népszámlálások eredményeiből ugyanis tudjuk, hogy 1880-ban és 1890-ben hány idegen születésű egyén tartózkodott minden egyes törvényhatóság területén, a kettő közötti különbözet tehát (amennyiben tevőleges) okvetlenül az ezen időszak alatt beköltözött idegenektől ered. Igaz ugyan, hogy e különbözet még nem adja a beköltözés teljes nagyságát, mert időközben kétségkívül elhalt vagy elvándorolt az idegen születésűek egy része, melyet új jövevényeknek kellett pótolniok, hogy a tapasztalt különbözet előálljon. Evvel a correctióval azonban nem akarjuk a számítást complicálni, hanem megelégszünk azzal, hogy az idegen születésűeknek a két népszámlálás közt mutatkozó különbözetét, mint ama minimális összeget mutassuk ki, melylyel a kivándorlás okozta népveszteség okvetlenül növelendő. Az egyes törvényhatóságok népvesztesége ezáltal lényegesen módosul [24]), de amennyiben ez a mozgalom túlnyomó részben az egyes törvényhatóságok közt végbemenő belső népcsere jellegét mutatja, t. i. a beköltözöttek legnagyobb része más vármegyebeli születésű s a külföldről való bevándorlás aránylag mérsékelt, e helyen a részletekbe nem bocsátkozunk, hanem tisztán az országos végeredmények felsorolására szoritkozunk. Ezekből látjuk, hogy 1880-tól 1890-ig a külföldi születésűek száma az anyaországban 173.562-ről 191.588-ra, Horvát-Szlavonországokban pedig 51.965-ről 63.579-re emelkedett. A beköltözöt idegenek száma eszerint Magyarországon 18.026 lélekkel, a társországban 11.614-el, összesen tehát 29.640 lélekkel emelkedett. Ezzel az összeggel, mely az 1881-től 1890-ig külföldről beköltözöttek minimális összegét adja, a vándorlás okozta népvesztesége növelni kell, minek folytán mondhatjuk, hogy Magyarországnak a nyolczvanas évek folyamán fellépett s számszerüleg kimutatható kivándorlása 233.144 honfitársunkat vonta el tőlünk. A kilenczvenes évekre vonatkozólag ezen correctiv számítást még nem alkalmazhatjuk,

---

[24]) Ezuttal csak egy példát kivánunk felhozni: Bács-Bodrog vármegyében 1880-ban 15.773 idegen születésü egyént irtak össze, 1890-ben pedig 20.585. Eszerint még ha felteszszük azt a teljesen kizárt lehetőséget, hogy az 1880-ban összeirt 15.773 idegen 1890-ben még mind életben lett volna, a tíz év folyamán 4.812 a vármegyén kívül született egyénnek kellett bevándorolnia. A fennt kimutatott 36.029 főnyi kivándorlási hányad tehát 4.812-vel több lesz, sőt ha figyelembe veszszük az időközben elhalt vagy elvándorolt idegenek számát, még ezzel is szaporitani kellene a kimutatható kivándorlási hányadot.

miután az 1900. évi népszámlálásnak a szülőhelyre vonatkozó adatai még nincsenek közzétéve. Miután azonban ezen évtized alatt az országba való beszivárgás minden valószinűség szerint még erőteljesebb volt, mint a nyolczvanas években, 20—30.000 főnyi bevándorlást okvetlenül fel lehet tennünk, úgy hogy a kivándorlott néptömeg számát ugyanannyival növelnünk kell. Végeredményként tehát mondhatjuk, *hogy az utolsó két évtized alatt (1881-től 1900-ig) hazánkból kivándorolt néptömeg közel jár a félmillióhoz.*

HATODIK FEJEZET.

A kivándorlás nagysága és irányai.

Egy milliónak a feléhez közel jár az a néptömeg, amelyet húsz év alatt, 1881-től 1900-ig, kivándorlás folytán veszítettünk. Hogy miként oszlik meg e veszteség országrészek, törvényhatóságok szerint, azt az előző fejezetben mutattuk ki. Át kell térnünk már most annak a kérdésnek a megvilágitására, hogy a kivándorlott néptömeg hová vette útját, melyek azok az országok vagy világrészek, ahová kivándorlási mozgalmunk irányul.

Erre a kérdésre általánosságban könnyen adhatunk feleletet, mert ma már mindenki tudja, hogy négyféle főkivándorlási irányt különböztethetünk meg: *Horvát-Szlavonországot, Ausztriát, Romániát* és *Amerikát;* de amint tűzetesebb választ kérünk, rögtön nehézségek előtt állunk, melyeket statistikai adatkészletünk nem képes eloszlatni. Arra a kérdésre, hogy tulajdonképen tényleg hány honfitársunk vándorolt ki, nem vagyunk képesek kielégitő választ adni, mivel saját nyilvántartásunk s adatgyűjtésünk egészen a legújabb időkig hiányos és hézagos volt; de azt sem tudjuk *pontosan* megállapitani, hogy az előző fejezetben kimutatott népveszteség országrészenként, törvényhatóságonként miként oszlik meg a kivándorlás főirányai szerint. Tudjuk azt is, hogy a kivándorlás négy főirányán kivül újabb időben, bár kisebb mértékben, másfelé is vándorol népünk: *Szerbia, Bulgária, Németország* felé és szórványosan más európai államokba is; ezekről a mozgalmakról azonban jóformán semmi megbízható tájékozódásunk nincsen. Az utolsó három év adatgyűjtéséből ugyan hozzávetőleges képet formálhatunk magunknak a kivándorlási mozgalmak arányairól és megközelitőleg ismerjük a kivándorlók czélpontjait is: de a korábbi évekre vonatkozólag majdnem kizárólag a külföldi államok hivata-

los statistikájára vagyunk utalva, amelyben elbújdosott honfitársainkat bevándorlók gyanánt fellelhetjük. Íly statistika azonban csak a tengerentuli államokban létezik, az európai államokat illetőleg tehát más forrásokra — többnyire csak a népszámlálási munkákra — vagyunk utalva.

Ezeknek előrebocsátása után sorba veszszük azon államokat vagy országokat, melyek felé a magyar kivándorlás irányúl.

1. **Horvát-Szlavonország.** Szorosan véve csak a belső vándorlás jellegével bír a Drávántúli országrészbe hömpölygő népáradat, de mivel az ottani politikai és nemzetiségi viszonyoknak ránk nézve kedvezőtlen, sőt ellenséges constellátiója folytán az oda átszivárgott magyar elemek fajunkra nézve jóformán elveszetteknek tekinthetők, a mozgalom egyértékűnek tekinthető a külföldre való kivándorlással. E mozgalom kétségkívül onnan eredt, hogy hazánk déli részének sűrűbben lakott vármegyéiből szükségképen átszivárgott a népesség fölöslege a ritkábban népesített szlavon vidékekre, de egyúttal miként Vargha Gyula megjegyzi [35]) a magasabb kultúrfokon álló nép terjeszkedése is mutatkozik itt az alacsonyabb fokon álló nép rovására. Az ezen népmozgalom okainak és hatásának kiderítése czéljából 1891-ben begyűjtött vármegyei jelentések, nevezetesen az ezen kivándorlásban leginkább érdekelt *Bács-Bodrog*, *Baranya* és *Somogy* vármegyékből beérkezett adatok abban adják a szlavoniai kivándorlás magyarázatát, hogy a kedvezőbb kereseti és megélhetési viszonyok és főleg az olcsóbb föld indítják a népet az áttelepedésre. „A honi magas földárak lehetségessé teszik még az eladósodott népnek is, hogy eladva fekvőségeit, nemcsak letisztázhassa adósságait, hanem Szlavoniába költözködve, ugyanannyi földet vásárolhasson, amennyivel otthon birt. Sok helyütt viszont nyerészkedésből teszik ugyanezt, hogy magas árakon eladott földjeik helyett olcsóbbért többet vásárolhassanak Szlavoniában".

A horvát-szlavon kivándorlás nem új, de statistikai adataink csakis 1880 óta vannak róla; a mozgalom nagyságáról képet alkothatunk abból, hogy Horvát-Szlavonországban 1881-ben 82.260, tíz évvel rá már 112.041 magyarországi születésű, tehát oda evidenter bevándorolt egyént találtak; hogy ez a nagy néptömeg hazánkra nézve elveszettnek tekinthető, kitűnik abból, hogy a kivándorlók közűl csak 51.538, illetve 78.968 tartotta meg magyar honosságát, a magyar anyanyelvűek száma pedig épen csak

---

[35]) Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I. kötet 73.* lap.

41.417-et, illetve 68.794-et tesz, tehát a kivándorlóttaknak alig felénél többet, mi mellett azonban figyelembe veendő, hogy a Magyarországból kivándorlottak közt tetemes számmal lehetnek más ajkúak, különösen szerbek és németek. Az 1900. évi népszámlálás idejében 90.781 magyar ajkú lakója volt Horvát-Szlavonországnak, de mivel a magyarországi születésű lakosság számát még nem ismerjük, e szám jelentőségét nem tudjuk kellőleg értékelni. Kivándorlóink provenientiájára nézve az 1891. évi népszámlálás adatai világosítanak fel; ezekből kitűnik, hogy a Drávántúl élő magyarországi illetőségű egyének legnagyobb része Bács-Bodrogból való (30.167), de nagy tömegekkel adóznak még Somogy (11.768), Baranya (7.144), Zala (6.376), Torontál (3.081), Tolna (3.019), Veszprém (2.518), Vas (2.259), sőt a távoli Trencsén is (2.149). E nagy néptömegek leginkább Szerém és Verőcze vármegyékben tömörül, ahol honfitársaink száma 30.844, illetve 26.847-re rúg, de nagy számmal vannak még Pozsegában (8.348) és Belovár-Kőrösben is (6.922). A kivándorlók legnagyobb részt a szomszédos vármegyékben telepednek le; így a bács-bodrogi és torontáli illetőségüek Szerémben; — Baranya kivándorlói Verőczében; — Somogyé és Tolnáé ugyanott, de Belovár-Kőrösben és Pozsegában is nagy számmal, a zalaiak ellenben túlnyomó számmal Varasdban és Belovár-Kőrösben. Akik hazánk egyéb vidékeiről költöznek Horvát-Szlavonországba, egyenletesebben oszlanak el az egész területen, de a három szlavon vármegye itt is kitűnik nagyobb számuk által.

A horvát-szlavon kivándorlásban régebben különösen napszámosok és mezőgazdasági cselédek vettek részt, újabban nagyobb számmal telepesznek át kisbirtokosok is és tönkrement szőllőtulajdonosok, kik itthon eladják földjeiket és Szlavoniában vásárolnak helyette olcsóbb fekvőségeket. Gazdaságilag tehát a Szlavonia felé irányuló mozgalom a kivándorlókra nézve előnyösnek nevezhető; annál károsabb hatása nemzeti szempontból. A három szlavon vármegyében tömörül a kivándorlott magyar ajkú népesség, mely (1900) Verőczében 33.298, Szerémben 23.539, Pozsegában 13.762 lelket számlál, de legújabban Belovár-Kőrös vármegyében is (mely Somogyból és Zalából gyarapodik) erősen megszaporodott s immár meghaladja a 14.000 főt. A kivándorlásban újabban mindnagyobb számban vesz részt a magyarság; a Horvát-Szlavonországban élő magyar honosok számának 1881-től 1890-ig 30.000 lélekkel való gyarapodása mellett a magyar ajkúak száma 25.000-el szaporodott Azon ádáz gyűlölet mellett, melylyel a horvát nép a magyar ellen

viseltetik s mely az egész országban csak 21 magyar anyanyelvű iskolát tűr meg, a magyarság számbeli gyarapodása csak újabb jövevényektől eredhet; az ott letelepedetteknek, s különösen azok utódainak elhorvátosodása, melynek rövid idő alatt be kell következnie, nemzetünkre nézve nagy s pótolhatatlan veszteséget jelent. De érezhetővé válik e veszteség a Dunántúlra nézve is, melynek népességét lényegesen apasztja. A kedvező népmozgalom mellett, mely 1881-től 1890-ig 291.169 lélekkel, a rákövetkező évtízedben pedig 281.910 lélekkel növelte a Dunántúl népességének számát, a tényleges szaporúlat a nagymérvű kivándorlás folytán, (mely leginkább Horvát-Szlavonország és Ausztria felé irányúl) a nyolczvanas években nem haladta meg a 187.020 lelket, a kilenczvenes években pedig a százötvenezret sem ütötte meg, Bács-Bodrog pedig valamennyi vármegye közűl a legnagyobb veszteséget (74.801 lélek) szenvedte a (majdnem kizárólag a Drávántúlnak adózó) kivándorlás által.

2. **Ausztria.** Bár azon történelmi és politikai kapcsoknál fogva, melyek hazánkat Ausztriához fűzik, a két állam népe közti érintkezés régi idők óta sűrű volt s így a határ átlépése nem jelentett mindig egyúttal az országból való kivándorlást is: az a nagymérvű átszívárgás, mely Ausztria s különösen annak székvárosa felé folyik, végeredményben igen sokszor mégis a végképeni letelepedésre s így az országtól való elszakadásra vezetett.

Az Ausztria felé való kivándorlásnak messze történelmi időbe viszanyúló múltja van. Ausztria a maga fejlettebb iparával évszázadok óta intensív felszívó hatást gyakorol hazánk népére s bár természetszerűleg első sorban a vele határos vármegyék népessége adózott neki legnagyobb mértékben, mégis az ország távolabbi részei sem maradtak mentek az osztrák tartományok, s különösen Bécs hatalmas vonzóerejétől. Statistikai adatokkal ugyan csak kevéssé tudjuk e vándormozgalmat igazolni, mert az osztrák határon való átkelés semmiféle nyilvántartásnak vagy ellenőrzésnek nincs alávetve, és az osztrák népszámlálási munkák is csak 1857 óta mutatják ki a Lajtán túl élő magyarok számát, de az utolsó fél századról rendelkezésre álló adatok is meggyőzően bizonyítják, hogy a mozgalom mindnagyobb arányokat ölt. Igaz ugyan, hogy az eddigi népszámlálások időpontja némileg hozzájárul ahhoz, hogy az Ausztriában élő magyarság számát magasabbnak tűntesse fel, mint a mennyi hazánkfia oda tényleges letelepedés czéljából kivándorolt, mert nyugati Magyarország nagyobbára földműves népessége a téli időszakban egyene-

sen reá van utalva az ausztriai gyárakban kínálkozó keresetre, míg tavaszszal, a mezei munka beálltával ismét visszatér szülőfalujába, mely nyáron át munkával s kenyérrel bőven ellátja s csak télre nem tud neki elégséges foglalkozást és keresetet nyújtani. Mindamellett nagy számmal vannak iparosok és kereskedők, kik végleg telepűlnek le Ausztriában s így hazánk népmozgalmát Ausztriával szemben erősen passivvá teszik.

A legrégibb népszámlálás szerint (1857), mely az Ausztriában élő magyar lakosságot kitűnteti, 53.047 magyar honos élt ottan. Ez a szám már 1869-ig közel megkétszereződött (91.162), 1880-ig újra megduplázódott (183.422) és 1890-ig 228.647-re emelkedett; menynyire rúg a legutóbbi népszámlálás szerint, ma még nem tudni, feltehető azonban, hogy 280.000-hez közel fog járni. Már ez a számsor is mutatja, hogy az Ausztriába való kivándorlás míly rohamosan fokozódott; pedig e számok nem adják a kivándorlottak egész összegét. Sokan vannak kétségkívül hazánkból eltávozottak kik magyar honosságukat már felcserélték a rájok nézve előnyösebb, sokszor épen szükséges osztrák állampolgársággal. Ezzel szemben ugyan a magyar honosok egy része már Ausztriában született, tehát nem *közvetlenül* kivándorlott elem, de mint magyar honosok, ivadékai, épen olyan veszteséget jelentenek ránk nézve, mint szüőik, kik még hazai földön pillantották meg a Napot. Az a körülmény, hogy az Ausztriában élő magyar honosok száma a nyolczvanas években sokkal kisebb mértékben emelkedett, mint az előző évtizedben, egyenesen arra utal, hogy a kivándorlott magyarok nagy része már megszűnt magyar állampolgárnak lenni. Hiszen 209.431 magyarországi születésű egyén mellett, amennyit az 1890. évi osztrák népszámlálás kitűntetett, családtagjaik révén legalább 300.000 magyar honosnak kellene lennie, ha minden kivándorlott megtartotta volna magyar állampolgárságát.[26])

Kétségtelen tehát, hogy az a veszteség, melyet Ausztriába való kivándorlás által szenvedtünk, sokkal nagyobb, mint amit az osztrák népszámlálás adatai mutatni látszanak s ez a veszteség annál súlyosabb, mivel Ausztriából való bevándorlás csak csekély mértékben ellensúlyozza. Ez a veszteség leginkább az Ausztriával határos

---

[26]) Ha a népszámlálások eredményeit összehasonlitva, az Ausztriában élő magyar honosok számának gyarapodását akarjuk megállapitani, az időközben elhaltak s így a népszámlálásból hiányzók számát is tekintetbe kell vennünk. Ha egy-egy évtizedre csak 25%-nyi halandóságot veszünk fel, máris 320.000-re becsülhetjük az Ausztriába költözött magyarok számát.

vármegyéket érinti súlyosan, még pedig első sorban a nyugati határszélieket, azután a Galicziával határos vármegyéket. Ha az 1890. évi népszámlálás alapján azt kutatjuk, hogy az egy-egy vármegyei illetőségi lakosságnak (azt 10.000-nek véve) mekkora része él Ausztriában, a következő eredményre jutunk:

A Dunántúli vármegyék közül:		A Duna jobbparti vármegyék közül:	
Sopron	1047	Pozsony	870
Moson	836	Nyitra	557
Vas	687	Trencsén	445
Győr	197	Liptó	121
Komárom	103	Árva	115
		Turócz	105
A Tisza jobbparti vármegyék közül:		A horvát vármegyék közül:	
Szepes	99	Varasd	116
Máramaros	73	Modrus-Fiume	113
Sáros	68	Zágráb	95
Abauj-Torna	50	végül: Fiume városa	890

Annyi tehát világos, hogy legtöbben vándorolnak ki azon 100—150 kilométer széles földsávból, mely az ország határa mentén Fiumétől kezdve egészen Árva és Liptó vármegyékig húzódik s onnan Máramarosig folytatódik. Ezen sávon belül már sokkal gyengébben érvényesül az osztrák tartományok vonzóereje, mert p. o. Veszprém vármegyéből már csak 96, Barsból 46, Zólyomból 39 kivándorló került ki, tízezer lakóra számítva. Az ország belseje felé erősen csökken Ausztria felszívóképessége, csakis Pest és Temes, a Királyhágón túl Szeben- és Brassó vármegyék vesznek részt nagyobb mértékben a mozgalomban.

Az a néptömeg, melyet az Ausztria felé irányuló vándormozgalom a fent említett vármegyéktől elvon, nemcsak relative jelentékeny, de absolut nagyságát tekintve is számot tesz. Az Ausztriában élő magyar honosok közül ugyanis

Sopron	vármegyéből való volt		30.836
Pozsony	„	„ „	29.814
Vas	„	„ „	29.500
Nyitra	„	„ „	24.078
Trencsén	„	„ „	11.528
Pest-Pilis-Solt	várm.	„ „	11.512
Moson	„	„ „	7.352

amiből tehát kitűnik, hogy a kivándorlottaknak jó kétharmadrésze a nyugati határszéli vármegyékből való s az ország többi részéből csakis Pest vármegye szolgáltatott a kivándorláshoz nagyobb járulékot.

Úgy ahogy Magyarország határszéle szolgáltatta kivándorlóink legnagyobb részét, úgy ezeknek letelepedése is túlnyomó részben Ausztriának határszéli kerületeiben ment végbe. Bécs és környéke természetszerűleg legerősebben vonzotta magához hazánk népét, de sűrű a magyarországi elem Stájerországnak keleti határszéle mentén is egészen le Karinthiáig. Az Alsó-Ausztriában élő 135.094 magyarországi születésű egyén közül[27]) nem kevesebb mint 100.666 telepedett meg Bécs városában s a Magyarországgal közvetlenül határos enzersdorfi, brucki, badeni, neunkircheni és bécsújhelyi kerületekben további 26.000 magyar születésű lakó találtatott. Hasonlókép tömörül a magyarországi elem Stájerországban is a keleti határ mentén, mert 23.707 lakó közül tizenhétezret ott találunk (közülök 7.315 Grácz városában). Ezzel szemben az odább nyugat felé eső kerületekben jóval kevesebb a magyar bevándorló, a távolabb eső koronatartományokban pedig egészen alárendelt a számuk; Felső-Ausztriában p. o. 2.750, Karinthiában 2.100, Krajnában 2.541, Tirolban 1.243, Vorarlbergben 145, Salzburgban 481 a számuk. Valamivel nagyobb számmal keresték fel Isztriát, Görzöt, Gradiskát és Triest városát, ahol együttvéve 5.777 fő él. Az éjszaki tartományok közül Csehországban 8.461, Morvaországban 10.424, Sziléziában 2.703, s Galicziában 9.904 magyar születésű egyén találtatott; végül Bukovina és Dalmáczia felé is van némi kivándorlás, amott 1.945, itt 2.066 magyar születésű lakót irtak össze; de megjegyzendő, hogy Morvaországtól kezdve Bukovináig mindenütt a magyar határ mentén telepedtek le legsűrűbben kivándorlóink, kik egyedül a tartományi fővárosokban tömörülnek még ennél sűrűbben.

Azon felfogással szemben, mintha az Ausztriába való kivándorlás nagyobbára csak ideiglenes jellegű jelenség volna, mely csak pillanatnyi munkakeresetet czélozna, a statistikai adatok ellenkezőt bizonyítanak; az 1891. évi magyar népszámlálás ugyanis a háztartáshoz tartozó s Ausztriában távollevő (tehát csak ideiglenesen távollevő) elemek számát sokkal kisebbnek állapította meg (Sopron vármegye 4.031, Pozsony 2.982, Vas 4.355, Nyitra 2.863, Trencsén 3.638, Moson 1.374), úgy hogy az ezen vármegyékbe illetékes 133.108 egyén közül csak 19.243 tekinthető ideiglenesen távollevőnek, 113.865 lélek pedig végképen elköltözöttnek vehető. Megengedjük

---

[27]) A bécsi Statistische Central-Commission szíves volt a magyarországi születésü népességnek kerületek (Bezirkshauptmannschaft) szerint való tűzetes kimutatását rendelkezésemre bocsátani.

ugyan, hogy a távollevők ezen összeírása hiányos, de a különbség sokkal nagyobb, hogy sem ezt csak ez okból lehetne kimagyarázni. Sokkal nagyobb fontosságot kell tehát e mozgalomnak tulajdonítani, mintsem általában szoktak. Nagyobb fontosságot már azért is, mivel a magyarországi kivándorlás egészben véve intelligens, munkaképes német elemeket visz Ausztriába, melyeknek elvesztése hazánkra nézve nemcsak gazdasági szempontból káros, de a német elem assimilátiójának megnehezítése folytán nemzeti szempontból sem nevezhető kedvező jelenségnek. Tagadhatatlan azonban, hogy a Dunántúl lakosságára nézve az Ausztriába való akár ideiglenes, akár állandó jellegű kiszivárgás nagyon fontos kereseti forrást képez, mely a lakosság megélhetési viszonyait jelentékenyen megkönnyíti.

3. **Bosznia-Herczegovina.** Azzal a nagy vándormozgalommal szemben, mely hazánkból a külföldre, nevezetesen tengerentúli államokba irányul, sajnálattal kell constatálnunk, hogy *Bosznia-Herczegovina*, melyet úgy természeti fekvése, mint politikai állása Magyarországnak mintegy gyarmati jellegű függelékéül jelölt ki, ahová a népesség fölöslege vagy existentiájában veszélyeztetett rétegei természetes lefolyást találhatnának, népünk részéről kevés figyelemben részesül. Pedig joggal és találóan utalt *Szokolay Kornél* [58]) ezen tartománynak különösen Magyarországra nézve fennálló jelentőségére, melynek magasabb műveltségi fokon álló s gazdaságilag előrehaladottabb lakossága a fejletlenebb bosnyák földön nagyon fontos közgazdasági szerepre volna hivatva. A kivándorlási áradatnak Bosznia felé való irányítása közgazdasági jelentőségén kívül nemzeti szempontból is kívánatos volna, mert a Romániában vagy Amerikában biztos pusztulásnak induló magyar elem Bosznia-Herczegovinában ment volna minden nemzetiségi elnyomatástól s új magyar telepek alapját vetve meg, erőteljes, virúló fejlődésnek indulhatna.

A Bosznia felé való kivándorlás nagyságáról közvetlen mértékünk nincs, de az 1895. évi boszniai népszámlálás, [59]) mely 42.358 magyar honost állapított meg, arról tanuskodik, hogy a mozgalom elég élénk. Miután pedig magyar honos közel kétszerannyi van mint osztrák, feltehető, hogy 1885-ben, amidőn együttesen 25.273 osztrák és magyar honost írtak össze, mintegy 15—16.000-re rúg-

---

[58]) A Köztelek 1900. évi május 26-iki számában.

[59]) Johann Strauss: Die österreichischen und ungarischen Staatsangehörigen in Bosnien und der Hercegovina. (Statistische Monatsschrift, 1897. VI. és VII. füzet).

hatott a magyar állampolgárok száma, a rákövetkező tíz év alatt tehát igen nagy arányú bevándorlásnak kellett folynia Magyarország felől. Feltünő azonban, hogy a 42.000 magyar honos közül csak 9.604 az anyaországba való illetőségű, 32.754 pedig horvát-szlavonországi; az anyaországbeliek legnagyobb részt Bács-Bodrog és Torontál vármegyéből valók (amabból 3.221, ebből 1.226), de Baranya, Tolna, Vas, Zala, Pest, Temes, Somogy és Pozsony vármegyék is nagyobb tételekkel szerepelnek; a horvát-szlavon országból valók túlnyomó része (19.325) Lika-Krbava vármegyei illetőségű, ezenkívül azonban Modrus-Fiume-, Zágráb és Szerém vármegyékből is sok magyar honos van jelen. A magyar honosok túlnyomó része őstermelő, különösen a horvátországiak, kiknek majdnem két harmad része mezőgazdaságból él; a magyar anyaországból eredő népesség körében majdnem egyforma számmal van képviselve a foglalkozás négy főcsoportja; az összetétel a következő:

	Magyarország	Horv.-Szlavonorsz.
Őstermelés	3.221	22.037
Ipar	2.969	4.497
Kereskedelem, forgalom ...	1.868	1.967
Szabad keresetek	1.546	4.253

Már e néhány adat is igazolja, hogy az anyaországból kivándorlottak mennyivel nagyobb arányban vesznek részt a magasabb kereseti ágakban, mint a horvátok s arra utal, hogy Boszniában a magyarságra az ipar s kereskedelem terén jelentékeny feladat várna-

4. **Románia.** Bár a romániai kivándorlás a mozgalomnak egyik legfontosabb része, mégis alig van megbízható adatunk, mely csak némileg is képet nyújthatna a mozgalom nagyságáról. Ez nemcsak a mozgalomnak évszázados múltjáról áll, de hasonlóképen annak legújabb fázisairól is. Nemcsak, hogy a kivándorlók számát saját statistikánkból nem ismerjük, de a romániai népszámlálás is teljesen tájékozatlanul hagy a Romániában élő magyarok száma iránt. Innen van az, hogy e számra nézve még sokkal nagyobbak az eltérések, mint a kivándorlás bármely már ágazatára nézve; az irodalomban forgalomban levő adatok 50.000 és 200.000 között ingadoznak [30]) A valósághoz legközelebb mindenesetre *Hegedüs Loránt* becslése jár [31]), mely szerint Romániában százezer körül ingadozik

---

[30]) Dr. Robitsek Ferencz az Alkotmány 1900. évi aug. 25-iki számában megjelent czikkében 50.000-re, Buday Barna a Vándorló magyarok czímü füzetében (4. lap) 200.000-re teszi a Romániában élő magyarok számát.

[31]) A székelyek kivándorlása Romániába. Budapest, 1902. 65. lap.

azoknak a magyar kivándorlóknak vagy települőknek a száma, a kik még tudnak magyarúl. A számítás részleteit illetőleg utalunk Hegedüs Loránt munkájára, mely a romániai kivándorlásnak eddig legjobb képét festette. Csak annyit akarunk itt megemlíteni, hogy — miként már 1893-ban hangsúlyoztuk [32]) — téves az a felfogás, mintha a romániai kivándorlás csak *székely kivándorlás* volna; nagyon jelentékeny ugyanis a magyarországi oláhok kivándorlása is, sőt némely jel arra utal, hogy a mozgalom súlypontja — különösen a nyolczvanas években — a Székelyföldről inkább az oláh vármegyékre helyezkedett át. A tényleges szaporulatnak a természetes szaporulattal való összehasonlításából ugyanis kitűnik, hogy

	1881-től 1890-ig	1891-től 1900-ig
Háromszék vármegye	7.228	5.427
Csik „	6.615	2.258
Udvarhely „	6.236	4.121

ellenben

Nagy-Küküllő vármegye	9.211	2.961
Szeben „	6.491	—
Brassó „	6.443	2.328
Fogaras „	4.931	4.507
Alsó-Fehér „	3.358	613

embert veszített kivándorlás által. Figyelembe véve már most azon néptömeget, melyet ezen vármegyék az ország más részeiből beszivárgás által nyertek, a romániai kivándorlás nagysága az 1881—1890. évekre következőleg számítható ki (a következő évtized valódi népvesztesége még nem állapítható meg, mivel az 1900. évi népszámlálásnak idevonatkozó adatai még nincsenek közzétéve):

Szeben vármegyéből	10.631
Brassó „	8.372
Nagy-Küküllő „	6.664
Háromszék „	6.187
Csik „	4.728
Fogaras „	4.690
Udvarhely „	4.085
Alsó-Fehér „	2.471
összesen	47.828

vagyis, a többi vármegyék kivándorlásával együtt, mintegy 50.000 lélek, miből a székely kivándorlásra hozzávetőleg 15.000 lélek esik.

Az 1899-ben megindított adatgyűjtés a kivándorlók nemzetisége tekintetében ugyanilyen eredményre vezetett; ezen adatok szerint ugyanis Romániába kivándorolt mindössze:

[32]) Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. XVII. évfolyam, 575. lap.

1899-ben ...	7.436,	ezek közül az ország		erdélyi részéből		6.668
1900-ban ...	4.653,	„	„	„	„	4.199
1901-ben ...	6.710,	„	„	„	„	6.017

Az erdélyi részből kivándorlók közül volt pedig:

	magyar	német	oláh
1899-ben	2.195	1.033	4.042
1900-ban	1.192	739	2.914
1901-ben	1.865	1.249	4.658

Igaz ugyan, hogy e vármegyékből — mint alább látni fogjuk, — nagyobb számmal vándorolnak ki más európai államokba, sőt Amerikába is s nem tudjuk, hogy ezek közül mennyi az oláh, de még ha felteszszük, hogy az egyéb államokba kivándorlottak kivétel nélkül mind oláhok volnának — ami nyilván nem áll — akkor is 8.479 oláh anyanyelvű kivándorlónk ment volna Romániába, több mint a magyar és német (szász) anyanyelvű kivándorlók együttvéve. Nem fér tehát kétség ahhoz, hogy az erdélyi oláhoknak Romániába való kivándorlása jelenleg — az absolut számokat tekintve — több mint kétszer akkora, mint a székely-magyar kivándorlás.

A fentebbi adatokból kitűnik, hogy az utolsó három év alatt Romániába kivándorlott 18.799 magyar honos közül 16.904 a királyhágóntúli vármegyékből került ki; ezek közül Beszterce-Naszód, Kolozs, Maros-Torda, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos vettek részt a mozgalomban a legkisebb összegekkel, míg Brassóból és Szebenből került ki a legtöbb kivándorló. Az erdélyi részeken kívűl a Tisza-Maros szöge is szerepel a kivándorlási mozgalomban, különösen Krassó-Szörény és Torontál vármegyék, míg az ország egyéb részei jóformán egészen passive viselkednek vele szemben. Áttekintés czéljából felsoroljuk azon vármegyéket, melyekben a romániai kivándorlás az utolsó három év alatt nagyobb jelentőségre vergődött Kivándorolt:

	1899	1900	1901	együtt
Arad vármegyéből	122	73	32	227
Krassó-Szörény várm.	142	25	200	367
Temes „	55	25	40	120
Torontál „	192	34	72	298
Alsó-Fehér „	474	220	389	1.083
Beszt.-Naszód „	46	55	66	167
Brassó „	1.873	1.181	1.999	5.053
Csík „	268	167	150	585
Fogaras „	412	257	235	904
Háromszék „	848	308	477	1.633
Hunyad „	189	187	128	504
Kis-Küküllő „	373	139	296	808

		1899	1900	1901	együtt
Kolozs	várm.	84	45	63	192
Maros-Torda	„	40	51	99	190
Nagy-Küküllő	„	615	479	503	1.597
Szeben	„	976	876	1.284	2.136
Szolnok-Doboka	„	175	77	82	334
Torda-Aranyos	„	199	25	79	303
Udvarhely	„	95	132	165	392

A romániai kivándorlás mérveinek megismerésére, különösen a korábbi éveket illetőleg, egyrészt a kiadott útlevelek száma, másrészt a magyar-oláh határállomások *(belépőállomások)* forgalma is felhasználható. A határállomások forgalmát feltüntető összeg az ismételve ide-oda utazók többszörös számbavétele folytán sokkal nagyobb a tényleg átkelt egyének számánál, miért is csak a be- és kilépők száma közti különbözet tekinthető a vándorlás megközelítő mértékéül; ez a mérték azonban csak relativ, mert csak a túlsúlyban levő mozgalom többletét adja a kisebb mérvű ellentétes mozgalom felett, de nem adja egyúttal absolut nagyságát. Tekintettel tehát arra, hogy a bevándorlási esetek a kivándorlások felismerhető számát apasztják, mondhatjuk, hogy az így nyert számok a kivándorlás minimumát tűntetik fel.

A határállomások kivándorlási forgalmát illetőleg a kereskedelemügyi minister jelentésében a következő adatok foglaltatnak: az útlevéllel Romániába kiment magyar honosok száma a viszatérteknél kisebb (+), illetve nagyobb (—) volt

	1899-ben	1900-ben	1901 ben	együtt
a bodzai belépő állomáson	+ 489	— 932	— 363	— 806
a sósmezői „ „	—1.107	—2.172	—1.302	— 4.581
a gyimesi „ „	— 472	— 274	— 272	— 1.018
a tölgyesi „ „	— 868	— 878	— 907	— 2.653
az ósánczi „ „	— 491	— 374	— 142	— 1.007
Összesen ...	—2.449	—4.630	—2.986	— 10.065

A fentemlített öt belépő állomáson tehát — egyetlen eset kivételével — mindig nagyobb volt a Romániába kiment magyar honosok száma, mint a visszatérteké; a három év összegében pedig 10.065 főre rúg a veszteség, mely nyilván a kivándorlás eredménye. Ezenkívül figyelembe veendő a predeáli határállomás; erről azonban csak annyit tudunk, hogy a kilépett egyének száma a fentemlített három esztendőben 8.572 és illetve 8.688 lélekkel volt nagyobb (1891-ben 1.164-el kisebb) a belépettéknél, úgy hogy együttesen 16.096 egyénnel több ment ki, mint amennyi bejött. Hogy e forgalomból mennyi jut magyar honosokra, azt nem tudjuk, de valószínű,

hogy nagy része a székely-magyar s erdélyi oláh kivándorlás terhére irandó.

Hasonló adatokat közölt a m. kir. központi statistikai hivatal 1899-ben a magyar-román és magyar-szerb határforgalomról is, újabban pedig 1902. január óta is tesz közzé ily adatokat. 1899-ben a Statisztikai Havi Közlemények szerint a határállomásokon kilépett 215.141 és belépett 208.611 magyar honos, a kilépők többlete tehát 6.530 fő. Hozzá teendő azonban, hogy ezen kimutatások szerint a belépők közül csak mintegy 198.000 egyén marad az országban, a többi saját nyilatkozata szerint külföldre útazik tovább[33]), úgy hogy a tulajdonképeni veszteség mintegy 17.000 egyén. Hogy ebből mennyi jut Romániára, mennyi Szerbiára és a többi Balkán-államokra, azt nem állapíthatjuk meg; tudjuk ugyan, hogy az ország határán kilépett magyar honosok közül 145.791 ment Romániába, 64.899 Szerbiába, 3.693 Bulgáriába és 758 egyéb Balkán-államokba, de mivel a belépettekről (visszatértek) íly részletezés nem áll rendelkezésre, a tulajdonképeni népveszteségnek országok szerinti megoszlását nem ismerjük. Az 1902. év eleje óta közzétett adatok a határon ki- és belépett magyar állampolgárokat minden egyéb részletezés nélkül mutatják ki; januártól szeptember végéig 202.982 honpolgárunk lépett ki, de csak 185.415 lépett be; az összes Balkán-államokkal szemben való kivándorlási veszteségünk tehát 17.567 lélek, miből — a szerb határállomások levonásával — mintegy 15.000 fő jut a romániai kivándorlásra.

Ezek az adatok nagyon jelentékenynek tűntetik fel a Balkán-államokkal s különösen Romániával szemben fennálló kivándorlási mozgalmunkat. Valójában azonban a mozgalom arányai még nagyobbak, mert évente néhány ezer egyén szökik át útlevél nélkül (népiesen „rigó-passzussal"), tiltott útakon a romániai határon, aminek illustrálására felhozhatjuk, hogy pusztán csak azon egyéneknek száma, kiket a csendőrség tiltott határátlépés miatt letartóztatni képes, évente mintegy ezerre rúg. Nagyrészt a katonai kötelezettség alól való kibúvás kedveért hagyják el hazájukat.

Még sokkal nagyobb arányúnak látszik a Románia felé forduló vándorlás, ha az útlevelek statistikáját veszszük figyelembe.

[33]) A Statisztikai Havi Közleményekben az országban maradók száma 183.281-re van téve; átlag a belépetteknek 90—95 százaléka marad az országban, csak a január—márczius hónapokban teszi az országban maradók száma a belépetteknek alig felét. Miután e három hónap adatai valószinűtlenek, a többi 9 hónap arányában számítottuk át.

Az ezen alapon nyert kép ugyan szintén hézagos, egyrészt mivel — mint említettük — számosan útlevél nélkül távoztak, másrészt pedig az útlevelet kérő egyének közt nagyobb számmal lehetnek olyanok is, kik nem kivándorlás, hanem egyszerű útazás czéljából szerzik be az útlevelet. Minthogy azonban a Romániába szóló útleveleknek kilencz tizedrésze állandóan az erdélyi részek lakóira esik, ahol a kivándorlás szándéka közel fekszik, ellenben az utazók túlnyomó részét szolgáltató fővárosban és nagyobb vidéki városokban aránylag kevés romániai útlevelet állítanak ki, feltehető, hogy az útlevelek legnagyobb részét oly néprétegek veszik igénybe, kik a kivándorlás szándékával mennek Romániába. Az oda kiállított útlevelekkel útazásra jogosult magyar állampolgárok száma volt:

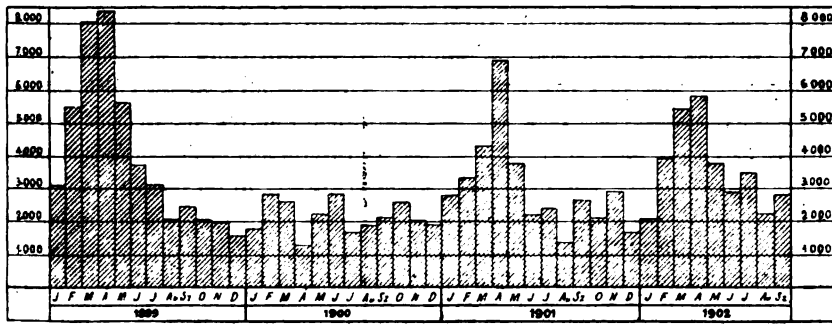

3. sz. A Romániába szóló útlevelekkel útazásra jogositott személyeknek havonkénti kimutatása 1899—1902. évekről.

1899-ben	47.652
1900-ban	26.188
1901-ben	36.581
1902. szept. végéig	32.528

Az alábbi felsorolásban a kiadott útlevelek (illetve az ezek alapján útazásra jogosult személyek) számának havonkénti hullámzását tűntetjük fel. Miként a mellékelt (3. sz.) graphikus rajzból is látni, a kivándorlás a tavaszi hónapokban a legsűrűbb, amikor 6, 7, sőt 8.000-re is rúg a kiadott útlevelek száma. Nyár felé megcsappan a kivándorlás s őszszel és télen a legcsekélyebb. E szabály alól csak az 1900. év képezett kivételt, amidőn az egyes hónapok közt nem volt lényeges különbség.

A Romániába szóló útlevéllel útazásra jogosult magyar állampolgárok száma volt;

	1899	1900	1901	1902
Január	3.021	1.733	2.822	2.147
Február	5.507	2.817	3.323	3.974
Márczius	8.083	2.656	4.367	5.459
Április	8.467	1.277	6.942	5.726
Május	5.594	2.516	3.770	3.741
Június	3.720	2.873	2.221	2.934
Július	3.131	1.696	2.408	3.502
Augusztus	2.094	1.884	1.363	2.250
Szeptember	2.412	2.203	2.681	2.778
Október	2.060	2.590	2.067	.
November	2.027	2.003	2.919	.
Deczember	1.536	1.940	1.698	.
Év	47.652	26.188	36.581	32.511

Ezek után még egy pillantást kell vetnünk a kiadott útleveleknek törvényhatóságonként való eloszlására. Erre nézve csak 1902 óta vannak részletezett adataink. [34]) Miként már említettük, a Romániába kiadott útleveleknek kilencz tizedrésze a Királyhágón túli országrészre esik; az anyaországban szórványosan ugyan mindenütt adnak ki Oláhországba szóló útleveleket, de nagyobb számmal csak a Maros-Tisza szögében és Máramaros vármegyében. Az erdélyi részen — mint a mellékelt térkép is mutatja — a déli és keleti határszéli vármegyék — Szebentől Csíkig — és a hozzájuk csatlakozó Nagy-Küküllő és Udvarhely vármegyék lakói folyamodtak legnagyobb számmal útlevélért; mindegyik

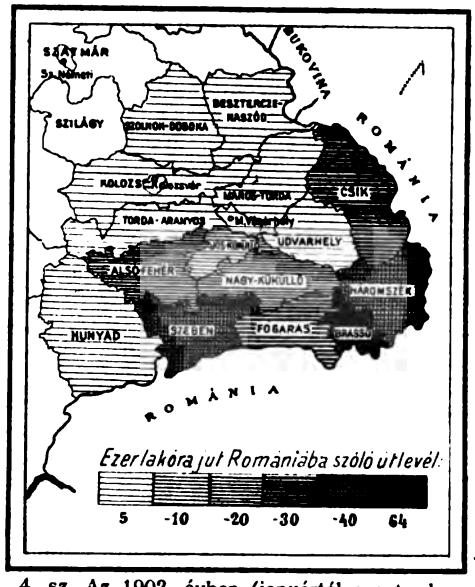

4. sz. Az 1902. évben (januártól szeptember végéig) Romániába kiadott útlevelekkel útazásra jogositott személyeknek földrajzi eloszlása.

[34]) Ez adatok a Statisztikai Havi Közleményben közöltetnek. Az 1902. évi január hóról azonban az útlevelek száma csak törvényhatóságonként van közölve, de nem egyuttal rendeltetési államok szerint is; a hiányon akként segitettünk, hogy a Romániába kiadott útlevelek főösszege és az ország erdélyi részében kiadott útlevelek összege közti különbözet arányában csökkentettük a törvényhatóságonként kiadott útlevelek számát.

vármegyére kétezernél több útlevéllel útazásra jogosult egyén jut, még pedig Brassóra 6.133, Szebenre 5.515, Háromszékre 4.429 és Csíkre 3.098. Száz lakóra pedig 2-nél több jut, legtöbb Brassóban: 6·4. Újabb bizonyítékát látjuk ebben annak, hogy a romániai kivándorlás nagyobb mérveket öltött a román és szász lakta vidékeken, mint a Székelyföldön.

Az 1902. év január 1-től szeptember 30-ig Romániába szóló érvényességgel kiállított útlevelek, illetve az ezek alapján utazásra jogosult személyek száma volt ugyanis:

		ezer lakóra			ezer lakóra
Brassó vármegyében	6.133	6·4	Udvarhely vármegyében	463	0·4
Szeben „	5.515	3·8	Maros-Torda „	357	0·2
Háromszék „	4.429	3·2	Torda-Aranyos „	308	0·2
Csík „	3.098	2·4	Kolozs „	294	0·1
Nagy-Küküllő „	2.669	1·8	Hunyad „	219	0·1
Alsó-Fehér „	2.141	1·0	Beszt.-Naszód „	211	0·2
Fogaras „	2.125	2·8	Maros-Vásárhely városában	30	0·1
Szolnok-Doboka „	758	0·8	Kolozsvár városában	20	0·1
Kis-Küküllő „	750	0·7	Összesen	29.520	1·2

A romániai kivándorlás jellemző sajátsága egyébként, hogy abban a férfiak nagyon erősen vannak képviselve; ennek következtében a nemek aránya különösen az erdélyi rész déli határszélén igen erősen megromlik. A nők túlsúlya egyes helyeken természetellenesen magas, így Brassó vármegye hétfalusi járásában 1200—1300, sőt Szeben vármegye szelistyei járásának egyes községeiben 1900-ig is emelkedik ezer férfi után. A székely kivándorlók közt a nők sokkal számosabbak; ezek nagy tömegekben özönlenek cselédekül Romániába s különösen Bukarestbe, ahol szorgalmuknál s becsületességüknél fogva közkedveltségben állanak.

5. **Egyéb európai államok.** Románián kivül még Szerbia és Bulgária, azonkívül a Német birodalom gyakorol népünkre nézve vonzóerőt, sőt szórványosan Európa egyéb államai felé is történik kivándorlás. concrét adataink azonban csak 1899 óta vannak e mozgalmakról. Ezen adatok szerint kivándorolt:

	1899	1900	1901
a Balkán-államokba	770	794	967
Németországba	490	1.024	1.127
egyéb európai államokba ...	917	622	564

A Balkán államok közt *Szerbiának* van a kivándorlás tekintetében ránk nézve a legnagyobb jelentősége; az áramlat különösen az újabb időben nyert kiterjedésben és erőteljességben s ma má

nemcsak a maros-tiszaközi vármegyékből, de Bács-Bodrogból és Pozsega vármegyéből is szedi áldozatait. A szerb népszámlálás 1890-ben 24.562, 1895-ben pedig 28.796 magyarországi születésű egyént constatált, kik közül csak 1.220, illetve 2.541 volt horvát-szlavónországi. A Szerbiában élő honfiaink száma tehát elég jelentékeny és feltehető, hogy az 1900. évi népszámlálás már harminczezernél többre fogja számukat tenni. E nagy néptömeg azonban túlnyomó részben szerb nemzetiségű, a magyar ajkuak száma a kétezret alig haladja meg (2020).

A többi Balkán államokat illetőleg a kivándorlás mérvét tanusító közvetlen adatok nem állanak rendelkezésre. Annyit a népszámlálási munkákból tudunk, hogy *Bulgáriában* vannak még nagyobb számmal magyarok; ezen adatoknak behatóbb tárgyalásába ezen munka második részében fogunk bocsátkozni, amidőn a külföldön élő magyarok statistikáját fogjuk közzébocsátani. Kivándorlási statistikánk még csak egy európai állam felé való áramlásunkat mutatja ki külön s ez a *Német birodalom*.

Már a fentebb közölt adatokból látható, hogy a Németország felé való kiözönlés évről-évre fokozódik. Ez adatok azonban kétségkívül hézagosak, mivel csakis az ország éjszaki és nyugati határszélét szerepeltetik nagyobb mértékben a Németország felé való kivándorlásban, holott ismeretes, hogy a legutóbbi években Dél-Magyarországnak is nagy része volt benne. [30]) Innen ugyanis felnőtt, munkaképes és magasabb igényeknek is megfelelő munkásemberek vándorolnak ki nagy számmal a Német birodalomba, különösen Württembergbe és Hessenbe; ezen kivándorlási mozgalmat Németország előkelő gazdasági testületei mesterségesen és tervszerűen előkészitik, így a Württembergischer Landwirthschaftlicher Gauverband közvetített számos dél-magyarországi munkást, kiknek munkájával az odavaló földbirtokosok nagyon meg vannak elégedve. A württembergi Centralstelle für Landwirthschaft átirattal értesitette az összes kerületi gazdasági egyesületeket, hogy ezek számára is elvállalja a dél-magyarországi mezőgazdasági munkások követitését. E czélból a Centralstelle érintkezésbe lépett a német települők és kivándorlók központi egyesületével, mely hivatva volna a magyar munkásokat Németországba szállitani. A kiútazás költségeit (20—22

---

[35]) V. ö. *De Pottere Bruno* előadását a délvidéki svábok kivándorlásáról (az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztályának 1901. április 24-én tartott ülésében); ebből vesszük át a délvidéki sváb kivándorlás jellemzését.

márka) a munkaadók viselik, de a visszautazás költségeit csak részben térítik meg, A férfi napi munkabére 1.20—1.60 márka, ezenkívül terményekben hetenként $^1/_2$ font hús, 1 font borsó, 1 font rizs, $1^1/_2$ font liszt, 1 font zsír, 8 font kenyér, 12 font burgonya és $3^1/_2$ liter tej jár neki. Különösen a bácskai protestáns sváb községekből vándorolnak ki sokan, ahol a községi tanítók és kántorok búsás közvetítési díj mellett üzletszerűen foglalkoznak a munkás közvetítéssel. A svábok kora tavasz óta mind nagyobb rajokban vándorolnak ki: minden 2—3 hétben 6—8 kocsiból álló különvonat viszi őket Szolnokon és Hatvanon át az éjszaki határig és ezen hosszú útért csak 4 koronát fizetnek, mert igénybe veszik azt a kedvezményt, melyet a vasuti díjszabás a helyi közlekedés megkönnyitésére az egyes munkacsoportok szállításánál engedélyez. Az igy keletkező munkáshiány a délvidéki gazdasági élet nagy anyagi kárát okozhatja, azonkivül a délvidéki mezőgazdaság fellendülését lehetetlenné teszi. E mozgalom főindító oka azon súlyos gazdasági válság, mely a délvidéken is már akut jellegüvé vált; ezt a válságot a rossz termések és azon körülmény idézték elő, hogy a délvidéken még nem igen tudtak terjeszkedni a modern közgazdasági élet eszméi, sem a mezőgazdasági ismeretek újabb vivmányai, valamint hogy a délvidéken a gazdatársadalom még sehogy sincs szervezve. A kivándorlási mozgalom visszahatása gyanánt észlelhető a német szellem terjedése, amit elősegit az, hogy az említett német testületek közegei ugyanazok, akik a német Schulverein politikai agitátorai.

A Németország felé irányuló délvidéki mozgalom, mint a felsoroltakból látszik, nem végleges kivándorlás, hanem munkaszerzés czéljából való időszakonkénti kiözönlés jellegével bir. Ebből a szempontból tekintve, a mozgalom nem jár a népesség jelentékeny csökkenésével, mert ha bár egyesek künn is maradnak, túlnyomó nagy részük mégis a munkaévad végével visszatér, sokan pedig, — kik gyári vagy mezei munkára mentek ki — még idő előtt, csalódva s kiábrándulva kerülnek haza. A délvidéki vándorlás jelentősége tehát leginkább abban nyilvánul, hogy épen a legerősebb munkaidőben csappantja meg a munkáskezek számát, aminek kártékony visszahatása már is érezhetővé kezd válni. Remélhető azonban, hogy a Németországban fellépett gazdasági depressió, mely a kereseti viszonyokat ott is erősen rontotta s rengeteg módon fokozta a munkanélküliek számát, valamint az onnan érkezett figyelmeztetések, melyek a kivándorlástól óva intenek, jótékonyan fognak hatni e

mozgalom lecsillapodására. Ezt annál inkább óhajthatjuk, mivel a bácskai és torontáli jómódú sváb lakosságot nem a megélhetés lehetetlensége indítja útnak — nagyon sok gazdag paraszt is vándorolt ki — hanem nagyobbára a meggazdagodás vágya és az újság csábító ingere, mely azt hiteti el vele, hogy Németországban kevesebb munkával és fáradsággal lehet könnyű megélhetést biztosítani, mint nálunk Magyarországon.

6. **Amerika.** a) *Általában.* A kivándorlás valamennyi irányzata közül ma egy sem oly nagymérvű, mint az Amerika felé, különösen pedig az Egyesült-Államok felé való kivándorlás. Mielőtt a kivándorlás czélpontját képező egyes amerikai államokra áttérnénk, rövid áttekintést kell nyujtanunk a mozgalom egész nagyságáról, amennyiben ezt statistikai anyagunk lehetővé teszi. Az Egyesült-Államok erre vonatkozó feljegyzései ugyan 1861-ig mennek visszafelé, de a többi államok csak jóval később indították meg idevágó nyilvántartásaikat s a dél-amerikai államok a magyar kivándorlókat nem is tűntetik ki külön, hanem az osztrákokkal egy kalap alá fogják. Ezt a hibát ugyan némileg ellensúlyozza a német kikötők statistikája, melynek gondos feljegyzései 1871-től kezdve állanak rendelkezésünkre, de mivel e kikötőknek a Dél-Amerika felé való kivándorlásban csak kis szerepök van, még mindig nagyon érezhető a megfelelő adatok hiánya.

A többi európai kikötőkön keresztül kivándorolt magyar honosok számáról csak 1889 óta vannak adataink, de ezek sem mindenütt tökéletesen megbízhatók. Adatokkal általában csak Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam és Genua részéről rendelkezünk, hiányoznak tehát a ránk nézve fontos egyéb olasz kikötők, a Fiumén és Triesten keresztül (közvetve) kivándorlók, s a franczia kikötők. Ezen hiányok daczára is elismerés illeti meg a m. kir. központi statistikai hivatalt, melynek sikerült ezen nehezen megszerezhető adatokat legalább 1889-ig viszafelé összegyűjteni.

A tengerentúli kivándorlást illetőleg rendelkezésre álló összes adatok áttekintését a 2. számú táblázatban nyujtjuk.[86])

[86]) E táblázatban a hamburgi s brémai kikötő, valamint az amerikai statistika adatait az eredeti forrásmunkákból vettem át. A német kikötők összegébe beállítottam Wilhelmshaven és Stettin adatait is, melyeket a m. k. közp. statistikai hivatal a Magyar Statisztikai Évkönyv erre vonatkozó tablázataiban jegyzetben ugyan felsorol, de az összegbe — érthetetlen okból — nem foglal bele. Innen az ott közölt adatokkal szemben mutatkozó eltérés. A belga, németalföldi és olasz kikötőkre vonatkozó adatokat a Magyar Statisztikai Évkönyv táblázatából vettem át, miután azok másutt sehol sincsenek közölve.

2. sz. tábla.

Tengerentúli kivándorlás a Magyar birodalomból 1861—1901. években.

Év	Az Északamerikai Egyesült Államok statisztikája szerint	Az európai kikötőkön át az illető kikötők feljegyzései szerint kivándorolt										
		német kikötőkön át					Antwerpenen át	németalföldi kikötőkön át			Genuán át	Mindössze
		Hamburgon át	Brémán át	Wilhelmshavenen át	Stettinen át	összesen		Amsterdamon át	Rotterdamon át	összesen		
1861	2											
1862	17											
1863	28											
1864	40											
1865	322											
1866	45											
1867	25											
1868	8											
1869	—											
1870	1											
1871	119	236	58	—	—	294						
1872	1.082	457	138	—	—	595						
1873	892	764	198	—	—	962						
1874	852	701	226	—	—	927						
1875	747	787	278	—	—	1.065						
1876	475	501	124	—	—	625						
1877	540	495	157	—	—	652						
1878	632	661	142	—	—	803						
1879	1.518	1.262	497	—	—	1.759						
1880	6.668	8.146	620	—	—	8.766						
1881	6.756	10.453	804	—	—	11.257						
1882	11.602	16.060	1.460	—	—	17.520						
1883	12.308	11.478	3.361	—	—	14.839						
1884	10.708	7.885	5.310	—		13.195						
1885	9.181	4.179	8.169	—	—	12.348						
1886	18.110	12.176	12.973	—	—	25.149						
1887	14.301	9.598	8.672	—	—	18.270						
1888	12.856	8.179	9.451	—	—	17.630						
1889	15.746	4.873	17.177	—	—	22.050	940	166	421	587	1.567	25.144
1890	24.994	5.418	21.850	—	—	27.268	1.434	374	946	1.320	1.448	31.470
1891	27.548	4.124	17.289	—	6	21.419	5.443	784	4.314	5.098	1.046	33.006
1892	32.683	2.645	17.667	—	1	20.313	6.555	1.808	5.729	7.537	721	35.126
1893	26.219	1.867	12.059	6	—	13.932	7.178	135	679	814	1.078	23.002
1894	9.000	1.366	4.061	—	—	5.427	2.212	20	277	297	108	8.044
1895	23.684	3.679	13.857	—	—	17.536	4.675	445	3.012	3.457	190	25.858
1896	25.879	3.082	11.726	—	197	15.005	6.122	404	2.105	2.509	1.210	24.846
1897	13.791	1.584	8.092	—	204	9.880	2.820	175	762	937	673	14.310
1898	20.920	2.135	14.758	—	163	17.056	3.268	74	1.751	1.825	816	22.965
1899	Nin-	4.855	27.944	—	—	32.799	7.453	58	2.301	2.359	782	43.393
1900	csenek adatok	9.691	31.629	—	—	41.320	9.697	—	3.072	3.072	678	54.767
1901		12.806	42.347	—	—	55.153	11.282	—	4.506	4.506	?	70.491

Nincsenek adatok

Ha e táblázat végeredményeire tekintünk, fájó szívvel kell látnunk ama rendkívüli pusztítást, melyet a kivándorlás népességünkben végbe vitt. Az a mozgalom, mely a hatvanas években szórványos esetekkel kezdődött, immár hatalmas árrá dagadt fel, melynek nyomában ijesztő pusztulás marad vissza. Hiszen már annyira jutottunk, hogy 1899-ben 43.393, 1900-ban 54.767, 1901-ben pedig már 70.941 egyén ment ki hazánkból Amerikába s ha az áradat így tovább nő, ma-holnap százezer emberünk fog évente Amerikába átkelni! Ha pedig a mozgalom egész lefolyására pillantunk vissza, amennyiben hiányos adataink engedik, azt látjuk, hogy a kikötők adatai szerint

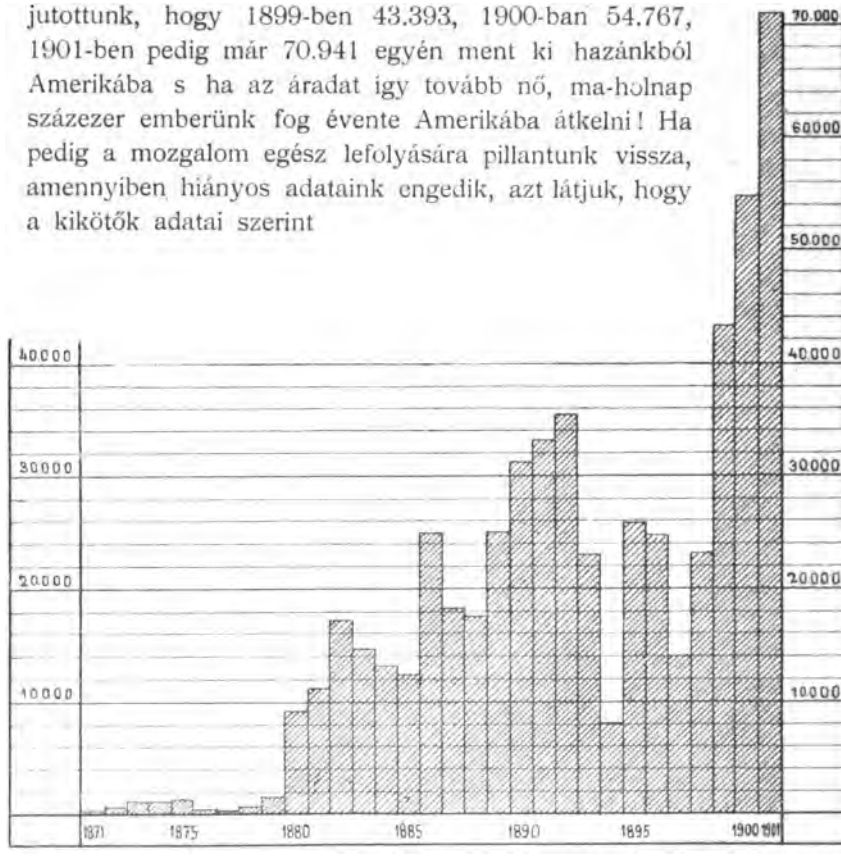

5. sz. Tengerentúli kivándorlás az 1871—1901. években, az európai kikötők feljegyzései szerint.

1871—1880-ig	16.448
1881—1890-ig	186.822
1891—1900-ig	285.317
1901-ben	70.941
összesen 31 év alatt tehát	559.528

egyén kelt át az Óceánon, jobb hazát keresendő!

Ez az ijesztően nagy szám sokkal nagyobb, mint a kivándorlás okozta népveszteségről szóló fentebbi fejtegetéseink alkalmával nyert

összegek. Hogy az eltéréseket megértsük, figyelembe kell vennünk a következőket. Fentebbi fejtegetéseinkben csak az 1881—1900. évi időszakra terjeszkedtünk ki, míg a most kimutatott összegben az 1871-1880 és 1901. évek kivándorlása is beléfoglalva. Ez magában véve már 87.389 főnyi differentiát okoz. Marad tehát az 1881—1900. évek folyamán kimutatható kivándorlók összege gyanánt 472.139. Ebből a tömegből mintegy százezerre tehető a visszatértek, valamint azoknak a száma, kik ismételve keltek át Amerikába, mely utóbbiak tehát többszörösen szerepelnek a kikötők statistikájában;[37]) ezeknek levonása után körülbelül 370.000-re becsülhetjük a tényleg künn maradtak számát. Még ez is jóval több, mint a kimutatott népveszteségből Amerikára eső hányad, a mi tehát arra utal, hogy a kivándorlást ellensúlyozó bevándorlásnak jelentékenyebbnek kellett lennie, mint amekkorára becsültük. Nagyon feltünő, hogy a kikötők kivándorlási adatai mennyire meghaladják az Egyesült-Államok bevándorlási statistikájának megfelelő összegeit. Egy okot — a honosság valószínűleg téves megállapítását — már fentebb említettük, de ez nem magyarázhatja ki az 1871—1898. években mutatkozó s 60.666 főre rúgó különbözetet.[38]) Ebből joggal arra következtethetünk, hogy az európai kikötőkben hajóra szálló kivándorlóknak jelentékeny

---

[37]) Hogy azoknak a száma, kik hazájukba visszatérve, utóbb újra kivándorolnak, nem jelentéktelen, az Egyesült-Államok bevándorlási statistikájának következő adataiból itélhető meg: 1898. július—szeptember hónapokban bevándorolt

	összesen	ezek közül már előzőleg volt az Egyesült-Államokban
magyar	766	93
tót	2.057	420
ruthén	165	10
horvát-szlavon	1.300	128
együtt	4.288	651

Az 1895/96. évben pedig (júl. 1-től jún. 30-ig) 23.415 magyarországi kivándorló közt nem kevesebb, mint 5.461 volt olyan (**23%**), ki már korábban is volt az Egyesült-Államokban, 9.049 már ott tartózkodó családjukhoz ment s csak 8.905 volt olyan új bevándorló, ki saját koczkázatára s önálló elhatározásból jött. E szerint a kivándorlóknak legalább 20 százaléka olyan, ki nem először megy Amerikába, s igy a statistikában kimutatott kivándorlóknak ***legalább ötöd részét*** le kell ütnünk, mint olyant, ki már korábban is kivándorolván, a kivándorlottak számát tulajdonképen nem szaporitja.

[38]) Itt t. i. csak azon éveket veszszük számításba, melyekből az amerikai adatok is rendelkezésre állanak. Ezek szerint az 1871—1898. évek alatt az Egyesült-Államokba bevándorlott 329.761 egyén, az európai kökötőkből (melyek közül azonban csak a németek forgalma áll teljesen rendelkezésre) elindult 390.427 kivándorló; a különbözet tehát 60.666.

része nem az Egyesült-Államokba, hanem más országokba vagy földrészekbe igyekezett. Sajnos, csakis a német kikötők részletezik a kivándorlókat a rendeltetési államok szerint, de úgy Hamburgban mint Brémában aránylag kevés magyar ember száll hajóra, aki nem az Egyesült-Államokba menne. A többi kikötők kivándorlási forgalmának megoszlását nem ismerjük. Csakis Genuáról tudjuk, hogy leginkább Dél-Amerikába szállítja kivándorlóinkat, de ezeknek száma csak 10.317. Antwerpennek s a németalföldi kikötőknek a százezret meghaladó kivándorlási forgalmából tehát jelentékeny összegnek kell Amerika egyéb részeire jutnia, nevezetesen Brit-Éjszak-Amerikára (Kanadára), Mexikóra, Közép-Amerikára s mindenek fölött Dél-Amerikára, csekély mértékben talán más földrészekre is.

A fentebb említett 559,528 före rugó kivándorlás megoszlásáról a következő áttekintést nyújtjuk:

Az európai kikötők adatai szerint kivándorolt Magyarországból:

	1871/80-ig	1881/90-ig	1891/1900-ig	1901-ben	összesen
Hamburgon át	14.010	90.299	35.028	12.806	152.143
Brémán át	2.438	89.227	159.082	42.347	293.094
más német kikötőkön át ...	—	—	577	—	577
össz. német kikötőkön át	**16.448**	**179.526**	**194.687**	**55.153**	**445.814**
Antwerpenen át	—	**2.374**	**55.423**	**11.282**	**69.079**
Amsterdamon át	—	540	3.903	—	4.443
Rotterdamon át	—	1.367	24.002	4.506	29.875
össz. németalf. kikötőn át	—	**1.907**	**27.905**	**4.506**	**34.318**
Genuán át	—	**3.015**	**7.302**	—	**10.317**
Mindössze	**16.448**	**186.822**	**285.317**	**70.941**	**559.528**

b) *Topographiai eloszlás.* Bár a harmadik fejezetben tűzetesebben fogunk foglalkozni a kivándorlás topographiai eloszlásával, itt mégis legalább főbb vonásaiban jeleznünk kell hazánk azon részeit, melyekben az amerikai kivándorlás legmélyebben vert gyökeret. A mozgalom hazánknak két részében lépett fel először; egyrészt *Moson* vármegyében, honnan éveken át tömeges kivándorlás folyt Amerika felé, anélkül azonban, hogy ez a vármegye határain túl is elharapódzott volna, másrészt hazánk felföldjén, *Szepes-* és *Sáros* vármegyékben, hol igen intensiven lépett fel és aránylag gyorsan ragadt át a szomszédos *Abaúj-Torna*, *Zemplén*, *Liptó*, *Árva*, *Trencsén*, sőt *Ung* és *Bereg* vármegyékre is. Mekkora a kivándorlók száma e vármegyékben, azt a harmadik szakaszban fogjuk elemzés alá venni. A kivándorlás azonban nem szorítkozott az itt felsorolt vármegyékre, hanem újabban — részint szórványosan, részint tömegesebben — jelentkezett hazánknak más vidékein is, így Gömör,

Borsod és Szabolcs vármegyékben, valamint az Alföld és a Dunántúl számos vármegyéjében. A kivándorlás okai, különösen a felföldön, csaknem kizárólag gazdaságiak: leginkább a súlyos anyagi helyzet s a nehéz megélhetési viszonyok, párosúlva helyenként a kedvezőtlen birtokeloszlással, a szőlők kipusztulásával s a bányászat és ipar hanyatlásával, de különösen a nagy közterhek, a rossz közigazgatás s a nagy uzsora indítják a felvidéki lakosságot kivándorlásra, melyet azután a már künnlevők hivogatása s az ügynökök csábítása erősen fokoz; *Sárosban* a katonai szolgálat alól való kibúvás is nagy szerepet játszik. Az Alföld és a Dunántúl termékeny rónáin ily külső okok nem kényszerítik a lakosságot a kivándorlásra, melyet ott mások példája és a gazdagodási vágy, valamint a külföldi hajózási vállalatok ügynökeinek lelkiismeretlen csábítása szított magasra.

Az 1899-ben megindított adatgyűjtés — bár hézagossága evidens — szomorú bizonyítékát szolgáltatta annak, hogy az amerikai kivándorlás mily mértékben terjedt el hazánk minden részében s mily rohamosan harapódzik el oly vidékeken is, ahol azelőtt senkinek sem jutott eszébe, hogy hazájának hátat fordítson. Az adatgyűjtésnek az egész magyar birodalomra vonatkozó végeredményei, összehasonlítva az európai kikötőkön keresztülmenő magyarországi kivándorlással, a következők:

A tengeren túl vándorolt	a magyar statistika szerint	az európai kikötők feljegyzései szerint
1899	26.515	43.393
1900	31.092	54.767
1901	45.196	70.941

A magyar statistika adatainak az európai kikötők feljegyzéseivel való összehasonlítása mindenekelőtt azt mutatja, hogy a hazai adatgyűjtés eredménye mélyen alul marad a kikötők részéről kimutatott forgalmon. Az utóbbinak körülbelül csak 60 százaléka jut kimutatásra a magyar statistikában, úgy hogy kivándorlásunknak jó két ötödrésze hatóságaink figyelmét kikerüli. Ezt a körülményt figyelembe kell vennünk, midőn adatgyűjtésünket a kivándorlás topographiai jellemzésére használjuk fel. Bár természetesen nincsen semmi támpontunk annak megitélésére, hogy hazai adatgyűjtésünk az ország egyes részeiben mennyire marad a tényleges viszonyokon alúl, egészben véve mégis közel fogunk járni a valósághoz, ha a tényleges kivándorlást mindenütt felével magasabbra becsűljük, mint amennyire statistikánk teszi. Ennek szemelőtt tartásával áttérünk adatgyűjtésünk eredményeinek részletezésére.

A magyar adatgyűjtés szerint a tengerentúli kivándorlás következőképen oszlik meg az ország főrészei szerint:

	1899	1900	1901
Duna balpartja	1.485	2.467	4.290
Duna jobbpartja	816	1.821	2.346
Duna-Tisza köze	135	258	652
Tisza jobbpartja	19.242	20.205	26.712
Tisza balpartja	686	1.717	2.195
Tisza-Maros szöge	537	669	586
Erdélyi rész	458	503	1.585
Fiume	7	—	25
Együtt	23.366	27.640	38.391
Horvát-Szlavonország	3.149	3.452	6.805
Mindössze	26.515	31.092	45.196

Az utolsó három évben eszerint az Amerika felé való kivándorlás mindenütt erősen fokozódott, de mind a három évben a Tisza jobbpartja szolgáltatta a kivándorlók zömét; a többi országrészekben mind erősebben fellépő kivándorlás mellett azonban a felvidék lassanként háttérbe szorúl, 72 százalék helyett most már csak 59 százalékkal vesz részt az összkivándorlásban. A többi országrészekben — a Tisza-Maros közén kívül — mindenütt élénkebbé válik a kivándorlási mozgalom, de sehol sem ölt oly nagy mérveket, mint Horvát-Szlavonországban és a Duna balpartján. A mozgalomnak szinte ijesztően gyors terjedését a következő részletekkel illustrálhatjuk:

A felvidéki kivándorlás mozgalma eredetileg leginkább *Abaúj*, *Torna*, *Sáros*, *Szepes*, *Zemplén* és *Ung* vármegyékből szedte áldozatait; az utóbbi időben már *Borsodra* és *Beregre* is átterjedt, és három év alatt amott 295-ről 1.204-re, itt 477-ről 1.310-re szökött fel a kivándorlók száma. Immár oly általánosan elterjedt a kivándorlás láza, hogy a városok népe is útrakél, miként a jómódú, iparos *Kassa* példája mutatja. A kivándorlás nyugat felé is futótűzként terjed; 1899-ben *Árva* 456, *Liptó* 159 és *Turócz* 144 kivándorlót mutat ki, a rákövetkező évben a kivándorlásnak már sokkal nagyobb hullámai csapnak át *Liptóra*, ahonnan 329 ember indúl útnak, elárasztják *Trencsént* is, ahol 472 kivándorló jut a hatóság tudomására; 1901-ben pedig nemcsak fokozódik a kivándorlási láz az említett vármegyékben, de hatalmába keríti *Nyitrát* is, ahonnan már 1.257 elégedetlen ember kél útra, s *Nógrádban* meg *Pozsonyban* is felüti fejét.

A *Duna jobb partján*, ahol régebben csak *Moson* vármegye vett részt az amerikai kivándorlási mozgalomban, most mindjobban

terjed a kivándorlás. Innen leginkább Dél-Amerikába viszik a népet, mely ott a legnagyobb nyomorba jut. Különösen a termékeny *Rábaköz* és *Győr* vármegye jómódú magyar népe jutott erre a sorsra, mint hiszékeny áldozata az olasz Ligurea Americana hajózási társaság lelketlen ügynökeinek. Nagyon elharapódzott a baj *Veszprém* vármegyében, ahonnan az utolsó három év alatt nem kevesebb mint 1.786 egyénnek Amerikába vándorlása jutott a hatóság tudomására.

Még szomorúbb jelenség, hogy immár az *Alföld* termékeny rónáin is felütötte magát a baj s egyre jobban terjed minden irányban. *Bács-Bodrogban* az amúgy is erős szlavoniai áramlathoz csatlakozott, de aránylag nem nagyon jelentékeny. Ellenben intensive lépett fel *Szabolcsban*, ahonnan 1901-ben már 1.100 lakó vándorolt ki, s átterjedt gyors lépésekkel *Szatmárra* s *Ugocsára*, s *Mármaros* közvetitésével a felvidéki kivándorlási területtel jut összefüggésbe. Alig van már az Alföldnek vármegyéje, hol a kivándorlás csiráit fel ne lehetne ismerni, s nagyon félő, hogy e csirákból néhány év alatt ijesztően nagy veszedelem fog kikelni. Hiszen már az erdélyi bérczek lakóihoz is eljutott a csábitás szava s *Nagy-Küküllő* vármegyéből már 831, *Szebenből* 291, *Kis-Küküllőből* és *Fogarasból* két-kétszáz ember szakadt el, hogy Amerika paradicsomi földjét lássa.

Mindezeknél erősebben terjed azonban a kivándorlás *Horvát-Szlavonországban*. Itt a baj egészen új keletű, alig 4—5 éve hogy fellépett, de már is annyira elharapódzott, hogy 1901-ben közel *hétezer* ember ment Amerikába, 1902-ben pedig (szeptember végéig nem kevesebb mint) 18.807 egyén nyert oda való útazásra jogositó útlevelet. Különös, hogy nem a legszegényebb vármegye, *Lika-Krbava*, szolgáltatja a kivándorlók zömét, ellenkezőleg innen alig vándorolnak ki, de óriásilag terjed a baj a termékeny *Zágráb* vármegyében, honnan 1901-ben már 2850 egyén kelt útra. *Modrus-Fiumében* is igen jelentékeny a mozgalom (az utolsó három évben 5.741 lakos szállt tengerre), a többi vármegyék közül a dústermésü *Belovár-Kőrösben* és *Szerémben* lép fel intensivebben. Ime újabb bizonyitéka annak, hogy nem mindig a megélhetés hiánya, a nyomor kergeti ki honfitársainkat, hanem sokszor csak a lelketlen izgatás és csábitás szakitja el népünket szülőföldjétől, ahol rendszerint jobb jövő várna reá, mint Dél-Amerikának előtte ismeretlen vadonjaiban.

Az utolsó három év (1899—1901) folyamán Amerikába tör-

tént kivándorlások sűrűségét a mellékelt 6-ik számú térképen tüntetjük fel; az ezen mozgalomtól leginkább sújtott vármegyékre vonatkozó adatokat pedig az alábbi felsorolásban közöljük.

A m. kir. központi statistikai hivatal adatgyűjtése szerint az 1899—1901 években Amerikába kivándorolt:

Mely vármegyéből?	1899	1900	1901	együtt
Árva	456	693	1.000	2.149
Liptó	159	329	526	1.014
Nógrád	20	42	108	170
Nyitra	554	584	1.257	2.395
Pozsony	27	123	197	247
Trencsén	82	472	616	1.170
Túrócz	144	162	497	803
Győr	93	390	352	835
Sopron	68	166	391	625
Vas	236	296	435	967
Veszprém	297	670	819	1.786
Bács-Bodrog	32	168	422	622
Pest-Pilis-Solt-Kiskún	69	38	106	213
Abauj-Torna	3.321	2.382	3.716	9.419
Kassa városa	53	107	81	241
Bereg	477	632	1.310	2.419
Borsod	295	773	1.204	2.272
Gömör	1.241	1.123	1.898	4.262
Sáros	3.962	4.028	4.602	12.592
Szepes	3.312	3.056	3.871	10.239
Ung	2.414	3.151	3.263	8.828
Zemplén	4.167	4.953	6.767	15.887
Máramaros	21	629	509	1.159
Szabolcs	564	714	1.100	2.378
Szatmár	51	153	344	548
Ugocsa	24	125	125	274
Krassó-Szörény	143	44	9	196
Temes	176	271	231	678
Torontál	216	296	268	780
Fogaras	12	4	198	214
Kis-Küküllő	55	61	205	321
Nagy-Küküllő	241	252	831	1.324
Szeben	136	170	291	597
Belovár-Kőrös	110	221	769	1 100
Lika-Krbava	48	37	160	245
Modrus-Fiume	1.328	1.793	2.620	5 741
Pozsega	88	55	102	.245
Szerém	30	87	197	314
Varasd	3	1	78	82
Verőcze	26	113	21	160
Zágráb	1.458	1.134	2.850	5.442

Ezen adatokhoz kiegészítésül hozzácsatoljuk még az Amerikába szóló útlevelek statistikáját az 1899—1902. évekről. E szerint

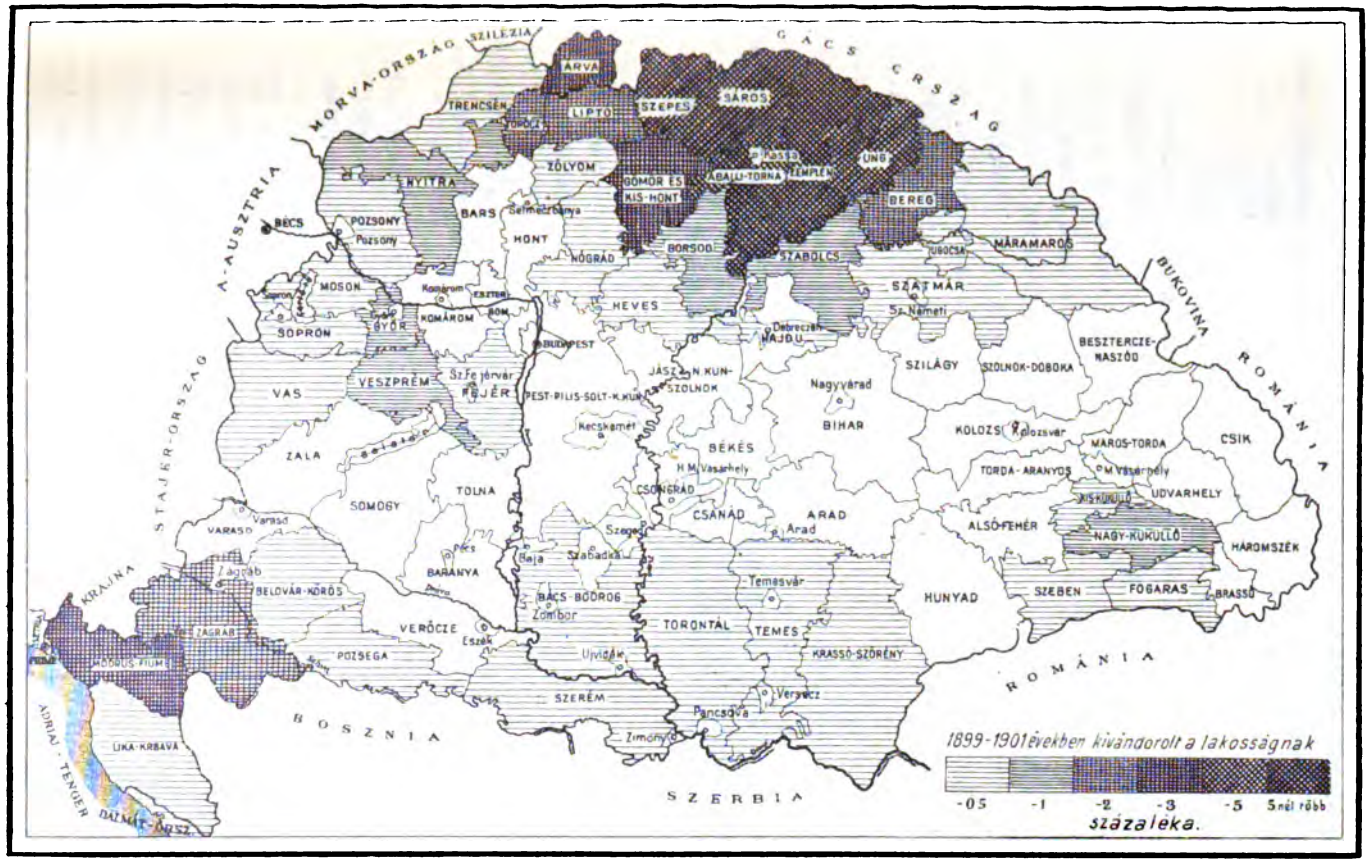

6. sz. Az 1899—1901. években Amerikába kivándorolt egyének földrajzi eloszlása, a magyar adatgyűjtés eredményei szerint.

a kiadott útlevelek, illetve az azokkal Amerikába való útazásra jogosult egyének száma az egész Magyar birodalom területén volt:

1899-ben	36.431
1900-ban	44.105
1901-ben	55.724
1902. szept. 30-ig	62.973

A kikötők statistikájával összehasonlítva, e számok jóval alacsonyabbak az ott kitűntetett magyar kivándorlók összegénél, még pedig 1899-ben 7.962-vel, 1900-ban 10.662-vel s 1901-ben 15.217-tel. Kétségtelen tehát, hogy nagy tömegek kelnek útra útlevél nélkül, vagy — ami valószínübb — másoknak (visszaküldött) útlevelével. Az alábbi felsorolásban havonként is tűntetjük fel a kiadott útlevelek számát; ez a felsorolás s a hozzácsatolt 7. sz. graphicon, mely a vándorlásoknak hónapok szerinti megoszlását ábrázolja, egyúttal kiegészítéséül szolgálhat azon képnek, melyet az Egyesült-Államokba való bevándorlásnak havonkénti hullámzásáról alább nyújtunk. E helyen csak arra akarunk utalni, hogy a kivándorlásnak erős fokozódása mellett különösen feltűnő a mozgalomnak Horvát-Szlavonországban való rohamos terjedése. Amerikába való útazásra jogositó útlevelet nyert ugyanis:

	Magyarországon	Horv.-Szlav.	Együtt
1899-ben	29.113	7.318	36.431
1900-ban	33.252	10.853	44.105
1901-ben	39.811	15.913	55.724
1902. szept. 30-ig	44.134	18.839	62.973

egyén, miből kitűnik, hogy Horvátországnak a mozgalomban való részesedése ma már jóval nagyobb ($29{\cdot}_9\%$), mint volt három évvel ezelőtt ($20{\cdot}_1\%$). 1899-től 1902-ig az anyaországban *ötven* százalékkal emelkedett a kiadott útlevelek száma, Horvátországban pedig *százötven* százalékkal!

Az Amerikába szóló útlevelekkel útazásra jogosult magyar honosok számának havonkénti megoszlása a következő volt:

	1899			1900		
	Magyarorsz.	Horv.-Szlav.	Együtt	Magyarorsz.	Horv.-Szlav.	Együtt
Január	2.301	424	2.725	3.324	1.110	4.434
Február	1.556	379	1.935	4.657	1.847	6.504
Márczius	2.480	650	3.130	4.465	2.550	7.015
Április	2.800	637	3.437	3.446	1.391	4.837
Május	2.483	447	2.930	3.625	891	4.516
Június	1.551	493	2.044	3.594	463	4.057
Július	1.949	404	2.353	1.496	228	1.724
Augusztus	2.274	708	2.982	1.535	292	1.827
Szeptember	2.217	908	3.125	1.843	351	2.194
Október	3.118	794	3.912	1.678	548	2.226
November	3.121	806	3.927	1.408	434	1.842
Deczember	3.263	668	3.931	2.181	748	2.929
Év	29.113	7.318	36.431	33.252	10.853	44.105

	1901			1902		
Január	3.745	758	4.503	5.194	3.306	8.500
Február	4.133	2.357	6.490	8.581	4.233	12.814
Márczius	4.143	2.247	6.390	7.151	5.259	12.410
Április	6.962	1.236	8.198	6.902	2.363	9.265
Május	3.443	1.217	4.660	4.347	838	5.185
Június	2.151	780	2.931	2.852	546	3 398
Július	2.457	745	3.202	3.231	562	3.793
Augusztus	2.803	1.043	3.846	3.130	979	4.109
Szeptember	1.960	1.508	3.468	2.746	753	3.499
Október	3.238	1.055	4.293			
November	1.815	1.140	2.955	adatok még nincsenek		
Deczember	2.961	1.827	4.788			
Év	39.811	15.913	55.724	4.134	18.839	62.973

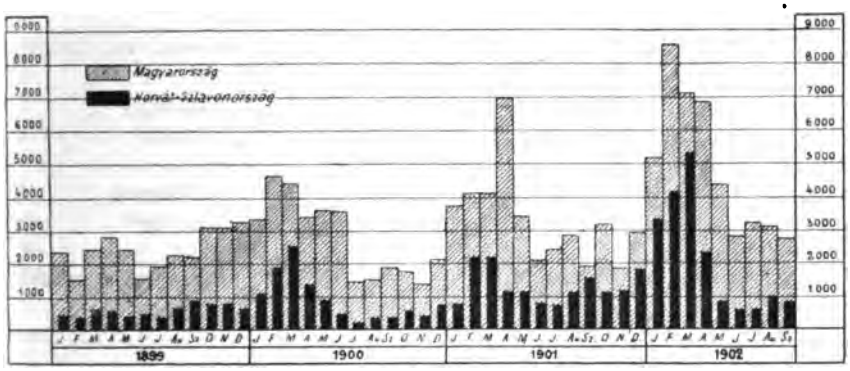

7. sz. Az 1899—1902. években Amerikába szóló útlevelekkel útazásra jogosult személyeknek havonkénti létszáma. (Magyarország és Horvát-Szlavonország külön-külön.)

Minthogy a kiadott útlevelek, illetve az azokkal útazásra jogosult egyének száma sokkal jobban közelíti meg a kivándorlás teljes nagyságát, mint a hatóságok tudomására jutott kivándorlási eseteknek kétségkívül igen hézagos statistikája, a kivándorlás topographiai megoszlásának tanúlmányozására is jobban értékesíthetők az útlevélstatistika adatai. Ez okból sajnálnunk kell, hogy a m. k. központi statistikai hivatal az útlevelek vármegyénkénti kimutatásában éveken keresztűl az útlevelet engedélyező hatóságok érdektelen részletezését közölte, s csak 1902. eleje óta adja helyette törvényhatóságonként a rendeltetési államok részletezését. Bár ilyformán még egy egész évre vonatkozó adataink sincsenek, mégis oly fontosnak tartjuk a kérdést, hogy ezen kimutatásoknak kilencz hónapra vonatkozó eredményeit az alábbi felsorolásban törvényhatóságonként összeállitjuk, megjegyezvén, hogy amennyiben januárról az útlevéltulajdonosok útazótársainak száma törvényhatóságonként részletezve nincs, az adatok a fentebb közöltektől némileg eltérnek, t. i. végösszegben 62.973 helyett csak 62.777-et adunk.

Az 1902. év elejétől szeptember végéig kiadott útlevelekkel Amerikába való útazásra jogosított egyének száma ezek szerint törvényhatóságonként a következő volt:

Árva	800	Heves	433	Alsó-Fehér	201
Bars	29	Jász-Nagy-Kún-Sz.	20	Beszt.-Naszód	86
Esztergom	3	Pest-Pilis-Solt-K.-Kún	52	Brassó	110
Hont	10	Budapest v.	16	Csik	39
Selmeczbánya v.	—	Kecskemét v.	—	Fogaras	530
Liptó	809	Együtt	**3.748**	Háromszék	90
Nógrád	230	Abauj-Torna	2.954	Hunyad	26
Nyitra	43	Kassa v.	119	Kis-Küküllő	456
Pozsony	18	Bereg	2.490	Kolozs	17
Pozsony v.	10	Borsod	1.478	Kolozsvár v.	—
Trencsén	249	Gömör	2.296	Maros-Torda	38
Turócz	370	Sáros	2.846	M.-Vásárhely v.	5
Zólyom	248	Szepes	2.856	Nagy-Küküllő	1.714
Együtt	**2.819**	Ung	3.511	Szeben	850
Baranya	69	Zemplén	7.018	Szolnok-Doboka	34
Pécs v.	4	Együtt	**25.568**	Torda-Aranyos	26
Fejér	253	Békés	60	Udvarhely	68
Székesfejérvár v.	8	Bihar	3	Együtt	**4.290**
Győr	10	Nagyvárad v.	5	Fiume v.	60
Győr v.	5	Hajdú	6	Magyarorsz. együtt	**43.970**
Komárom	12	Debreczen v.	24	Belovár-Kőrös	1.718
Komárom v.	6	Máramaros	1.570	Lika-Krbava	1.468
Moson	7	Szabolcs	2.639	Modrus-Fiume	7.255
Somogy	15	Szatmár	927	Pozsega	291
Sopron	30	Szatm.-Németi v.	14	Szerém	773
Sopron v.	14	Szilágy	127	Zimony v.	1
Tolna	195	Ugocsa	590	Varasd	517
Vas	51	Együtt	**5.965**	Varasd v.	13
Veszprém	145	Arad	90	Verőcze	14
Zala	20	Arad v.	45	Eszék v.	1
Együtt	**844**	Csanád	77	Zágráb	6.754
Bács-Bodrog	3.144	Krassó-Szörény	30	Zágráb v.	2
Baja v.	5	Temes	226	Horvátorsz. együtt	**18.807**
Szabadka v.	2	Temesvár v.	15	Magyar birod. együtt	**62.777**
Ujvidék v.	21	Versecz v.	7		
Zombor v.	20	Torontál	182		
Csongrád	6	Pancsova v.	4		
H.-M.-Vásárhely v.	—	Együtt	**676**		
Szeged v.	29				

c.) *A kivándorlás megoszlása egyes államok szerint.* Ezen topographiai vázlat után vegyük már most szemügyre, hogy az Amerikába kivándorló honfitársaink Amerikának melyik részébe mennek? Évtizedeken át egyedül az Egyesült-Államok képezték

kivándorlóink czélpontját, de újabban Amerika más államait is mindig nagy számmal keresik fel. Sajnos, hogy csak a német birodalmi kikötők részletezik kivándorlóinkat a rendeltetési állam szerint s igy éppen azon kikötők adatai hiányoznak, melyekből honfitársaink legnagyobb számmal mennek a kevésbé biztos jövővel kecsegtető dél-amerikai államokba. Arra kell tehát szorítkoznunk, hogy a német kikötők magyar kivándorlóit részletezzük azon államok szerint ahová kivándorolnak.

Az erre vonatkozó statistikai adatok szerint, melyet a 3-ik számú táblában állítunk össze, az 1871—1901. években a német kikötőkben hajóraszállott magyarországi kivándorlók közül

az Egyesült-Államokba ment	441.901
Brit-Észak-Amerikába	1.540
Közép-Amerikába	39
Braziliába	1.235
Argentinába	214
Egyéb dél-amerikai államokba	41
Ázsiába	5
Afrikába	274
Ausztráliába és Polynéziába	70
Összesen	445.814[39]

Az Egyesült-Államok természetszerűleg minden évben nagy összegekkel szerepelnek; a többi államokba vagy földrészekbe azonban csak néhány évben vándoroltak ki nagyobb néptömegek, míg az évek túlnyomó számában csak szórványosan kerültek oda magyar kivándorlók. *Brit-Észak-Amerikába* például csak öt évben ment száznál több kivándorlónk, u. n. 1893-ban 241, 1895-ben 138, 1897-ben 122, 1900-ban 161 és 1901-ben 275; de megjegyzendő, hogy a Kanadába települő magyarok legnagyobb része az Egyesült-Államokban köt ki s onnan folytatja útját Kanadába; *Braziliába* csak két évben szállítottak német hajók nagyobb kivándorló csapatokat, t. i. 1891-ben 573 és 1895-ben 306 főt. Amerika egyéb államai mindig csak csekély számokkal szerepelnek, legtöbb ment 1892-ben *Argentinába*, t. i. 59. A többi világrészek magyar bevándorlása egészen jelentéktelen; egyedül csak 1896-ban mutat ki a német statisztika 184 magyar kivándorlót, ki *Afrikába* ment.

---

[39]) Az összegben foglaltatik azon 495 egyén is, ki a német statistika szerint Nagy-Britanniába vándorolt, de onnan valószínűleg szintén Amerikába ment.

3. sz. táblázat.

A német birodalom kikötőin át kivándorolt magyar honosok részletezése rendeltetési országok szerint, 1871-től 1901-ig.

Év	Egyesült-Államok	Brit-Észak-Amerika	Közép-Amerika	Brazilia	Argentina	Dél-Amerika egyéb részei	Ázsia	Afrika	Ausztrália-Polynézia	Összesen
1871	292	—	1	1	—	—	—	—	—	294
1872	590	—	—	5	—	—	—	—	—	595
1873	960	—	—	2	—	—	—	—	—	962
1874	907	—	1	6	—	—	—	—	13	927
1875	1.036	—	—	3	4	1	—	—	21	1.065
1876	608	—	2	14	—	—	—	1	—	625
1877	628	—	—	23	—	—	—	1	—	652
1878	797	—	6	—	—	—	—	—	—	803
1879	1.751	—	1	6	1	—	—	—	—	1.759
1880	8.754	2	1	6	—	—	—	—	3	8.766
1881	11.247	1	—	8	1	—	—	—	—	11.257
1882	17.472	38	—	1	2	—	—	3	4	17.520
1883	14.801	7	1	21	5	1	—	3	—	14.839
1884	13.131	26	—	23	10	2	—	3	—	13.195
1885	12.310	19	—	17	—	—	—	—	2	12.348
1886	75.088	49	1	9	—	—	—	—	2	25.149
1887	18.240	2	—	6	20	1	—	—	1	18.270
1888	17.575	21	—	4	21	1	—	—	8	17.630
1889	21.972	38	2	12	19	2	—	3	2	22.050
1890	27.230	15	5	8	6	1	—	—	3	27.268
1891	20.786	40	2	573	7	8	2	1	—	21.419
1892	20.113	63	2	75	59	1	—	—	—	20.313
1893	13.667	241	4	16	4	—	—	—	—	13.932
1894	5.353	57	4	11	1	1	—	—	—	5.427
1895	17.081	138	—	306	1	1	—	7	2	17.536
1896	14.660	85	2	53	19	2	—	184	—	15.005
1897	9.701	122	1	5	14	9	2	23	3	9.880
1898	16.966	48	1	4	3	1	—	27	6	17.056
1899	32.544	92	2	6	2	—	1	15	—	[40]) 32.799
1900	40.963	161	—	1	6	2	—	1	—	[41]) 41.320
1901	54.678	275	—	10	9	7	—	2	—	[42]) 55.153

[40]—[42]) Ez összegben foglaltatnak oly egyének is, kik Nagy-Britanniába vándoroltak, még pedig: [40]) 187; [41]) 186; [42]) 172.

Az Egyesült-Államok statistikája a magyar kivándorlás történetét 1861-ig vezeti vissza. A hatvanas években honfitársaink csak szórványosan léptek Amerika földjére; nem a politikai viszonyok ziláltsága — mint az ötvenes években, — hanem az ínség és keresethiány késztette hazánkfiait erre, akik első ízben 1865-ben vándoroltak ki nagyobb számmal — háromszázhuszonketten, — tehát többen mint azon évben Ausztriából, amely egyébként állandóan nagyobb összeggel szerepel a kivándorlók közt. A kivándorlás azonban a hatvanas években — amennyiben az amerikai statistikának hitelt lehet adni — igen szórványos volt s az évtized végén teljesen meg is szűnt. A hetvenes évek beköszöntése nagyra fokozta a kivándorlás iránti hajlamot. A kivándorlók száma két év alatt felszökött ezerre, de ezután ismét alászállott s 1878-ig 400 és 900 közt ingadozott, megfelelőleg Ausztriának, ahol a kivándorlás ezen idő alatt szintén csak csekély ingadozásokat mutatott, de átlag nyolczszor-tízszer akkora volt mint hazánkban. 1880-ban beállott a nagyobbmérvű és tömeges kivándorlás: ekkor már hatezernél több honfitársunk indult Amerikába, 1882-ben már megkétszereződött e szám s három éven át tíz és tizenkét ezer volt azoknak a száma, kik az óczeánon túl próbáltak szerencsét. Erre némi csekély csökkenés állott be, de 1886 óta ismét fokozott mértékben nyilvánult a vándorhajlam; ekkor már tizennyolczezernél több indult az Egyesült-Államokba, majdnem annyi mint Ausztriából, mely eddig jóval nagyobb néptömeget bocsátott volt útnak. A következő három évben beállott apadás csak múló természetű volt; 1890-ben már ismét újra erősen fellobbant az amerikai kivándorlás lángja s azóta évről-évre több hazánkfia keresett új otthont az óczeánon túl: 1890-ben már 24.994 magyar kötött ki Amerika partján, a reá következő évben 27.548 s 1892-ben nem kevesebb mint 32.683, a legnagyobb szám, melylyel addig hazánk a kivándorlások statistikájában szerepelt. Erre a kivándorlók száma ismét örvendetes módon apadt; egészen 1898-ig ugyanis 30 és 25.000 között ingadozott kivándorlóink száma, sőt közben 1897-ben 13.791-ig szállt alá, de a legutóbbi években eddig nem észlelt s a legpessimisticusabb felfogást is túlhaladó mértékben növekedett meg; mert az 1899/900. évben (július 1-től június 30-ig) 63.036, 1900/01-ben pedig 65.870 olyan bevándorlót mutat ki az Egyesűlt-Államok statistikája, ki Magyarországból ered.[48])

[48]) Az Egyesült-Államok statistikája ugyanis újabban nem államok, hanem nemzetiség (nyelv) szerint részletezi a bevándorlókat; mi a magyar, tót, horvát-

Az amerikai kivándorlás második, nem kevésbbé fontos forrása azon *európai kikötők statistikája*, melyeken keresztül történik a kivándorlás. A magyar kivándorlók túlnyomó része Brémában vagy Hamburgban száll hajóra s így e két város kivándorlási statistikájában kerül kimutatásra. E kikötővárosok statistikája nem oly kimerítő és sokoldalú ugyan, mint az Egyesült-Államoké, de annyiból érdekes, mivel a világ minden részeibe folyó kivándorlást tűnteti fel s így általánosabb, mint az amerikai felvétel. Hazánkat illetőleg különösen a régebbi időre nézve annál fontosabb, mivel a nyolczvanas évek elejéig bátran tekinthettük az összes óczeánon túli kivándorlás képéül.

Nem hallgathatjuk azonban el, hogy a német kikötőkből kiinduló magyarországi kivándorlás statisztikája korántsem vág össze az amerikai feljegyzésekkel. Az eltérések a hetvenes években csak százakra vagy annyira sem rúgtak, 1880 óta azonban állandóan ezreket tesznek ki. A német statisztika 1890-ig általában mindig több kivándorlót mutat ki, mint amennyit az Egyesült-Államok bevándorlókként tűntetnek fel, azóta azonban az ellenkező eset forog fenn. Utóbbi jelenséget kimagyarázza az, hogy más európai kikötők is sok magyar kivándorlót szállítottak el. Az 1890-ig mutatkozó eltéréseket illetőleg pedig legvalószínűbbnek tartjuk azon feltevést, hogy a két rendbeli statistikában a honosság megállapítása nem történik egyöntetűen vagy talán nem is a legnagyobb pontossággal s így a magyarok egy része osztrák gyanánt vagy megfordítva vétetett számba. Különösen valószínű ez a kivándorlott németajkú honfitársaink tekintetében, kiknek jó részét kétségkívül németországi gyanánt számolják el. Eltérésnek különben már a dolog természeténél fogva kell lennie, mert a kikötőkből elinduló és az amerikai parton kiszálló utasok tömege nem azonos. Nem tehető fel, hogy a kivándorlók közül az úton számosabban halnának meg; inkább valószinű, hogy a csak rábeszélés folytán útra kelt kivándorlók egy része időközben megváltoztatván szándékát, útjáról visszafordul. Ez eset lehetséges különösen azoknál, kik a német

---

szlavon és ruthén nyelvűeket tekintettük magyarországiak gyanánt. Az első három helyen említett nemzetiségűeknek magyar honossága kétségen felül áll, a ruthének közt azonban lehetnek nagyobb számmal galicziaiak is. Ha azonban ezzel szembe állítjuk azt, hogy a hazánkból kivándorlott németajkúak — kik a birodalmi németekkel együtt vannak kimutatva — kimutatásunkból hiányoznak, biztosra vehető, hogy a magyarországi kivándorlók száma tényleg még nagyobb a fent kimutatott összegeknél.

kikötőkből nem egyenesen Amerikába hajóznak, hanem először Angliába induló hajóra szállnak s csak onnan (leginkább Liverpoolból) veszik útjokat az Egyesült-Államok felé. A hamburgi statistika ezen „*indirect*“ kivándorlókat 1882 óta külön mutatja ki. Ezen visszafordulási esetek azonban korántsem lehetnek oly számosak, hogy az említett különbségeket kimagyarázhatnák.

Az Egyesült-Államokba kivándorolt magyarok száma a kétféle statistika szerint a következő volt:

	az Egyesült-Áll. feljegyzései szerint	a német kikötők feljegyzései szerint
1861—1870	488	?
1871—1880	13.475	16.323
1881—1890	136.562	179.066
1891—1900	179.724[44])	191.834
1901	?	54.678
Együtt	330.249	441.901

Már fentebb említettük, hogy a Hamburgon keresztül kivándorlóknak egy része nem közvetlenül hajózik át Amerikába, hanem Angliába menő hajókra száll ahonnan angol lobogó alatt folytatja útját. A hamburgi statistika az Egyesült-Államokba irányúló kivándorlást 1882 óta választja ketté közvetlen és közvetett kivándorlásra. A Magyarországra vonatkozó adatok főeredményei a következők:

A Hamburgban hajóra szálló magyarországi kivándorlók közül

	közvetlen amerikai hajón kelt át	Angliába menő hajón		közvetlen amerikai hajón kelt át	Angliába menő hajón
1882	9.257	6.757	1892	2.019	541
1883	8.669	2 774	1893	1.588	38
1884	5.679	2.149	1894	1.052	241
1885	3.030	1.114	1895	2 774	472
1886	7.574	4.545	1896	2.781	152
1887	7.836	1 738	1897	1.364	99
1888	6.101	2.042	1898	2.000	90
1889	3.248	1.562	1899	4.695	25
1890	4.087	1.301	1900	9.419	21
1891	3.049	951	1901	12.493	26

Ez a felsorolás sokkal mélyebb bepillantást enged a kivándorlás viszonyaiba, mint sem gondolnók. Az a tény ugyanis, hogy az Angliába menő hajókon történő kivándorlás, mely eleintén igen jelentékeny volt, lassanként mindinkább csökkent s végül majdnem teljesen megszűnt, kétségkívül nem a véletlen játéka, hanem határozott oka van. Okául pedig azt tekinthetjük, hogy a hajózási vállalatok ügynökeinek féktelen garázdálkodása folytán kivándorlóink

[44]) Csak 1898-ig bezárólag, mivel a későbbi évekről nincsenek ugyanily alapon összeállított adatok.

mindinkább nagyobb számmal, végűl jóformán teljesen ezen ügynökök hálójába kerűltek, kik őket természetszerüleg azon vállalatok hajóin helyezték el, melynek szolgálatában állanak. A kivándorló tehát, ki kezdetben saját elhatározásából indúlva útnak, útirányát s hajóját is maga választhatta meg, lassanként a kivándorlási ügynökök prédájává lett, szinte áruczikké alacsonyodott, melyet — mint tehetetlen s akaratnélküli tömeget — oda hurczoltak s löktek, amerre az ügynökök érdeke kivánta. A kivándorlásnak ügynöki speculátióvá s űzérkedéssé való fajulása magyarázata egyúttal annak is, hogy Hamburg majdnem teljesen elvesztette a kivándorló magyarok hajóraszállása tekintetében régebben birt fontos szerepét, elvesztette pedig Bréma javára, mely a hírhedt Missler czégnek a magyar felvidéket elárasztó ágensei által maga felé terelte a kivándorló magyarok nagy tömegeit.[45]) Különösen a kilenczvenes években volt alacsony Hamburg magyar kivándorló forgalma Brémáéhoz képest s bár az utolsó két évben némi fordulat állott be, mégsem közelíti meg amannak forgalmát, míg a nyolczvanas évek első felében messze túlszárnyalta azt.

Szólnunk kell még arról, hogy a magyar kivándorlók — amennyiben erről adataink vannak — az Egyesült-Államok mely részeiben szállanak partra s merre telepednek le. Általánosságban mondhatjuk, hogy kivándorlóink kivétel nélkül a keleti államok kikötő városaiban vagy a parthoz közelebb eső városaiban állapodnak meg először s onnan oszolnak szét az Egyesült-Államok minden részébe. *New-York* városa egymaga magához vonzza a kivándorlóknak több mint kilencz tized részét és csak elenyésző csekély az a töredék, mely másutt köt ki; a többi kikötők közűl csakis *Baltimore* és *Philadelphia* szerepelnek még számbavehető összegekkel, míg *Bostonban* és *Charlestownban* már csak egyesek kötnek ki, más kikötőkbe pedig már csak elvétve téved magyar ember. A nagy előszeretet is, melylyel a magyar kivándorlók az Unió keleti parti városait keresik fel, arra utal, hogy kivándorlóink nem határozott czélzattal érkeznek Amerikába s nem maguk választják utazásuk czélpontját, hanem mint a kivándorlási ügynökök áldozatai azon kikötőben szállnak partra, amelybe a szállítási vállalatok hajójáratukat fenntartják.

---

[45]) Hogy mily nagy szerepe van a fenntemlített czégnek kivándorlóink szállításában, azt többek közt ékesen illustrálja *Hegyi Jenő:* A magyarországi kivándorlás állapota és rendezése czimű munkájában (Fiume 1902).

A magyarországi kivándorlók közül partra szállott az 1874—1895. években:

New-Yorkban	233 478	Boston és Charlestownban	66
Philadelphiában	8 028	Portland és Falmouthban	49
Baltimoreban	11 339	Key-Westben	1
New-Orleansban	774		

E tekintetben különben figyelembe veendő, hogy azon (túlnyomóan német és angol) hajózási vállalatok, melyeknek hajóit kivándorlóink igénybe veszik, leginkább a fennt emlitett három város kikötőit keresik fel s így a kivándorlók zöme természetszerűleg ott ép az amerikai földre. Az a jelenség azonban, hogy az Egyesült-Államokban élő magyarok három negyed része Pennsylvania, New-York és New-Jersey államokban telepedett le, bizonyitéka fentebbi állításunknak, holott a távolabb fekvő nyugati államoknak idegenektől még kevésbbé elárasztott földje bizonyára biztosabb jövőt igérne kivándorló honfitársainknak.

Az alábbi 4-ik számú táblázatban az Egyesült-Államokba kivándorolt magyarok számát a partra szállásuk helye szerint való részletezésben mutatjuk be.

Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyarok kimutatása

4. sz. tábla. partra szállásuk helye szerint.

Július 1-től június 30-ig	New-York N. Y.	Philadelphia Pa	Baltimore Md	Boston és Charlestown Mass.	New-Orleans La	Key-West Fla	Portland és Falmouth Me	Összesen
1874—75	745	24	5	2	—	—	—	776
1875—76	619	—	—	11	—	—	—	630
1876—77	370	—	—	3	—	—	—	373
1877—78	577	—	11	1	57	—	—	646
1878—79	581	5	44	—	2	—	—	632
1879—80	3.954	220	125	64	—	—	—	4.363
1880—81	6.561	75	149	41	—	—	—	6.826
1881—82	8.324	27	333	195	—	1	49	8.929
1882—83	10.741	175	190	134	—	—	—	11.240
1883—84	14.063	270	436	29	—	—	—	14.798
1884—85	9.059	108	206	10	—	—	—	9.383
1885—86	12.134	107	147	32	—	—	—	12.420
1886—87	14.124	105	996	31	—	—	—	15 256
1887—88	14.783	99	871	57	—	—	—	15.810
1888—89	10.341	92	508	26	—	—	—	10.967
1889—90	20.418	269	1.362	12	1	—	—	22.062
1890—91	26.363	573	1.396	34	—	—	—	28.366
1891—92	33.765	858	2.598	14	1	—	—	37.236
1892—93	20.868	1.705	918	9	1	—	—	23.501
1893—94	12.366	1.418	600	11	2	—	—	14.397
1894—95	12.722	1.898	444	58	2	—	—	15.124

A kivándorlás *hónapok és évszakok szerinti* eloszlásának vizsgálata érdekes eredményekkel kecsegtet. Eleve feltehetjük, hogy ha hazai viszonyainkban keresendők a kivándorlás okai, a kivándorlásnak időben való fellépése kapcsolatot kell hogy mutasson hazai viszonyaink alakulásával. Kedvezőtlen gazdasági éveknek, egyéb csapásoknak fokoznia kellene a kivándorlásra eltökéltek számát, kedvezőbb években pedig apadásnak kellene beállnia a kivándorlásban. Ily összefüggést a termés minősége és a kivándorlás mérve közt azonban alig állapíthatunk meg. Még akkor is, ha csak a kivándorlásban legnagyobb mértékben résztvevő felvidéki vármegyék gazdasági helyzetét hasonlítjuk össze az amerikai kivándorlás hullámzásával, még akkor sem mutathatunk ki valamely határozott összefüggést. Így p. o. az 1881—1890. évtizedben 1882-ben, 1887-ben és 1890-ben volt a termés legbővebb, mégis éppen 1882-ben fokozódott a kivándorlás nagy mértékben s 1890-ben újból s még nagyobb mértékben terjedt a mozgalom. Ellenben a nagyon silány termésű 1883 és 1889. években is alig volt több kivándorló, mint az előző években. Annyit tehát állíthatunk, hogy a kivándorlás nem közvetlen folyománya a mezőgazdasági állapot változásainak. Nem is az esetleg rossz termést követő hónapokban legmagasabb a kivándorlás, hanem az év második negyedében, áprilistól júniusig, A tavasz beálltával indúl útnak a legtöbb kivándorló, nyáron erősen megapad a számuk, de ősszel újból megdagad, sőt még a téli hónapok némelyikében is erős a hullámzás. Egyes években azonban e szabályszerűségtől való eltéréseket is észlelhetünk, A havonkénti mozgalmat Hamburg kikötőjének 1871—1901. évi adataiból ítélhetjük meg. Ezek határozottan arról tanúskodnak, hogy a tavaszi hónapokban indúl útnak a legtöbb magyarországi kivándorló s hogy e maximum kevés kivétellel májusra esik. Ezentúl apad a mozgalom, ősszel azonban majdnem minden évben egy második, bár a tavasziná jóval kisebb maximum lép fel, mely októberre vagy novemberre esik, mire a téli minimális kivándorlási időszak veszi kezdetét. Az idevonatkozó észleléseket az 5. számú táblázatban állítottuk össze.

A Hamburgban hajóra szállt magyarországi kivándorlók havonkénti kimutatása. [46]

5. sz. tábla.

Év	Január	Február	Márczius	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	Deczember	Együtt
1871	3	1	16	25	22	33	16	34	12	47	20	7	236
1872	4	10	7	6	17	62	55	57	72	35	80	52	457
1873	25	5	40	56	128	47	66	62	61	124	122	28	764
1874	45	5	40	78	68	104	44	103	35	80	75	24	701
1875	9	50	36	97	188	81	81	52	66	40	63	24	787
1876	30	66	64	48	83	39	42	42	26	19	30	12	501
1877	18	33	37	45	54	43	25	59	24	100	41	16	495
1878	3	24	76	8	177	77	48	67	44	23	81	33	661
1879	16	9	15	67	145	127	68	96	53	345	162	159	1.262
1880	320	491	763	960	1.013	640	544	730	573	823	716	573	8.146
1881	733	1.014	1.293	968	988	470	309	471	927	987	1.249	1.044	10.453
1882	2.172	1.581	1.572	794	1.397	754	405	498	850	2.129	2.617	1.291	16.060
1883	717	750	910	996	1.195	729	598	617	1.163	1.402	1.496	905	11.478
1884	1.339	1.398	1.030	589	1.085	449	427	330	251	370	442	175	7.885
1885	225	403	408	696	689	388	181	255	104	311	303	216	4.179
1886	332	563	903	885	2.223	990	629	1.147	1.425	1.468	1 338	273	12.176
1887	245	160	416	440	1.662	1.208	943	754	1.135	1.435	620	580	9.598
1888	344	671	692	1.353	1.492	1.055	675	429	323	535	391	219	8.179
1889	299	348	382	248	602	425	321	420	406	417	666	339	4.873
1890	272	251	461	433	899	498	484	544	311	530	500	235	5.418
1891	183	272	374	375	576	421	301	318	293	384	421	206	4.124
1892	203	225	356	261	544	312	356	296	36	—	14	42	2.645
1893	4	29	154	223	249	222	211	220	102	112	238	103	1.867
1894	55	81	78	141	163	136	155	115	133	112	99	98	1.366
1895	54	67	106	139	328	327	250	388	470	540	641	369	3.679
1896	190	236	255	296	374	261	235	381	204	327	141	182	3.082
1897	120	141	197	113	275	145	119	103	153	131	54	33	1.584
1898	115	70	191	173	264	165	149	127	155	217	289	220	2.135
1899	244	313	370	667	652	391	330	205	238	404	446	595	4.855
1900	663	1.097	1.176	1.195	1.734	895	669	533	507	621	524	561	9.975
1901	1.219	1.532	1.476	863	696	585	1.052	1.445	1.428	1.519	791	584	13.190

[46]) Az 1887—1894. évi adatok Beukemann id. munkájából (Statistik des Hamburgischen Staates, Heft XVII) valók; a többi adatokat a hamburgi statistikai hivatal (Stat. Bureau der Steuer-Deputation) volt szives velem kéziratban közölni; megjegyzendő, hogy az 1900. és 1901. évi adatoknak havonkénti részletezése nem egyezik teljesen a kivándorlóknak rendeltetési országok és a szállitás módja szerinti részletezésével.

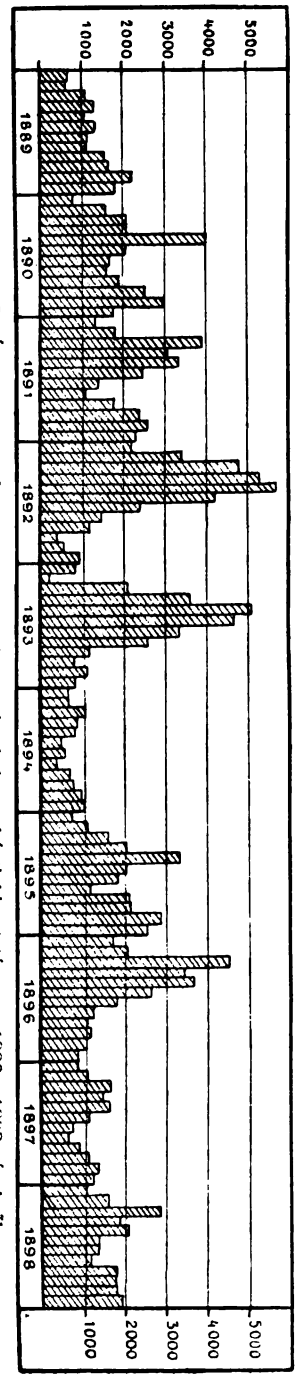

8. sz. Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosoknak havonkénti kimutatása az 1889—1898. évekről.

Az amerikai Egyesült-Államok adatai nagyjából egyeznek a hamburgi feljegyzésekkel. Azok szerint rendszerint a tavaszi hónapokban legnagyobb a bevándorlás, de az őszi hónapokban is gyakori egy második maximum. Sajnos, hogy a bevándorlóknak hónapok szerinti részletezése csak az 1889—1898. évekről áll rendelkezésre. Az érdekes megfigyeleseket a 8-ik számú ábrában tűntettük fel s a 6-ik számú táblázatban is összeállítottuk. A bevándorlásnak évnegyedek szerinti megoszlása 1876 óta áll rendelkezésre, ezt az alábbi összeállításban mutatjuk be.

	Jan.-Márcz.	Ápr.-Jún.	Júl.-Szept.	Okt.-Decz.	Együtt
1876	145	159	95	76	475
1877	49	153	116	222	540
1878	67	241	187	137	632
1879	55	253	262	948	1.518
1880	1 379	1.774	1.537	1.978	6.668
1881	2.225	1.086	1.128	2.739	6.756
1882	3.689	1.795	1.302	4.816	11.602
1883	2.629	2.493	2.277	4.909	12.308
1884	4.913	2.699	1.409	1 687	10.708
1885	2.577	3.710	1.235	1.659	9.181
1886	3.502	6 024	3.845	4.739	18.110
1887	1.463	5.209	3 401	4 228	14.301
1888	2.962	5 209	2.498	2.187	12.856
1889	2.511	3.771	3.832	5.632	15.746
1890	4.462	8.136	5.179	7.217	24.994
1891	7.034	8.936	4.274	7.304	27 548
1892	10.410	15.248	5.154	1.871	32.683
1893	3.097	13.379	7.022	2.721	26.219
1894	2.368	2.284	1.586	2 762	9.000
1895	3.454	7.420	5.225	7.585	23.684
1896	8.280	9.808	4.060	3.059	25.207
1897	3.629	4.277	2.252	3.633	13.791
1898	5.529	5.268	4.288	5.835	20.920

Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosoknak havonkénti kimutatása.

6. sz. tábla.

Év	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusz.	Szept.	Október	Novemb.	Decz.
1889	686	649	1.176	1.339	1.046	1.386	1.204	1.081	1.544	1.646	2.201	1.785
1890	767	1.536	2.109	2.113	4.005	2.018	1.668	1 573	1.918	2.512	2.966	1.739
1891	1.299	1 829	3.906	3.066	3.378	2.492	1.411	1.110	1.753	2.451	2.583	2 270
1892	2.210	3.402	4.798	5.378	5.657	4.233	2.472	1.467	1.215	408	508	955
1803	824	217	2.056	3.542	5.150	4 687	3.297	2.524	1.201	815	1·148	758
1894	671	677	1.020	929	858	497	531	373	682	787	960	1.015
1895	734	1.115	1.605	2.031	3.338	2.051	1.808	1 238	2.179	2.236	2.833	2.516
1896	1.700	2.016	4.564	3.462	3.696	2.650	1.773	1.230	1.057	1.122	1.044	893
1897	874	1.081	1.674	1.488	1 643	1.146	744	612	896	1.068	1.325	1.240
1898	1.059	1 584	2.886	1.807	2.074	1.367	1.365	1.136	1.787	?	?	?

Kanadát illetőleg hivatalos adatok nem igen állnak rendelkezésre, csak annyit tudunk, hogy 1898-ban 4.472, 1899-ben 7.387, 1900-ban 6.066 és 1901-ben 5.746 osztrák és magyar honos vándorolt oda be; az újabb időben azonban bővebb hírek érkeztek az oda kivándorlott magyarokról is. Habár a kanadai kormány oly kedvezményeket nyújt a kivándorlóknak, minőket semmiféle más állam, mert 160 acre (60 hektár) földet ingyen ad „homestead" gyanánt, azonkívül széna, fa, legelő, halászat és vadászat is ingyen van: mégis sanyarú ott a magyarok sorsa. Az ottani viszonyokkal, szokásokkal s nyelvvel ismeretlen kivándorlóink, ugyanis, ha a hosszú tengeri s vasúti utazás után a különféle szállítási vállalatok ügynökeitől félig kifosztva *Quebec-be* érkeznek, onnan a rájuk leső s a kivándorlókból élő vasúti vállalatok alkalmazottjai által a 2500 kilométernyire fekvő *Winipegbe* szállíttatnak, mert Brit-Észak-Amerikának csak nyugati és éjszaki államaiban kapható már ingyen föld; a tájékozatlan s tudatlan paraszt, kinek nyelvét ott senki sem érti, teljesen ki van szolgáltatva a vasúti vállalatok ügynökeinek s a szabadföld-választás előnyeitől teljesen elesik, azon dilemma előtt állván: vagy elfogadja a vasúti vállalatok által rájuk erőszakolt rossz földet, vagy a vállalatok tulajdonát képező földet veszi meg amortisatióra. A magyar kivándorlók ekként kényszerhelyzetbe kerülvén, vagy oly vidéken kénytelenek megtelepedni, melynek éghajlatát el nem bírják s ahol a föld igen silány, vagy pedig belebuknak a költséges földvásárlásba;

tönkremenésük biztos, mert amint már Kanadában vannak, teljesen magukra vannak hagyatva s nem törődik velök senki, — consulunk aki 2500 kilométernyire van (Montrealban), a magyar nyelvet természetesen (!) nem is bírja.

A vasúti vállalatoknak a kivándorlókkal űzött űzérkedéseihez még — sajnos — mindenfelé gyanús magyar alakok szereplése is járul, kik a bevándorlók ügyefogyottságát csalárd üzleti czéljaikra használva fel, egyenesen azoknak bőrére utaznak. Nem csuda, hogy az ekként létesített magyar telepek egyike sem boldogul; ily magyar telepek a tótoktól lakott *Huns Valley*, a Whitewood közelében levő *Eszterháza* és *Kaposvár* (melyeket „gróf Eszterházy Pál," igazi nevén Grün Mór alapított), a Yorkton melletti *Otthon-telep*, az Atlanti óczeántól 4300 kilométernyire levő *Red Deer Lake-telep*, a torontálvármegyei sváb kivándorlóktól alapított *Zichydorf* stb. A fennálló kisebb-nagyobb telepeken, melyek 5—6000 kilométernyi területen vannak elszórva, *Farahó János* szerint[47]) mintegy 1000, mások szerint 3000 magyar él. Szétszórtságuknál s azon sanyarú viszonyoknál fogva, melyekbe őket balsorsuk sodorta, összetartás s szervezkedés nincs, csakis Kaposvárt s Eszterházán van lelkészük (ez is franczia jezsuita, ki alig birja a magyar nyelvet), iskoláik, egyházaik másutt sehol sincsenek. Ezekre a helyekre az Alföldről is vándoroltak ki sokan azon csábító röpiratok hatása alatt, melyekkel a kanadai magyar iparlovagok egyes vármegyék községeit elárasztották.

Közép-Amerikába csekély számmal s csak elvétve vándoroltak ki honfitársaink; a német kikötők statistikája szerint harmincz év alatt csak 39-re rúg az oda távozott magyar honosok száma s bár feltehető, hogy egyéb lobogó alatt is érkeztek egyesek, az ott élő honfitársaink száma mégis jelentéktelen lehet. Helyzetükről keveset tudunk; egy *Oaxaca* városban — Mexikóban — letelepedett magyar földbirtokos óva intette honfitársait az oda való kivándorlástól, mivel ott a vagyontalan ember a legnagyobb nélkülözéseknek és nyomornak van kitéve s nem tud boldogulni.

A **Dél-Amerikába** kivándorló magyarokról csakis annyiban vannak adataink, amennyiben a német kikötőkben szállottak hajóra; ezekből azonban aránylag kevés magyar indul Dél-Amerikába. Ugyanis a rendelkezésre álló adatok szerint 1871-től 1901-ig 1.235 magyar honos ment Braziliába, 215 Argentinába és 41 Dél-Amerika

[47]) A magyar kivándorlók Kanadában. (Közgazdasági Szemle, 1901. 26 kötet, 810—826 lap.)

egyéb államaiba, összesen tehát 1.490 honfitársunk szállt a német kikötőkben Dél-Amerikába induló hajókra. Tudjuk azonban, hogy oda leginkább olasz és franczia hajók szállítják kivándorlóink zömét, de ezekről nincsenek adataink. Említettük, hogy Genuából 1889-től 1900-ig 10.317 honfitársunk kelt útra, kétségkívül mind Dél-Amerikába, de ezen egy kikötő forgalma nem meríti ki oda irányúló kivándorlásunkat. Sajnos, hogy a dél-amerikai államok statistikája nem tünteti ki bevándorlói között a magyarokat külön, hanem csakis az osztrákokkal egy tételben. Ilyformán nincsenek határozott adataink kivándorlásunk mérveiről, és csakis az osztrák-magyar kivándorlókra vonatkozó adatokból vonhatunk némi következtetést az oda kivándorló magyarokra is.

Dél-Amerikának három állama: *Brazilia*, *Argentina* és *Uruguay* mutatja ki az osztrák-magyar kivándorlókat; az első államból 1876 óta, a másodikból 1870 óta, Uruguayból végül 1880 óta vannak

7. sz. tábla.

Osztrákok és magyarok kivándorlása Dél-Amerikába. [48])

Év	Brazilia	Argentina	Uruguay	Év	Brazilia	Argentina	Uruguay
1870	—	67	—	1886	644	1.015	76
1871	—	50	—	1887	274	2.498	62
1872	—	62	—	1888	1.116	2.333	76
1873	—	127	—	1889	550	4.225	378
1874	—	156	—	1890	2.246	1.918	182
1875	—	93	—	1891	4.244	263	116
1876	3.530	118	—	1892	574	552	155
1877	1.606	59	—	1893	2.737	685	85
1878	1.185	901	—	1894	798	440	323
1879	312	1.760	—	1895	10 108	549	66
1880	292	879	28	1896	11.389	963	168
1881	83	490	62	1897	3.166	1 768	102
1882	57	672	59	1898	1.060	593	87
1883	249	1.057	85	1899	2 336	950	71
1884	598	1.329	96	1900	178	2.024	126
1885	466	1.982	75				

[48]) Ezen táblázat adatai a dél-amerikai államok bevándorlási hivatalainak feljegyzéseiből merítvék (közli *Bodio* többször említett munkáiban), Braziliának 1896—1900. évi adatai ellenben az európai kikötők feljegyzéseiből vétettek, mivel Braziliának ezen évekre vonatkozó adatai hiányoznak. Az 1900. évi adata azért oly alacsony, mivel ez évből az olasz kikötők adatai sem voltak beszerezhetők.

idevágó adataink.[49]) Ezen adatokból, melyeket a 7-ik számú táblázatban állítottunk össze, összesen 82.854 osztrák és magyar állampolgárnak Dél-Amerikába történt kivándorlása állapítható meg, kik közül Braziliába 49.798, Argentinába 30.578 és Uruguayba 2.478 ment. Miután a magyar kivándorlók 1886 előtt Dél-Amerikába nem költöztek nagyobb mértékben, a régibb adatokat figyelmen kívül hagyhatjuk. 1886-tól 1900-ig az Ausztriából és Magyarországból kivándorlottak száma volt: Braziliába 41.420, Argentinába 20.776 és Uruguayba 2.073, összesen 64.269. Hogy ezekből mennyi esik a magyar kivándorlókra, arra nézve biztos támpontunk nincs; de ha csak negyedrészére tesszük számukat — ami az utolsó évek erősen fokozódó kivándorlása mellett túlzottnak nem látszik, — akkor is mintegy 10.000-re becsülhetjük a Braziliába, 5.000-re az Argentinába és 4—500 re az Uruguayba kivándorolt magyarok számát. De figyelemmel a fentebb mondottakra, feltehető, hogy e szám tényleg jóval magasabb.

Ezen, ránk nézve annyira fontos kérdés tűzetesebb megvilágítása czéljából utalunk arra, hogy az 1880—1891. évekre vonatkozólag *Bodio* a Bulletin de l'Institut international de Statistique III. évfolyamában (2. füzet, 106. lap), valamint a Statistica della emigrazione italiana című hivatalos kiadvány nemzetközi összehasonlításaiban Marseille, Havre és Bordeaux kikötőinek osztrák-magyar kivándorlási forgalmát közli. Adatai a következőkben tűntetik fel az ott hajóra szállott osztrák és magyar kivándorlók számát:

	Marseille	Havre	Bordeaux	Együtt		Marseille	Havre	Bordeaux	Együtt
1880	207	193	?	400	1890	221	1.317	37	1.575
1881	175	278	?	453	1891	85	1.363	48	1.496
1882	189	559	?	748	1892	114	1.378	28	1.520
1883	218	494	18	730	1893	19	2.068	78	2.165
1884	59	387	35	481	1894	54	1.428	34	1.516
1885	63	118	94	275	1895	35	3.275	70	3.380
1886	225	217	36	478	1896	321	2.627	2	2.950
1887	116	528	24	668	1897	363	843	9	1.215
1888	13	499	28	540	1898	68	1.586	2	1.656
1889	161	705	23	789	1899	629	6.341	7	6.977

Továbbá tudjuk a Dell'emigrazione dall'Italia comparata czimű munkából (95. lap), hogy osztrákok a fentemlitett három város, valamint Bayonne és Saint-Nazaire kikötőiben következő számban szálltak hajóra:

---

[49]) Ez adatok közölvék *Bodio*nak a kivándorlásokról irt nemzetközi munkáiban (Statistica della emigrazione italiana, con confronti internationali), valamint a Bulletin de l'Institut international de statistique több évfolyamában, továbbá az angol Statistical abstract czimű összehasonlító munkában.

1865—74-ig	159
1875	4.461
1876	3.023
1877	359
1878	313
1879	971

Mindez adatok arról tanuskodnak, hogy a franczia kikötőkben Ausztria-Magyarország felől lebonyolódó kivándorlás korántsem jelentéktelen, hogy tehát az ezen adatokból Magyarországot illető hányad elhanyagolása elég érezhetően csorbíthatja a kivándorlási statisztika teljességét. Felmerülhetne ugyan az a feltevés, hogy a franczia kikötők, s nevezetesen Havre forgalma, nagyobbára az Egyesült-Államok felé fordul s így azt kellene hinnünk, hogy az azokban hajóra szállt magyarok az amerikai bevándorlási statisztikában nem hiányoznak; de miután 1890-ig a német kikötők forgalma már egymagában is jóval nagyobb volt az Egyesült-Államok részéről kitűntetett *összes* magyar bevándorlók számánál, ez a feltevés nem látszik igazoltnak.

Van nehány adatunk annak jellemzésére is, hogy a Németországon kívüli kikötők kivándorlási forgalma miként oszlik meg rendeltetési országok szerint. Így p. o. tudjuk (Bulletin III. 148.), hogy az 1886-ban és 1887-ben Braziliába bevándorlott osztrákok és magyarok a következő kikötőkben szálltak volt hajóra:

	1886	1887
Antwerpenben	18	—
franczia kikötőkben	23	—
német „	38	25
angol „	5	—
Genuában	320	200
Nápolyban	80	20
amerikai kikötőkben	118	29

Ebből tehát világos az, hogy a német kikötőkön keresztül Braziliába menő kivándorló-szállitmányaink az oda irányuló összes kivándorlásnak *tizedrészét sem* képezik, mert ennek javarésze olasz hajókon bonyolódik le. Ezen az alapon a Braziliába kivándorlott magyarok számát legalább 12.000-re becsülhetjük, ami fentebb közölt becslésünknek is megfelel. De kiderül az is, hogy aránylag számosak azon kivándorlóink, kik Amerikának valamely más részéből, túlnyomóan természetesen az Egyesült-Államokból fordulnak Brazilia felé, miután amott kellő existentiát alapítani nem voltak képesek. Minden jel tehát arra utal, hogy Dél-Amerika, s különösen Brazilia sokkal nagyobb mértékben fogyasztja népességünket, mintsem eddig általában gondoltuk volna.

Brazilia felé a nyolczvanas években indult meg a kivándorlás, mely ma leginkább az olasz kikötőkön keresztül bonyolódik le. Különösen a genuai *Ligurea Americana* czímű hajózási vállalat, mely a *Compagnie générale transatlantique* hajótársaság szolgálatában áll, biztatja kivándorlásra s csalja tőrbe a hiszékeny magyar parasztságot. A Ligurea Americana udinei ügynöksége ugyanis nyomtatott felhívásokkal árasztja el a Dunántúl magyar vidékeit, a községi bírákhoz, korcsmárosokhoz, sőt egyes parasztgazdákhoz czímezve nyomtatványait, melyekben csalogató színekben festi a Dél-Amerikában letelepedők jövőjét, kik ott 50 hektár földbirtokot, marhaállományt s gazdasági felszerelést ingyen kapnak s rövid idő alatt nagy vagyonra tesznek szert. A hiszékeny parasztok tömegesen indulnak útra; Udineben már várja őket az olasz hajótársaság *magyar* hivatalnoka, ki *Genuába* szállítja, ahol hajóra rakják. A braziliai kikötőkből elhurczolják őket *San Paolo*-ba vagy valamely más provinczíába, ahol az igért földbirtoknak persze nyoma sincs, hanem kávéültetvényeken mint napszámosok oly bér mellett kapnak munkát, mely a szükséges élelem beszerzésére sem elegendő. A legnagyobb nélkülözések közt, valóságos rabszolgák módjára tengetik életüket, nagy részük belepusztul az egészségtelen klimában s a nehéz munka folytán szerzett betegségekbe vagy munkaképtelenné válik, a többi pedig, minden pénzéből kifosztva, végső romlás szélén áll, mely elől csak szökéssel bír menekülni. Mindenéből kifosztva jut ismét a tengerpartra, honnan az osztrák-magyar consulatus közbenjárásával, vagy a Deisinger testvérek fiumei kávészállítói czég hajóin kerül vissza — szánalomból — hazájába.

Ilyen sorsra jutnak a Braziliába került honfitársaink. Nemcsak a *Dunántúl* népe esik áldozatúl ezen galád emberkereskedésnek, hanem hazánk északi részeiből is toborozzák az áldozatokat. *Máramaros* vármegye *tereselpataki* és *taraczvölgyi járásában* például minden községből vándorolt ki több család Braziliába, 1900. évi május havában pedig ezer felvidéki tót — közte több magyar is — különvonaton ment Fiuméba, ahonnan a már rájok várakozó hajó elszállította az „igéret földjére". Ugyanez év november havában Máramaros vármegye *Tereselpatak* községéből több mint 130 ember vándorolt ki tele jó reménységgel, s rákövetkező márczius hó végén kétségbeesett szívvel, koldusmódra kerültek vissza otthonukba azok, kik az óczeánon túl életüket nem vesztették. Braziliában mindenesetre sok ezerre rúg már a magyarok száma, kikre ott a legsanyarúbb sors vár. Az olasz ügynökségek pedig akadálytalanúl terjesztik

Magyarországon hazug felhívásaikat, melyek a szegény népet a legnagyobb nyomorba döntik. . . .

Argentina felé sokkal kevesebb magyar veszi útját, úgyszintén *Uruguay* és *Paraguay* felé. Az utóbbi államban nehány honfitársunk él, ki ott jólétre s előkelő állásra tett szert. Ily esetekre mindenütt van példa, de egyesek szerencséje nem képes ezrek nyomorát ellensúlyozni. A legújabb statistikai adatok szerint Paraguayban 1898-ban 450 osztrák és magyar élt. Argentinában 1895-ben már 12.803 „osztrákot" irtak össze,[50]) kik közt kétségkívül tetemes számmal vannak magyarországiak. Ez a szám annál inkább lehet jelentékeny, mivel a külföldiektől Argentinában született gyermekek a köztársaság alkotmánya szerint argentinai honpolgárok, tehát a népszámlálásban nem szerepelhetnek külföldi honosok gyanánt.

Ami végül az Amerikán kívül eső földrészekbe irányuló kivándorlást illeti, arról alig van mit mondani. Kimutatásunk szerint mintegy 300 ember ment *Afrika* (közülök 1896-ban 179) s nehány kevés *Ázsia* és *Ausztrália* különböző részeibe. Sem arról, hogy e földrészek mely országaiba mentek, sem arról, hogy mily társadalmi rétegekből kerültek ki e kivándorlók, adataink nincsenek.

HETEDIK FEJEZET.

Az állam kötelékéből kilépettek.

E dolgozat negyedik fejezetében említettük volt, hogy az állam kötelékéből való elbocsátások a kivándorlás *mérveinek* megállapítására teljesen hasznavehetetlenek, mivel a kivándorlók túlnyomó része elbocsátást nem kér. Ha ennek daczára mégis foglalkozunk itt az elbocsátásokkal, ezt természetesen nem azon czélból teszszük, mintha ezzel megvilágíthatnók a kivándorlás arányait, hanem mivel az elbocsátásoknak — akármilyen kis részére a kivándorlásnak vonatkozzanak is — meg van a maguk különleges jelentősége és értéke. Azokat, kik az országból távozva, egyúttal az állam kötelékéből való elbocsátásukat kérik, egyrészt mindenesetre az államból *végképen* kivándorlóknak tekinthetjük, kiknél a visszatérés reménye jóformán ki van zárva; másrészt úgy tekinthetjük őket, mint a kik a nagy kivándorlási áradattól függetlenül, saját jól megfontolt elhatározásuk s meggyőződésük alapján hagyják el eddigi lakóhelyüket, eleget téve az állammal szemben fennálló kötelezettségüknek, s a maga törvényes útján oldva fel azt a köteléket, mely őket eddigi

[50]) The Statesman's Year-book. 38-ik évfolyam, 1901. 899 lap.

hazájukhoz kapcsolta. A kivándorlóknak ez a része tehát egészen más elbírálás alá esik, mint a nagy tömeg; mig a tömeg nagyrészt az ügynökök csábítása, vagy a már künnlevők hivogatása folytán kél útra s nagyobb része közelebb meghatározott czél nélkül, mint a viszonyok játéka megy világgá, alig sejtve, mily jövő várakozik reá: addig az állam kötelékéből elbocsátottak sorsuknak öntudatos intézői, kik nem a nép legalsó rétegeiből kerülnek ki, mint a tömegesen kivándorlók, hanem értelmileg s gazdaságilag értékes tagjai a társadalomnak, kiknek elvesztését a közjó érdekében fájlalnunk kell. A különbség foglalkozásuk tekintetében a legszembetűnőbb, mert az állam kötelékéből kilépő családfők leginkább iparosok s kereskedők, mig a közönséges munkás osztály csak csekély számmal szerepel közöttük; 1880-tól 1886-ig például 635 iparos, 612 kereskedő s 891 egyéb foglalkozású egyén bontotta fel az állampolgári köteléket, ellenben csak 153 földműves, 242 munkás és 148 foglalkozás nélküli. De lényeges a különbség a nem és családi állapot tekintetében is. Czéltudatos, meggondolt kivándorlásról lévén itt szó, korántsem találjuk fel a férfiaknak nagy túlsúlyát s a családtagok csekély számát, mint az amerikai tömeges kivándorlásnál, hanem a családi viszonyok normális képét ismerjük fel, a hol a nők száma alig csekélyebb a férfiakénál, az összkivándorlóknak jó két harmadrésze pedig családtag. Az 1880—1886. évek alatt az állam kötelékéből elbocsátott 8.590 egyén közül ugyanis csak 849 volt a magányosan kivándorló (s ezek természetszerűleg túlnyomóan férfiak), ellenben 1.823 család hagyta el az országot, nem kevesebb mint 7.741 taggal (1.823 családfő s 5.918 családtag). Ez a családi összetétel az elbocsátottak korviszonyaiban is visszatükröződik, amennyiben a fiatal korok képviseltetése aránylag magas; az előbb említett hét év alatt elbocsátott egyének közűl volt ugyanis:

0—5 éves	1.203
5—15 „	2.199
15—20 „	640
20—50 „	3.848
50—60 „	562
60-on felüli	138

Mindezek a jelenségek arra utalnak, hogy az állam kötelékéből kilépett egyének társadalmunknak sokkal értékesebb tagjai, semhogy elvesztésüket — aránylag mérsékelt számuk mellett is — közönyösen nézhetnők. A kilépők száma évenként csak kétezer körül mozog s az utolsó 21 év alatt (1881-től 1901-ig) mindössze 35.140-re rúg. Feltűnően csekély az ezen összegből Horvát-Szlavonországra

jutó hányad, mely a kétezret sem üti meg (1.811) s igy arra utal, hogy az intelligens kivándorló elemek száma ott még sokkal csekélyebb, mint az anyaországban.

Az állam kötelékéből való elbocsátás az országok tekintetében is, a hová az elbocsátás történik, lényegesen különbözik a tömeges kivándorlástól; ebben is kifejezésre jut a kivándorlók magasabb értelmisége, mely nem csábittatja magát el Amerikának mesés gazdagságától, hanem túlnyomó részben ott keres új hazát, a hol azt viszonyai között a legbiztosabban megtalálni véli. Az utolsó 21 év alatt (1881-től 1901-ig) elbocsátott magyar állampolgárok közül nem kevesebb mint 30.457 ment Ausztriába, továbbá 1.463 Németországba, 37 Olaszországba, 22 Oroszországba, 82 Svájczba, 633 Szerbiába, 1.801 Romániába s 220 az Egyesült-Államokba; a többi egyéb államok között oszlott meg. Az erre vonatkozó adatokat a mellékelt 8—10. számú táblázatokban [51]) állitottuk össze. A kivándorlás kérdése iránt érdeklődő e táblázatokból még bő okulást fog meríthetni; munkánk korlátolt terjedelme azonban nem engedi, hogy velök behatóbban foglalkozzunk.

A topographiai megoszlásra vonatkozólag csak annyit kivánunk e helyen megemlíteni, hogy az elbocsátások leggyakoriabbak az Ausztriával határos vármegyékben; 1881-től 1892-ig p. o. Nyitra vármegyéből 2.394, Pozsony vármegyéből 1.412, Pozsony városából 1.198, Trencsén vármegyéből 855, Sopron vármegyéből 1.666, Sopron városából 239, Moson vármegyéből 521, és Vas vármegyéből 904 egyén bocsáttatott el, tehát az állam kötelékéből kilépetteknek közel két harmada ezen törvényhatóságokból került ki. Ezeken kivül még Budapest, a Tisza-Maros szöge (különösen Torontál vármegye), Brassó és Szeben vármegyék szerepeltek nagyobb számokkal, utóbbiak kétségkivül a Romániába való kitelepedés czéljából. Ezzel szemben a tömeges kivándorlásban leginkább szereplő felvidéki vármegyékből igen kevesen kérték az állampolgári kötelék megszüntetését; Szepesből p. o. csak 197 egyén, Zemplénből 152, Sárosból 98, Abauj-Tornából meg épen csak 38.

Az itt felsorolt adatok alapján szinte úgy tekinthetnők az állam

---

[51]) Ezen adatokat a Magyar Statisztikai Évkönyvből vettük át; a korra, családi állapotra s foglalkozásra vonatkozó táblázatot, valamint az 1881—1886. évekről az országok kimutatását a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv újabb első évfolyamából (1887.), valamint Bodionak a Bulletin de l'Institut international de Statistique II. köt., II. füzetében közölt munkájából (Dell' emigrazione dall' Italia comparata con quelle che avviene da altri stati d'Europa.) vettük át (37—38. lap.)

kötelékéből való elbocsátások számát, mint a kivándorlás értelmi niveaujának fokmérőjét. Minél alacsonyabb a kivándorló néposztályok értelmi foka, s minél inkább hullottak azok a kivándorlási űzérkedők karjaiba, annál kevesebben tartják szükségesnek az állampolgári viszony rendezését, illetve feloldását. Lehet egyébként, hogy a hazába való visszatérés reményének s szándékának is van ebben része. A mig ez fennáll, addig megtartja a kivándorló magyar honpolgárságát; de kétségtelen az is, hogy ha már végképen lemondott a visszatérés reményéről, akkor sem kéri az állam kötelékéből való elbocsátást. Nem mintha annyira ragaszkodnék régi hazájához, hanem egyszerűen azért, mivel eszébe sem jut, hogy régi hazájához való viszonyát rendezni is lehetne. Kétségtelen tehát, hogy az állampolgári kötelék feloldása, illetve fel nem oldása érdekes világot vet a kivándorlás természetére s a kivándorlók értelmi állapotára.

A magyar állam kötelékéből történt elbocsátások 1881—1901 években.

8. sz. táblázat.

Év	Magyarország			Horvát-Szlavonország			Magyar birodalom együtt		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1881	564	466	1.030	14	13	27	578	479	1.057
1882	630	531	1.161	38	34	72	668	565	1.233
1883	669	580	1.249	35	18	53	704	598	1.302
1884	734	592	1.326	16	13	29	750	605	1.355
1885	808	683	1.491	20	15	35	828	698	1.526
1886	842	651	1.493	55	37	92	897	688	1.585
1887	726	634	1.360	64	43	107	790	677	1.467
1888	909	764	1.673	27	17	44	936	781	1.717
1889	833	727	1.560	56	40	96	889	767	1.656
1890	631	549	1.180	26	34	60	657	583	1.240
1891	897	820	1.717	83	65	148	980	885	1.865
1892	808	791	1.602	48	39	87	856	833	1.689
1893	946	713	1.659	29	27	56	975	740	1.715
1894	1.081	821	1.902	45	34	79	1.126	855	1.981
1895	1.050	976	2.026	51	46	97	1.101	1.022	2.123
1896	984	1.056	2.040	57	35	92	1.041	1.091	2.132
1897	1.135	1.059	2.194	77	74	151	1.212	1.133	2.345
1898	748	910	1.658	65	56	121	813	966	1.779
1899	863	708	1.571	70	72	142	933	780	1.713
1900	851	737	1.588	83	58	141	934	795	1.729
1901	990	859	1.849	46	36	82	1.036	895	1.931

A magyar állam kötelékéből elbocsátottak kor, családi állapot és foglal-
9. sz táblázat. *kozás szerint 1880—1886. években.*

	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
a) *Kor szerint:*							
0—5 éves	85	143	178	198	183	211	205
5—15 „	168	250	315	303	362	389	412
15—20 „	41	70	92	92	113	113	119
20—50 „	250	441	524	595	693	616	729
50—60 „	51	110	87	83	87	65	79
60-on felüli	5	16	21	30	18	31	17
Együtt	600	1.030	1.217	1.301	1.357	1.524	1.561
b) *Családi állapot szerint:*							
Magános: férfi	54	89	91	117	117	120	139
„ nő			15	17	18	27	45
Családfő: férfi	130	224	252	270	274	321	304
„ nő			5	14	12	5	12
Családtag: férfi	416	717	320	315	360	386	440
„ nő			534	568	576	665	621
c) *Foglalkozás szerint:*							
Földművelés	2	18	40	30	26	24	13
Ipar	31	65	80	92	101	123	143
Kereskedés	53	87	89	102	89	96	96
Munkások	16	30	51	37	25	46	37
Egyéb foglalkozások	72	104	91	139	160	154	171
Foglalkozás nélkűliek	10	9	12	20	27	30	40
Családtagok	416	717	854	881	929	1.051	1.061

Az elbocsátások részletezése országok szerint, ahova az elbocsátás
10. sz. táblázat. ***történt.***

Év	Ausztria	Németország	Olaszország	Oroszország	Románia	Szerbia	Svájcz	Egyesült-Államok	Más államok	Ismeretlen hely	Összesen
1881[52])	857	26	1	2	113	5	5	17	4	—	1.030
1882	972	12	—	—	139	5	1	79	9	—	1.217
1883	1.069	31	3	—	128	16	1	46	7	—	1.301
1884	1.115	53	13	—	138	12	5	18	3	—	1.357
1885	1.274	61	2	—	121	48	4	3	11	—	1.524
1886	1.327	51	—	—	119	29	—	11	23	1	1.561
1891	1.661	60	—	—	90	41	1	7	5	—	1.865
1892	1.508	58	2	5	72	34	—	4	6	—	1.689
1893	1.547	79	2	7	57	16	6	—	1	—	1.715
1894	1.756	94	3	—	88	23	1	—	16	—	1.981
1895	1.945	71	—	3	82	9	11	—	2	—	2.123
1896	1.972	51	5	1	69	24	—	—	10	—	2.132
1897	2.151	85	—	—	59	24	13	—	13	—	2.345
1898	1.588	92	1	1	28	47	9	—	13	—	1.779
1899	1.427	116	1	—	36	77	—	1	55	—	1.715
1900	1.335	143	—	3	45	57	—	2	48	96	1.729
1901	1.604	155	3	—	20	67	16	2	32	32	1.931

[52]) Csak az anyaországból elbocsátottak részletezhetők országok szerint.

Az állam kötelékéből történt elbocsátások statisztikáját érdekesen egészítik ki azon adatok, melyeket az Ausztriában honosodott magyarokra vonatkozólag az osztrák statisztika közöl.[53]) Ezeknek száma — az 1895. évet kivéve — mindig valamivel csekélyebb a hazánkból Ausztriába elbocsátottakénál, nyilván azért, mivel a magyar állampolgári kötelékből kilépett egyének nem minden esetben szerezhették meg az osztrák honosságot, vagy esetleg eredeti szándékuktól eltérőleg másfelé vették útjokat. Az alább következő 11 sz. táblázatban csak a történt honosításoknak tartományok

Az Ausztriában honosított magyaroknak megoszlása tartományok szerint.

11. sz. tábla.

Év	A.-Ausztria	F.-Ausztria	Salzburg	Stajerorsz.	Karintia	Krajna	Trieszt és vidéke	Görz és Gradiska	Isztria	Tirol	Vorarlberg	Csehország	Morvaország	Szilézia	Galiczia	Bukovina	Dalmáczia	Összesen
1886	889	6	1	55	3	4		16		—	7	6	78	10	—	4	3	1.082
1887	1.242	10	—	16	4	—		9		—	2	18	89	23	—	6	4	1.423
1888	1.327	2	—	16	1	—		4		—	—	15	45	20	—	—	1	1.431
1889	1.148	21	2	30	1	2		9		1	—	39	62	45	9	1	2	1.372
1890	868	21	4	44	13	2		8		2	—	21	78	7	2	2	1	1.073
1891	1.156	22	5	72	5	4		14		—	—	39	92	24	9	4	7	1.453
1892	1 103	4	—	37	6	7	2	—	1	—	—	27	145	34	4	1	3	1.374
1893	1.093	8	3	54	—	1	1	9	1	5	—	50	82	37	5	—	13	1.362
1894	1.182	1	—	45	1	6	7	—	—	3	—	34	122	5	1	—	14	1.421
1895	1.733	32	7	53	9	36	7	—	2	1	—	31	80	21	23	8	2	2.045
1896	1.295	20	3	63	8	6	5	5	—	1	—	68	108	42	4	1	1	1.630
1897	1.734	23	6	67	13	2	22	—	5	1	—	36	87	40	17	3	4	2.060
1898	1.231	12	8	70	6	—	19	—	7	13	—	9	102	18	12	5	4	1.516
1899	940	31	12	50	4	3	5	—	18	4	—	17	50	27	6	1	5	1.173
1900	866	41	10	57	12	9	25	—	2	—	—	33	101	12	10	7	6	1.192

szerint való megoszlását közöljük, melyekből kitünik, hogy Ausztriába távozó honfitársainknak átlag négy ötödrésze Alsó-Ausztriában — túlnyomó részben nyilván Bécsben — telepszik le, mi mellett még csak Morvaország, Stájerország és Csehország szerepel nagyobb tételekkel. A többi, hasonlóképen igen érdekes, adatok közül itt csak az 1886—1900. évre vonatkozó főösszegeket közöljük, melyből kitűnik, hogy a 15 év alatt Ausztriában honpolgárságot szerzett magyarországi egyének (21.607) közt volt őstermelő 88,

[53]) Egész terjedelemben az Oesterreichische Statistik című forrásmunkának népmozgalmi kiadványaiban, kivonatosan az Oesterreichisches Statistisches Handbuch egyes évfolyamaiban.

iparos 2.551, kereskedő 1.231, értelmiségi 1.739, napszámos és cseléd 397, egyéb foglalkozású 641, végül családtag 14.960. A kivándorlottaknak magas értelmisége tehát ez adatokból még élesebben világlik ki, mint a magyar feljegyzésekből. Demographiai viszonyaikat jellemzik a következő adatok: a 21.607 honosított egyén közt volt 11.435 férfi és 10.172 nő; családi állapot szerint volt a férfiak közt 6.978 nem házas, 4.279 házas, 178 özvegy és elvált, a nők közt 5.471 hajadon, 4.248 házas és 453 özvegy s elvált. Korra nézve: 0—14 éves fiú 3 283, leány 3.170; 14—24 éves férfi 2.463, nő 2.088; 24 éven felüli férfi 5.689, nő 4.914. Hitfelekezet szerint ekként oszlottak meg: katholikus 11.815, protestáns 1.611, izraelita 7.889, egyéb és ismeretlen felekezetű 292.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A visszavándorlás.

A kivándorlás statisztikája hézagos volna, ha nem emlékeznénk meg a *visszavándorlásról* is, és a kivándorlás mérveit túlbecsülik azok, kik nincsenek figyelemmel a kivándorlóknak ama elég jelentékeny contingensére, mely idővel imét visszatér hazájába. Már a 67. lapon utaltunk volt reá, hogy az Egyesült Államokba kivándorló honfitársainknak legalább *egy ötöd része* olyan, aki már korábban is volt Amerikában; mivel pedig nem minden visszavándorlott teszi meg másodszor is a nagy tengeri útat, hanem jó részük visszatérése után végképen a régi hazában marad, önként következik, hogy a visszavándorlók az eredetileg kivándorlottaknak kétségkívül még jóval nagyobb részét teszik, mint ötödiket. Igaz ugyan, hogy a másodízbeni kivándorlás — mint a 67. lapon felhozott adatokból kitünik — erősen csökkenti a visszatértek számát, de utóbbi azért mégis elég jelentékeny marad.

Sajnos azonban, hogy a visszavándorlókra vonatkozó adataink még sokkal hézagosabbak, mint aminők a kivándorlás tekintetében rendelkezésre állanak. Maguk a külföldi államok és az európai kikötők nem tartják nyilván a visszatért kivándorlókat s így csak saját hézagos adatainkra vagyunk utalva, melyeket a törvényhatóságok és községek gyűjtenek. A nyolczvanas évekre vonatkozó adatok szerint a visszatértek átlag mintegy negyedrészét teszik a kivándorlóknak, de helyenként az arány még annál is magasabb; a leg-

utóbbi évek adatgyűjtése azonban a visszavándorlottakat csak 15—17%-ra engedi becsülni. Minthogy az adatoknak járásonként való részletezését e munka harmadik szakaszában, mely a kivándorlás topographiai eloszlását vizsgálja, közöljük, itt csak a főbb eredmények felsorolására szoritkozunk. Ezek szerint visszatért:

			a kivándorlottaknak
Abauj-Torna vármegyébe	az 1880—91. években	2—3000	20—25%-a
Zemplén	„ „ 1879—91.	„ 6.718	28 „
Sáros	„ „ 1888—88.	„ 8 877	22 „
Szepes	„ „ 1880—90.	„ 4—5000	20—25 „

Az újabb adatok figyelembe vételével pedig úgy látjuk, hogy Zemplén-vármegyébe az 1879—1901. években 42.328 kivándorló közül 14.395 tért vissza, tehát harmadrészüknél több, amely arány a homonnai és varannói járásokban 40%-nál magasabbra is emelkedik.[54])

A m. kir. központi statisztikai hivatalnak 1899-ben megindított adatgyűjtése a visszavándorlást is felöleli, de az utóbbira vonatkozó adatok hézagosságuknál fogva az Évkönyvben nem jelennek meg. A m. kir. kormány 1901. évi működéséről szóló jelentés a vándormozgalom ezen ágára is kiterjeszkedik[55]) és erre vonatkozó érdekes fejtegetéseit a következőkben röviden reproducáljuk. Csakis az anyaországot tartva szem előtt, azt látjuk, hogy a visszavándorlottak anyanyelv szerint ekként oszolnak meg:

			százalékban		a kivándorlottak százalékában	
	1900-ban	1901-ben	1900	1901	1900	1901
Magyar	1.733	1.978	28·1	26·5	17·7	14·0
Német	423	678	6·9	9·1	10·2	13·5
Tót	2.918	3.265	47·3	43·7	20·6	16·9
Oláh	593	713	9·6	9·6	19·2	14·3
Ruthén	442	774	7·2	10·3	14·2	21·8
Horvát	1	4	0·0	0·1	4·3	9·8
Szerb	32	25	0·5	0·3	13·9	7·9
Egyéb	27	28	0·4	0·4	18·5	20·3
Összesen	6.169	7.465	100·0	100·0	17·7	15·7

„Legnagyobb számmal a tótok térnek vissza, akik a kivándorlóknak is legnagyobb kontingensét teszik, azután a magyarok.

---

[54]) Lásd a 108. lapon közölt táblázatot.

[55]) A m. kir. kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 215*—217* lap.

Érdekesek az arányszámok, melyek a visszavándorlók számát a kivándorlókéval hasonlítják össze. A horvátok, szerbek és más kisebb nemzetiségek arányszámai számba sem jönnek, minthogy a magyar anyaországból ezek kivándorlása is minimális. A többi nemzetiségeket nézve, az 1900. és 1901. évek eredményei sok tekintetben eltérnek egymástól; a tótok visszavándorlása mindkét évben kedvezőbb volt az átlagnál, a magyaroké az egyik évben elérte ugyan az országos átlagot, de a másikban már mélyen alatta maradt. A pár évnek különben is hiányos adataiból következtetést vonni alig lehetne; de nem valószinűtlen, hogy a magyar ember, ha egyszer kivándorolt, nehezebben tér vissza, a mi csak fokozná azt a veszélyt, melyet a kivándorlási láznak a magyarságra való átharapódzása rejt magában".

A kormányjelentés ezután a visszavándorlók foglalkozását állítja szembe a kivándorlókkal. Szintén csak a magyar anyaországra szoritkozva, s csupán az önálló családfőket és magokban álló egyéneket véve számba, minthogy az családtagok foglalkozása nem állapittatott meg, 1901-ből a következő adatokat közli:

A foglalkozás megnevezése	Visszavándorolt		
	szám szerint	százalékokban	a kivándorlottak hány %-a
Értelmiségű keresetű	12	0·2	5·7
Őstermelő	3.097	49·3	21·8
Iparos	507	8·1	13·2
Kereskedő	35	0·6	10·4
Napszámos	2.244	35·8	12·7
Cseléd	223	3·6	8·0
Egyéb	153	2·4	8·7
Összesen:	6.271	100·0	15·4

„Míg a kivándorlók közt aránylag a napszámos a legtöbb, addig a visszavándorlók közt az őstermelők bírnak túlnyomósággal, minthogy ezekből tér vissza legnagyobb százalék. Az őstermelők után még aránylag az iparosok térnek leginkább vissza, az értelmiségi keresetüeknél ellenben a visszatérés aránya egészen minimális".

A kormányjelentés végül azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy a visszavándorlók vagyoni helyzete milyen. Az erre vonatkozó adatok azonban nagyon bizonytalanok, mivel nagyon is az egyéni felfogás önkényétől függ, kit vesz az adatszolgáltató községi előljáróság vagyonnal bírónak és kit nem. Ezzel a fenntartással közli a jelentés az idevágó adatokat, melyek szintén csak a magyar anyaországra vonatkoznak:

	Visszavándorolt			
	vagyonnal		vagyon nélkül	
	szám szerint	%	szám szerint	%
1899	2.449	67·7	1.171	32·3
1900	3.504	70·5	1.464	29·5
1901	4.163	66·4	2 108	33·6

Ez adatok azt mutatják, hogy míg a kivándorlók közt a vagyontalanok a túlnyomók (átlag 70%-ra rúgnak), addig a visszatérteknek jó két harmada vagyonnal bír, „ami természetes is, mert inkább gondolnak a visszatérésre azok, kik megtakarított tőkéjök segítségével létfenntartásukat régi hazájukban is biztosítva látják; de a vagyontalanul visszatérők száma is tekintélyes, jeléül annak, hogy a tengeren túl is sokan csalódnak reményeikben".

Harmadik szakasz.

A kivándorlás topographikus eloszlása.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A felvidéki kivándorlási terület.

Az előző szakaszokból már is tudjuk, hogy a kivándorlás nem egyforma mértékben lép fel az ország különböző részeiben, hanem bizonyos kivándorlási góczok körül intenzívebb, az ezen góczoktól távolabb eső vidékek felé pedig lassanként gyengül s egészen meg is szűnik. A második szakaszban tűzetesen ki is mutattuk a kivándorlás okozta népveszteség nagyságát s igyekeztünk kideríteni, hogy az elveszett népességnek mekkora része keresett új otthont az ország határain belül s mekkora az a rész, mely az országot elhagyva, a tulajdonképeni kivándorló néptömegeket szolgáltatta. Bár már ezen adatok is némi világot vetnek a kivándorlás topographikus eloszlására, mégis szükségesnek tartjuk azt tűzetesebben szemügyre venni s e czélból a már említett négy kivándorló terűletet egyenként tárgyalni.

A felvidéki kivándorlási terűlethez 13 vármegyét számíthatunk. A terület központját, magvát *Szepes*, *Sáros* és *Abaúj-Torna* vármegyék alkotják, nyugat felé hozzácsatlakozik *Gömör*, *Lipló*, *Árva* és *Turócz* vármegye, kelet felé *Zemplén*, *Ung*, *Bereg*, *Ugocsa* és *Máramaros*, végűl ide számítandó még *Borsod* is, habár ennek népessége bevándorlás által nagyobb mértékben gyarapodott, mint amennyit kivándorlás által veszített. Némileg hozzátartozik *Zólyom* és *Trencsén* is, de az előbbi eddig nem igen vett részt a kivándorlás mozgalmában, az utóbbi pedig helyesebben már az osztrák-morva határmenti kivándorlási terűlethez számítható. Az alábbiakban egyenként vesszük szemügyre az egyes vármegyéket s igyekszünk az előbbi fejezetekben nagy vonásokban festett képhez a részletekbe való behatolás által ennek társadalmi s gazdasági hátterét megvilágítani.

Sáros vármegyében, mely az Amerika felé irányúló kivándorlás

góczpontja, és mondhatnók bölcsője is volt, a hetvenes évek elején indúlt meg a kivándorlás, 1870-től 1878-ig 2676 egyén vándorolt ki, tehát átlag csak 3—400 egy évben, de a rákövetkező években már nagyobb hullámokat vetett a mozgalom s annak nem is sikerűlt többé gátat vetni; mert 1879—1880-ban 2283, 1880—1888-ig 17768 egyén vette kezébe a vándorbotot, a legutóbbi időben pedig még ennél is sokkal nagyobb tömegek.

Az 1880-tól 1888. július közepéig kivándorlottak, valamint az ezen idő alatt visszavándorlottak számát és járásonkénti eloszlását a következő adatok tűntetik fel: [56])

	kivándorolt:	visszavándorolt:	távolmaradt:
a felsőtárczai járásból... ...	5.757	948	4.809
a tapolyi „	2.976	557	2.419
az alsótárczai „	2.256	419	1.837
a makoviczai „	2.255	711	1.544
a szekcsői „	1.905	746	1.249
a sirokai „	1.902	421	1.481
Eperjes városából...	450	32	418
Bártfa „	124	35	89
Kisszeben „	53	8	45
Összesen:	17.768	3.877	13.891

A kivándorlási mozgalom legelsőben az eladósodott kisebb urbéres gazdák és udvartelki zsellérek körében vetett nagyobb hullámokat, a kik az ötvenes évek óta földesuraik földjeinek egy részét 3—4 holdas részletekben bizonyos számú munka teljesítése fejében haszonbérben bírták, de az alkotmány visszaállítása következtében ezen földtől elesvén, zsellérekből egyszerű napszámosokká váltak. [57]) Az elkeseredettséget fokozták a hetvenes évek második felében beállott rossz termések, a háziiparnak pusztulása s a bányaiparnak hirtelen beállott nagy pangása, mely sok embert koldusbotra juttatott. Hozzájárultak ehhez még a gazdálkodási rendszerben beállott nagy változások, a cséplő és egyéb mezőgazdasági gépek alkalmazása, melyek sok munkáskéz elől elvonták az addig biztos keresetet, általában a kereseti források apadása, mely a közterheknek szinte az elviselhetetlenségig fokozódott súlyosbodásával együtt oly

[56]) Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam I. kötet 71.* lap.

[57]) Bujavovics Sándor: A felvidéki, különösen a sárosmegyei kivándorlásról. (Nemzetgazdasági Szemle. V. évfolyam. 1881. III. füzet 47—63 lap.)

Láng Lajos: Magyarország Statisztikája. Budapest, 1884. I. kötet. 456 lap.

Dr. Thirring Gusztáv: A sárosmegyei kivándorlás. (A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXI. vándorgyülésének történelmi vázlata és munkálatai Budapest, 1902. 259—365 lap.

általános s nagyfokú elszegényedésre vezetett, hogy még egy annyira igénynélküli népnok is, minő a felvidéki tót, sok helyütt lehetetlenné vált a megélhetés.

Mindezekhez az okokhoz hozzájárúltak még a kivándorlók pénzküldeményei, az amerikai mesés gazdagodásról áradozó levelei s az ügynökök csábításai. Valóságos kivándorlási láz kapott lábra, mely utóbb nemcsak a megélhetés nehézségeivel küzködő szegényeket lepte meg, hanem azokat is, kik némi vagyonnal bírván, a kivándorlásra nem voltak ráútalva. Igy történt, hogy már a nyolczvanas évek elején oly nagy arányokat öltött a kivándorlás a tapolyi, sirokai és makoviczai járásban, hogy a munkáskéz hiánya már is érezhetővé vált. Eleinte, amidőn a hatóságok rossz szemmel nézték a mozgalmat, a kivándorlók titokban, útlevél nélkül szöktek át a határon; munkakeresés ürügye alatt a szomszéd vármegyébe mentek át s onnan indúltak útnak a kikötők felé. Később a hatóság karhatalommal, csendőrökkel akadályozta meg a kivándorlást, s szülőhelyére tolonczolta vissza az útrakelteket. Ezzel a szerencsétlen politikával azonban csakhamar felhagyott, mert czéltalanságát belátta. Szabadjára hagyta a kivándorolni kivánókat, kiknek legnagyobb része ezentúl útlevéllel indult el. A kivándorlás méreteit mutatja, hogy 1899-ben 5.195, 1900-ban 5.276, 1901-ben 5.375 és 1902-ben 3.677 útlevelet adtak ki sárosvármegyei lakóknak. Magában a szekcsői járásban 1899-ben 1300 tót nyert útlevelet, de mivel a kivándorlók nagyobbára családostól költöztek ki, az eltávozóknak száma jóval többre tehető. Az újabb magyar adatgyűjtés valamivel kisebb összeget mutat fel, amennyiben eszerint az 1899—1901. években 3.966, illetve 4.031 és 4.614 lakós vándorolt ki, összesen tehát három év alatt 12.611, kik 19 egyén kivételével mind Amerikába mentek át. A kivándorlók közt 4.128 nő volt. A hadkötelesek is oly nagy számmal hagyják el szülőföldjüket, hogy p. o. 1899-ben 250 hadköteles közül csak száz jelentkezett ujonczozásra, — abból is csák 58 vált be. Egyes községekben az öregeken és gyermekeken kívül alig látni más embert; a felnőtt férfiak javarésze Amerikában van. A makoviczai járásban még komolyabb a helyzet; ott a föld még terméketlenebb s igy a kivándorlás még nagyobb. Egyes hirlapi közlemenyek szerint onnan évenként 5—6000 lélek vándorol ki. Ez a hír túlzott ugyan, de a baj aggasztó voltáról tanúskodik, hogy ilyen hír általában szárnyra kelhetett. Újabban nők is nagy számmal vándorolnak ki, különösen lányok, kik otthon férjhez sem mehetnének, mivel sok községben már nincs is házasulandó legény.

Szepes vármegyében hasonlóképen vígasztalan a helyzet. 1875-től 1880-ig csak 42 ember vándorolt ki, de ez öt év alatt 13.000 forintot küldött haza. Erre a kivándorlás hirtelen nagy mérveket öltött, s 1882-ig 1.687 egyén kelt útra, főleg zsellér és napszámos. Legnagyobb részük ugyan visszatérési szándékkal távozott, s sokan tényleg pénzt is küldtek haza s idővel haza is jöttek. De a kivándorlás évről-évre fokozódott, s a nyolczvanas évek alatt mintegy 20.000 ember kél útra, kiknek fele a poprádvölgyi járásból való, s közülük alig 4.000 tér vissza. A poprádvölgyi járáson kívül a késmárki- és ólublói járásban is megfészkeli magát a baj. A késmárki járásban a baj főfészke Zsdjár,[58]) a honnét évenként átlag 80 lakos költözik Amerikába, a ki évenként 70—80.000 koronát küld haza. Az ólublói járásban Szepesjakabfalva népe 1882 óta vándorol ki; állítólag 1.800 lakosa vándorolt volna ki s alig tizedrésze tért haza.[59]) Innen a nagy nyomorúság kergeti a népet Amerikába, mig Ólublón a lengyel-tót keverékű lakosság úrhatnámsága, Hobgárton pedig a kisiparos takácsok bukása idézte elő a bajt. Ólubló népessége 2.188-ról 1 971-re, Hobgárté 1.000-ről 749-re csökkent. Még a derék Szepesbéla városkából is 400 kisiparos költözött el, nem lévén képes versenyezni az országot elárasztó osztrák nagyiparral. A m. k. központi statistikai hivatal régibb adatgyűjtése szerint az 1880-tól 1890-ig kivándorlottak és ismét visszavándorlottak ekként oszolnak meg járások és városok szerint:

	kivándorolt:	visszatért:	távolmaradt:
Poprádvölgyi járás	10.000	?	?
Hernádvölgyi „	3.240	1.288	1.952
Magurai „	1.725	319	1.406
Bányai „	1.497	167	1.402
Lőcsei „	1.159	379	780
Tátrai „	793	142	685
Gölniczbánya város	370	41	329
Lőcse „	243	?	?
Szepes-Olaszi „	222	?	?
Szepes-Váralja „	211	45	166
Késmárk „	112	28	84
Poprád „	29	5	24
Összesen:	19 601	4—5.000	15—16.000

[58]) Hegedűs Loránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. 65—67. l.

[59]) Hegedűs (id. m. 67 lap.) alighanem téved; e falúnak soha sem volt — miként ő mondja — 3400 lakosa; 1880-ban 2773 volt, jelenleg 2487. Még ha a 20 évi egész szaporulatot, mely 7—800 főt semmi esetre sem haladhat meg, figyelembe vesszük, a kivándorlók száma ezerre is alig rúghat.

Az utóbbi évek kedvezőtlen gazdasági viszonyai ismét nagyra lobbantották a kivándorlás lángját. 1899-ben 3 956 útlevelet adtak ki, 1900-ban 3.465-öt, 1901-ben 4.416-ot, s 1902-ben 3.526-ot. Az újabb adatgyűjtés szerint volt a kivándorlók száma 1899-ben 3.360, 1900-ban 3.100, és 1901-ben 3.922, összesen 10.382 lélek, köztük 3.399 nő. A kivándorlók közül 39 Németországba, 52 Romániába, 44 más európai államokba és 7 idegen földrészekbe ment; a többi mind Amerikába. Sokan útlevél nélkül vagy mások útlevelével indúlnak útnak. A kik útlevelet kapnak, potom áron eladják házukat, földjüket s útra kelnek; sokan még kis ingatlanuk eladásával sem törődnek, hanem balga reménységtől biztatva, sietnek, hogy minél hamarább kijussanak. Azelőtt leginkább a terméketlenebb hegyvidék lakossága s a földművelő nép vándoroltak ki, az utóbbi időben azonban a kivándorlásra való hajlam a városi iparosok és polgárok körében is jelentkezik, miként Szepesbéla, Leibicz, Ólubló és Szepesváralja példája mutatja, Gölniczbányáról nem is szólva, melynek lakossága a bányászat nagymérvű hanyatlása következtében ezrével vándorolt ki. Vannak már falvak Szepes-vármegyében, a hol alig akad munkabiró ember, s némely helyen az ifjú nemzedék már 14—16 éves korában iparkodik Amerikába, az ott élő rokonok hivogatására. A kivándorlók zöme most a Magurából kerül ki, a hol a községek elnéptelenednek s a határ parlagon hever. A mezőgazdaság ott a legnagyobb válság szélén áll, sok helyen csak alföldi telepesek segítségével bírják a munkát elvégezni. A földbirtoknak nincsen semmi ára; 100 koronáért kel el az a föld, melyet előbb 6—700 koronáért vettek meg. A nagymérvű kivándorlás folytán az adófizetésben is nagyfokú visszaesés állott be, és a sorozásokon a hadkötelesek fele hiányzik; az 1900. évi sorozásról 2198 hadköteles maradt el, — csupa amerikai kivándorló.

Zemplén vármegye terűletén 1879-ben mutatkoztak a kivándorlás első jelenségei; már az első négy évben 8.000-nél több egyén vándorolt ki, s azután évenként állandóan nehány ezer ember kelt útra. A vármegyében gyűjtött, de koránt sem kimerítő adatok szerint, a melyeket a 12. számú táblázatban egész terjedelmükben közlünk — 1879-től 1901. végéig 42 328 ember ment ki Amerikába, kik közül 14.395 visszatérvén, a teljes veszteség 27.933 főre rúg. A kivándorlás leginkább a varannói, homonnai, nagymihályi és gálszécsi járást sújtotta, de az utolsó évtizedben a Bodrogköz termékeny lapályán is megritkult a nép. A legutolsó évek mozgalma az előzőket mind meghaladja, mert 1899-ben 6.244, 1900-ban 6.580,

Zemplén vármegye területéről Amerikába kivándorolt s onnan visszatért egyének kimutatása 1879—1901. évekről.

12. sz. tábla.

Év	Varannói	Gálszécsi	Nagymihályi	Homonnai	Sztropkói	S.-A.-Ujhelyi	Szinnai	Tokaji	Budregközi	Szerencsi	Főösszeg
	j	á	r	á	s						
Amerikába kivándorolt egyének száma											
1879—82	2.336	1.954	1.524	1.116	1.000	440	185	—	—	—	8.555
1883	631	418	423	131	159	66	81	7	7	—	1.923
1884	280	208	196	90	93	186	141	1	—	—	1.195
1885	340	92	174	192	108	12	16	13	—	—	947
1886	511	164	644	649	138	179	87	14	7	2	2.395
1887	288	801	304	1.282	63	32	112	35	5	3	2.925
1888	382	144	112	180	94	46	209	10	104	24	1.305
1889	343	289	137	256	93	16	111	30	5	24	1.304
1890	386	156	171	282	103	—	160	121	—	77	1.456
1891	390	109	252	349	89	196	153	124	251	22	1.935
1892	451	88	210	359	91	128	181	93		15	1.616
1893	347	201	128	380	78	25	196	109		5	1.469
1894	192	5	231	142	51	—	46	12		—	679
1895	668	15	438	238	60	—	164	67		2	1.652
1896	379	56	52	320	118	—	83	52	3.141	2	1.062
1897	214	28	101	148	33	63	88	23		—	698
1898	276	76	55	213	44	54	38	49		—	805
1899	463	140	151	768	61	149	15	28		1	1.776
1900	531	188	121	1.055	117	340	197	59		—	2.608
1901	562	146	165	1.053	50	245	572	53		—	2.846
Összesen	**9.970**	**5.278**	**5.589**	**9.203**	**2.643**	**2.177**	**2.835**	**900**	**3.520**	**213**	**42.328**
Amerikából visszavándorolt egyének száma											
1879—82	184	—	—	—	—	—	—	—	—	—	184
1883	268	72	65	48	73	2	11	—	—	—	539
1884	294	29	18	106	53	—	12	—	—	—	512
1885	214	23	62	127	25	3	2	1	—	—	457
1886	198	21	69	90	41	15	7	—	—	—	441
1887	205	764	273	252	47	4	129	4	2	1	1.681
1888	164	74	106	261	42	15	94	6	27	3	792
1889	149	68	91	208	35	5	38	7	—	3	604
1890	126	72	63	192	54	100	36	7	—	1	651
1891	216	61	81	308	31	68	50	18	24	—	857
1892	222	44	89	288	37	26	57	36	—	—	799
1893	266	54	125	423	42	23	115	45	—	1	1.094
1894	224	53	305	240	29	10	38	38	—	—	937
1895	197	15	218	155	19	—	78	26	—	—	708
1896	166	21	—	154	54	—	40	29	—	—	464
1897	122	13	42	163	26	39	48	25	—	—	478
1898	169	42	47	156	12	53	44	35	—	—	558
1899	236	50	59	282	13	40	—	30	—	—	710
1900	281	71	41	437	37	118	28	15	—	—	1.028
1901	211	14	55	407	14	77	96	19	—	8	901
Összesen	**4.112**	**1.561**	**1.809**	**4.297**	**684**	**598**	**923**	**341**	[60] **53**	**17**	**14.395**
Veszteség 1879—1901	**5.858**	**3.717**	**3.780**	**4.906**	**1.959**	**1.579**	**1.912**	**559**	**3.467**	**96**	**27.933**

[60]) A visszavándorlásra vonatkozó adatok 1892. óta hiányoznak.

1901-ben 8.047, 1902-ben pedig 8.014 útlevél adatott ki, mivel pedig a kivándorlók nagy része családját is magával viszi, több ezer lakos pedig állítólag útlevél nélkül megy el, az elnéptelenedés nagyobb, mint a minőnek ezen adatok mutatják. Ezzel szemben az újabb magyar adatgyűjtés szerint 1899-től 1901-ig kivándorolt 4.167, illetve 4.953 és 6.771 egyén, összesen tehát 3 év alatt 15.891 egyén, köztük 4.476 nő. Négy egyén kivételével mind Amerikába vándorolt ki. A kivándorlás kivált aratás után a legélénkebb. Sajnos, hogy újabb időben nem csak a tót, hanem a magyar lakosság is mindinkább kénytelen a nehéz megélhetés miatt hazájától megválni. Számos telkes-gazda eladja birtokát, hogy ennek árával Amerikában próbáljon szerencsét. A földbirtokosok a munkáshiány miatt sokat szenvednek; némely vidéken már alig akad olyan napszámos, a ki egész évre szegődnék. A legutóbbi időben már nem csak a szegények kelnek útra, de a legmódosabb gazdák is Amerikába küldik munkabíró családtagjaikat, mivel az ottani munkabérekről mesés hírek vannak forgalomban. A férfiakat a nők is szokták követni bizonyos idő múlva. A kivándorolt családos emberek egy része 4—5 év múlva visszajön. Ezek nagyrészét a nehéz és szokatlan amerikai bánya-munka teszi tönkre, s itthon már valóságos romjai önmaguknak. Akárhány kivándorló pénzhiány miatt gyalog teszi meg az útat a német kikötőtől hazájáig; mások itthon levő vagyonkájukon kénytelenek túladni, hogy a kivándorolt családfőnek a hazatérésre való költséget megküldjék. A kik egészségesen térnek haza, nagyrészt nem igen tudnak megbarátkozni az itteni viszonyokkal, s ha 300 koronára tehetnek szert (ennyi kell a kivándorláshoz), megint kimennek, s itthon maradt feleségüket és gyermekeiket örökre elhagyva, odakünn telepszenek meg. A zemplénmegyei katonaköteles fiatalság nagy része is Amerikában van; volt sorozás, a midőn a gálszécsi járásban a hadkötelesek 59 százaléka, a nagymihályiban 58, a sztropkóiban 52, a homonnaiban 47, a szinnaiban 33 százalék maradt távol; az 1900. márczius 9- és 10-iki sátoralja-újhelyi sorozáson pedig 280 hadköteles közül csak 162 jelent meg, (ezek közül is csak 35 vált be), a többi Amerikában volt távol.

Abauj-Torna is azon vármegyék közé tartozik, melyekben a kivándorlás már a hetvenes évek végén (1879.) indult meg; eleinte csak a mezei gazdálkodást fosztotta meg legjobb munkaerőitől, 1889-től kezdve azonban az ipari munkások kivándorlása is megkezdődik. A mozgalom egyaránt nagymérvü volt egészen a legutolsó

évekig; a nyolczvanas évek folyamán 1891. végéig, a törvényhatóság adatai szerint kivándorolt, illetve visszatért:

	kivándorolt	visszatért	távolmaradt
Csereháti járás	3.885	531	3.354
Fűzéri „	1.919	445	1.474
Gönczi „	?	?	1.096
Kassai „	2.600	?	?
Szikszói „	1.506	269	1.237
Tornai „	1.153	400	753
Összesen:	10—15.000	2—3.000	10—12.000

1899-ben 3.733, 1900-ban 3.367, 1901-ben 3.971 és 1902-ben 3.972 útlevelet adtak ki. Közben egyes években lelohadt a mozgalom, így 1890-ben 1722, 1897-ben meg épen csak 248 útlevelet adtak ki. A központi statisztikai hivatal adatgyűjtése szerint az utolsó 3 évben 3.321, 2.382 és 3.716, összesen 9.419 egyén vándorolt ki, közte 3.001 nő; kivétel nélkül mind Amerikába. Nagy mértékben vándorolnak ki Meczenzéfből, mely a clevelandi Kuntz-féle gyártelep munkásait szolgáltatja (Kuntz Tivadar maga is Meczenzéfből származott el), valamint a vármegye éjszaki részéből, a hol a bányaipar aranyideje már rég letünt.

Árva vármegyében a kivándorlás még egy évtizeddel ezelőtt a kivételek közé tartozott, újabban azonban nagyobb arányokat öltött. A kivándorlók rendesen fiatal eladósodott telkesgazdák, kik ha az adósságaik törlesztésére szükséges összeget megszerezték, házi tűzhelyükhez ismét visszatérnek. A kivándorlók czélpontja rendesen Kanada vagy Chicago, hol keresményükből évenként 6—700 koronát félreteszneк.[61]) Sokan künn is maradnak. A kiadott útlevelek száma volt 1899—1901-ig 595, 673 és 893, 1902-ben pegig 1.027 Kivándorlási statisztikánk szerint azonban többen hagyták el szülőfalújokat, t. i. 1899-ben 492, 1900-ban 698 s a rákövetkező évben 1017 egyén, közte 423 nő. 28 egyén kivételével mind Amerikába ment. De a kivándorlás már a kilenczvenes évek közepén is elég jelentékeny volt. Podbjel vidékén az 1895. évi silány termés és az örökös marhavész következtében a gazdák között mind erősebb mérvet öltő nyomor késztette a lakosságot kivándorlásra, úgy, hogy a java része útra kelt, s alig maradt munkás odahaza. A magas napszambérek daczára több száz hold föld parlagon hever. Szomorú jelenség pedig az, hogy az árvamegyei tótok nagyobbára örö-

[61]) Kubinyi Géza: Árvamegye. (Megyei monographiák, I. kötet, 206 lap.)

kösen Amerikában maradnak s csak igen kevesen térnek vissza. Az említett évben állítólag 2.500-an hagyták el házaikat s indúltak útra Amerikába, egy részük Budapestre ment munkát keresni.

Liptó vármegyéből a nyolczvanas évek elején szórványosan vándorolt ki néhány ember, leginkább zsidó és űzér, és az évtized folyamán összesen 271 egyén kivándorlása jutott a hatóság tudomására, kik közül mindössze csak 14 tért vissza Az utóbbi években azonban a megélhetési viszonyok rosszabbra fordultával a kivándorlás is erősen fokozódik, amint az a következő adatokból kiviláglik·

	kiadott útlevelek száma	tudomásra jutott kivándorlások
1899	200	162
1900	467	334
1901	566	527

Az 1.023 kivándorló közt 184 nő volt. Csekély kivétellel mind Amerikába ment s közülök sokan Dél-Amerikába, ahol a legnagyobb nélkülözések közé kerűlnek. Az 1902. év elején mintegy száz ember tért onnan vissza, teljesen elcsigázva, elrongyolva és mindenéből kifosztva. Sirva panaszkodtak, hogy az ügynökök elvették pénzüket s Dél-Amerikába küldték őket; ott nem tudtak munkát kapni, a legiszonyúbb nélkülözések közt sínylődtek, míg hazatolonczolták őket. Koldusokként tértek vissza, mert idahaza mindenüket eladták volt. Az Egyesült Államokba kivádorlottak jobban járnak; ezeknek legtöbbje néhány év múlva visszatér, hoz magával néhány száz koronát s azután jobban rendezkedik be.

Turócz vármegyében a kivándorlás újkeletű; az 1899—1901. években 144, 162 és 497 egyén vándorolt ki Amerikába, 1902-ben pedig a kiadott útlevelek száma alapján 522-re becsülhető az útrakeltek száma. A mozgalom még nem nagyon jelentékeny, de — miként az idézett számok igazolják — évről-évre fokozódik.

Gömör vármegyében az előbb szórványos kivándorlás az utolsó évtizedben mind jobban terjedt s általánosabbá vált. A miskolczi kereskedelmi és iparkamara, egyike azon kevés kamaráknak, melyek a kivándorlást figyelemmel kisérték és ismételve komolyan rámutattak a belőle eredhető bajokra, már 1890. évi jelentésében hangsúlyozta, hogy a kivándorlás okozta népveszteség évről-évre érezhetőbbé válik; *Rozsnyó* városából ezen évben 30 iparos indúlt útnak, *Jolsva* város lakossága tíz év alatt 350 lélekkel csökkent, (s a csökkenést az utolsó évtized népgyarapodása sem pótolhatta), *Dobsina* népessége 1880-tól 1890-ig közel ezer lélekkel apadt meg

a bányászok tömeges kivándorlása folytán. A Murány-völgy lakossága 4 százalékkal csökkent, daczára a kedvező halálozási viszonyoknak. A nagyrőczei és tornaljai járásban akkor a kivándorlás még szórványos volt, de a későbbi években — bár a kilenczvenes évek derekán az Amerikából érkező kedvezőtlen hírek és a megapadt pénzküldemények folytán mulólag megcsökkent — jóval magasabbra emelkedett, különösen 1899 óta, amióta évenként ezernél több egyén (1.253 és 1.131, sőt 1901-ben 1.899) indult útnak. Bár a kivándorlás ez időtájt az ipari munkások körében kevésbbé mutatkozott, mindamellett az ipari termelésre és főképen a közönséges munkaerőt inkább alkalmazó szénbányászatra nagy mértékben hatott vissza, és egyáltalában megérezte a munkaerő számbeli apadását az egész közgazdasági élet. Az elégedetlenek majdnem kivétel nélkül Amerikába mentek, csak nehányan Európa különböző államaiba. Közöttük aránylag kevés volt a nő (4.283 közül csak 748), de a magyar ajkúak száma évről-évre emelkedik, különösen a Borsod vármegyével határos járásokban.

Borsod vármegyében, mely már az Alföld felé közvetíti az átmenetet, újabban szintén erősen lüktet a kivándorlás érverése. A kilenczvenes évek elején már úgy terjedt „mint a ragály" s az első pénzküldeménynek, mely valamely községbe érkezett, valóságos forradalmi hatása volt. „Alig várják a tavaszt, hogy útra keltessenek [62]) Különösen a szendrői járásból indult meg a nép tömegesen: Abod, Galvács, Meszes, Szalomna, Martonyi, Szendrő, Szendrő-Lád, Borsod és Lád-Bessenyő községekből kétezer munkabiró férfi vette a vándorbotot a kezébe s példájukat követték a miskolczi járásban Sajó-Vámos, Pálfalú, Sajó-Arnót, Felső-Zsolcza, Bessenyő és Szirma-Bessenyő lakói. Hivatalos adataink szerint az utolsó három év alatt megnégyszereződött az eltávozottak száma. Különösen az 1900. év a maga kedvezőtlen alakulásával adott a kivándorlásnak újabb ösztönt és ingert, bár ugyanakkor a bányákban munkáshiányról panaszkodtak, sőt helyenként idegen munkásokat kellett importálni. Tehát nem a kereset- és munkahiány okozza, legalább nem mindenütt a kivándorlás fellobbanását, hanem a hirtelen vagyonszerzés vágya. Ezt igazolják a nagy számmal hazaérkező jelentékeny pénzküldemények, melyeknek segélyével a kivándorlók nemcsak fenntartják föld- és háztulajdonukat s az ezekre nehezedő terheket, hanem még újabb szerzéseket is eszközölnek,

[62]) A miskolczi kereskedelmi és iparkamara 1890. évi jelentése.

miáltal a kivándorlás által érintett vidéken is sok helyütt emelkedik a föld és ház értéke. [63]) Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül azt a tényt, hogy Borsod, daczára élénk kivándorlási mozgalmának, az aktiv vármegyék közé tartozik, amennyiben a kivándorlott néptömegek a vármegye felé irányuló bevándorlásban nemcsak ellensúlyozást találnak, de a mozgalom végeredményében 11.419 főre rúgó bevándorlási többlettel lép elénk (l. a 41. lapon.)

Kelet felé *Ung* és *Bereg* vármegyék csatlakoznak a felvidéki kivándorlási terűlethez, mely *Ugocsával* és *Máramarossal* éri el keleti végpontját. Ezek a vármegyék szolgáltatják kivándorló ruthénjeink zömét; de nemcsak a ruthéneket ejtette hatalmukba a kivándorlási láz, hanem — különösen Ung vármegye síkföldi részéből — magyarok is kelnek útra mindinkább fokozódó arányban, így 1900. április hó végén Botrágyból 100 református családnak Kanadába készülődéséről érkezett hir. Ungban különben már régi keletű a baj, amennyiben már 1879—1881-ig mintegy ezer embernek Amerikába való kivándorlásáról van tudomásunk [64]): nagyobbára földmivesek és iparosok, kik leginkább a Zemplénnel határos részekből kerűlnek ki, részben pedig ungvári kereskedők és iparosok, nagyobbára zsidók. Azóta kisebb-nagyobb mértében folytonosan hullámzott a népesség, de oly magasságra mint a legutóbbi években, azelőtt sohasem emelkedett a kivándorlók száma. Az utolsó három esztendő alatt Ung vármegyében 9.845, Beregben 2.427, Máramarosban 1.238 és Ugocsában 274 egyén kivándorlása jutott a hatóságok tudomására és még erősebbnek mutatkozik a mozgalom 1902-ben, amidőn is a kiadott útlevelek száma Ungban 4.134 re, Beregben 3.048-ra, Máramarosban 1.890-re és Ugocsában 882-re rúgott. Ung tehát legerősebb kivándorló megyéink közé tartozik. *Máramarosban* a legutóbbi években szintén lényegesen fokozódott a kivándorlásnak előbb jelentéktelen mozgalma. Itt is a Ligurea Americana czímű udinei vállalat ügynökei csábitják a népet — csalárd igéretekkel — a kivándorlásra, s a nép ugyanannak az emberkereskedésnek esik áldozatúl, mely a Dunántúl népét is sorvasztja. A kivándorlók kizárólag ruthének, kiket Argentinába és Braziliába csalnak. De a mozgalom itt más jellegű, mint egyebütt a felföldön. A máramarosi ruthének ugyanis kis ingatlanukat potom áron eladva,

---

[63]) A magyar szent korona országainak közgazdasági állapota az 1900. évben 588. lap.

[64]) Láng Lajos: Magyarország statisztikája, I. kötet, 456. lap.

egész családjukkal kelnek útra. Legnagyobb részük a törpe- és kisbirtokosok osztályából kerül ki, kik minimális földbirtokuk jövedelméből az óriási közterhek mellett megélni képtelenek[65]). Leginkább a Taraczvízi járásban és a tereselpataki völgyben ütötte fel fejét a baj, mint azt már fentebb (92. lapon) említettük; ott a legképtelenebb hírekkel csábítják a népet útra, (többek között az a mese is kering a nép között, hogy Rudolf trónörökös Dél-Amerikában él s ott maga köré gyűjti a kivándorlókat), amelyeknek a hiszékeny ruthén paraszt inkább ad hitelt, mint a saját papja, tanítója intő szavának. Hogy mennyire fokozódott a kivándorlási láz az utolsó években, az a kiadott útlevelek számának említett nagy emelkedéséből eléggé megitélhető; a legújabb hírek szerint alig van már a vármegyében község melyből 10—20, sőt 50 család ki ne vándorolt volna.

TIZEDIK FEJEZET.

Az osztrák-morva határmenti kivándorlási terület.

Eltérőleg az előbbi fejezetben röviden vázolt felföldi kivándorlási területtől, mely majdnem kizárólag Amerikába bocsátja lakosságának jobb sorsra áhítozó részét[66]), az *osztrák-morva határmenti területen* észlelhető kivándorlás vegyes természetű. Amerikának hatása itt is érvényesül, különösen Trencsénben s ujabban Nyitrában, de fellép egyuttal a szomszéd Ausztria vonzó ereje is, mely biztos keresetet nyújtó fejlett iparánál fogva a népességnek egy jelentékeny részét elvonja szülőföldétől s hosszabb-rövidebb időre, jó részben állandóan is magához kapcsolja.

A munkaerőnek ez az elvonása érezhető calamitássá válhatik helyenként, ami első sorban a férfinépesség számának megapadásában jut kifejezésre, azután különösen a munkaképes korban állók arányának megcsappanását eredményezi. Mind a három vármegye, melyet ezen kivándorlási terűlethez számítunk, u. m. *Trencsén, Nyitra* és *Pozsony* egyaránt érzi ennek hatását, de nem szabad hinnünk, hogy a népesség structurájában itt beállott változás tisztán

---

[65]) Nyegre László: Máramarosmegye közgazdasági leírása (Közgazdasági Szemle. XXIV. évfolyam. 1900. 927. lap.)

[66]) Az ott tárgyalt 13 vármegyéből a magyar adatgyűjtés eredményei szerint 1889—1901. években 72.318 egyén vándorolt ki, azok közöl nem kevesebb mint 71.558 Amerikába ment.

csak az amerikai kivándorlás eredménye volna. Sokkal régibb e jelenség, különösen Trencsén vármegyében, ahol már a múlt század közepe óta, tehát oly idő óta észlelhető, amidőn amerikai kivándorlás még nem létezett; eredeti okát tehát minden valószínűség szerint a belföldi vándorlásokban kell keresnünk. Erről egyébként a hatodik fejezetben fogunk tüzetesebben szólani.

Trencsén vármegye, melynek népe már régi idők óta vándorolgatott az egész országban, sőt azon kívül is, az amerikai kivándorlás érdekkörének is szerepet tévő tagja. Amennyire rendelkezésre álló adatainkból megitélhető, a kivándorlás itt már a hetvenes évek végén indúlt meg, bárcsak szórványosan, amennyiben 1879—1881-ig mindössze 58 egyén vándorolt ki, kis részben Oroszországba, túlnyomó részben pedig Amerikába. A kivándorlók főleg zsidók voltak, kiknek legnagyobb része idővel visszatért s időközben is pénzt küldtek itthon visszamaradt családjuknak.[67]) A pénzküldemények itt sem tévesztették el hatásukat. Nyomukban járt a kivándorlók számának nagy fokozódása s az előbb szórványos esetek helyett a tömeges kivándorlás megindúlása. A kilenczvenes években már jelentékeny volt a mozgalom, azóta még inkább fokozódott. Ma leginkább a kisucza-ujhelyi járás s nevezetesen a kisuczai és beszterczei völgy a kivándorlás főfészke, melyről Hegedűs Loránt munkája alapján [68]) a következő vázlatos képet adhatjuk:

A kivándorlás oka itt a népesség rendkívüli sűrüsége; mintegy 10.000 lélek van a szűk s nagyrészt terméketlen völgybe beszorítva; magából a beszterczei völgyből — Hegedűs szerint — évenként kivándorol 100—200 család, köztük jómódú gazdák, kiket a Galicziából jövő fakereskedők üzelmei kiszorítanak az erdőből; a föld oly kevés, hogy rettentő ára van, gabona oly kevés terem, hogy a szükségletet sem födözi, a pótadó rendkívül magas, az ipar hiánya s az erdők pusztúlása betetőzi a nyomorúságot.

Amerikán kívül, mint említők, Ausztria is szívja magához Trencsén vármegye népét. Az 1891. évi népszámlálás szerint 11.528 trencsén-vármegyei illetőségű egyén élt az osztrák tartományokban, legnagyobbrészt természetesen Alsó-Ausztriában és Morvaországban s azóta is folyton tart az átszivárgás, bár erre vonatkozólag megbízható adataink nem igen vannak. De az átszivárgás nem mindig végleges kitelepedéssel jár, hanem gyakran csak ideiglenes jellegű.

---

[67]) Láng Lajos: Magyarország statisztikája I. kötet, 456. lap.

[68]) A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899. 63—64. lap.

Nyitra vármegyében hasonlóképen találkozunk ezen ideiglenes jellegű kivándorlással; itt is rendesen tavaszszal kél útra a nép, hogy 5—6 havi távollét után, mely idő alatt leginkább mezei munkák végzésével foglalkozik, otthonába ismét visszatérjen. Thuróczy szerint[69]) ily jellegű kivándorlás leginkább a pöstyéni s vágújhelyi járásban dívik, ahonnan évenként a mezei munka idején 500—1000 ember szokott leginkább Romániába kivonulni; még nagyobb arányokat ölt e mozgalom a privigyei járásban, ahol tavasszal a lakosságnak mintegy ötödrésze indul útnak, hogy az ország más részeiben keresse meg kenyerét. A mozgalom itt is régi, de az ideiglenes jellegű kivándorláson kívül a szülőföldtől való végképeni elszakadás is gyakori, úgy hogy az 1891. évi népszámlálás 24.078 nyitravármegyei illetőségű egyént talált Ausztriában. Az újabb magyar adatgyűjtés azonban csak hiányosan képes az ausztriai kivándorlást kimutatni s inkább az Amerika felé való kivándorlást tűnteti fel jelentékenyebbnek. Ennek is immár két évtizedre való múltja van s hogy már kezdetben is elég sűrün lépett fel, abból is megítélhető, hogy p. o. már 1893-ban 1.124 egyén vándorolt ki oda, köztük 198 iparos, 306 birtokos, a többi napszámos. A kivándorlók egy része végleg búcsút mondott hazájának is, földjét előzőleg eladta, nagyobb része azonban azt megtartotta s így valószínű, hogy ezek otthonukba való visszatérésük szándékával hagyták el hazájukat. Az utolsó években is sűrűn vándoroltak ki, még pedig nem csak a sovány talajú miavai járásból, de a termékenyebb szeniczi és a gazdag szakolczai járásból is; megbízható adatunk azonban kevés van. Ezek szerint kivándorolt:

	1899 előtt	1899-ben	1900. I. negyedében
a miavai járásból	1.502	278	197
a szeniczi „	981	254	191
a szakolczai „	1.248	190	130

Az újabb adatgyűjtés szerint (l. a 72. lapon) 1899—1901-ig 2.395 egyén ment Amerikába, 1902-ben azonban (az útlevelek tanúsága szerint) csak 54. A nyitravármegyeiek tehát — úgy látszik — nagyrészt útlevél nélkül vagy másoknak útlevelével indúlnak útnak.

Pozsony vármegye kisebb részt vesz az amerikai kivándorlás mozgalmában. A régebbi időből sincs tudomásunk nagyobbszerű kivándorlásról, az újabb adatgyűjtés ugyan szintén csekélynek tűn-

[69]) Thuróczy Károly: Nyitra vármegye közgazdasági és közművelődési állapota (Közgazdasági Szemle: XIX. évfolyam. 1895. 786—787. lap.)

teti fel, 1899-től 1901-ig p. o. csak 347 kivándorlóról tud a hivatalos statisztika s az 1902-ben kiadott útlevelek száma is egészen jelentéktelen (a vármegyéből 28, a városból 13), de az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület adatgyűjtése [70]) szerint az eddig kivándorlottak összes száma 1.948 (közte 243 hadköteles és 445 nő), kik különösen a malaczkai járásból kerülnek ki, a hol a vízszabályozási költségek nagy része egyik főoka a kivándorlásnak. Annál sűrűbb az érintkezés Ausztriával, mely nagy néptömeget von el a vármegyétől. Sopron vármegye után Pozsony az a törvényhatóság, mely a legnagyobb tömeggel áldozott Ausztriának: 1891-ben 29.814 pozsonyvármegyei illetőségű magyar honos élt a Lajtántúli tartományokban. Újabbkori adatgyűjtésünk szerint leginkább Pozsony városából távoznak sokan Ausztriába, de kétségtelen, hogy a vármegye népessége is jelentékeny rajokat bocsát az osztrák fővárosba. Pozsony vármegye egyúttal az átmenetet képezi a Dunántúl nagykiterjedésű kivándorlási területéhez.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A dunántúli kivándorlás.

Míg az Amerika felé irányuló kivándorlás a Felföldön már a múlt század nyolczvanas éveinek elején mindenfelé erősen elterjedt, addig a Dunántúl népességét egészen a legutóbbi évekig csak kisebb mértékben érték e mozgalom hullámverései. Csakis *egy* vármegye volt itt, melyben a baj — mint helyi jelenség — már régebben is erőteljesen lépett fel: *Moson* ugyanis, a honnan a hetvenes évek vége óta állandóan meglehetős intenziv kivándorlás folyt Amerikába. De ha figyelembe vesszük, hogy a Dunántúl különböző részében az amerikai kivándorláson kívül már régi idők óta többféle másjellegű vándormozgalom is állott fenn, így a nyugati határszél az Ausztriába való özönlés fészke, a déli vármegyék Szlavóniának adóznak nagy néptömegekkel, a keleti vármegyék népe pedig igen sűrű rajokban tódul Budapestre: akkor bátran állíthatjuk, hogy a Dunántúlon a népesség vándor-mozgalma igen erős volt már régebben is, legújabban pedig annyira fokozódott, hogy nincsen országrész, melynek népét mozgékonyabbnak nevezhetnők, mint a Dunántúl egyes vármegyéiét. Legyen szabad ennek jellemzésére röviden csak

[70]) Dunántúli kivándorlási kongresszus. Budapest, 1902. 120. lap.

arra utalunk, hogy míg az illetőségi helyükről távollevők aránya az országban jóformán sehol sem emelkedik 10 százalékra, sőt a legtöbb helyen az öt százalékot sem haladja meg, addig a Duna jobb partján csak négy vármegyében marad 10 százalékon alúl, a többiekben mindenütt jóval ezen felül van, Sopronban pedig 17 százalékra rúg.[71])

A vándormozgalom azon részéről, mely részint belföldi népcsere, részint Ausztriába való özönlés alakjában nyilvánul, ez alkalommal nem akarván szólni, tisztán csak a külföldre, nevezetesen pedig Amerikába irányuló mozgalommal foglalkozunk, s e czélra felhasználjuk azon becses adatokat is, melyeket az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület a dunántúli kivándorlási kongresszus alkalmából gyűjtött s ennek munkálataiban közzé is tett.[72]) E mozgalomnak múltja a hetvenes évek végéig (mások szerint elejéig) vezethető vissza, de — mint föntebb említettük — abban az időben jóformán csakis *Moson* vármegye volt benne érdekelve, míg a többi vármegyékben jóval később lépett fel. Hogy voltaképen mi indította **Moson** vármegye népét a kivándorlásra, alapjában nehéz megállapítani. A termékeny és kedvező fekvésű vármegye mozgalmas népe nemcsak kielégítő, de határozottan kedvező viszonyok között élt s földjének dús termésén kívül a közeli osztrák iparvállalatokban is biztos keresetet lelt. A vármegye egyik hivatalos jelentése ugyan az elemi csapásokon és közterheken kívül a gépek elterjedését, a Rába-szabályozással járó költségeket, sőt a vasútak kiépítését hozza fel okul, mint a melyek következtében ma távolabb eső helyek is versenyezhetnek a mosoni termelőkkel a bécsi piaczon, de mindez okok nem magyarázzák ki a kivándorlásnak már a hetvenes években oly nagy mértékben való megindulását, hogy 1882-ig már 2.094 em-

---

[71]) Annak megitélésére, hogy valamely terület népességének mekkora része vándorolt ki, a népszámlálás adataiból a szülőhely szolgálhatna legjobb kritériumúl (lásd a 26. lapon), de mivel népszámlálásaink eddig nem részletezték a szülőhelyet törvényhatóságonként, az illetőség segélyével kisérlettem meg a néphullámzás megbecslését. A népszámlálási munkából (1890) ugyanis tudjuk, hogy minden egyes törvényhatóság terűletén miféle illetőségűek élnek. Ennek alapján p. o. megállapíthatjuk, hogy az egész ország terűletén hány Sopron-, Vas-, Zala- stb. vármegyei illetőségű egyén él, s mivel ugyanez adatok Ausztria részéről is rendelkezésre állanak, könnyü kiszámítani, hogy az emlitett illetőségű egyéneknek mekkora része él illetősége helyén, mekkora azonkivül. Ez a számítás, mely eddig tudtommal nem volt használatos, nagyon jól jellemzi az egyes törvényhatóságok népességének vándorhajlamát.

[72]) Dunántúli kivándorlási kongresszusa. Budapest, 1902. 116—127. lap.

bernek Amerikába való kivándorlása jutott a hatóság tudomására. Kétségkívül más okoknak is kellett a mozgalomnak ily elszigetelt terűleten ekkora intenzitással való kifejlődéséhez hozzájárulniok, s alighanem közel járunk a valósághoz, ha itt is a külső csábításnak s ezzel kapcsolatban a már kivándorlottak hivogatásának tulajdonítunk nagy jelentőséget. A mosoni és soproni nép mindig vállalkozó, termékeivel messze földet bejáró nép volt, mely a biztos jövedelem reményében a tengerentúli útazástól sem riadt vissza oly időben, midőn Magyarországon még alig ismertek kivándorlást, a Dunántúlon pedig egyáltalában semmi elfogadható vagy kényszerítő ok erre nem állott fenn.

Az ekként megindúlt mozgalom mindig nagyobb hullámokat vert fel, de — sajátságos és jellemző reá nézve — Moson vármegye határain túl jó ideig egyáltalában nem terjedt. Közel tíz évig szorítkozott a kivándorlás Moson vármegye rónájára s itt majdnem minden egyes község népét (legalább a kisbirtokosok osztályát) apasztotta meg. Az egyébként elég kedvező természetes népmozgalom mellett a népcsökkenés a népszám apadásában ugyan nem jutott nagyon éles kifejezésre, de mint már föntebb (a 41. lapon) említettük, az egész vármegye népvesztesége mégis a 13.000 lelket haladta meg s ha topographiai eloszlását vizsgáljuk, három vidéket állapithatunk meg, a hol legjelentékenyebb volt. Egyik a Fertőmellék és a Hanság s a tó közti ú. n. Fertőzúg, a hol Nezsidertől kezdve Barátfalú, Féltorony, Boldogasszony, Szentandrás, Bánfalú és Valla összefüggő kivándorlási terűletet képeznek; a másik a Nyúlasok földje vagyis az ú. n. Haideboden, melyen Lajtafalútól kezdve Szentjános és Szolnok vidékéig ismerhető fel hatása, (Szentjános és Tarcsa községekből 3—400 család van künn Amerikában) míg a harmadik terűlet a Dunamelléke és a Szigetköznek vízdús terűlete Oroszvár, Csún, Rajka, Halászi és Zselyi körűl. A kivándorlás itt állandóan folyt a legújabb időig. Az újabb magyar adatgyűjtés, valamint az útlevélstatisztika ugyan jelentéktelennek tűnteti fel a legutóbbi évek mozgalmát, sajnos azonban, hogy *tényleg* korántsincs így, sőt azt hisszük, hogy az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület adatgyűjtésének eredménye is, mely mindössze 5.400-ra teszi a kivándorlottak számát (közte 2.160 nő és 791 katonaköteles) a valóságon alúl marad.

Azok közül a vármegyék közül, melyekre az amerikai kivándorlás a legutóbbi években erősebb mértékben terjedt át, **Sopron** egyike a legsújtottabbaknak. Bár szórványosan már 1881-ben indúlt

meg, mégis a kilenczvenes évek második felében sem öltött volt még nagyobb mérveket, de azóta — sajnos — a vármegyének éppen azon részeiben lépett fel legerősebben, melyeket a természet legdúsabban áldott meg kincseivel s a melyeket egyúttal tiszta magyar nép lak. A kapuvári és csornai járások, — más szóval a dústermésű *Rábaköz*, — részben a *Répczemellék* is — legsűrűbb rajokban bocsátja népét Amerikába, ahonnan rendszerint csalódva, szellemileg s anyagilag tönkretéve kerül haza. Ezen a vidéken és a szomszédos *Győr* vármegyében találnak a Ligure Americana nevű genuai hajótársaság felhívásai legtöbb hiszékeny áldozatra. Hivatalos statisztikánk is tudomást szerzett e kivándorlásról, amennyiben az 1899—1901. években Sopron vármegyéből 625 kivándorlót mutat ki, de a valóságban sokkal sűrűbb és nagyobbfokú a kivándorlás. Tudomásunk van arról, hogy p. o. 1900-ban Sopron vármegye csornai járásának egyes községeiből csapatosan keltek útra, némelyik héten 70—80 ember is, eladva házukat s földjüket is. Még aggasztóbb a helyzet a kapuvári járásban, ahonnan 1900. végéig 716 munkabiró egyén távozott el. Legerősebben sújtott községek: Tamási, Szill, Vittnyéd, Barbacs, Dőr, Szany, Rába-Csanak, Hövej stb. s akárhány község van, ahonnan már 40—50 munkabiró egyén távozott el. Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület adatgyűjtése szerint a kivándorlottak összes száma 2.504, közte 810 hadköteles és 566 nő. A csornai járásból 693, a kapuváriból 1.271 kivándorló került ki, a többi megoszlik a vármegye egyéb részei közt. A kivándorlókat nagyobbára Braziliába és Argentinába viszik, de az Egyesült Államokba is sokan mentek, így South-Bendben állitólag 800 sopron-vármegyei magyar él, s tekintélyes számmal vannak Cleveland, New-York, Chicago s Pittsburg városokban is. A helyi viszonyok ismerői egyhangúlag abban egyeznek meg, hogy a rábaközi nép helyzete — daczára a rendkivüli közterheknek — nem teszi szükségessé a kivándorlást; a népet nem a megélhetés hiánya, de a túlságosan megnövekedett igények s a gyors meggazdagodás vágya viszi külföldre. Előbb-utóbb azonban, a parasztbirtok felaprozódottsága mellett, a kivándorlás életszükségletté válhatik, hacsak a gabonaárak nem javulnak s a népnek úrhatnámsága és czifrálkodásra való hajlamai meg nem szűnnek. [78])

Győr vármegyében egészen hasonlók, sőt még rosszabbak a viszonyok. Hivatalos statisztikánk szerint még több a kivándorló

[78]) Rábel László idevágó czikkei a Soproni Napló 1900—1901. évi folyamában.

(1899 – 1901. években 835), ami ily kis vármegye népszámához viszonyítva igen sok; a vármegye alispánja pedig 10.000-re becsüli a kivándorlottak számát, szerinte az utolsó évben 461 férfi (közte 406 katonaköteles) és 549 nő vándorolt Amerikába, nagyobbára kisbirtokosok és napszámosok. A kivándorlás rohamosan terjed; 1900. év első negyedében a sokoróaljai járásból több ember vándorolt ki, mint azelőtt tíz év alatt. A Ligure Americana garázdálkodása mellett itt egyébként más okok is működnek közre a kivándorlás fokozásában s ezek Sopron vármegye keleti részében is érvényesítik hatásukat; ilyenül említik nevezetesen a Rábaszabályozást, mely felégette a nádasokat, a vizeket nem fékezte meg, de a népet keresetétől fosztotta meg s rengeteg terhet rótt rája. A kivándorlókat leginkább Braziliába viszik, a hol 10—12 hold földbirtokot remélnek családonként (sőt némelyik naiv lélek 120 holdról is álmodozik!). A Rudolf trónörökösről szóló mese, melyet Máramaros-vármegyénél említettünk, itt is el van terjedve. (Milyen ördögi lélek műve a becsületes nép naiv kegyeletének ily gyalázatos kihasználása!) A leginkább sújtott községek Gyömöre, Koronczó, Fehértó, Rába-Szentmihály, Kóny, Csécsény, Rába-Patona, Gyirmóth stb.

Vas vármegyében szórványosan már 1881-ben, de sűrűbben csak a legutóbbi években lépett fel a kivándorlás; 1899-től 1901-ig 967 kivándorlót mutat ki a hivatalos statisztika, téves tehát az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület értesítése, mely csak 800-ra teszi az összes kivándorlók számát (közte 130 hadköteles). Magánértesülések szerint csak az 1901. év második felében 497 egyén ment Amerikába (351 férfi, 146 nő), még pedig a kőszegi járásból 10, a sárváriból 2, a kisczelliből 64, a szent-gotthárdiból 239, a németújváriból 157, a felső-előriből 24, Szombathely városából 1. Ugyanakkor Város-Szalonakról és Kethelyről egész karaván készült útnak indúlni, azóta pedig Felső-Eőr vidékén is nagy mértékben harapódzott el a baj. A nép leginkább az Egyesült Államokba, de Braziliába is megy. A kivándorlók között igen sok olyan van, ki addig becsületes munkából tisztességesen megélt hazájában s továbbra is biztos kenyeret talált volna itt.

Veszprém vármegye kivándorlása is igen nagy; kezdetét a nyolczvanas évek elejére teszik, vagyis a filloxera-pusztítás idejére, de nagyobb mérveket csak újabb időben öltött. Az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesület 3.732-re teszi a kivándorlottak számát, köztük 956 hadköteles és 1.340 nő. Miként már a 72. lapon említettük 1899-ben 297, 1900-ban 670, 1901-ben pedig 819, összesen

tehát 1.786 egyénnek Amerikába való kivándorlása jutott a hatóság tudomására. Itt is a genuai hajóstársaság, valamint a brémai Misslerczég ügynökei toborozzák a kivándorlókat; a vármegyének nagyon sok községéből vonják el a munkabiró férfiakat, mint a Somlyó, Oroszi, Oszlop és Nagyszőllős vidékéről, ahol a szőllőbirtokosok már érzik a munkaerő hiányát. A vidéken tömegesen terjesztik a kivándorlásra csábító iratokat, melyek a népet otthonuk elhagyására birják. Legnagyobb részük útlevél nélkül megy el, amint az útlevelek statisztikájából is kitűnik.

Fejér vármegyében 1886-ra teszik a kivándorlás kezdetét, de ez eleinte itt is jelentéktelen volt s csak az utolsó években fokozódott annyira, hogy ma már 3000-re teszik az Amerikába kivándorlottak számát. Hivatalos statisztikánk ugyan az 1899—1901. évekről csak 184 kivándorlót mutat ki s az 1902. évben Amerikába kiadott útlevelek számát is csak 351-re teszi; de a baj nyilván sokkal nagyobb. A kivándorlók eleinte csak a Bakony melletti szőlős gazdákból kerültek ki, ma a tisztán mezőgazdasági foglalkozással biró vidékekről is nagy számmal vándorolnak ki.[74]) 1901. évben Herczegfalvából mintegy 300 ember ment Amerikába rossz termés és munkahiány miatt. Fejér vármegye munkakereső népe eddig a fővárosba tódúlt, a hol egy vármegye sem volt oly nagy arányban képviselve, mint Fejér (a vármegye népességének 10 százaléka itt tartózkodott); most a főváros vonzóereje, úgy látszik, megcsappant s Amerika vonja el a népet.

A Dunántúl többi vármegyéit eddig kevésbbé érintette a kivándorlás. *Somogyból* — ahol a kivándorlás szintén 1882-ben vette volna kezdetét — állítólag 1.500 kivándorló van künn, közte 48 katonaköteles és 80 nő[75]) (a számok szembetűnő aránytalansága valószínűtlenné teszi az adatokat), *Zalából* (1880. óta) 650, közte 41 hadköteles és 91 nő, *Esztergomból* (két év óta) 40, *Komáromból* (1884. óta) 100, *Baranyából* pedig a kilenczvenes évek eleje óta évenként szórványosan 40—50 egyén vándorolt volna ki. Mindez adatok szembetűnőleg megbízhatatlanok; mert concrét adataink vannak arról, hogy Komárom- és Esztergom vármegyék bányavidékeiről, a hol a nép biztos és jó keresetet találna, külföldi ügynökök csábítása folytán nagyobb kivándorlás indúlt meg, s épp' úgy vándorolnak ki bányász-családok tömegesen Baranya vármegyéből is.

---

[74]) Dunántúli közművelődési kongresszus. Budapest, 1902. 119. lap.

[75]) p. o. 119. lap.

Az 1902. évben kiadott útlevelek száma is (Baranyában 101, Tolnában 254) nagyobb kivándorlásra enged következtetni, mint a mekkora az Orsz. Magy. Gazdasági Egyesületnek itt idézett adataiból kiderül.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Kivándorlás az Alföldről.

A felvidéki és dunántúli kivándorláshoz a legújabb időben egy új mozgalom csatlakozott: az *Alföldről* való kivándorlás. A dús termésű, áldott talajú Alföld egészen a legújabb időig nem ismert kivándorlást, mert nem csak hogy saját népességét el tudta tartani, de az aratás idejében még a felföldről lehúzódó munkás-sereget is kenyérhez juttatta. Ezek a viszonyok most sem változtak lényegesen; helyenként ugyan bizonyos helyi okok kimagyarázhatják, hogy miért kap lábra a kivándorlás, de sok helyről határozottan oly értesüléseink vannak, melyek szerint a kivándorlásra nem a szükség, hanem az ügynök szava birja a népet. Szomorú, hogy daczára a hatóság s a nép vezető-férfiai szavának, a kivándorlás napról-napra jobban terjed, úgy, hogy hatása helyenként már érezhetővé válik a gazdasági életben; s szomorú, hogy az alföldi nép, mely jobb jövő reményében indúl világgá, Amerikában nem találja meg a remélt jólétet, mert a könnyű s gyors gazdagodás kora immár lejárt, s a kiket most visznek Amerikába, túlnyomó részben oly vidékekre kerűlnek, a hol a boldogulás eleve ki van zárva.

Az alföldi kivándorlás mérveinek s természetének jellemzésére kevés adat áll rendelkezésünkre; velünk született hibánk, hogy kezdetben kevés ügyet vetünk valamely fellépő bajra, s csak akkor látjuk szükségesnek vele foglalkozni, a mikor már nagyon elmérgesedett. Az Alföld legnagyobb részén még csirájában van a baj, csak kifejlőben van a mozgalom, de helyenként már nagy intensitással lép fel. A hivatalos statisztika, mint tudjuk, csak 1899. óta figyeli meg a kivándorlás mozgalmát s legújabban különösen az útlevelek statisztikájának hónapról-hónapra való közlésével irányitja a közfigyelmet a kivándorlásra. Ez a statisztika különösen az Alföldre nézve fontos és tanúlságos, mert szemeink elé állítja a mozgalomnak fokozatos fejlődését és kialakúlását. Adatai arról tanuskodnak, hogy a nyár folyamán a kivándorlás mozgalma erősen lelohad, helyenként majdnem teljesen szünetel, de az év vége felé hirtelen lábrakél, s a téli és kora tavaszi hónapokban igen magasra foko-

zódik. Például említjük az Amerikába irányuló alföldi kivándorlás központjait képező Szabolcs, Szatmár, Bács-Bodrog és Heves vármegyéket, melyekben az útlevelek tanuskodása szerint a kivándorlás 1902. év egyes hónapjaiban ekként alakult·

	Szabolcs	Szatmár	Bács-Bodrog	Heves
Január	463	111	305	15
Február	495	229	1.024	118
Márczius	430	282	829	38
Április	482	108	647	100
Május	107	54	241	56
Június	171	30	22	27
Július	231	56	14	49
Augusztus	109	27	31	11
Szeptember	171	30	31	19
Október	237	129	134	12
November	171	30	247	100
Deczember	246	178	27	3
Összesen ...	3.293	1.264	3.552	548

Az itt felsorolt adatok fogalmat nyújtanak arról, hogy az amerikai kivándorlás az Alföld egyes részeiben már eddig is mekkora pusztítást vitt végbe; hogy pedig rövid idő alatt mily gyorsasággal terjedt maga körűl, arról az utolsó 4 év adatainak összehasonlításából nyerünk képet. Adataink szerint ugyanis kivándorolt Amerikába: [76])

		1899	1900	1901	1902
Szabolcs	vármegyéből	564	714	1.100	3.293
Szatmár	„	51	153	344	1.264
Bács-Bodrog	„	32	168	422	3.552
Heves	„	14	35	86	548

Ily intensitással másutt nem lépett fel a kivándorlás, de *Szilágy*, *Arad*, *Csanád*, *Torontál* és *Temes* vármegyék adatai az ott is kitörőben levő bajt már is felismerni engedik, s kétségtelen, hogy a jövő években ott is emelkedni fog a kivándorlók száma.

Az alábbi felsorolásban az egész Alföldre vonatkozó adatokat állítjuk össze; ezeknek tanusága szerint 1899-ben 3.010, 1900-ban 2.984, 1901-ben pedig 4.296 egyén vándorolt ki mindössze. Közülök Amerikába ment 1899-ben 1.316, 1900-ban 1.912 s 1901-ben 2.826. Ezek az összegek — a 69. lapon kifejtett okokból — legalább felé-

[76]) Ezen összeállításnál, valamint az alább közlendő felsorolásnál figyelembe veendő, hogy az 1899—1901. évekre vonatkozó adatok a községi elöljáróság (hiányos) nyilvántartásából valók, míg az 1902. évből az útlevelek hiteles statisztikája áll rendelkezésre. Az átmenet 1901-ről 1902-re kétségkivül nem oly rohamos, aminőnek adataink mutatják, mivel 1901-ben s a megelőző években valószínüleg már jóval több egyén vándorolt ki, mint a mennyiről a hatóságok tudomást szerezhettek.

vel szaporítandók, hogy a kivándorlás nagyságát megközelítőleg feltűntessék. Még igy is jóval alul maradnak az útlevelek 1902. évi összegén, mely 10.063-ra rúgott s ekként a kivándorlási hajlam rohamos fokozódásáról tesz szomorú tanuságot. Az összehasonlítás kétségkivül helyesebb volna, ha mind a négy évről az útlevelek számát vehetnők alapúl; de mivel az 1899—1901. évekről az útleveleknek államok szerinti részletezését törvényhatóságonként nem ismerjük, egyes vármegyékben pedig Romániába, Szerbiába s egyéb európai államokba is sok útlevelet adnak ki: az összes útleveleket nem vehetjük az összehasonlítás alapjául. Ezeknek előrebocsátásával közöljük az alföldi kivándorlásra vonatkozólag rendelkezésre álló adatokat.

Törvényhatóság neve	Mindössze kivándorolt: 1899	1900	1901	Ebből Amerikába 1899	1900	1901	Útlevelek száma 1902
Pest vármegye	124	108	236	69	38	106	85
Kecskemét	—	3	1	—	1	—	—
Jász-N.-kun-Szolnok	13	26	35	10	7	16	28
Heves	24	64	98	14	35	86	548
Csongrád	20	13	7	4	4	2	8
H.-M.-Vásárhely	—	—	3	—	—	2	—
Szeged	9	—	13	5	—	1	29
Békés	44	71	65	3	36	49	78
Hajdú	10	10	4	7	9	2	8
Debreczen	20	38	43	16	26	28	27
Bihar	44	71	65	3	36	49	7
Nagyvárad	—	—	9	—	—	3	10
Szabolcs	565	719	1.104	564	714	1.100	3.293
Szatmár	60	160	350	51	153	344	1.264
Szatmár-Németi	—	3	6	—	2	5	19
Szilágy	23	26	51	—	9	8	143
Arad	134	119	98	1	34	49	121
Arad	42	28	16	—	7	10	60
Csanád	119	57	70	1	2	4	97
Bács-Bodrog	81	389	604	32	168	422	3.552
Baja	22	7	22	1	2	3	6
Szabadka	—	2	—	—	1	—	5
Újvidék	8	16	15	—	2	13	21
Zombor	—	—	7	—	—	1	26
Torontal	811	537	539	216	296	268	276
Pancsova	6	—	141	—	—	—	6
Temes	333	312	312	176	271	231	281
Temesvár	68	60	57	—	10	10	20
Versecz	12	5	61	—	5	5	9
Krassó-Szörény	418	140	264	143	44	9	36
	3.010	2.984	4.296	1.316	1.912	2.826	10.063

Ezen általános megjegyzések előrebocsátása után lássunk a viszonyok jellemzésére nehány részletes adatot is. *Békés* vármegyéből nehány év óta Kanadába folyik — kisebb mérvű — kivándorlás, de a kivándorlók helyzete igen sanyarú, legnagyobb részét csak a pénz hiánya tartja vissza a hazatéréstől. *Szabolcsban* — miként a hivatalos adatok is igazolják — már igen sűrű a kivándorlás; 1902. elején terjedt el a sajtóban a hír, hogy a vármegye legtermékenyebb vidékéről, a tiszai járásból minden falúból világgá széled a magyar paraszt; tiz-tizenkettes csoportokban hagyják el szülőfalujokat, s többnyire Amerikába mennek. A tiszta magyar népet sárosi amerikaviselt emberek s útazó socialista ügynökök bujtogatják a kivándorlásra. *Szatmár* vármegyében különösen a nagybányai járásból tömeges a kivándorlás, de átterjed a vármegye többi részére is. Igen nagy hullámokat ver a mozgalom *Bács-Bodrog* vármegyében, a hol a Németországba való kivándorlás mellett az amerikai is mindjobban terjed. 1903. évi január havában p. o. Bikity községből 30 vagyonos magyar paraszt-család vándorolt ki Amerikába. A szomszédos *Torontál* vármegyéből 1902. óta szintén sokan mennek Amerikába. A községek földesgazdái, kik régebben igen vagyonosak voltak, ma kénytelenek — mint napszámosok — Amerikába menni, mert a rémséges községi és megyei pótadó tönkre teszi őket; a kivándorlók nagyobbára svábok, kik útlevél nélkül, csak munkakönyvvel indulnak útnak egy kötélverő-mester vezetése mellett, a ki 30 koronát kap minden kivándorlótól. Nem maradt a kivándorlástól ment *Temes* vármegye, sőt *Krassó-Szörény* vármegye sem, a honnan a mult év elején nehány száz resicai gyári munkás indúlt el Amerikába.

Bács-Bodrog vármegyében, mint említők, az amerikai kivándorlás mellé a Németországba irányúló mozgalom is csatlakozik. E mozgalom természetét jellemeztük már fentebb (a 62—64. lapon); topographiai eloszlását illetőleg itt még megjegyezzük, hogy leginkább a palánkai, hódsági és kulai járások szolgáltatják a kivándorlókat. Egyes községekből százával távoznak el, még pedig nemcsak németajkúak, hanem szerbek is; az 1902. év két első havában p. o. Nagypalánkáról 140, Tovarisováról 122, Ópalánkáról 107, Pivnicáról 148, Parabutyról 115 egyén kért útlevelet s az egész vármegyében 1.831-re rúgott a kiadott útlevelek száma, melyeknek fele Németországba szólt. Egyik góczpontja a németországi kivándorlásnak Szeghegy község, ahol a községi tanitó vezeti a kivándorlási ügynökséget s e czélból egész irodát tart fönn s összeköt-

tetésben áll a külföldi ügynökökkel, kiktől díjazást húz. 1900. év első négy havában pusztán innen 240 egyén ment ki, földmíves és gyári munkás. Feketehegy és Verbász hasonlóképen részt vesznek a vándormozgalomban. E helyen is azonban ismételni kell, hogy a németországi kivándorlás nagyrészt a saison-munka jellegével bír, melynek végeztével az eltávozottak jelentékeny része visszatér.

Fel kell végül még említenünk, hogy az Alföld egyes részeiről, nevezetesen Dél-Magyarországból *Románia* felé irányúló kivándorlás is észlelhető. Aggasztó mérveket ez a mozgalom ugyan eddig nem öltött, de a Tisza-Maros közén mégis figyelmet érdemlő arányokban jelentkezik. Itt leginkább Krassó-Szörény, Torontál és Arad vármegyékről lehet szó, ahonnan úgy látszik leginkább az oláhajkú lakosság húzódik Románia felé. Statisztikai adataink erről a következő képet nyújtják:

	Romániába kivándorolt [77])			
	1899	1900	1901	1902
Arad	122	73	32	224
Arad sz. k. v.	34	4	1	116
Csanád	9	15	17	17
Krassó-Szörény	142	25	200	143
Temes	55	25	40	274
Temesvár	56	28	36	9
Versecz	—	—	51	4
Torontál	192	34	72	14
Pancsova	—	—	—	22

Ezenkívül szórványosan más vármegyékben is észlelhető efféle kivándorlás; Szilágy vármegyét mellőzve, mely e tekintetben a királyhágón túli román kivándorlási területhez számítható, csekély számmal Bács-Bodrog, Pest, sőt Csongrád és Heves vármegyék is résztvesznek e mozgalomban, mely az Alföld legéjszakibb határain sem egészen ismeretlen. (Mint érdekes esetet felemlíthetjük, hogy Szepes vármegyéből 1899—1901. években 52 egyén vándorolt ki Romániába és az éjszaknyugati felföldön is fordulnak elő ehhez hasonló szórványos esetek.[78])

---

[77]) Az 1899—1901. évi számokban a községi elöljáróságok adatgyűjtéséből, az 1902. éviek az útlevélstatistika alapján.

[78]) Az 1902. évi adatok az útlevelek számát (illetve az útazásra jogosult egyének számát) adják, a többi adatokat a m. kir. központi statistikai hivatal kivándorlási adatgyűjtéséből vettük át.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Az erdélyi, különösen a székely kivándorlási terület.

Arról a kivándorlásról, mely hazánknak Királyhágóntúli részében már régi idők óta szedi áldozatait, e munkában már ismételve tettünk említést. Már a népveszteség mértékét tárgyaló fejtegetéseink s az ezeket szemléltető térképek (a 35. lapon) kimutatták, hogy Erdélynek majdnem egész területe hódol a kivándorlásnak; a közfelfogás ezt rendszerint Románia felé irányúlónak tekinti — s javarészben tényleg az is — s egyértelműnek veszi a székely kivándorlással. Ez utóbbiról kimutattuk (az 55. és 60. lapon), hogy csak egy részét teszi — még pedig szám szerint kisebb részét — az erdélyrészi kivándorlásnak, melyben oláhok és szászok is jelentékeny összeggel szerepelnek. A legutóbbi időben a romániai kivándorláshoz az amerikai is csatlakozott, mely helyenként immár számottevő tényező gyanánt jelentkezik. Daczára ezen sokféle kivándorlásnak s daczára annak, hogy a székely kivándorlásnak s általában a székely kérdésnek már egész irodalma van, az erdélyrészi kivándorlás nagyságát feltűntető megbízható adataink nincsenek s topographikus eloszlása sincs kellőleg feltűntetve. Az utóbbiakban igyekszünk a kérdést a rendelkezésre álló csekély anyag felhasználásával mindkét irányban megvilágítani.

A népveszteség, mely hazánk erdélyi részét a kivándorlás folytán az 1881—1890. évtized folyamán érte, mintegy 50.000 lélekre rúg, mely összegből Szeben vármegyére 10.631, Brassóra 8.372, Nagy-Küküllőre 6.664, Háromszékre 6.187, Csikre 4.728, Fogarasra 4.690, Udvarhelyre 4.085, s Alsó-Fehérre 2.471 lélek jut (l. 55. lapon), míg a többi vármegyék népvesztesége jóval csekélyebb. A rákövetkező évtized folyamán (bár az adatok nem állnak még teljesen rendelkezésre) jóval kisebbnek tűnik fel a kivándorlás; a népveszteség (mint a 37. és 42. lapon statisztikai adatokkal bizonyítottuk) mindössze 35.673 lélekre rúg, de az országrész végösszegében ez a szám Hunyad vármegyének igen jelentékeny, s Beszterczе-Naszód és Szeben vármegyéknek mérsékelt bevándorlása folytán 13.717-re csökken. A tényleges kivándorlás ennél kétségkivül nagyobb, még pedig azért, mivel Erdély egyes részeibe a fönnálló és túlnyomó kivándorlás mellett bizonyára idegenek beözönlése is történt, minek folytán a népszámlálás alkalmával mutatkozó néphiány kisebbnek látszik a valóságnál. Úgy véljük, nem nagyon fogunk csalódni, ha a határállomások forgalmának s az útlevelek számának szemmel tartásával

az utolsó évtized valódi népveszteségét körülbelül 50.000 lélekre tesszük, úgy, hogy 1880. óta mintegy százezer lélekre becsülhetjük az erdélyi résznek veszteségét, melyet a kivándorlás által szenvedett.

Nemzeti szempontból legfontosabbnak tartjuk a *székelyek kivándorlását* s ezért az itt ért veszteség megállapítása a legfontosabb. Hegedűs Loránt[79]) munkájában közölt számítások alapján 55.000-re becsüli az utolsó húsz év alatt szenvedett veszteséget, mely összegből 34.162 lélek a nyolczvanas s 20.043 lélek a kilenczvenes évekre esnék. A kivándorlásra vonatkozó konkrét adataink alapján ugyan valószinűtlen a kivándorlók számának csökkenése, mert minden jel az ellenkezőre utal; de megbízható adatok hiányában ez a kérdés nem dönthető el végleg. Annyi bizonyos, hogy a székelyföldi határállomások forgalmi adatai alapján többre kellene a kivándorlók számát tennünk, de ezen adatok megbízhatóságát — különösen a visszatérők tekintetében — több oldalról kétségbe vonták, úgy, hogy némi fenntartással kell fogadnunk. Fentebb (az 57. lapon) már röviden hivatkoztunk ezen adatokra; a kérdés fontossága miatt e helyen 12 évre vonatkozólag közöljük a székelyföldi határállomásokon kilépettek számának a visszatérőkhez képest mutatkozó többletét, illetve az észlelhető hiányt.[80])

Az útlevéllel Romániába kiment magyar honosok száma a visszatérteknél kisebb (+), illetve nagyobb (—) volt:

	Ósánczon	Bodza-Krásznán	Sósmezőn (Ojtoz)	Úzon	Csik-Gyimesen	Gyergyó Békáson	Tölgyesen	Mindössze
1889	— 491	+ 489	— 1.107	—	— 472	—	— 868	— 2.449
1890	— 374	— 932	— 2.172	—	— 274	—	— 878	— 4.630
1891	— 142	— 363	— 1.302	—	— 272	—	— 907	— 2.986
1892	— 194	— 622	— 1.283	—	— 147	—	— 555	— 2.801
1893	+ 29	— 684	— 1.643	—	— 221	—	— 61	— 2.580
1894	— 14	— 26	— 4.593	—	— 174	—	— 519	— 5.326
1895	— 152	— 473	— 2.581	—	+ 58	— 315	— 615	— 4.078
1896	— 180	— 703	— 3.227	—	+ 116	— 452	— 611	— 5.057
1897	— 40	+ 60	— 5.478	—	—1.967	— 113	— 710	— 8.248
1898	— 7	— 310	— 3.784	—	—3.561	— 445	+ 700	— 7.407
1899	—	+ 28	— 1.404	— 34	+ 179	— 386	— 811	— 2.428
1900	—	— 36	— 1.969	—240	— 257	— 632	— 732	— 3.866
Össz.	—1.565	—3.572	—30.543	—274	—6.992	—2.343	—6.567	—51.856

Ez a kimutatás az utolsó 12 év alatt 51.856 főre teszi a Romániába kimenők útján ért veszteségünket csakis azon határ-

[79]) A székelyek kivándorlása Romániába. Budapest, 1902. 64. lap.

[80]) Ez adatokat a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara évi jelentéseiből vettük át.

állomásokon, melyek a Székelyföldön vannak. És hogyha magukat a számokat a fent említett okból nem is fogadjuk el teljesen hiteleseknek, az áradat óriási méreteit kétségbe vonnunk még sem lehet. Becsesek az adatok mindenesetre annyiban, hogy a Románia felé hömpölygő áradat útjaival ismertetnek meg. Sósmező, vagyis az Ojtozi-szoros a kivándorlás főcsatornája, melyen az áradatnak több mint fele lezúdul; mi sem természetesebb, mint hogy ez az áradat azon vidékről jön, melynek az Ojtoz a természetes kijárata: Háromszék és Udvarhely vármegyékből, a melyeket tehát a székely kivándorlás főfészkéül kell tekintenünk; a bodzai- és krásznai-szoros ugyancsak e két vármegye népének, de kivált Háromszék népének természetes útja. Bátran mondhatjuk tehát, hogy az 52.000 kivándorló közül 34.000 Háromszék és Udvarhely vármegyékből kerül ki. Ezzel szemben Csik vármegye Uz, Gyimes, Békás és Tölgyes szorosain át csak mintegy 13.000 lakót veszített, és ha meg is engedjük, hogy az Al-Csik egy részének kivándorlói az ojtozi szoroson át bujdostak ki, mégis — tekintettel arra, hogy Maros-Tordából is leginkább a csiki szorosokon át juthatnak Romániába — világos, hogy Csik sokkal kisebb összeggel adózik Oláhországnak, mint a másik két vármegye. A Hétfalú csángó-kivándorlása az ósánczi állomáson át megy, s bár nincs kizárva, hogy egy része esetleg háromszéken át veszi útját, mégis számra nézve jóval csekélyebb a többi vármegyék kivándorlásánál. Az alább felsorolandó tűzetes adatok is igazolni fogják állításunkat.

Hogyha ezek után az erdélyrészi, különösen a székely kivándorlás terűletét közelebbről akarjuk szemügyre venni, leghelyesebben járunk el, ha a kérdés egyik legalaposabb ismerőjének, *Hegedűs Lorántnak* munkájára [81]) támaszkodva vesszük sorra azon vármegyéket, melyekben a kivándorlás mérvei a legnagyobbak Hegedűs megfigyeléseit mindenütt kiegészítjük az 1900. évi népszámlálásnak a külföldön távollevő egyénekre vonatkozó adataival.

Csik vármegyében különösen a kászon-alcsiki járás a kivándorlás fészke; minden második ház Romániából jött pénzzel épűlt, a rengeteg teher miatt (mely helyenként 100—250%-os pótadókban nyilvánul) a nép eladósodik s Romániában keres munkát és kenyeret. A járás 19 községéből 1.093 önálló munkaerő van távol (az 1900. évi népszámlálás szerint 1.666 lélek van külföldön távol, ter-

[81]) Hegedűs Loránt: A székelyek kivándorlása Romániába. Budapest, 1902 69—85. lap.

mészetesen Romániában) s egyes községekben a távollevők száma meghaladja a kétszázat, sőt háromszázat (Kászon-Újfalu 377, Csikkozmás 230). Van köztük sok olyan, ki 10—20, sőt 30—40 év óta él künn s így a hazára nézve bízvást elveszettnek tekinthető. „A nagy emberveszteségnek ősi, mély alapja pedig az a föld, mely arányosítatlan, összehasogatva, minden évben félig (52%) ugarnak marasztva, száz esztendőkre visszadob minket." (Hegedűs L.) A felcsíki járásban nem oly gyakori a kivándorlás; az utolsó népszámlálás adatai szerint 963 lélek van távol külföldön, leginkább Csikpálfalváról (a hol 521 lakó mellett 123 van távol), Csikszentmiklósról (99), Csikgyimesbükkről (82) és Csikcsicsóról (80), de akárhány kisebb faluból is — mint Csikborzsova, Csikcsobotfalva stb. — elbujdosott 30, 40, 50 lakó. Jellemző, hogy mivel a csángó nők nem mennek ki, azért a kivándorlás nem állandó s így is inkább a székely mozog. A gyergyószentmiklósi járásból Gyergyóditrón és Gyergyóremetén kívül nagyobbmérvű kibujdosást nem ismerünk, szintúgy a gyergyótölgyesi járásból sem, mert a romániai Fűrészre kijáró félezer székely munkás, valamint a szent-domonkosiak legnagyobbrészt visszatérnek. Sokkal aggasztóbb azonban a csikvármegyei törpebirtokosok kivándorlása, mely a telek- és birtokviszonyok rendezetlenségének szüleménye.

Háromszék vármegyében igen nagy a kivándorlás; a kézdi járásban, mely évenként mintegy 1.700 útlevelet ad a székelyeknek, Bereczktől kezdve Lemhény, Csernáton vidékén keresztül majdnem Sepsi-Szent-Györgyig a szomszéd romániai földesúrak szerződtetik a munkabiró férfiakat „jövő év tavaszától kezdve mindaddig, mig a czukorrépa kapálás befejezést nem nyer" napszámosoknak s ebből az évről-évre ismétlődő hurczolkodásból is künnmarad egy rész, ki a maga költségén hazatérni nem bír. Jelentékeny itt a családkivándorlás s kezdődik az iparosok kivándorlása. A nagymérvű kivándorlás az utolsó (1900. évi) népszámlálás adataiból is kitűnik, mely szerint külföldön távol volt a kézdi járásból 1.934 lélek (közte Bereczkből 433, vagyis a lakosság 13 százaléka, Lemhényből 200, Sósmezőből 220, Kézdialmásból 156, vagyis 12%, Ozsdolából 112 stb.), a sepsi járásból 748, az orbaiból 284 (ebből 133 Kovásznáról), a miklósváriból 271, összesen a két várossal együtt 3.298.

A háromszékvármegyei kivándorlásra vonatkozólag közöljük a közigazgatási úton nyert következő adatokat is:[81])

[81]) A marosvásárhelyi keresk. és iparkamara jelentése 1898. évről, 27. lap; 1899. évről, 11. lap.

	1898. évben			1899. évben		
	Romániába ment	Visszajött	Távolmaradt	Romániába ment	Visszajött	Távolmaradt
Sepsi-Szentgyörgy város ...	222	118	104	189	116	73
Sepsi járás	1.680	1.147	533	1.347	1.023	324
Kézdi „	2.102	1.502	600	2.762	2.375	387
Kovásznai „	1.061	900	161	808	715	93
Miklósvári „	461	381	80	595	387	208
Kézdivásárhely város	?	?	52	167	125	42
Összesen	5.526	4.048	1.530	5.868	4.741	1.127

Udvarhely szintén azon vármegyék közé tartozik, melyek a székely kivándorlásban résztvesznek. Az 1900 évi népszámlálás 1.522 külföldön távollevőt írt össze; ezek az udvarhelyi és székelykeresztúri járásból csak szórványosan kerülnek ki (amonnan 242, innen 378, utóbbiak közül legtöbb Magyarfelekről, 86, és Erkedről, 65), de a homoródi járásban, mely összesen 860 távollevőt mutat ki, helyenként már tömeges a kivándorlás (p. o. Zsomborból 161, Daróczról 141 egyén volt távol). Hegedűs szerint az udvarhelyi járásban Bögöz, Agyagfalva és Décsfalva községekből nehány száz székely bujdosik ki és vissza. E vármegyében az amerikai kivándorlás is felütötte magát, a miről még alább fogunk szólani.

Maros-Tordából aránylag csekély a kivándorlás; évenként 2—300 útlevelet adnak ki, s a népszámlálás is csak 546 távollevőt konstatált. A kivándorlók egyébként vegyesen magyarok, szászok és oláhok.

Brassó vármegyében az 1900. évi népszámlálás szerint nem kevesebb, mint 5.231 egyén iratott össze, mint külföldön — természetesen Romániában — távollevő. Ennek a nagy összegnek két harmada, t. i. 3.512 lélek a hétfalusi járásra esik, ahonnan csángó és oláh egyaránt kivándorol, amaz Romániába — kocsisnak, cselédnek, — emez a Dobrudzsába. A járásnak minden községéből a népességnek legalább egy tizede, de egy hatoda, sőt több is távol van. Hosszúfalúból egymagából (6239 jelenlevő lakóra) 1.302 távollevőt írtak össze — kétségtelenül még nagyobb az utóbbiak száma; a többi községek mindegyikében 3—400-ra rúg a künnlevők száma, aránylag legmagasabb Zajzonban, ahol 1 298 jelenlevőre 291 távollevő jut! A vármegye többi járásaiban nem oly komor a kép, de egyes községekben szintén sűrű a kivándorlás; a felvidéki járásban Rozsnyón (266) és Feketehalmon (202), az alvidékin Krizbán (156) és Prázsmáron (100) legtöbb az elbujdosott, és nincs község, amelyben ilyen nem volna.

Fogaras vármegyéből épp oly sűrű a kivándorlás, de ez már tisztán oláh-vándorlás. A mozgalom leginkább a fogarasi, sárkányi és törcsvári járásokra összpontosul, ahol számos községből 100—200 lélek van távol. Különösen nagy az elbujdosás Törcsvár vidékén, ahol p. o. Ótohánból (1.632 lakó mellett) 635 volt távol, tehát a lakosságnak harmadrésze, továbbá Alsómócsból 152, Újtohánból 120, Simonból 98 stb. Az egész vármegyében 5.910 távollevőt irtak össze, vagyis az összes népességnek hat százalékát. Még sokkal nagyobb arányú

Szeben vármegye kivándorlása. Itt a népszámlálás 8.051 távollevőt írt össze, ami szintén körülbelül öt százaléknak felel meg. Legsűrűbb a kivándorlás a szelistyei járásban, ahol a népességnek 15 százaléka van távol (15.960 jelenlevő mellett 2.960 távollevő), és leginkább Szelistye községben, melynek 3.572 lakója mellett nem kevesebb, mint 1.119 a Romániában künnlevő (31%); a kivándorlók túlnyomó része férfi, minek következtében a községben a nők óriási túlsúlyban vannak (1.487 férfi mellett 2.085 nő). A Szelistyével határos községekből is sokan vannak Romániában. Vále 338, Szibiel 220, Tiliska 378, Szeczel 284, Kákova 193 távollevőt számlált s még a legkisebb községekből is jelentékeny számmal vándoroltak ki.

A szebeni járás szintén 2.101 távollevőt irt össze; ezek Porcsesd (343), Resinár (322), Popláka (244), Alsósebes (157) és Czód (140) községből kerülnek ki legnagyobb számmal. Jelentékeny a mozgalom még a szerdahelyi járásban (1.931 távollevő), ahol Polyán község 894 távollevővel a szelistyeihez hasonló viszonyokat tüntet fel; a visszamaradt lakosságban 1.546 a férfi és közel *ezerrel* több (!) a nő, t. i. 2.410, a távollevők jóformán mind férfiak. Még természetellenesebbek a viszonyok Ródon, ahonnan 319 egyén van távol. A községben él 405 férfi, és *több mint kétszer annyi nő:* 822!! Jelentékeny kivándorlás folyik még Kis- és Nagyapold, Szerdahely és Toporcsa községekből. A többi járásokból csekélyebb a kivándorlás. A kivándorlók leginkább oláhok, kisebb számmal szászok.

Nagyküküllő vármegyében szintén jelentékeny a kivándorlás; mindössze 5.675 a távollevők konstatálható száma, kik legszámosabbak a kőhalmi (1.824) és medgyesi járásban (1.268). A kivándorlók vegyesen szászok és oláhok.

A nagy romániai kivándorlást szolgáltató vármegyék ezzel ki vannak meritve. Az országrész éjszaki és nyugati fele sokkal kevésbbé vesz részt a kivándorlás mozgalmában; ez már fentebbi

fejtegetéseinkből (60. lapon) is kitűnik, de igazolják a népszámlálás adatai is, melyek a távollevők számát alacsonynak tűntetik fel.

Így *Alsó-Fehér* vármegyében csak 1.616-ra rúg, *Kis-Küküllőben* 1.112-re, *Szolnok-Dobokában* 1.317-re, a Romániával szomszédos *Hunyadban*, mely a vele határos Szebentől teljesen elütő jellegű, csak 1.042-re, és még kisebb e szám *Kolozsban*, *Besztercze-Naszódban* és *Torda-Aranyosban*, hol csak néhány száz távollevőt irtak össze. Az ország belseje felé tehát rohamosan csökken a kivándorlók száma s a szomszédos magyar vármegyékben (Szilágy, Bihar) ugyanilyenek a viszonyok.

A Romániába való kivándorláson kivül újabban az *amerikai kivándorlás* is felütötte a fejét hazánknak a Királyhágón túli részében. Ez a kivándorlás Nagy- és Kis-Küküllő vármegyében kezdődött és csakhamar átterjedt a Székelyföldre, nevezetesen Udvarhely- és Maros-Torda vármegyékre is. Konkrét adataink vannak arról, hogy 1901-ben Udvarhely-vármegye Szent-Erzsébet községéből 22 egyén, Maros-Torda vármegye Mezőbánd községéből szintén több család ment Amerikába, s a kik közülök megjárták az új világot, mesés dolgokat beszélnek az amerikai életről és újabb híveket toboroznak.[83]) E toborzás eredményei kivándorlási és útlevél-statisztikánkban is kifejezésre jutnak; már a 71—72. lapokon közöltünk volt néhány adatot, mely a királyhágóntúli országrészből Amerika felé való kivándorlás mérveinek emelkedését tanúsítja. Hogy ez a mozgalom a legújabb időben mekkorára emelkedett, igazolja az 1902. év folyamán kiadott útlevelek száma. Ily útlevelekkel ugyanis nem kevesebb, mint 5.280 egyén nyert jogosultságot Amerikába való útazásra, még pedig:

Január hóban	615	Július hóban	296
Február „	1.199	Augusztus „	200
Márczius „	855	September „	231
Április „	482	Október „	531
Május „	162	November „	250
Június „	250	Deczember „	209

Ha pedig az Amerikába kiadott útleveleknek topographiai eloszlását nézzük, azt látjuk, hogy Nagy-Küküllő- és Szeben vármegyék a kivándorlók felét szolgáltatják, kivülük még Fogaras- és

---

[83]) A magyar szent korona országainak közgazdasági állapota az 1901. évben. Budapest, 1902. 696—697. lap.

Kisküküllő vármegyék is jelentékeny összegekkel szerepelnek. Az útlevelet nyert 5.280 egyén közül ugyanis jutott:

Nagy-Küküllő vmegyére	1.910	Csik vmegyére	77
Szeben „	1.246	Maros-Torda „	46
Fogaras „	625	Szolnok-Doboka „	44
Kis-Küküllő „	512	Hunyad „	35
Alsó-Fehér „	257	Torda-Aranyos „	35
Brassó „	153	Kolozs „	25
Háromszék „	127	Marosvásárhely városára	5
Besztercze-Naszód „	98	Kolozsvár „	1
Udvarhely „	84		

Említsük meg végül Hegedüs Loránt azon szomorúan érdekes közlését,[84]) hogy a romániai Constanzából Kanadába új hajóvonal van alakulóban, még pedig első sorban a magyar kivándorlás kihasználására: s tisztában leszünk azzal, hogy az erdélyi magyarságnak és oláhságnak Észak-Amerikába való kivándorlása a közel jövőben minden valószínűség szerint oly arányokat fog ölteni, melyek népességünk mérlegét sokkal alább fogják billenteni, mint bármely pusztító járvány.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Kivándorlás Horvát-Szlavonországból.

Hazánknak drávántúli része a legutóbbi években igen erős kivándorlási mozgalom színhelyévé vált, és bár innen — mint már fentebb (54. l.) említettük, — nagy rajok mennek a szomszédos Boszniába is, sőt Szerbia és Románia is kezdi vonzó hatását érvényesíteni, első sorban mégis Amerika az a táj, mely a horvát népből legtöbb áldozatot szed. Az útlevelek statisztikája a legbiztosabb ismérv, mely e kivándorlás mérveit megbecsülni s rendkivül gyors fokozódását felismerni engedi. Amerikába való útazásra jogosító útlevelet nyert ugyanis:

1899-ben	7.318
1900-ban	10.853
1901-ben	15.913
1902-ben	22.752

horvát-szlavon honos, s az 1903. év első hónapjainak adatai a mozgalom további fokozódását bizonyitják. A baj leginkább a nyugati vármegyékben, különösen Modrus-Fiume és Zágráb vármegyékben öltött nagy mérveket, melyekből az utolsó évben tizennyolczadfél ezer egyén ment Amerikába. Lika-Krbava és Belovár-Kőrös vár-

[84]) Id. m. 21. lap.

megyék együttvéve háromezernél több kivándorlóval szerepelnek, mig az ország többi törvényhatóságaiban, különösen pedig a szlavon vármegyékben eddig csekély volt a kivándorlás.

Népességének számához viszonyítva, leginkább Modrus-Fiume megyében komoly a baj. Közel tizezer ember hagyta el 1902-ben e vármegyét, és a tengerpartot kivéve, minden járásban oly erőteljes volt a mozgalom, hogy tizezer lakóra négyszáznál, sőt ötszáznál több kivándorló jutott. Emellett Zágráb-megyének egyes részeiben is igen nagy mérveket öltött a kivándorlás, névszerint a nagygoricai, jaskai és glinai járásokban, valamint Lika-Krbava vármegye korenicai járásában, ahol mindenütt háromszáznál több kivándorló jut tizezer lakóra.

Az alábbi felsorolásban járásonként és városonként mutatjuk ki az 1902. évben Amerikába kivándorlottak számát a kiadott útlevelek alapján.

Lika-Krbava vármegye	Egyének száma	Tizezer lakóra
Brinjei járás	48	27·1
Gospići „	41	11·0
Gračaci „	36	13·0
Korenicai „	741	316·6
Lapac dolnji „	6	3·5
Otočaci „	184	52·0
Perusici „	103	47·9
Udbinai „	327	220·9
Zenggi „	176	150·4
Zengg város	—	—
Főösszeg	1.662	79·4
Modrus-Fiume vármegye.		
Cirkvenicai járás	35	14·5
Čabari „	291	421·1
Delnicei „	1.074	490·4
Ogulini „	2.186	480·4
Slunji „	2.568	129·8
Sušaki „	583	197·6
Vojnici „	1.734	507·0
Vrbovskoi „	998	551·4
Buccari város	6	31·6
Főösszeg	9.475	415·8
Zágráb vármegye.		
Dugoseloi járás	61	29·5
Dvori „	296	118·9
Glinai „	1.321	311·6
Jaskai „	1.325	342·3
Károlyvárosi járás	827	184·6
Kostajnicai „	11	4·1
Nagygoricai „	1.210	355·9
Petrinjai „	801	266·1
Pisarovinai „	814	371·7
Samobori „	640	256·0
Stubicai „	13	3·8
Szentiványzelinai „	—	—
Sziszeki „	287	108·7
Vrginmosti „	323	129·2
Zágrábi „	5	1·4
Károlyváros város	12	16·2
Petrinja „	48	88·5
Sziszek „	7	10·0
Főösszeg	8.007	148·0
Zágráb thj. v.	2	0·3
Varasd vármegye		
Ivaneci járás	4	1·1
Klanjeci „	46	17·0
Krapinai „	11	3·7
Ludbriegi „	443	123·4
Novimarofi „	3	1·0
Pregradai „	20	6·7
Varasdi „	35	9·7
Zlatari „	12	2·8
Főösszeg	574	21·4
Varasd thj. v.	14	10·3

	Egyének száma	Tizezer lakóra
Belovár-Körös vármegye.		
Belovári járás	645	111·6
Čazmai „	246	79·1
Garešnicai „	183	67·1
Gjurgjeváci „	424	85·3
Grubisnopoljei „	84	38·3
Kapronczai „	98	33·1
Kőrösi „	94	19·0
Kutinai „	25	14·0
Belovár város	9	15·0
Kapronczа „	7	10·0
Kőrös „	1	2·3
Főösszeg	1.816	60·1
Pozsega vármegye.		
Bródi járás	—	—
Daruvári „	248	75·6
Novskai „	24	9·3
Pakráczi „	60	19·7
Pozsegai „	6	1·4
Újgradiskai „	2	0·4
Bród város	—	—
Pozsega „	1	2·0
Főösszeg	341	14·9
Verőcze vármegye.		
Alsómiholjáczi járás	—	—
Diakovári „	25	5·9
Eszéki „	9	1·8
Nasiczi járás	—	—
Slatinai „	—	—
Verőczei „	6	1·6
Főösszeg	40	1·8
Eszék thj. v.	1	0·4
Szerém vármegye.		
Iloki járás	213	87·3
Iregi „	5	2·2
Mitroviczai „	106	36·0
Ópazovai „	3	0·7
Rumai „	5	1·1
Šidi „	226	71·6
Vinkovczei „	51	13·2
Vukovári „	204	48·3
Zimonyi „	—	—
Županjai „	6	1·7
Karlócza város	—	—
Mitrovicza „	3	2·6
Péterváradi „	—	—
Főösszeg	822	21·6
Zimony thj. v.	1	0·6

Összesen:

Vármegyék	22.640
Városok	112
Mindössze	22·752

Negyedik szakasz.

A kivándorló néptömegek demographiája.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A kivándorlók neme és korviszonyai.

A kivándorlás hazánkban immár oly nagy mérveket öltött, hogy népmozgalmunk és egész népesedésünk jelentékeny tényezőjévé vált. Egy későbbi szakaszban fogunk azzal a hatással foglalkozni, melyet a kivándorlás népesedésünkre gyakorol és fogjuk szemügyre venni, miképen módosítja a népességnek demographiai és társadalmi structuráját. De a kivándorlók demographiája magában véve is érdekes, mert mély bepillantást enged az egész mozgalom természetébe, a mely visszatükröződik a kivándorló néprétegek felépülésében és összetételében.

Amidőn a kivándorlott néptömegek demographiai viszonyait akarjuk megvizsgálni, először is a *nem* és *kor* alakulását kell figyelembe vennünk. A kivándorlóknak *nem és kor* szerinti kimutatásai ugyanis igen fontos következtetést engednek vonni az egész mozgalom irányára és jelentőségére. A kivándorlás közgazdasági jelentősége ugyanis lényegileg attól függ és a szerint itélendő meg, hogy a kivándorlás végleges, avagy csak ideiglenes jellegű-e, azaz, hogy a kivándorlók oly szándékkal távoznak-e hazájukból, hogy oda többé vissza ne térjenek, vagy pedig csak egy időre hagyják oda hazájukat s néhány kedvező év után, a midőn némi tőkére tettek szert, ismét vissza is térnek oda. Az utóbbi esetben a kivándorlók családjaikat rendszerint idehaza hagyják hátra — s ez a legtöbb esetben egyúttal visszatérésük záloga, — az előbbi esetben ellenben családostól indulnak útnak.

Az ideiglenes kivándorlás czélja rendszerint csak a hirtelen meggazdagodás s ekként kevésbbé káros az országra, mert a visszatérő kivándorlók megtakaritott fillérei némi kárpotlást nyujtanak azon veszteségért, mely az országot távollétük alatt a munkaerő megcsappanása és ebből folyólag a munkásviszonyok kedvezőtlen

alakulása következtében érte. Nem ugy a végleges kivándorlás, mely ezer és ezer hasznavehető polgárától fosztja meg az országot s igy népességében ürt hagy hátra mely mindenképen káros.

Könnyen érthető, hogy minél nagyobb arányokat ölt a kivándorlás és minél erősebbek a kivándorlásra ösztönző okok, annál gyakoriabbá válik a kivándorló *családok* száma, úgy, hogy ezeket bizonyos mértékig a kivándorlás jellemzőinek tekinthetnők. A meddig ugyanis a kivándorlásra csak esetleges vagy lényegtelen okok — mint alkalmi csapások, kiváncsiság, utánzási ösztön stb. -- hatnak, az leginkább csak családtalan embereket kerit hálójába, s csakis ott és akkor, a hol és a mikor a megélhetés lehetetlenségének komoly tényezője vergődik túlsúlyra, áll elő természetszerűleg az a jelenség, hogy egész családok -- túladva esetleg ingatlan vagyonukon — útra kelnek azon szándékkal, hogy hazájukba visszatérni többé nem fognak.

Ekként — bizonyos mértékig — a kivándorló családok arányát tekinthetnők a kivándorlás komoly vagy aggasztó voltának leghelyesebb mérvéül s ez okból kétszeresen sajnálandó, hogy az amerikai statisztika adataiból — sem pedig saját adatgyűjtésünk alapján a családi állapot kitüntetésének hiányában — erre közvetlen felvilágositást nem kapunk. Némi következtetés vonható azonban e kérdésre a kivándorlók *nemének és korviszonyainak* alakulásából. Minél több család vándorol ki, annál több nőt és gyermeket fogunk a kivándorlók közt találni, viszont a felnőtt férfiak aránya ezzel együtt csökkenni fog. E tekintetben az Egyesült-Államoknak 1871--1892. évi statisztikája alapján a magyarországi kivándorlásra nézve azon örvendetes tény konstatálható, hogy a nők és gyermekek aránya ezen időszak alatt nem hogy emelkedett, hanem évről-évre csökkent, ellenben a felnőtteké feltűnően emelkedett. A hetvenes években még a kivándorlók két ötöd része s annál több nő volt, azután arányszámuk folyton csökkent s a kilenczvenes évek elején egy negyednél alig rugott többre. Figyelemre méltó különösen a nőnem csökkenése az idősebb (40 éven túli) korban, a hol — az az egyes években mutatkozó ugrásszerű kivételek daczára, melyek az esetek csekély számából magyarázhatók, — a lassankénti csökkenés 38%-ról 10-re, sőt 8-ra szembetűnően nagy. A 15—40 évesek közt a csökkenés jóval kisebb, de szintén félrelismerhetetlen.

Az erre vonatkozó adatokat az 1871/2—1893/4. évről a 13. számú táblában közöljük. Ezen táblából megállapitható, hogy száz kivándorló közt volt nő:

1871—1875	39.9
1876—1880	33.9
1881—1885	25.1
1886—1890	26.7
1891—1892	26.5

és a gyermekek leszámításával, csakis a felnőtt korosztályokban

	a 15—40 évesek közt	a 40 éven túliak közt
1874—1875	30·8	38·2
1876—1880	23·4	31·6
1881—1885	21·6	18·9
1886—1890	24·4	16·7
1891—1892	25·6	10·7

Az 1894. évtől kezdve az amerikai adatszolgáltatás némileg hézagossá válik és csakis az 1898/99. évtől kezdve állnak ismét rendelkezésünkre megfelelő adatok, de már nem országok szerint, hanem nemzetiségek szerint kimutatva. Ha a kimutatásokban feltűntetett magyarokat, tótokat, ruthéneket és horvát-szlavonokat összefoglaljuk, mint azon nemzetiségeket, melyek legnagyobb részt Magyarországból kerültek ki, úgy (a 14. sz. táblából) azt látjuk, hogy az Egyesült-Államokba innen bevándorolt:

	férfi	nő	együtt
1898/99. évben	22.093	9.481	31.574
1899/900. „	48.318	14.718	63.036
1900/01. „	50.249	15.621	65.870
1901/02. „	78.478	19.832	98.310

vagyis száz kivándorló közül volt nő:

1898/99. évben	23·1
1899/900. „	23·4
1900/01. „	23·7
1901/02. „	21·2

a miből tehát kitűnik, hogy a nők aránya a legújabb időben még inkább csökkent, vagyis más szóval, hogy a kivándorló nők száma jóval lassabban fokozódik, mint a férfiaké.

A legutóbbi évek adatgyűjtései alapján az egyes nemzetiségeken belül is szemügyre vehetjük a kivándorló elemek nemi arányát. Ha itt biztosabb eredmények elérése czéljából a négy év adatait összefoglaljuk, a mint azt az alábbi felsorolásban tesszük, arról győződhetünk meg, hogy az egyes nemzetiségek kivándorló tömegei lényegesen eltérő viszonyokat mutatnak. Aránylag legnagyobbnak látjuk a nőknek a kivándorlók közt való szereplését a tótok között, a hol száz kivándorló közül 27 a nő; a ruthéneknek és magyaroknak éppen egy negyedrésze nő, ellenben sokkal keve-

Az Egyesült-Államokban bevándorolt magyaroknak nem- és kor szerinti kimutatása az 1871/2—1893/4. évekről.

13. sz. tábla.

julius 1-től június 30-ig	0—15 éves			15—40 éves			40 éven túl			Összesen		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
1871—1872	?	?	?	?	?	?	?	?	?	170	58	228
1872—1873	?	?	373	?	?	801	?	?	173	715	632	1,347
1573—1874	?	?	251	?	?	585	?	?	126	597	365	962
1874—1875	116	122	238	298	136	434	63	41	104	477	299	776
1875—1876	63	64	127	305	132	437	42	24	66	410	220	630
1876—1877	50	44	94	154	84	238	28	13	41	232	141	373
1877—1878	90	84	174	250	155	405	35	32	67	375	271	646
1878—1879	71	101	172	260	140	400	35	25	60	366	266	632
1879—1880	557	463	1.020	2.076	820	2.896	331	116	447	2.964	1.399	4.363
1880—1881	872	809	1.681	3.182	1.219	4.401	500	244	744	4.554	2.272	6.826
1881—1882	770	696	1.466	5 218	1.265	6.483	765	215	980	6 753	2.176	8,929
1882—1883	954	706	1.660	6.766	1.442	8.208	1.187	185	1.372	8.907	2.383	11,240
1883—1884	1.171	997	2.168	8 757	2.303	11.060	1.311	259	1.570	11.239	3.559	14,798
1884—1885	988	834	1.822	4.739	2.039	6.778	527	256	783	6.254	3.129	9.383
1885—1886	870	809	1.679	7.445	2.038	9.483	1.046	212	1.258	9.361	3.059	12.420
1886—1887	1.157	1.222	2.379	8.523	2.979	11.502	1.041	334	1.375	10.721	4,535	15.256
1887—1888	832	790	1.622	10 139	2.815	12.954	1.028	196	1.224	11.999	3 801	15.800
1888—1889	794	815	1.609	6 116	2.025	8.141	956	261	1.217	7.866	3.101	10.967
1889—1890	1.402	1.297	2.699	12.828	3.797	16.625	2.359	379	2.738	16.589	5,473	22.062
1890—1891	1.483	1.535	3.018	16.249	5.799	22.048	2.828	472	3 300	20.560	7.806	28 366
1891—1892	1.337	1.279	2.616	23 905	8.203	32.108	2.221	291	2.512	27.463	9,773	37.236
1892—1893	870	662	1.532	15 286	5.584	20.870	1.005	94	1.099	17.161	6,340	23.501
1893—1894	724	699	1.423	8 060	4.196	12.256	650	68	718	9.434	4,963	14.397

Az Egyesült-Államokba 1898/99—1901/02. évben bevándorlott magyarok, tótok, ruthének és horvátok kimutatása nem és kor szerint.

14. számu tábla.

Nemzetiség, év	Férfi	Nő	Együtt	0—14 éves	14—45 éves	45-nél idősebb
a) *Magyar*						
1898 99	3.631	2.073	5.704	592	4.887	225
1899/00	10.207	3.570	13.777	1.018	12.167	592
1900/01	9.627	3.684	13.311	1.108	11.620	583
1901/02	18.348	5.262	23.610	1.447	21.166	997
Együtt	**41.813**	**14.589**	**56.402**	**4.165**	**49.840**	**2.397**
b) *Tót*						
1898/99	10.324	5.514	15.838	1.544	13.769	525
1899/00	21.235	8.008	29.243	2.159	26.243	841
1900/01	21.227	8.116	29.343	2.582	25.756	1 005
1901/02	27.197	9.737	36.934	3.005	32.727	1.202
Együtt	**79.983**	**31.375**	**111.358**	**9.290**	**98.495**	**3.573**
c) *Ruthén*						
1898/99	872	528	1.400	119	1.246	35
1899/00	1.942	890	2.832	216	2.540	76
1900/01	3.903	1.385	5.288	252	4.850	186
1901/02	5.836	1.697	7.533	300	6.996	237
Együtt	**12.553**	**4.500**	**17.053**	**887**	**15.632**	**534**
d) *Horv.-Szl.*						
1898/99	7.266	1.366	8.632	398	7 869	365
1899/00	14.934	2.250	17.184	667	15.819	698
1900/01	15.492	2.436	17.928	745	16.576	607
1901/02	27.097	3.136	30.233	989	27.870	1.374
Együtt	**64.789**	**9.188**	**73.977**	**2.799**	**68.134**	**3 044**
Mindössze						
1898/99	22.093	9.481	31.574	2.653	27.771	1.150
1899/00	48.318	14.718	63.036	4.060	56.769	2.207
1900/01	50.249	15.621	65.870	4.687	58.802	2.381
1901/02	78.478	19.832	98.310	5.741	88.759	3.810
Együtt	**199.138**	**59.652**	**258.790**	**17.141**	**232.101**	**9.548**

sebb nő vándorol ki Horvát-Slavonországból, a hol ugyanis száz kivándorlóból csak 12 a nő. Az 1898/99.—1901/2. években az Egyesült-Államokba bevándorlott honfitársaink között volt nő:

száz	tót között	28·2
„	ruthén „	25·9
„	magyar „	25·9
„	horvát „	12·4

Az amerikai statisztika adatain kivül a német kikötők feljegyzéseiből is ismerjük kivándorlóink nemi arányát. Bréma és Hamburg erre vonatkozó gazdag anyaggyűjtéséből csakis a végeredményeket sorolom fel, még pedig ötévi összevonásban; ezek szerint a nevezett kikötőkben hajóra szállott magyarországi kivándorlók között volt: [86])

	férfi	nő	száz kivándorló között nő
1871—1875.	2.513	1.272	33·6
1876—1880.	8.052	4.486	35·8
1881—1885.	51.153	17.808	25·8
1886—1890.	79.748	30.357	27·6
1891—1893.	36.522	17.388	32·3

Ezek a feljegyzések magasabbnak mutatják a nők arányát, mint az Egyesült-Államok statisztikája; az eltérés okát adni nem tudjuk, legfeljebb azt tehetjük fel, hogy e kikötőkön hazánk éjszaki részének kivándorlói, főleg a tótok és ruthének mennek ki, kiket nagyobb számmal kisérnek nők is, mig a többi kikötőkön keresztül kivándorló horvát-szlavonok között, mint tudjuk, sokkal kevesebb a nő. Saját hazai adatgyűjtésünk szerint volt a kivándorlottak között:

	férfi	nő	száz kivándorló között nő
1899-ben	25.294	11.899	32·0
1900-ban	27.762	11.126	28·6
1901-ben	41.235	14.142	25·5

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kivándorlók nemi eloszlása koránt sem azonos az ország különböző részeiben, hanem hogy egyes országrészek e tekintetben igen nagy eltéréseket mutatnak, melyek a kivándorlás helyi alakulását élénken illusztrálják. Lehetetlen e munka szűk keretében az egyes vármegyékben észlelhető eltérésekre átmenni, s igy csak az egyes országrészek jellemzésére térhetünk át, mi mellett azonban figyelmeztetnünk kell arra, hogy ezen adatgyűjtés a kivándorlás minden nemére vonatkozik, tehát az Amerikába kivándorlottakon kivül a Romániába, Ausztriába s máshová kiköltözötteket is felöleli, minek folytán a

[86]) Ezen összeállitás csak 1893-ig terjed, mivel az újabb évek adatai nincsenek még teljességben közzétéve.

kivándorlás jellemző vonásai részben elmosódnak. Ennek daczára is azonban érdekesek és fontosak azon különbségek, melyek ebben a tekintetben felismerhetők. Mindenekelőtt szembeötlő a nők csekély kivándorlási aránya Horvát-Szlavonországban, a hol a kivándorlási mozgalom még egészen új s még csak csekély mértékben ragadt át a nőkre. Ily csekély (átlag 12·8%) női arány az anyaországban sehol sem tapasztalható, mert a hol ez legkisebb, t. i. az Alföldön s a Duna-Tisza közén, ott is kétszer akkora, mint a Dráván túl. A felföldön nem emelkedik magasabbra, mint 25—29%-re, ellenben a 32 százalékot meghaladja a Dunántúl, a Királyhágón túli részekben s a Tisza-Maros szögében, mely utóbbiban a kivándorlóknak több mint két ötöde nő. E három országrészben azonban az ausztriai, illetve romániai kivándorlás nyomja rá a mozgalom bélyegét; s mindkettő sokkal több nőt visz a szomszédos külföldre, mint a mennyi a nagy tengerentúli útra rászánná magát. Az országrészeken belül a nemek aránya meglehetősen szabályos, bár kisebb-nagyobb eltérések természetszerűleg előfordúlnak.

A viszonyok tüzetesebb megvilágítása czéljából ide csatoljuk a három évre vonatkozó adatokat. A magyar adatgyűjés eredményei szerint hazánkból kivándorolt:

	év	férfi	nő	együtt	száz kivándorló között nő	
a Duna balpartjáról	1899.	1.360	658	2.018	32·6	24·7
	1900.	2.455	769	3.224	23·9	
	1901.	3.758	1.063	4.821	22·1	
a Duna jobbpartjáról	1899.	777	483	1.260	38·3	32·1
	1900.	1.733	748	2.481	30·2	
	1901.	2.125	959	3.084	31·1	
a Duna-Tisza közéről	1899.	209	92	301	30·6	23·1
	1900.	497	131	628	20·9	
	1901.	809	232	1.041	28·7	
a Tisza jobbpartjáról	1899.	13.339	6.011	19.350	31·1	28·9
	1900.	14.401	5.868	20.269	29·0	
	1901.	19.473	7.320	26.793	27·3	
a Tisza balpartjáról	1899.	554	247	801	30·8	24·1
	1900.	1.301	538	1.839	29·2	
	1901.	1.922	412	2.334	17·7	
a Tisza-Maros szögéről	1899.	1.062	881	1.943	45·4	43·2
	1900.	730	528	1.258	42·0	
	1901.	911	647	1.558	41·5	
a Királyhágón túli részből	1899.	4.299	2.986	7.285	41·0	37·3
	1900.	3.102	1.844	4.946	37·3	
	1901.	5.144	2.644	7.788	33·9	
Horvát Szlavoniából	1899.	3.662	533	4.195	12·7	12·8
	1900.	3.494	682	4.176	16·3	
	1901.	7.021	858	7.879	10·9	

A nemzetközi összehasonlítások arról tanúskodnak, hogy a magyar kivándorlók közt a nők aránylag igen ritkák; csakis egy állam, Olaszország kivándorlói közt van még kevesebb nő, mint hazánkfiai közt. Az Egyesült-Államokba az 1881—1890. években bevándorolt idegenek közt általában 61·1% férfi és 38·9% nő volt. A főbb államok szerint ekként alakúlt e viszony:

	száz kivándorló közt volt	
	férfi	nő
Irország	51·0	49·0
Németország	57·6	42·4
Skandinávia	61·0	39·0
Anglia	61·3	38·7
Skótország	61·6	38·4
Ausztria	62·9	37·1
Oroszország	65·8	34·2
Magyarország	**73·8**	**26·2**
Olaszország	79·4	20·6

Ezek az adatok nagyon jellemzők a kivándorlás természetére nézve s arról tanuskodnak, hogy hazánkból leginkább a férfi népesség özönlik ki, nők pedig jóval csekélyebb arányban, mig Éjszak- és Nyugat-Európa államainak kivándorlását a nőknek sokkal jelentékenyebb tömegei jellemzik. Reánk nézve ez kedvező jel, mert kevésbbé súlyosnak tűnteti fel a bajt, mint aminőnek egyebütt kell lennie, a hol családok és magányos nők sokkal sűrűbben kelnek útra.

A milyen fontos a kivándorlás természetének megitélésére a nemek aránya, épp annyira figyelmet érdemel a kivándorlók *koreloszlása* is. Bizonyos fokig ez kapcsolatban van a kivándorlók családi viszonyaival, mert ahol nagyobb tömegben vándorolnak ki családok, ott természetszerűleg több gyermeket is kell közöttük találnunk, mig kevés gyermek a mellett tanuskodik, hogy a kivándorlottak túlnyomólag nőtlenek, vagy pedig családjuk hátrahagyásával keltek útra. Ennek ismerete pedig annál inkább fontos, mivel a kivándorlottak családi viszonyairól egyéb adataink egyáltalában nincsenek. Az Egyesült Államokba bevándorlott magyar honosoknak koreloszlását a 13. számú táblában mutatjuk be. Ebben a táblázatban a korosztályok eloszlását illetőleg már most jellemző a magyar kivándorlásra nézve a gyermekek számának az idő folyamában mutatkozó következetes s erős csökkenése 28%-ról 8-ra, és evvel szemben a munkakereső korban álló (15—40 éves) egyének arányának emelkedése 59-ről 84-re. Száz magyar kivándorló közt volt ugyanis:

	0—15 éves	15—40 éves	40 éven túl
1873—75.	28·0	59·0	13·0
1875—80.	23·9	65·9	10·2
1880—85.	17·2	72·1	10·7
1885—90.	13·1	76·7	10·2
1890—93.	8·0	84·2	7·8

A férfiak közt általában véve számosabbak a munkakereső korban álló egyének, mint a nők közt, de számuknak viszonylagos szaporodása mind a két nemnél egyaránt felismerhető. A 15—40 évesek aránya volt ugyanis:

	a férfiak közt	a nők közt
1873—75.	62·5	45·5
1875—80.	70·0	57·9
1880—85.	76·0	61·4
1885—90.	79·7	68·4
1890—93.	85·1	81·2

Ezen adatok határozottan arra utalnak, hogy a kivándorlás nagymérvű elterjedésével a kivándorló családok elszaporodása korán sem tart lépést, elienkezőleg az összkivándorláshoz viszonyítva évről-évre csökken azon esetek száma, a midőn egész családok vándorolnak ki s mindig nagyobb számmal indúlnak útnak olyanok, kik vagy nőtlenek, vagy családjukat Magyarországon hagyták vissza.

A kivándorló elemek sajátszerű családi- s korösszetétele világosan felismerhető, ha azt az ország összlakosságának megfelelő viszonyaival állítjuk szembe. Ha a kivándorlás a nép minden rétegét — a családokat és az egyedűl állókat — egyaránt tizedelné meg, a kivándorlók körében az összlakosságéhoz hasonló kormegoszlás volna várható. Az amerikai statisztika adatai szerint ez korán sem áll; a kivándorlók közt ugyanis feltűnően több felnőtt egyént találunk, mint az össznépességben, a gyermekek és öregek száma ellenben jóval csekélyebb, mint az országos átlagban. Ezenkívül a kivándorlók kormegoszlásának az évek folyamán konstatálható módosulása éppen ellenkező irányban halad, mint azon változások, melyeket Magyarország népességének korstatisztikájából ismerünk.

A kivándorlók korviszonyainak százalékos kimutatását fentebb közölvén, itt csak az össznépesség korösszetételét mutatjuk be:

		0—15 éves	15—40 éves	40 éven túl
Magyarország össznépessége	1870.	37·2	40·0	22·8
	1881.	35·2	39·8	25·0
	1891.	36·9	37·5	25·6

Az Egyesült-Államok statisztikája az újabb időben más csoportok szerint mutatja ki a bevándorlók kormegoszlását, t. i. 0—14 éveseket, 14—45 éveseket és 45 évnél idősebbeket. Az utolsó három évre vonatkozó adatok a következők:

	0—14 évesek	14—45 évesek	45 évnél idősebbek	Százalékokban: 0—14	14—45	45 évnél idősebbek
1899/1900.	4.060	56.769	2.207	6·4	90·1	3·5
1900/1901.	4.687	58.802	2.381	7·1	89·3	3·6
1901/1902.	5.741	88.759	3.810	5·8	90·3	3·9

Ugyanezen adatok nemzetiségek szerint is rendelkezésre állanak; a három évben a korelosztás a következő volt:

	0—14 éves	14—45 éves	45 évnél idősebb
száz magyar közt volt	7·0	88·7	4·3
„ tót „ „	8·1	88·7	3·2
„ ruthén „ „	4·9	91·9	3·2
„ horvát „ „	3·7	92·2	4·1

a mely viszonyok tehát megfelelnek annak, a mit a nemzetiségekről a nemek aránya tekintetében mondottak.

A korviszonyok nemzetközi összehasonlítása még jellemzőbb eredményekre vezet, mint a nemi arány. Általánosságban várható, hogy a mely nemzet kivándorlói között kevés a nő, ott a gyermekek száma sem lehet nagy. Mert a nők leginkább csak akkor vándorolnak ki, ha férjüket követik, s ez esetben rendszerint az egész család hagyja el régi lakóhelyét, tehát a kivándorló gyermekek száma is emelkedik. A kivándorlási statisztika általánosságban igazolja ezen feltevést, bár van egy nevezetes kivétel is, Irország, a hol a legtöbb nő vándorol ki, s mégis legkisebb a kivándorló gyermekek száma. Magyarország azonban itt is azáltal tűnik ki, hogy kivándorlói közt — Irország után — a legkevesebb gyermek van, a mint a nők aránya tekintetében is utolsóelőtti helyen állott. A főbb államok kivándorlói közt a kormegoszlás (az 1881—1890. évi adatok szerint) a következő:

	száz kivándorló közül 15 éven aluli	15—40 éves	40 éven túli
Németország	26·6	62·2	11·2
Oroszország	24·7	65·9	9·4
Skótország	24·2	65·2	10·6
Anglia	23·5	65·2	11·3
Ausztria	22·1	66·3	11·6
Skandinávia	18·3	73·0	8·7
Olaszország	15·3	69·2	15·5
Magyarország	**14·7**	**74·9**	**10·4**
Irország	14·1	78·6	7·3

Úgy a nemi, mint a korviszonyok arra utalnak tehát, hogy a magyarországi kivándorlók közt aránylag csekély azon esetek száma, a midőn egész családok vándorolnak ki s hogy ezen esetek száma évről-évre ritkul.[86])

---

[86]) Mint említők, az amerikai statisztika adataiból a kivándorló *családok* száma közvetlenül nem ismerhető fel, meg van azonban annak lehetősége, hogy indirect úton következtessünk reá. Az amerikai statisztika feljegyzéseiben oly elemek foglaltatnak, melyek az össznépesség megfelelő elemeivel arányba állíthatók, oly formán, hogy az arányosításból az ismeretlen elem (a családok s családtagok száma) meghatározható. Számításunkhoz a magyar birodalom 1891. évi népszámlálásának következő négy elemét használjuk fel:

a) összlakosság	17,349.398
b) családfő (= család)	3,926.645
c) összes családtag	16,169.947
d) 0—15 éves gyermek	6,755.589

miből következik, hogy 1 családfőre esik 0—15 éves gyermek ($d:b=$) 1·72, és 1 családfőre esik családtag ($c:b=$) 4·12.

A kivándorlók statisztikájában a fenntebbi négy elem közül csak kettőt, t. i. az összlétszámot (*a*) és a 0—15 éves gyermekek számát (*d*) ismerjük; az elemek értékei a négy időszakra a következők:

	összlétszám (*a*)	gyermekek száma (*d*)
1875—80.	6.644	1.587
1880—85.	51.176	8.797
1885—90.	76.505	9.988
1890—93.	89.097	7.166

Minthogy $d:b=1·72$ és $c:b=4·12$, így $b=\frac{d}{1·72}$ és $c=b\times 4·12$, minek alapján a kivándorlókra nézve a családok (*b*) és a családtagok (*c*) száma a következőkben állapítható meg:

	családok száma	családtagok száma
1875—80.	923	3.803
1880—85.	5.115	21.074
1885—90.	5.808	23.929
1890—93.	4.166	17.164

úgy, hogy az összkivándorlókból a családokra esik:

1875—80.	57·2 %
1880—85.	41·2 „
1885—90.	31·3 „
1890—93.	19·3 „

a mi teljesen igazolja fenntebbi állításunkat, mely szerint a családok részvétele a kivándorlók körében folyton csökken.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A kivándorlók nemzetisége.

Még néhány évvel ezelőtt általános volt az a vélemény, hogy a magyarországi kivándorlás azonos a tótok kivándorlásával. Miként munkánk előző részeiből kitűnik, tényleg úgy áll a dolog, hogy hosszú időn keresztül a tótok szolgáltatták kivándorlóink zömét s az Egyesült-Államokban is „wretched huns" gyűlölt elnevezése alatt a tótokat értették. Sajnos hogy, miként kimerítően fejtegettük, újabb időben Magyarország minden részéből, minden népfajából kerülnek ki immár kivándorlók; a tótokhoz csatlakoztak a ruthének; a németek, kik előbb csak Moson és Szepes vármegyékből vándoroltak ki, most már Délmagyarországon is mozgolódnak; felkerekedik az alföldi tiszta magyarság is, sőt legújabban a székelység is megmozdúl; Drávántúl pedig a horvátok között ijesztő mértékben terjed a kivándorlás ragálya. Egyedül az oláhság mutatkozik eddig passzivnak a tengerentúli kivándorlással szemben, de — miként kifejtettük — a Romániába való átözönlésben szintén nagy része van.

A nemzetiségi momentumnak igen nagy jelentősége van a kivándorlás kérdésében. Annál sajnosabb, hogy kivándorlóinknak nemzetiségek szerint való megoszlását eddig kevéssé ismerjük. Az Egyesült-Államok statisztikája csak 1898/99 óta részletezi a bevándorlókat nemzetiségek szerint, de — miként alább látni fogjuk — ezen részletezésen belül nem lehet mindig a kivándorlók állami hovatartozását kideríteni; a magyar statisztika 1899 óta rendelkezik idevágó adatokkal, de minthogy a magyar adatgyűjtésben a tényleges kivándorlásnak csak mintegy 60 százaléka jut kimutatásra (l. a 69. oldalon), ezek az adatok csak hézagos képet nyújtanak. Mindamellett tájékoztató alapúl fogadhatók el a kivándorlók nemzetiségi összetételének megítélésére. Az alábbiakban tehát ezeket az adatokat fogjuk első sorban szemügyre venni; ezek törvényhatóságonként állanak rendelkezésre, de csakis az összkivándorlásra vonatkoznak, rendeltetési államok szerint részletezve nincsenek. Amennyiben azonban hazánknak nagy részéből csak *egy* vidékre (p. o. csak Amerikába) folyik kivándorlás, hozzávetőleg meg lehet becsülni azt is, hogy az egyes államokba mily nemzetiségek vándorolnak ki.

A magyar statisztika szerint — mint a 15. sz. táblából kitűnik — 1899-től 1901-ig 131.458 egyén vándorolt ki a magyar korona országaiból, ezek között volt 32.506 magyar, 13.789 német, 47.723 tót, 12.537 oláh, 8.345 ruthén, 15.410 horvát-szerb és 1.148 egyéb. Viszonylagos többségben tehát a tótok vannak, kik a kivándorlóknak 36 százalékát teszik, mig a magyarok 25%-al, a horvátok és szerbek 12%-al, a németek és oláhok 9—10%-al szerepelnek. A magyar elemnek erős képviseltetése már ezen adatokból is kitűnik: a kivándorlók negyede magyar. A rendelkezésre álló adatok azonban arról tanuskodnak, hogy a magyarok hányada évről-évre emelkedik; kivándorolt ugyanis

1899-ben	8.322	magyar	= 22.4 %
1900-ban	9.883	„	= 25.4 „
1901-ben	14.301	„	= 25.8 „

A három év folyamán tehát az elbujdosó magyarok száma hatezerrel emelkedett, azaz majdnem megkétszereződött. Ekkora absolut növekvést más nemzetiségnél nem találunk és a relativ szaporulat is csak a horvátoknál és ruthéneknél ehhez hasonló, utóbbiaknál még valamivel nagyobb is.

A németajku kivándorlók száma az elmult három év alatt 13.789 volt, még pedig 1899-ben 4.068, 1900-ban 4.393 és 1901-ben 5.328. A németség számához viszonyítva elég nagy a kivándorlás, de a három év folyamán lényeges emelkedés nem állott be. Hasonló az oláhság vándormozgalma, mely 12.537 főre rúg, miből 1899-re 4.472, 1900-ra 3.092 és 1901-re 4.973 lélek esik. Ennél sokkal nagyobb tömegeket mozgósított a tótság, még pedig a szóban forgó három év alatt 14.251, 14.170 és 19.302 főt, összesen tehát 47.723 főt. Csekély létszámához viszonyítva jelentékeny a ruthén elem kivándorlása, mely egyuttal rohamosan fokozódik, 1899-ben csak 1.676 ruthén kivándorlót mutat ki a hivatalos statisztika, a következő évben már 3.116-ot, és 1901-ben 3.553-at, mindössze tehát 8.345-öt. Hasonló gyorsan harapódzik el a horvátok kivándorlása, mely 1899—1901-ig 3.999, 3.928 és 7.483 főt vont el hazájától, összesen 15.410 lelket. Végül a három év alatt 1.148 egyéb nemzetiségü egyén vándorolt ki, leginkább Horvát-Szlavonországból és Fiuméből.

Az idézett számokból első pillantásra felismerhető, hogy a kivándorlás intenzitása korántsem egyenlő az egyes nemzetiségek körében. Létszámukhoz viszonyítva (az 1900. évi népszámot véve alapúl) a tótok kivándorlása legintenzivebb, mely az utolsó évben közel *egy* százalékra (t. i. százezerre 955.5) emelkedett; megközeliti

a ruthén kivándorlás gyakorisága, mely három év alatt 382.$_7$-ről 826.$_3$ra emelkedett, százezer lakóra számítva. Ekkora nagyfokú kivándorlás a többi hazai nemzetiségeknél nem észlelhető; aránylag legintenzivebb még a németeké, de 1901-ben meghaladta már a horvátok és szerbek kivándorlási aránya, mely t. i. 274.$_1$-re szökött fel, a németek 250.$_1$ aránya mellett. A magyarok kivándorlása frequentiája erős fokozódása mellett is nem több 163.$_6$-nál (százezer lakóra) s ennél csak valamivel élénkebb az oláh kivándorlás (177.$_6$). Az egyéb nemzetiségűek kivándorlási aránya még alacsonyabb. A kivándorlás intenzitása az egyes nemzetiségek körében az utolsó három évben a következő volt:

Kivándorolt százezer		1899-ben	1900-ban	1901-ben
magyar	közül	95.$_2$	113.$_1$	163.$_6$
német	»	191.$_6$	206.$_2$	250.$_1$
tót	»	705.$_6$	701.$_5$	955.$_5$
oláh	»	159.$_4$	110.$_4$	177.$_6$
ruthén	»	382.$_7$	724.$_6$	826.$_3$
horvát-szerb	»	146.$_5$	143.$_9$	274.$_1$
egyéb nyelvű	»	101.$_3$	76.$_5$	109.$_2$

Miként a kivándorlás intenzitása a különböző nemzetiségek körében eltérő volt, hogy egyazon nemzetiségen belül is különbségeket találunk, ha országrészenként vesszük szemügyre. Nem terjeszkedhetünk ki az egyes törvényhatóságokra, de a 15. számú táblában országrészek szerint mutatjuk ki a kivándorlók nemzetiségét. Látható a táblázatból, hogy a kivándorló magyarságnak két harmada az Alföldről kerül ki, de ötezernél több magyar vándorolt ki a Királyhágóntúli részekből és közel négyezer a Dunántúlról, a felvidék és Horvátország csekélyszámú magyarságából is került ki nehány száz kivándorló. Németajkú kivándorlóinkat az ország legkülönbözőbb részei szolgáltatják; Erdély, a Tisza jobb partja (nevezetesen Szepes), a Dunántúl és a Tisza—Maros köze szerepel a legnagyobb tételekkel, de a többi országrészből is aránylag sok a német kivándorló. Topographiailag — a dolog természeténél fogva — sokkal korlátozottabb a tótok, ruthének, oláhok és horvátok kivándorlása. E viszonyokat munkánk topographiai részében (a III. szakaszban) tüzetesen tárgyalván, itt bővebb fejtegetésbe nem bocsátkozunk, hanem a 15. sz. tábla részletes adataira utalunk.

Az Egyesült-Államok statisztikája, mint említettük, 1898/99. óta részletezi a bevándorlók nemzetiségét, eltérőleg az addigi gyakorlattól, mely a honossági államokat mutatta ki. Ez az eljárás sok tekintetben becses, ránk nézve magyarokra nézve azonban annyiban káros, hogy mivel a honossági tábla Magyarországot Ausztriával

A magyarországi kivándorlók megoszlása nemzetiségek szerint 1899 -1901. években, a magyar adatgyűjtés eredményei szerint

15. számú tábla.

Országrész	Év	A kivándorlók között volt: magyar	német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	Összesen
Duna bal	1899	63	218	1.725	—	—	—	—	12	2.018
partjáról	1900	142	377	2.699	—	-	1	—	5	3.224
	1901	93	260	4.467	—	—	—	—	1	4.821
	együtt	**298**	**855**	**8.891**	—	—	**1**	—	**18**	**10.063**
Duna jobb	1899	575	658	—	—	—	9	—	18	1.260
partjáról	1900	1.512	939	3	—	-	8	1	18	2.481
	1901	1.863	1.194	—	1	—	15	—	11	3.084
	együtt	**3.950**	**2.791**	**3**	**1**	—	**32**	**1**	**47**	**6.825**
Duna-Tisza	1899	190	32	20	—	18	—	38	3	301
közéről	1900	251	179	13	—	73	—	108	4	628
	1901	443	323	47	—	110	—	112	6	1.041
	együtt	**884**	**534**	**80**	—	**201**	—	**258**	**13**	**1.970**
Tisza jobb	1899	4.355	967	12.363	—	1.635	2	—	28	19.350
partjáról	1900	5.586	1.001	11.278	2	2.376	2	—	24	20.269
	1901	8.098	1.043	14.671	—	2.960	1	—	20	26.793
	együtt	**18.039**	**3.011**	**38.312**	**2**	**6.971**	**5**	—	**72**	**66.412**
Tisza bal	1899	677	29	43	30	22	—	—	—	801
partjáról	1900	1.063	6	21	31	653	—	—	3	1.839
	1901	1.665	85	43	52	483	—	—	6	2.334
	együtt	**3.405**	**182**	**107**	**113**	**1.158**	—	—	**9**	**4.974**
Tisza-Maros	1899	187	965	99	400	—	—	258	24	1.943
szögéből	1900	63	838	68	144	—	—	122	23	1.258
	1901	142	852	72	258	—	4	204	26	1.558
	együtt	**392**	**2.655**	**239**	**802**	—	**4**	**584**	**83**	**4.759**
Királyhágón	1899	2.195	1.033	—	4.042	—	1	—	14	7.285
túli részből	1900	1.192	739	87	2.914	—	—	—	14	4.946
	1901	1.865	1.249	—	4.658	—	1	—	15	7.788
	együtt	**5.252**	**3.021**	**87**	**11.614**	—	**2**	—	**43**	**20.019**
Fiuméből	1899	—	—	—	—	—	14	—	26	40
	1900	—	—	—	—	—	12	—	55	67
	1901	3	—	—	—	—	20	—	56	79
	együtt	**3**	—	—	—	—	**46**	—	**137**	**186**
Horvát-Szla-	1899	80	166	1	—	1	3.677		270	4.195
vonországból	1900	74	252	1	1	14	3.674		160	4.176
	1901	129	322	2	4	—	7.126		296	7.879
	együtt	**283**	**740**	**4**	**5**	**15**	**14.477**		**726**	**16.260**
A magyar	1899	8.322	4.068	14.251	4.472	1.676	3.999		405	37.193
birodalomból	1900	9.883	4.393	14.170	3.092	3.116	3.928		306	38.888
összesen	1901	14.301	5.328	19.302	4.973	3.553	7.483		437	55.377
	együtt	**32.506**	**13.789**	**47.723**	**12.537**	**8.345**	**15.410**		**1.148**	**131.458**

összefoglalja, a magyarországi bevándorlók számát teljes pontossággal nem állapíthatjuk meg. Feltehető ugyan, hogy a magyar, tót, horvát-szlavon és ruthén bevándorlók túlnyomó része Magyarországból kerül ki, habár a ruthének egyrésze már galicziai eredetü lehet, a horvátok pedig a szlovénekkel együtt vannak kimutatva, kik közt kétségkivül nagyobb számmal vannak osztrák alattvalók. Ezek között és a többi nemzetiségek közt is akadnak olyanok, kik nem Magyarországból, hanem Európa valamely más államából jöttek; de a Magyarországból kivándorolt német, oláh, szlovén, olasz, zsidó és egyéb fajú elemek számát egyáltalában nem vagyunk képesek megállapitani, mivel az amerikai statisztika csak Ausztria-Magyarország kivándorlóinak népkeverékét mutatja ki. Annak feltüntetésére, hogy milyen ez a népkeverék, ide igtatjuk az utolsó négy évben az Egyesült-Államokba bevándorolt osztrák-magyar honosoknak, nemzetiségek szerinti eloszlását is és melléje tesszük az egyes nemzetiségek végösszegét is, melylyel az amerikai bevándorlásban résztvettek.

Az Egyesült-Államokba az utolsó négy évben bevándorolt:

	1898/'99. évben		1899/900. évben	
	Ausztria-Magyarországból	Mindössze	Ausztria-Magyarországból	Mindössze
cseh és morva	2.382	2.526[87])	3.056	3.060
bolgár, szerb, montenegrói	—	—	34	204
horvát, szlovén	8.612	8.632[88])	17.163	17.184
dalmát, bosnyák, herczegov.	367	367	672	675
német	4.313	26.632[89])	6.901	29.682[100])
zsidó	11.071	37.415[90])	16.920	60.764[101])
olasz (éjszaki)	1.047	13.091[91])	1.287	—
lithván	7	6.858[92])	8	10.311[102])
magyar	5.661	5.704[93])	13.776	13.777
lengyel	11.660	28.466[94])	22.802	46.938[103])
román	20	96[95])	175	398
orosz	65	1.774[96])	28	1.200
ruthén, rusznyák	1.371	1.400[97])	2.832	2.832
szerb	41	69[98])	—	—
tót	15.757	15.838[99])	29.183	29.243
egyéb	108	—	10	—
Összesen	62.491	—	114.847	—

[87]—[102]) Annak igazolására, hogy egy és ugyanazon nemzetiségbelieknek a legkülönbözőbb országokból kerülhetnek ki, az 1898/99. évre vonatkozólag közöljük az országok részletezését; u. m.: [87]) Köztük 120 Oroszországból és 24 Németországból. — [88]) Köztük 20 egyén vegyes országokból. — [89]) Ezek közül 15.609 Németországból, 5.383 Oroszországból, 936 Svájczból, 183 Romániából stb. — [90]) Ezek

	1900/901. évben		1901/902. évben	
	Ausztria-Magyarországból	Mindössze	Ausztria-Magyarországból	Mindössze
cseh és morva	3.766	3.766	5 589	5.590
bolgár, szerb, montenegrói	41	611	461	1.291
horvát, szlovén	17.905	17.928	30.223	30.233
dalmát, bosnyák, herczegov.	717	732	1.004	1.004
német	7.816	34.742	16.249	51.686
zsidó	13.006	58.098	12.848	57.688
olasz	1.463	—	1.714	—
lithván	—	—	1.653	11.629[102])
magyar	13.310	13.311	23.069	23.610
lengyel	20.288	43.617	32.429	69.620
román	557	761	1.735	2.033
orosz	—	—	7	1.551
ruthén, rusznyák	5.276	5.288	7.533	7.533
szerb	—	—	—	—
tót	29.243	29.343	36.931	36.934
egyéb	2.	—	4	—
Összesen	113.390	—	171.989	—

Ha el is fogadnók, hogy a magyar, tót, ruthén és horvát kivándorlók mind Magyarországból erednek, (bár, mint említők, vannak közöttük osztrák ruthének és szlovének is), akkor sem bírnók a magyar kivándorlás teljes képét, mert fogalmunk sincs arról, hogy az Ausztria-Magyarországból kivándorolt németek, zsidók, olaszok, lengyelek, románok és oroszok közül mennyi a magyar honos. Ezeknek a száma pedig igen tetemes, miként az a következő felsorolásból kitűnik.

Ausztria Magyarországból az utolsó négy évben az Egyesült-Államokba bevándorlottak:

---

közül 405 Németországból, 1.343 Romániából, 24.275 Oroszországból, 174 Nagy-Britanniából, 57 Törökországból stb. — [91]) Ezek közül 11.821 Olaszországból. — [92]) Ezek közül 6.838 Oroszországból. — [93]) A magyarokhoz („magyar") hozzászámítottam az 1898/99 évben „hungarian" név alatt kimutatott 800 egyént is, valamint 4 „transylvanian"-t. Ezek közül Belgiumból jött 13, Németországból 12, Oroszországból 8, Ausztráliából 6, Brit-Éjszak-Amerikából 1, Nyugot-Indiából 3. — [94]) Ezek közül Oroszországból 15.517, Németországból 1.271. — [95]) Ezek közül Romániából 60. — [96]) Ezek közül Oroszországból 1.657. — [97]) Ezek közül Oroszországból 29. — [98]) Ezek közül Szerbiából 27. — [99]) Ezek közül Oroszországból 74, Belgiumból 6, Németországból 1.

[100]) Közülök 5.349 Oroszországból.

[101]) Közülök 37.011 Oroszországból.

[102]) Leginkább Oroszországból.

A) *Túlnyomólag Magyarországból:*

	1898/99.	1899/00.	1900/01.	1901/02.
magyar	5.661	13.776	13.310	23.069
tót	15.757	29.183	29.243	36.931
ruthén	1.371	2.832	5.276	7.533
horvát-szlovén	8.612	17.163	17.905	30.223
Összesen	31.401	62.954	65.734	97.756

B) *Vegyesen Ausztriából és Magyarországból:*

német	4.313	6.901	7.816	16.249
zsidó	11.071	16.920	13.006	12.848
olasz	1.047	1.287	1.463	1.714
román	29	175	557	1.735
Összesen	16.460	25.283	22.842	32.546

C) *Túlnyomólag Ausztriából:*

cseh, morva	2.382	3.056	3.766	5.589
dalmát, bosnyák, herczegovinai	367	672	717	1.004
lithván	7	8	—	1.653
lengyel	11.660	22.802	20.288	32.429
orosz	65	28	—	7
bolgár, szerb, montenegrói	—	34	41	461
minden egyéb	149	10	2	544
Összesen	14.630	26.610	24.814	41.687
Főösszeg	62.491	114.847	113.390	171.989

Az a négy elem (magyar, tót, ruthén és horvát), mely a magyarországi kivándorlás zömét adja, ezek szerint az 1901/902. évben már százezerhez közel járó néptömeget képezett. Hogy mennyi román és olasz járul még hozzá, nem tudjuk, mivel azonban e két nemzetiség csak negyedfélezer kivándorlóval szerepel a monarchiában a magyar kivándorlás számerejét nem módosíthatja lényegesen. Annál nagyobb kontingensét képezik azonban kétségkívül a németek és zsidók, kik Ausztriából és Magyarországból együttvéve közel harminczezer kivándorlót szolgáltattak az utolsó évben. Ennek a tömegnek, kétségkívül igen jelentékeny része Magyarországból ered. Saját hiányos hazai adatgyűjtésünk is 1901. évben 5.328 németajkú kivándorlót mutat ki s bár ezeknek egy része Ausztriába és Romániába ment, mégis a túlnyomólag Amerikának adozó felföld német kivándorlóinak számát 5—6000-re bátran becsülhetjük. Ami pedig a 13.000 zsidót illeti, azoknak is bizvást felét tekinthetjük magyarsországinak. Végül feltehető, hogy a kivándorló csehek, lengyelek és szerbek között is akadnak kisebb számmal magyar honosok. Mind-

ezek alapján tehát az 1901/02. évben az Egyesült-Államokba kivándorolt magyar honosok számát kereken száztizezerre tehetjük, kik közt volt:

magyar	23.000	=	20·9 %
német	5.000	=	4·5 „
tót	37.000	=	33·6 „
oláh	1.000	=	0·9 „
ruthén	7.000	=	6·4 „
horvát-szerb	30.000	=	27·3 „
zsidó	6.000	=	5·5 „
egyéb	1.000	=	0·9 „
összesen	110.000	=	100·0 %

Az itt közölt adatok kiegészítéséül felsoroljuk (a 16. sz. táblában) még azon adatokat is, melyek a new-yorki kikötő magyarországi bevándorlási forgalmát tűntetik fel 1900. óta, még pedig évnegyedenként.[103]) Ezek a forgalom hullámzását is engedik felismerni s ez okból különös érdekkel bírnak. Az adatok nemzetiségek szerint vannak közölve, miért is csak a hazánkra nézve fontos négy nemzetiséget (magyar, tót, ruthén, horvát) vesszük szemügyre. E kimutatásokban a két nem és a három főkorcsoport mindig el van különítve.

A 16. sz. táblában közölt adatok természetesen eltérnek a 14. számúnak adataitól, mivel csak egy, bár a magyar kivándorlásra nézve legfontosabb, kikötőre vonatkoznak. Nagyjából azonban felismerhető az általános mozgalommal való megegyezés.

Az Egyesült-Államok statisztikája még további becses adatokat közöl, amennyiben az 1898/99. év óta kimutatja, hogy az egyes nemzetiségekhez tartozó bevándorlók közül hányan telepedtek meg az Unio egyes államaiban. Ezek az adatok azonban inkább a bevándoroltak topographiai eloszlásának megismertetésére alkalmasak s ez okból munkánk második főrészében fogjuk tárgyalás alá venni.

---

[103]) Közölve a State of New-York. Department of Labor. Bullin Nr. 11—15. czimű hivatalos kiadványban.

A new-yorki kikötőben 1900—1902. években partraszállott magyar, tót, ruthén és horvát kivándorlók kimutatása nem és kor szerint.

16. számú tábla.

Nemzetiség és évnegyed	Férfi	Nő	Együtt	0—14 éves	14—45 éves	45-nél idősebb
a) *Magyar*						
1900. III negy.	966	671	1.637	207	1.356	74
IV. „	1.528	937	2.465	271	2.089	105
1901. I. negy.	2.899	659	3.558	153	3.244	161
II. „	3.513	1.171	4.684	357	4.121	206
III. „	1.461	887	2.348	277	1.988	83
IV. „	2.726	1.243	3.969	338	3.500	131
1902. I. negy.	5.596	969	6.565	186	6.074	305
II. „	5.935	1.638	7.573	487	6.705	381
III. „	1.441	943	2.384	309	1.988	87
IV. „	3.601	1.715	5.316	576	4.522	218
Összesen	**29.666**	**10.833**	**40.499**	**3.161**	**35.587**	**1.751**
b) *Tót*						
1900. III. negy	2.405	1.476	3 881	550	3.167	164
IV. „	3.362	1.804	5.166	579	4.422	165
1901. I. negy.	6.023	1.634	7.657	351	7.053	253
II. „	7.519	2.708	10.227	947	8.917	363
III. „	3.304	1.727	5.031	652	4 250	129
IV. „	4.919	2.240	7.159	677	6.257	225
1902. I. negy.	6.527	1.710	8.237	342	7.646	249
II. „	7.776	2.908	10.684	929	9.352	403
III. „	2.167	1.484	3.651	504	3.007	140
IV. „	5.027	2.385	7.412	797	6.408	207
Összesen	**49.029**	**20.076**	**69.105**	**6.328**	**60.479**	**2 298**
Ruthén						
1900. III. negy.	400	237	637	49	565	23
IV. „	468	260	728	54	658	16
1901. I. negy.	1.222	356	1.578	32	1.496	50
II. „	1.583	506	2.089	102	1.904	83
III. „	761	337	1.098	83	979	36
IV. „	1.016	397	1.413	43	1.322	48
1902. I. negy.	1.578	366	1.944	52	1.840	52
II. „	1.909	523	2.432	109	2.242	81
III. „	615	253	868	55	775	38
IV. „	1.231	444	1 675	91	1.530	54
Összesen	**10.783**	**3.679**	**14.462**	**670**	**13.311**	**481**
d) *Horv.-szlav.*						
1900. III. negy.	1.026	356	1.382	120	1.211	51
IV. „	1.466	437	1.903	137	1.713	53
1901. I. negy.	3.388	480	3.868	126	3.570	172
II. „	3.686	791	4.477	251	4-027	199
III. „	2.651	604	3.255	232	2.904	119
IV. „	2.285	550	2.835	169	2.548	118
1902. I. negy.	4.097	476	4.573	117	4.195	261
II. „	4.866	888	5.754	321	5.132	301
III. „	2.478	733	3.211	255	2.808	148
IV. „	3.059	707	3.766	224	3.405	137
Összesen	**29.002**	**6.022**	**35.024**	**1.952**	**31.513**	**1.559**
Mindössze	**118.480**	**40.610**	**159.090**	**12.111**	**140.890**	**6.089**

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A kivándorlók művelődési állapota.

Az a nagy fordulat, mely az Egyesült-Államok bevándorlási politikájában újabban beállott, szoros összefüggésben van a bevándorlottak művelődési állapotával. Már a harmadik fejezetben (13—14. lap utaltunk volt arra, hogy az utolsó évtizedben a bevándorló néprétegek teljesen megváltoztak, még pedig korántsem előnyösen. Évről-évre nagyobb számmal özönlenek be oly idegenek, kik alacsony művelődési fokon állván, az Unio kormányának szemében nem szívesen látott jövevények. Tényleg az olasz, orosz, román és magyar bevándorlás fokozódásával nagyon sok oly elem került az Egyesült-Államokba, mely nem bír a műveltség ama kellékeivel, melyek az államok érdekében kívánatosak volnának.

Sajnos, hogy a magyarországi kivándorlók legnagyobb része is alacsony művelődési fokon áll. Ez onnan van, hogy — mint a következő fejezetben tüzetesen fogjuk fejtegetni — hazai kivándorlóink kevés kivétellel az alsóbb néprétegekből kerülnek ki, melyeknek művelődési állapota is természetesen alacsony, annyira, hogy nemcsak nyelvismeretök fogyatékos, nevezetesen a világnyelvek egyikét sem, az angolt sem bírják, de jó részök még a műveltség elemeit, az írást és olvasást sem sajátította el. Ebből a szempontból a mi kivándorlóink az Egyesült-Államok bevándorlottjai között messze hátul állanak, mert csakis a portugaliak, olaszok, galicziaiak és bukovinaiak, valamint a törökök között akad még a magyaroknál is több analfabeta, ellenben a többi európai népek kivándorlói között sokkal kisebb az írásnemtudók aránya. Különösen csekély ez a svájczi, svéd és német bevándorlók közt, kik közül százra alig egy-két analfabéta akad, valamint a francziák, angolok, skótok és írek között is, ahol az arány 5—7 százaléknál magasabbra nem rúg.

Az Egyesült-Államok bevándorlási statisztikája többek között az 1895/96. évről közöl a bevándorlók műveltségi állapotára vonatkozó nemzetközi összehasonlítást, melyet nagy érdekénél fogva itt is bemutatunk.[104])

---

[104]) Ez a kimutatas a 14 éven felüli analfabéták arányát (a magyarországi bevándorlók között) 46·51%-ra teszi, amennyiben 27,531 felnőtt egyén közül 12.154 volt teljesen analfabéta, 653 pedig csak olvasni tudott. Ez az igen magas arány valószínütlen, mivel ugyanazon évben p. o. a New-Yorkban kikötött 23.415 magyarországi bevándorló között csak 8.739 analfabéta volt, vagyis 37.3% és ha a gyermekekre 3000 főt leszámítunk, ami rendkívül sok, akkor is csak 43%-ra emel-

Az analfabeták arányszáma volt a 14 évnél idősebb bevándorlók között:

a svájcziak	közt	0·79	%
a svédek	„	1·16	„
a németek	„	2·96	„
a francziák	„	4·88	„
az angolok	„	5·44	„
a skótok	„	5·70	„
az irek	„	7·00	„
a csehek, morvák	„	11·45	„
a belgák	„	14·46	„
a magyarok	„	**28·90**	„
a törökök	„	31·43	„
az egyéb osztrákok	„	36·38	„
az oroszok	„	41·14	„
az ázsiai törökök	„	46·66	„
az olaszok	„	54·59	„
a galicziaiak, bukovinaiak	„	60·37	„
a portugaliak	„	77·69	„
	Átlag	28·63	%

A magyarországi kivándorlók között (a németeken és zsidókon kívül) az utolsó négy évben tehát átlag 28·9% volt analfabeta vagyis annyi, amennyi az Unio bevándorlottjai között átlagban. Ez az arány egyikökről a másikra is ingadozik, de sokkal nagyobb ingadozásokat mutat a kivándorlók nemzetisége szerint. A négy hazai kivándorló nemzetiség közűl, melyre vonatkozólag adataink vannak, a magyar elem a legműveltebb, amennyiben átlag csak 11·2% közte az analfabeta, amely arány egy alkalommal ugyan 16·7-re is felszállott, de két évben tizen alul maradt (legkisebb 1900/901-ben volt 7%-al.) Sokkal kedvezőtlenebb a tótok művelődési állapota, mert a legkedvezőbb évben is a kivándorlók teljes negyede volt irás nemtudó, a többi években pedig 27 és 30% között váltakozott. Felette különösen alakúl ez az arány a horvátok között, kik 1898,99-ben a tótokéhoz hasonló arányt (25·7% anal-

---

kednék az arány. A későbbi évek egyikében sem rúgott az analfabéták aránya 30%-nál magasabbra, miért is a fent közlött összehasonlításba is az 1898/99—1901/02. évek átlagával (28·9) állítottuk be. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy ezen utóbbi évek adatai csakis a magyar, tót, ruthén és horvátajkú kivándorlóinkra vonatkoznak, ellenben a sokkal kedvezőbb műveltségi állapotot mutató német és zsidó kivándorlóink nincsenek külön kimutatva, akkor még ez arányt is túlmagasnak kell mondanunk. Ezen 1895/96. évi kimutatásra vonatkozólag még megjegyezzük, hogy nem ethnographiai, de területi alapon készült, Ausztria azonban három részben (Cseh-Morvaország, Galiczia-Bukovina és egyéb Ausztria) van kimutatva.

fabeta) mutattak, mely azután fokozatosan felszállt egészen 42-ig; itt a kivándorlás — úgy látszik — mindig fokozottabb mértékben keríti hatalmába a legalsóbbrendű, legműveletlenebb elemeket, amint az különben a foglalkozási adatokból is kitűnik. Még kedvezőtlenebbek a viszonyok a kivándorlott ruthének között, ahol az analfabeták aránya 42 és 53% között ingadozik, és majdnem minden évben megüti a felnőtt kivándorlók felét!

Az utolsó négy évben ugyanis az analfabeták száma és aránya a következő volt az Egyesült-Államokba bevándorolt hazai nemzetiségek körében:

		csak olvasni tudott	analfabeta összesen	%
Magyar	1898/99	12	501	9·8
	1899/00	24	2·124	16·7
	1900/01	53	859	7·0
	1901/02	50	2·895	13·1
	együtt	**139**	**6·379**	**12·2**
Tót	1898/99	44	3·913	27·4
	1899/00	88	7·475	27·5
	1900/01	132	8·086	30·2
	1901/02	125	8·663	25·5
	együtt	**389**	**28·137**	**27·6**
Ruthén	1898/99	—	546	42·6
	1899/00	12	1·270	48·5
	1900/01	45	2·634	53·4
	1901/02	52	3·557	49·2
	együtt	**109**	**8·007**	**49·5**
Horvát	1898/99	34	2·120	25·7
	1899/00	25	6·149	37·2
	1900/01	41	6·773	39·4
	1901/02	33	12·322	42·1
	együtt	**133**	**37·364**	**38·4**
Mindössze	1898/99	90	7·080	24·5
	1899/00	149	17·018	28·9
	1900/01	271	18·352	30·0
	1901/02	260	27·437	29·6
	együtt	**770**	**69·887**	**28·9**

Ezekkel az adatokkal lényegben egyeznek a new-yorki kikötőben partra szállott magyar honosok műveltségi állapotára vonatkozó adatok, melyek közül csakis az analfabeták százalékos arányát közöljük, még pedig évnegyedenként

		magyar	tót	ruthén	horvát
1901.	III. negyed	10·1	26·9	28·9	31·0
	IV. „	9·1	23·8	47·4	33·0
1902.	I. „	14·5	25·1	49·5	38·3
	II. „	12·4	24·5	56·0	21·8
	III. „	11·3	23·2	52·0	25·5
	IV. „	10·5	21·0	49·6	30·4

A nagy különbségek az egyes nemzetiségek eltérő általános műveltségi fokából magyarázhatók, de részben onnan is, hogy a magyar ajkú kivándorlók között jóval kevesebb a legalsó társadalmi rétegekből való s így eo ipso műveletlenebb néposztály, mint a ruthének vagy horvátok között, ahol az intelligens elem a kivándorló tömegeknek csak elenyésző csekély töredékét teszi.

A magyarországi kivándorlók alacsony művelődési foka érthetővé teszi azon inferioris szerepet, melyre az amerikai magyarság zöme kárhoztatva van, de okát adja annak is, miért nem kedvelt a „magyar" név az Unióban. Ez az ellenszenv főleg a magyarországi szlávok ellen irányúl, kik soká a hazai kivándorlás egyedüli képviselői voltak; a fajmagyar kivándorlók magasabb intelligenciájuknál fogva sokkal előkelőbb szerepre hivatvák s kétségtelen, hogy ha az amerikai velük meg fog ismerkedni, szűnni fog az elfogultság, mely ma még e „wretched huns" irányában fennáll.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A kivándorlók foglalkozása és társadalmi állapota.

Az eddig tárgyalt kérdéseknél talán még fontosabb, hogy népességünknek mely rétegeiből kerülnek ki azon nagy néptömegek, melyek kivándorlásra szánják magukat. A kérdés fontossága abban rejlik, hogy közgazdaságunk fejlődésével lényegesen összefügg; mert közgazdasági életünk egészséges fejlődésére igen nagy befolyással van, hogy minő néprétegek csökkennek meg a legérezhetőbben a kivándorlás által.

Erre a fontos kérdésre azonban statisztikai anyagunk alapján nem adhatunk kielégítő választ. Világos, hogy mivel hazánk egyes részeinek kivándorlása eltérő jellegű, a társadalom más-más rétegeit vonja be érdekkörébe. A Dunántúlnak Ausztria felé irányúló kivándorlása egészen eltérő a Felföld ruthén kivándorlásától; amott a művelt iparos elem, itt a nyers testi munka képviselői veszik ke-

zükbe a vándorbotot; és ismét más társadalmi rétegeket mozgósít a romániai kivándorlás vagy az Alföld. Nem nélkülözzük ugyan teljesen az erre vonatkozó statisztikai anyagot, de az mégis korántsem oly bő, hogy a kérdés minden fázisát eléggé megvilágíthatná.

Hivatalos statisztikánk a kivándorlott családfők foglalkozását is megállapítja, de eredményeiből eddig csak kevés van közzétéve. Az 1901. évre vonatkozó kormányjelentés erre vonatkozólag a következő adatokat közli:

A magyar anyaországból 1901-ben kivándorolt önálló családfők és magukban álló egyének között volt:[105])

	számszerint	százalékban
értelmiségű keresetű	209	0·5
őstermelő	14.201	34·8
iparos...	3.852	9·5
kereskedő	338	0·8
napszámos	17.605	43·2
cseléd	2.793	6·9
egyéb	1.750	4·3
összesen	40.748	100·0

Ezek szerint a napszámosok és őstermelők voltak legszámosabban, kikből a kivándorlóknak több mint három negyed része került ki, mi mellett az iparosok és a cselédek is elég jelentékeny számban vándoroltak ki. Bármily érdekesek is ezen adatok, mivel országrészenként való megoszlásukat nem bírjuk, tűzetesebb méltatásukba nem bocsátkozhatunk. Nem hallgathatjuk el azonban azon lényeges átalakulást, mely a kivándorlóknak foglalkozás szerinti megoszlásában felismerhető. 1899-ben még 56·7%-al szerepeltek a napszámosok, és csak 18·1% az őstermelők[106]), míg két évvel reá az őstermelők arányszáma majdnem kétszeresére emelkedett. Ez a tűnemény kétségkívül összefüggésben áll a kivándorlásnak az Alföldön való gyors térfoglalásával s azzal a szomorú jelenséggel, hogy immár a földbirtokkal rendelkező alföldi paraszt is mind sűrűbben nyúl a vándorbothoz. Az iparosok és cselédek kivándorlása lényegileg nem változott, mert 1899-ben is 8·7 százalékkal szerepelnek az iparosok s 7·5%-al a cselédek. „A kivándorlók foglalkozás szerint való ilyetén megoszlása okozza talán azt is, hogy őszszel és télen, tehát a mikor a tengeren túlra való útazás a leg-

[105]) A m. kir. kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1902. 216.* lap.

[106]) U. az 1899-ről, Budapest, 1900. 223. lap.

veszélyesebb, csaknem ugyanannyi kivándorlás történik, mint az utazásra jóval kedvezőbb tavaszi és nyári időszakokban, mely körülményt, noha a hajóvállalatok ezen évszakokra megszabott mérsékelt díjtételei is kétségkívül csábítóak, mégis inkább annak kell betudni, hogy az évnek e két szakát, mint gazdaságilag legnyugalmasabbat, a földnépe az útazásra előszeretettel felhasználja."

Ennek a képnek kiegészítéséül ide igtatjuk azon adatokat is, melyeket a kivándorlók foglalkozására vonatkozólag az útlevél-statisztikában találunk. Ezek az adatok azért is becsesek, mivel törvényhatóságonként állanak rendelkezésre, s így a kivándorlás társadalmi jellegének országrészeként való tanúlmányozását teszik lehetővé. Ha az 1902. évre vonatkozó adatokat ily szempontból vesszük vizsgálat alá [107]), azt látjuk, hogy az egész magyar birodalomban az útlevéltulajdonosoknak közel négyötöd része (79·3%) napszámos volt, 13·1% őstermelő, 3·2% iparos s $1^1/_2$—$1^1/_2$ százalék kereskedő, értelmiségi és egyéb. Itt az előbbi adatokhoz viszonyítva, leginkább az őstermelőknek jóval kisebb aránya ötlik szembe; a különbség még feltűnőbbé válik, ha a viszonyok alakúlását országrészenként vesszük szemügyre; kiderül ugyanis, hogy az őstermelők ezen arányát kizárólag csak a horvát földműves-kivándorlásnak tulajdoníthatjuk, mert az anyaországban a tulajdonképeni földműves (tehát birtokos) néposztály ezen évben aránylag nagyon csekély töredékét tette a kivándorlottaknak. Ugyanis még az Alföldön sem emelkedett 3·3 százalékon túl, s csak a Dunántúli országrészben haladta meg az öt százalékot, míg Horvátország kivándorlói között *40 százalék* az őstermelő! Ugyancsak erős Horvátországban az iparosok kivándorlása is, míg az értelmiséghez tartozó elemek csak igen kis részt vesznek a kivándorlásban, legkisebb részt a tót felföldön, a hol a kivándorlóknak 98 százaléka napszámos. A Dunántúl úgy az értelmiséghez, mint a kereskedelmi, ipari és őstermelő foglalkozásokhoz tartozó keresetek nagyobb aránya által tűnik ki; ez tehát az az országrész, mely aránylag legnagyobb számmal bocsájtja ki a képzettebb társadalmi rétegekh z tartozó népelemeket; a napszámosok aránya itt csak 82%, tehát legkisebb az anyaországban. Vele szemben egészen kivételes helyzete van Horvát-Szlavonországnak, hol — miként láttuk — a földművesek a kiván-

[107]) Az adatok havonként közöltetnek a Statisztikai Havi Közleményekben. 1902. évi január haváról az útlevelet kérő egyéneknek foglalkozása nincs kimutatva; a hiányt a következő havi megoszlás arányában pótoltuk.

dorlók 40 százalékát, s az iparosok 8 százalékát tévén, a napszámosok arányszáma 46·2-re száll alá.

A magyar statisztika ezen értékes adatainak egyes törvényhatóságok szerint való tanúlmányozása kétségkívül sok becses útmutatást adna a kivándorlás okainak felismerésére; munkánk szűk kerete azonban nem engedi, hogy a részletekbe mélyebbre behatoljunk. Ez okból az erre vonatkozó terjedelmes anyagból csakis néhány jellemző országrész és az egész magyar birodalom adatait soroljuk fel; az 1902-ik évben útlevelet nyert egyének foglalkozás szerint ekként oszlottak meg:

	értelmiségi	őstermelő	iparos	kereskedő	napszámos	egyéb	összesen
a Duna jobb partján	160	203	107	130	3.179	91	3.870
a Tisza jobb partján	89	360	108	112	29.923	94	30.686
a Tisza balpartján	130	336	88	88	9.469	72	10.183
Horv.-Szlavonországban	494	18.258	3.511	817	20.540	1.128	44.748
az anyaország együtt	1.712	2.093	1.417	1.518	102.269	1.195	110.204
a Magy. birod. együtt	2.206	20.351	4.928	2.335	122.809	2.323	154.952
vagyis százalékokban:							
a Duna jobb partján	4.1	5.3	2.7	3.4	82.2	2.3	100.0
a Tisza jobb partján	0.3	1.2	0.3	0.3	97.6	0.3	100.0
a Tisza bal partján	1.3	3.3	0.8	0.8	93.1	0.7	100.0
Horv.-Szlavonországban	1.2	40.3	7.9	1.9	46.2	2.5	100.0
az anyaország együtt	1.6	1.9	1.3	1.4	92.8	1.0	100.0
a Magy. birod. együtt	1.4	13.1	3.2	1.5	79.3	1.5	100.0

A külföldi statisztikában, névszerint a *brémai kikötőnek* kimutatásaiban és az Egyesült-Államok statisztikájában szintén találunk a magyar kivándorlók foglalkozására vonatkozó adatokat. Brémából 1890-től 1898-ig állnak rendelkezésre az adatok. Ezen kilencz év alatt mindössze 121.060 magyar kivándorló szállott Brémában hajóra, kik között volt 6.973 őstermelő, 2.754 iparos, 824 kereskedő, 87.189 munkás, 924 egyéb foglalkozási ág és 22.396 megjelöletlen.[108]) A kivándorlottaknak e szerint három negyed része, sőt a megjelöletlenek kihagyásával 87%-a munkás volt, közel 7% őstermelő, 3% iparos, míg kereskedő és egyéb még ennél is jóval kevesebb volt. A tanult (iparos, kereskedő) foglalkozások és a földművelők aránya ezen kimutatás szerint tehát még valamivel kisebb, mint az útlevelek statisztikája alapján, ellenben még jóval nagyobb

[108]) Ezen foglalkozás szerinti részletezés az összes kivándorlókra vonatkozik, kik közül 1890—1893-ig 640 egyén nem az Egyesült-Államokba, hanem más felé vette útját (u. m. Braziliába 579, La-Platába 58, Kelet-Indiába 1, Ausztráliába 2).

a kivándorló munkások száma, kik alatt kétségkívül napszámosaink értendők. Ez az arány az első években körülbelül ugyanaz maradt, bizonyítékául annak, hogy a kivándorlás kísértetének eleintén népünknek leginkább csak legalsóbb, legműveletlenebb rétegeit sikerült hatalmába kerítenie, míg a tanúlt elemek megtalálhatták a megélhetés feltételeit hazánk földjén is. Az utóbbi években azonban az intelligenczia magasabb fokán álló néprétegek is nagyobb kontingenst szolgáltattak Amerikának, különösen az őstermelők és iparosok kivándorlása élénkült meg.

A Brémában hajóra szállott magyar kivándorlók foglalkozása 1890–1898. években.

17. sz. tábla.

Év	Mezőgazdaság	Ipar	Kereskedelem	Munkások	Egyéb ágak	Megjelöletlen	Összesen
1890	240	82	118	16.969	52	4.389	21.850
1891	530	121	97	13.236	7	3.139	17.130
1892	243	127	79	14.501	9	2.568	17.527
1893	412	307	130	9.746	49	1.415	12.059
1894	68	140	38	3.451	17	347	4.061
1895	276	379	53	11.851	48	1.250	13.857
1896	492	272	63	8.915	17	1.967	11.726
1897	950	272	105	3.870	42	2.853	8.092
1898	3.762	1.054	141	4.650	683	4.468	14 758
Összesen:	6.973	2 754	824	87.189	924	22.396	121.060

Ugy a hazai, mint a brémai adatgyűjtésnél sokkal gazdagabb anyag áll rendelkezésünkre az *Egyesült-Államok* statisztikájában, mely 1874. óta mutatja ki a bevándorlók foglalkozását, még pedig — mint említettük — 1898-ig országonként, azóta pedig nemzetiségek szerint részletezve. Az amerikai statisztikának idevágó adatai rendkivül gazdagok és a kérdés jelentőségeinek megítélésében sok tekintetben irányadók lehetnek. Ha a 18. sz. táblában erre vonatkozólag közölt adatokat átpillantjuk, arról győződünk meg, miszerint a magyarországi kivándorlást az jellemzi legélesebben, hogy az értelmiség, a tanúlt és bizonyos irányban kiképzett elemek majdnem teljesen távol tartják magukat tőle. Azt látjuk p. o., hogy az emlitett táblázatban kitűntetett 24 év alatt kivándorlott 527.669 ember közül csak 655 tartazott a szellemi keresethez s az iparos és egyéb tanúlt foglalkozási ágak is csak 22.792 lélekkel vannak a kivándorlásban képviselve. Ellenben 345.965-re rúg azon tanúlatlan, speciális szakmára képesítő ismeretekkel nem biró egyének száma, kiknek kenyerét csak a nyers testi erő biztosítja, továbbá 158.257-et

tesz azoknak száma, kiknek — mint a nők legnagyobb részének és a gyermekeknek — önálló foglalkozásuk egyáltalában nincs.

Az említett 24 év folyamán (1876/7—1893/4 és 1896/7—1901/2) ugyanis hazánkból az Egyesült-Államokba bevándorolt: [109])

értelmiségi keresettel biró egyén	655
tanúlt foglalkozással „ „	22.792
vegyes (nem tanúlt) foglalkozással biró egyén	345.965
foglalkozás nélküli egyén	158.257
összesen	527.669

A nyers testi szolgálatra utalt tanúlatlan néprétegek kivándorlásának ezen óriási aránya a magyarországi kivándorlás legsajátosabb és mondhatjuk egyúttal bizonyos tekintetben legszomorúbb jellemvonása, mert oly néptömegeket von el hazánktól, melynek itthon megmaradhatása kizártnak éppenséggel nem látszik, mert a nyers testi munka nincsen bizonyos foglalkozási ágakra utalva, hanem bármely foglalkozási ágban érvényesülhet A nemzetközi összehasonlítások tanúsítják, hogy hazánk e tekintetben szomorúan kiválik valamennyi kivándorló állam közűl, mert a tanúlatlan elem sehonnan sem özönlik ki oly nagy arányban, mint Magyarországból. A kivándorlók tömegéhez Angol- és Skótország szolgáltatja a legtöbb intelligens elemet, kevesebbet Olasz- és Németország; a tanúlt *(„skilled")* foglalkozások, melyekben az iparos elemek túlnyomók, hasonlóképen a két brit országban és a Németbirodalomban szerepelnek legnagyobb számmal a kivándorlók közt, mig Magyarországból, Olasz- és Irországból a durva munkáskéz távozik legnagyobb arányban. Száz kivándorló közt volt ugyanis az 1874/5—1891/2. évek átlaga szerint:

	értelmiség	tanúlt foglalkozások	nem tanúlt foglalkozások	foglalk. nélkül és ismeretlen	A nem tanúlt foglalk. közt volt munkás	A nem tanúlt foglalk. közt volt földmüves
Magyarország	**0.2**	**4.4**	**59.5**	**35.9**	**52.7**	**2.7**
Ausztria	0.4	7.6	40.7	51.3	28.5	6.2
Német birod.	0.6	11.3	29.7	58.4	15.6	8.7
Olaszország	0.8	7.3	59.0	32.9	46.9	8.2
Angolország	1.0	16.0	30.6	52.4	19.4	3.5
Skótország	0.9	24.6	25.7	48.2	10.8	3.8
Irország	0.3	5.4	52.5	41.8	32.9	2.8
Skandinádia	0.1	7.1	48.0	44.8	32.9	7.4
Oroszország	0.2	7.7	41.2	50.9	30.8	4.2

[109]) Az amerikai statisztikai adatgyűjtésben és közzétételben beállott változások folytán az 1894/5. és 1895/6. évekre vonatkozó adatok nem publikáltattak.

A kivándorlási mozgalom eszerint az egyes államokban ellentétes irányban fejlődött; mig hazánk, Olaszország és Irország kivándorlói közt a tanúlatlan foglalkozások túlnyomók, addig Angolország, Skóczia és a Németbirodalom népének kivándorlását a tanúlt elemek erős százaléka jellemzi, ezzel pedig lépést tart a foglalkozás nélkűliek nagy száma, mely ismét a nők és gyermekek arányával mutat megegyezést. Ez utóbbi körülmény pedig arra útal, hogy egész családok kivándorlása főleg oly országokban ér el nagy fokot, a hol a tanúlt elemek vándorolnak ki nagy számban, míg azon államokat, melyeknek kivándorlói leginkább csak durva testi munkájokra támaszkodhatnak, jóval kevesebb nő és gyermek hagyja el. Nem-e arra útal ez, hogy leginkább a magasabb műveltséggel bíró kivándorlók viszik el magukkal családjukat is, ellenben azon elemek melyek tanúltság nélkűl is merészen koczkára teszik szerencséjöket, családjukat vagy otthon hagyják hátra, vagy családot egyáltalában még nem alapítottak? Oly kérdésekre mutattunk itt rá, melyek a kivándorlás megítélésében imminens jelentőségűek és kétségtelenűl behatóbb tanúlmányozást is érdemelnek.

Vessünk ezek után még rövid pillantást arra, hogy a foglalkozási főcsoportok mely ágában szerepelnek kivándorlóink legnagyobb számmal. Erre vonatkozólag a 19. sz. táblában közöljük a jelentékenyebb foglalkozási ágakat 24 évről, egyúttal az utolsó négy év adatatait nemzetiség szerint is részletezve, azonfelül pedig a 20. sz. táblában nehány erősen képviselt kereseti ág adatait évről-évre tűntetjük fel, hogy a negyed század folyamán beállott változásokat is észlelhessük. Már említettük, hogy az *értelmiségi foglalkozások* aránylag rendkívül csekély számmal vannak képviselve és az utolsó években még ez a szám is erősen csökkent. A táblázatokban kitűntetett 24 év folyamán mindössze csak 99 tanító, 24 pap, 47 művész, 54 épitész és mérnök, 6 ügyvéd és 42 orvos vándorolt ki, de míg a negyedszázad összes kivándorlóinak mintegy fele az utolsó négy évre esik, addig csak 13 tanító, 7 pap, 15 művész, 2 jogász és 2 orvos kivándorló jut e négy évre. Az intelligens elemek kivándorlása tehát a legújabb időben jelentékeny apadást mutat, vagy legalább is nincs arányban a kivándorlás óriási fokozódásával. Egyedűl a mérnökök és épitészek kivándorlása esik majdnem kizárólag az utolsó négy évre. Az amerikai statisztika az értelmiségi rovatban mutatja ki a zenészeket is; ilyen 252 vándorolt be, kétségkívűl túlnyomó részben czigányzenészek, bár az utolsó négy év adatai nagyobb számmal tót zenészeket tűntetnek ki, sőt

18. sz. tábla.

Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosok kimutatása foglalkozási főcsoportok szerint 1876—1902. években.

Év	Értelmiség	Tanult foglalkozások	Vegyes foglalkozások	Foglalkozás nélküli	Összesen	Százalékokban			
						Értelmiség	Tanult foglalk.	Vegyes foglalk.	Foglalk. nélküli
1876—77	7	52	114	200	373	1·9	13·9	30·6	53·6
1877—78	5	85	182	374	646	0·8	13·2	28·2	57·8
1878—79	13	84	187	348	632	2·0	13·3	29·6	55·1
1879—80	43	375	1.967	1.978	4.363	1·0	8·6	45·2	45·3
1880—81	11	298	3.231	3.286	6.826	0·2	4·4	47·3	48·1
1881—82	13	237	5.199	3.480	8.929	0·2	2·6	58·2	59·0
1882—83	16	260	7.277	3.687	11.240	0·2	2·3	64·7	32·8
1883—84	14	470	9.445	4.869	14.798	0·1	3·2	63·8	32·9
1884—85	18	226	4.768	4.371	9.383	0·2	2·4	50·8	46·6
1885—86	13	598	7.917	3.892	12.420	0·1	4·8	63·8	31·3
1886—87	27	717	8.563	5.949	15.256	0·2	4·7	56·1	39·0
1887—88	28	627	10.006	5.139	15.800	0·2	4·0	63·3	32·5
1888—89	34	297	6.788	3.848	10.967	0·3	2·7	61·9	35·1
1889—90	30	1.093	14.429	6.510	23.062	0·1	5·0	65·4	29·5
1890—91	62	1 816	17.383	9.105	28.366	0·2	6·4	61·3	32·1
1891—92	51	1.469	21.370	14.346	37.236	0·3	3·9	57·4	38·5
1892—93	35	836	13.492	9.138	23.501	0·2	3·6	57·4	38·8
1893—94	17	473	7.624	6.283	14.397	0·1	3·3	53·0	43·6
1896—97	32	643	7.772	6.578	15.025	0·2	4·2	51·8	43·8
1897—98	19	990	8.141	7.509	16.659	0·1	5·9	48·9	45·1
1898—99	27	1.657	20.836	9 054	31.574	0·1	5·3	66·0	28·6
1899—00	29	2.703	44.186	16 118	63.036	0·0	4·4	70·1	25·5
1900—01	47	2.529	46 171	17.123	65.870	0·1	3·8	70·1	26·0
1901—02	64	4.257	78.917	15.072	98.310	0·1	4·3	80·3	15·3
Összesen	**655**	**22.792**	**345.965**	**158.257**	**527.669**	**0·1**	**4·3**	**65·5**	**30·1**

19. sz. tábla

Jelentékenyebb foglalkozási ágak az Egyesült-Államokba 1876/77.—1893/94. és 1896/97—1901/902. években bevándorlott magyar honosok körében, tekintettel az utolsó négy évben bevándorlottak nemzetiségére.

Foglalkozási ág	24 év együtt	Utolsó négy év (1898/99—1901/02) alatt összesen	magyar	tót	ruthén	horvát
Tanító	99	13	4	4	4	1
Pap	24	7	1	3	2	1
Művész	47	15	5	3	—	7
Zenész	252	46	16	24	1	5
Építesz, mérnök	54	47	20	7	—	20
Ügyvéd, jogász	6	2	1	1	—	—
Orvos, fogorvos	42	2	1	—	—	1
Pék	560	273	61	51	6	155
Sörfőző	150	89	10	11	4	64
Mészaros	730	311	135	103	7	66
Czukrász	24	—	—	—	—	—
Molnar	480	337	89	171	4	73
Szabó, ruhakészítő	2.224	673	219	260	28	166
Czipész	2.188	1.105	438	462	33	172
Kalapos	41	—	—	—	—	—
Divatárusnő, varrónő	264	179	97	32	5	45
Szücs	38	—	—	—	—	—
Üveges, mázoló	160	88	38	27	1	22
Kőműves	1.152	950	117	167	6	660
Kőfaragó	219	188	42	50	—	96
Cserepes	79	—	—	—	—	—
Takács	142	74	30	21	1	22
Kályhás	23	—	—	—	—	—
Ács, asztalos	2.502	1.505	456	625	40	384
Kádár	61	—	—	—		—
Bognár	199	161	59	82	5	15
Esztergályos	28	—	—	—	—	—
Kerékgyártó	16	—	—	—	—	—
Kovács	1.592	933	357	365	18	193
Lakatos	585	466	229	182	7	48
Vasmunkás	221	155	53	85	—	17
Czinműves	294	137	70	51	3	13
Ékszerész	55	11	7	2	—	2
Puskás	79	—	—	—	—	—
Műszerész	162	77	24	32	2	19
Orás	71	12	5	3	2	2
Timár, cserző	383	269	50	164	5	50
Nyerges, szijgyártó	206	69	17	37	—	15
Könyvkötő	25	—	—	—	—	—
Nyomdász	61	20	8	8	—	4
Fesús	206	—	—	—	—	—
Ruhafestő	40	—	—	—	—	—
Gépész	112	87	45	20	1	21
Kárpitos	20	—	—	—	—	—
Dohánygyártó	80	6	4	—	—	2
Bányász	3.992	788	64	227	16	481
Kertész	196	68	22	26	1	19
Könyvelő, irnok	580	141	73	28	3	37
Fodrász, borbély	162	66	34	5	—	27
Tengerész	1.472	1.378	9	17	3	1.349
Tanuló	59	—	—	—	—	—
Földmives és gazd. munkás	43.976	34.856	9.700	11.372	1.603	12.181
Pásztor	49	—	—	—	—	—
Fuvaros	54	—	—		—	—
Kereskedő	3.100	282	134	61	5	82
Házaló	491	—	—	—	—	—
Vendéglős	80	12	3	6	—	3
Tőkepénzes, bankár	14	1	—	—	—	1
Szakacs	52	—	—	—	—	—
Kocsis	40	—	—	—	—	—
Cseléd, szolga	21.198	13.963	3.130	6.790	1.279	2.764
Munkás	276.255	140.644	26.418	57.866	9.672	46 688
Foglalkozás nélküli	158.257	57.367	13.868	31.474	4.275	7.750

20. sz. tábla.

Az Egyesült-Államokba bevándorlott magyar honosok körében leggyakoribb foglalkozási ágaknak évenként való kimutatása.

Év	Szabó	Czipész	Kőmüves	Ács, asztalos	Kovács	Bányász	Tengerész	Földmüves Mezőgazdasági munkás	Kereskedő	Cseléd, szolga	Munkás
1876—77	11	5	2	3	3	—	—	13	39	3	54
1877—78	17	9	1	3	11	—	1	23	97	—	61
1878—79	20	7	2	3	3	1	—	27	86	1	50
1879—80	109	35	8	—	39	4	4	203	365	17	1.376
1880—81	87	34	2	23	17	6	—	160	342	35	2.673
1881—82	39	38	7	30	26	4	—	287	143	95	4.650
1882—83	33	19	9	41	21	2	11	153	150	47	6.874
883—84	79	54	7	67	15	38	3	298	187	101	8.769
1884—85	41	18	1	20	20	27	2	183	91	92	4.362
1885—86	56	29	2	25	16	360	4	222	100	172	7.371
1886—87	89	60	13	44	28	284	2	395	185	316	7.639
1887—88	97	38	34	62	29	28	10	449	125	214	9.154
1888—89	65	27	10	24	24	19	5	263	125	227	6.145
1889—90	132	68	19	62	45	505	6	725	68	529	12.891
1890—91	185	103	22	156	90	698	15	1.279	178	1.014	14.816
1891—92	71	60	12	71	49	898	6	832	117	1.588	18 736
1892—93	82	103	10	105	56	233	6	1.605	107	859	10.868
1893—94	95	99	7	55	43	34	2	738	52	795	6.023
1896—97	96	74	12	86	42	29	5	435	144	531	6.580
1897—98	147	153	22	116	82	34	12	830	117	599	6.519
1898—99	53	82	88	223	141	127	206	269 2.796	45	1.495	16.185
1899—00	168	365	239	354	222	178	325	426 6.643	75	1.654	35.275
1900—01	186	256	262	315	190	149	379	99 8.606	81	1.728	35.568
1901—02	266	452	361	614	380	334	468	148 15.869	81	9.086	53.616
24 év együtt	**2.224**	**2.188**	**1 152**	**2.502**	**1.592**	**3 902**	**1.472**	**43.976**	**3.100**	**21.198**	**276.255**

néhány horvátot is. Ezeknek levonásával a tulajdonképeni értelmiségi foglalkozások összege 403 főre csökken. A már felsorolt ágakon kívül csekélyebb számmal még irók és tudósok, szinészek, réz- és fametszők szerepelnek a bevándorlottak között, továbbá elszórva egy-két esettel más keresetek is.

Nem érdektelen az értelmiségi kereseteknek nemzetiség szerinti eloszlása sem. Az utolsó négy év adatai, melyek a nemzetiségi megoszlást feltűntetik, ugyan csekély számuknál fogva nem alkalmasak e kérdés eldöntésére; mindamellett nem látszik érdektelennek, hogy 13 tanító közül 4 volt tót, 4 ruthén és 1 horvát. 7 pap közül pedig 3 tót, 2 ruthén és 1 horvát. Az amerikai pánszláv mozgalmakra nézve ez a jelenség kétségkívül nem közömbös. A magyarajkú kivándorlók lelki gondozásának hiányossága kivándorlásunknak egyik főbaja; azt gondoljuk, hogy a kivándorlási ügy állami istápolásának egyenesen arra kellene törekednie, hogy kiván-

dorlóink kellő számban hazafias szellemű papok és tanítók felett rendelkezzenek.

A *tanúlt („skilled") foglalkozások* között az ipari ágak szerepelnek a legnagyobb számmal, de az amerikai statisztika ezen főcsoportba foglalja a bányászokat, kertészeket, könyvelőket, írnokokat, tengerészeket, fodrászokat és borbélyokat is. Ezen, itt felsorolt ágak, az utolsó 24 év alatt 7.007 fővel szerepeltek kivándorlóink között, úgy hogy a tisztán *iparos kivándorlók száma 15.695*. Ez a szám nagyon csekély, szembeállítva a kivándorlóknak fél milliót meghaladó összegével, s ha figyelembe vesszük, hogy e szám (az amerikai statisztika szerint) mintegy 70 iparág között oszlik meg, könnyen érthetőleg annyira szétforgácsolódik, hogy alig találunk tíz ágat, mely tömeges kivándorlást mutatna. A legerősebben képviselt iparágak (létszámuk sorrendjében) a következők:

ács, asztalos	2.502	tímár	383
szabó	2.224	czinműves	294
czipész	2.188	divatárusnő, varrónő	264
kovács	1.592	vasmunkás	221
mészáros	730	kőfaragó	219
lakatos	585	nyerges, szíjgyártó	206
pék	560	fésűs	206
molnár	480	bognár	199

Az egyes iparágak adatainak tüzetesebb szemügyrevétele több érdekes jelenséget enged felismerni. Majdnem minden iparágga közös a kivándorlásnak az újabb időben való rohamos fokozódása de míg a szabók már kezdettől fogva számottevő tömegekben keltek útra, addig p. o. a kőművesek tömeges kivándorlása csak 1899-ben vette kezdetét, amely évtől kezdve évenként több kőműves megy Amerikába, mint a megelőző 21 év alatt együttvéve. E feltűnő emelkedést tisztán a horvát kivándorlók okozzák.

Ugyancsak nagyérdekű az iparágaknak nemzetiség szerinti összetétele is. A 19. sz. táblázaton erre vonatkozólag bő adatokat közlünk, melyeknek nehány érdekes mozzanatát e helyen is fel kell említenünk. Általában véve mondhatjuk, hogy nincs a kivándorlásban szereplő iparágak között egy sem, melynek túlnyomólag magyar jellege volna. A népesebb ágak közül aránylag legmagyarabb a lakatos, kovács és mészáros ipar, melynek körében 30—40 százalékkal van magyar. A kivándorolt asztalosok és ácsok között legtöbb a tót s ugyanők vannak erős többségben a tímárok, vasmunkások, czipészek, szabók és molnárok között is. Viszont a horvátok vannak többségben a kőművesek, kőfaragók, pékek és serfőzők között, de

aránylag nagyon sok közöttük az ács, asztalos és kovács is. A ruthének egyik iparágban sem szerepelnek számottevő összeggel; a tanúlt foglalkozások között ők állanak a legutolsó sorban.

A tanúlt foglalkozások közé sorolt keresetek közűl a *bányászhivatás* a legerősebben képviselt ág. 24 év alatt 3.992 bányász bevándorlását mutatja ki az Egyesűlt-Államok statisztikája. Nincs foglalkozási ág, mely egyik évről a másikra oly nagy hullámzásokat mutatna, mint a bányászat. Míg ugyanis egyes iparágak szolgáltatnak évről-évre bizonyos, úgy szólván állandó kontingenst a kivándorlók tömegéhez, addig a bányászok csak bizonyos években szerepelnek nagyobb összeggel. Ez utóbbiak tükröztetik vissza azon eseteket. amidőn a kivondorlási ügynökök felbujtogatására egyes községekből hasonkeresetű egyének csoportosan vagy tömegesen ragadták kezükbe a vándorbotot s nem egy esetben a lakosságnak negyed-, sőt harmadrésze távozott el. Ily esetekben nem volna nehéz kinyomozni, hogy az illető kivándorló néptömeg mely községekből került ki; a jelen munka körén ez kívül esik, elegendőnek tartjuk megemlíteni, hogy ily tömeges kivándorlások, melyek a felsőmagyarországi bányavárosok, nevezetesen Gölniczbánya és Dobsina népszámát apasztották, a 24 év közűl hétben fordúltak elő; Amerikába vándorolt ugyanis, 1885/6-ban 360, 1886/7-ben 284, 1889/90-ben 505, 1890/1-ben 698, 1891/2-ben 898 és 1892/3-ban 233 magyar bányász. Utóbbi év utána három évig majdnem teljesen szünetelt a bányászkivándorlás; 1898. óta ismét lassan fokozódik, de csak az utolsó évben rúgott ismét 334-re; de míg a kivándorló bányászok régebben majdnem kizárólag Felső Magyarországból kerűltek ki, addig most Horvát-Szlavonország szolgáltatja a zömüket; az utolsó négy év alatt kivándorolt 788 bányász közűl ugyanis 481 volt horvát, 227 tót és csak 64 magyar.

Meg kell még emlékeznünk a kivándorló *tengerészekről*. A kivándorlásnak egy egészen új jelenségével állunk itt szemben. Húsz év alatt csak 94 ily eset fordúlt elő, az utolsó négy év alatt pedig 1.378 tengerész vándorolt el. Az egész mozgalom Horvátországból ered, s az utolsó négy év folyamán fokozatosan nyer intenzitásában: 206, 325, 379 és 468 volt a kivándorló tengerészek száma az egyes években. 29 egyén híján csupa horvátajkúak voltak s feltűnő, hogy a 29 nem horvát között 18 tótajkú volt, magyar csak 9, ruthén 3.

A *könyvelők* és *irnokok* szintén egyik népesebb ágát képezik a kivándorlóknak; 24 év alatt 580, az utolsó négy évben 141 ily

kivándorlót jegyzett fel az Unió bevándorlási hivatala, több mint fele magyarajkú, a többi horvát és tót. Ugyancsak sok a magyar ajkú a kivándorlott fodrászok, borbélyok és kertészek között is.

A *vegyes foglalkozások* közé sorolja az amerikai statisztika az őstermelőket, a kereskedőket, a közlekedésnél alkalmazottakat, a vagyonukból élőket és a személyes és testi szolgálatokat végző egyéneket; 24 év alatt mindössze 345.965 ily egyén vándorolt ki, tehát a kivándorlók két harmada ide sorolható. Mindenek előtt az *őstermelőket* vesszük szemügyre, ahová a földműveseken és mezőgazdasági munkásokon kívül még a halászok, pásztorok, vadászok és erdészek számíthatók, kik csekély számmal szintén említtetnek a kivándorlók közt. A kivándorlott földművesek száma az itt tárgyalt 24 év alatt 43.976 ot tett ki; ezeknek legnagyobb része mezőgazdasági munkásnak van kitűntetve és csak igen csekély az önálló földművesek, tehát birtokosok száma. Az amerikai statisztika csak négy év óta választja szét az őstermelőket ezen két csoportra; a szétválasztás eredménye, hogy 33.914 mezőgazdasági munkással szemben csak 942 birtokos földműves áll. Ha e számoknak hitelt adhatnánk, a földbirtokkal rendelkező őstermelők alig vennének részt a kivándorlásban. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a tulajdonképeni földműves-kivándorlás csak az utolsó néhány év alatt indúlt meg, mert míg 1898-ig évente csak néhány száz földműves indúlt útnak, és csak két ízben haladta meg a kivándorlók száma az ezret, addig 1898. óta rohamosan fokozódik a kivándorló földművesek száma; ugyanis

1898/99-ben	3.065
1899/00-ban	7.069
1900/01-ben	8.705
1901/02-ben	16.017

földműves vándorolt ki. Ez a rohamos fokozódás kétségkívül összefügg egyrészt az Alföld népességének a kivándorlásban való részvételével, mely — mint tudjuk — az utolsó években nagy mérveket öltött, másrészt a horvát kivándorlás megindúlásával. Magyar földművesek kivándorlása régebben csak szórványos volt, 1898/99-ben 490 egyén lépte át az Egyesült-Államok határát, s három évvel reá már ötezernél több. Ily rohamosan még a horvát földművesek kivándorlása sem fokozódott, kiknek száma négy év alatt 1.477-ről 5.129-re szökött fel. Hasonló arányban vált sűrűbbé a tót gazdálkodók kivándorlása is, és megtízszereződött a mozgalom a ruthének közt is. Kétséget nem szenved, hogy a rohamos emelkedés tenden-

cziája még a következő években is uralkodni fog. A legutóbbi négy év adatai a következő:

Az Egyesült-Államokba bevándorlott földművesek és mezőgazdasági munkások száma volt:

	magyar	tót	ruthén	horvát	együtt
1898/99.	490	1.019	79	1.477	3.065
1899/00.	1.716	2.782	174	2.397	7.069
1900/01.	2.062	2.898	567	3.178	8.705
1901/02.	5.432	4.673	783	5.129	16.017
összesen	9.700	11.372	1.603	12.181	34.856

Számra nézve jóval csekélyebb, de jelentőségénél fogva szintén figyelmet érdemel a *kereskedők* kivándorlása. Huszonnégy év alatt 3.100-ra rúg a számuk és jellemző, hogy e szám a hetvenes évek végén és a nyolczvanas évek elején volt legmagasabb, újabban pedig erősen csökkent. Figyelmet érdemel a kivándorlás ezen ága, főleg azért, mert az utolsó négy év alatt fele részben magyar ajkúak szerepelnek benne, még pedig évről-évre fokozódó számmal. Meglehetősen magas a kivándorlott *házalók* száma is, t. i. 491.

Cseléd és szolga az itt tárgyalt 24 év alatt 21.198 vándorolt ki. Ez a szám már magában véve, magasságánál fogva, komoly figyelmet érdemel. De ha tekintetbe vesszük, hogy a cseléd-kivándorlás mozgalma egészen 1901-ig aránylag mérsékelt volt, (csak öt évben haladta meg az ezret) s az utolsó évben egyszerre, minden előkészület nélkül 9.000-re fokozódott, aggodalommal kell arra gondolnunk, hogy a gyorsan tovaterjedő kór a közel jövőben még nagyobb pusztítást fog népünk cselédrétegeiben végbe vinni. A magyar elem eddig ugyan csak kisebb mértékben vett részt e kivándorlásban, mert egészen 1901-ig évenként csak 2—300 fővel szerepelt benne; de az utolsó évben már 2.309 magyar cselédet mutat ki a statisztika, jeléül annak, hogy már ezek sem bírnak az amerikai varázsnak ellent állani. Hasonló arányban fokozódott a ruthén cselédek kivándorlása is, bár számuk még jóval alacsonyabb. A tótok a kivándorló cselédeknek felét teszik, a horvátok pedig mintegy ötöd részét. A legutóbbi négy év folyamán kivándorlott cselédek között volt ugyanis:

	magyar	tót	ruthén	horvát	együtt
1898/99.	257	886	34	318	1.495
1899/00.	278	861	75	440	1.654
1900/01.	286	785	138	519	1.728
1901/02.	2.309	4.258	1.032	1.487	9.086
összesen	3.130	6.790	1.279	2.764	13.963

Kétségtelen, hogy ha a Magyarországból kivándorló németek számát ismernők, a cselédek száma is tetemesen fokozódnék, mivel újabban a Dunántúlról nagy tömegekben kerekednek fel német (sváb, hiencz) ajkú mindkét nembeli, főleg azonban női cselédek, kiket az Egyesült-Államok magas cselédbérei csalnak át.

Hátra van még, hogy azon társadalmi rétegről emlékezzünk meg, mely kivándorlóinknak zömét, több mint felét teszi: ezek a ***munkások***. 24 év alatt nem kevesebb, mint *276.255* magyarországi munkás vándorolt ki. Tömeges kivándorlásuk 1879-ben indúlt ki, a nyolczvanas évek végén pedig már a tízezret érte el, majd a kilenczvenes évek csökkenése után fokozott erővel folytatódott s a legutóbbi évben már az ötvenezret haladta meg. Zömét, jó felét, kezdettől fogva a tótság szolgáltatta, de a kilenczvenes évek vége felé már a horvátok és magyarok is jelentékeny részét képezték. Mind a négy nemzetiség évről-évre nagyobb tömegeket bocsájtott útnak. A tótok száma négy év alatt megduplázódott, a magyaroké és a horvátoké megnégyszereződött, s mintegy hatszor annyi a kivándorló ruthén munkás, mint volt négy évvel ezelőtt. Ma már a horvát munkások vezetnek a kivándorlásban: az utolsó év (1901/02.) húszezernél többet szállított Amerikának, míg a tótok tizennyolczezer fővel a második helyre kerültek, a magyarok pedig tízezer kivándorlóval harmadik helyen állanak. A kivándorlott munkások között volt ugyanis:

	magyar	tót	ruthén	horvát	együtt
1898/99.	2.542	8.108	734	4.801	16.185
1899/00.	7.135	15.965	1.497	10.678	35.275
1900/01.	6.025	15.701	2.942	10.900	35.568
1901/02.	10.716	18.092	4.499	20.309	53.616
összesen	26.418	57.866	9.672	46.688	140.644

Legvégül szóljunk néhány szót a *foglalkozásnélküli kivándorlóinkról*, kik között a nők és gyermekek nagy része is foglaltatik. Számuk 24 év alatt 158.257-re rúgott, vagyis az összes kivándorlók 30 százalékát tette. Közöttük legtöbb a tót, jóval kevesebb a magyar, és aránylag igen kevés a horvát és ruthén, a mi azzal függ össze, hogy a kivándorló horvátok és ruthének között legkevesebb a gyermek (lásd a 147. lapon) és a horvátok közt a nő is igen kevés (lásd a 143.—144. lapon).

Ezek után befejezésül a 21. sz. táblázatban összeállítjuk a foglalkozási főcsoportoknak nemzetiségek szerinti megoszlását az 1898/99—1901/02. években.

21. sz. tábla.

A foglalkozási főcsoportoknak nemzetiségek szerinti megoszlása az 1898 99—1901/02. évekről.

Foglalkozás	É v	Magyar	Tót	Ruthén	Horvát	Összesen
Értelmiség	1898—99	12	11	—	4	27
	1899—00	16	6	2	5	29
	1900—01	21	16	1	9	47
	1901—02	23	18	4	19	64
	Együtt	**72**	**51**	**7**	**37**	**167**
Tanult foglalkozások	1898—99	361	588	15	693	1.657
	1899—00	690	987	33	993	2.703
	1900—01	612	747	62	1.108	2.529
	1901—02	1.326	1.294	97	1.540	4.257
	Együtt	**2.989**	**3.616**	**207**	**4.334**	**11.146**
Vegyes foglalkozások	1898—99	3.315	10.042	847	6.632	20.836
	1899—00	9.166	19.655	1.750	13.615	44.186
	1900—01	8.438	19.438	3.650	14.645	46.171
	1901—02	18.554	27.082	6.317	26.964	78.917
	Együtt	**39.473**	**76.217**	**12.564**	**61.856**	**190.110**
Foglalkozás nélküliek	1898—99	2.016	5.197	538	1.303	9.054
	1899—00	3.905	8.595	1.047	2.571	16.118
	1900—01	4.240	9.142	1.575	2.166	17.123
	1901—02	3.707	8.540	1.115	1.710	15.072
	Együtt	**13.868**	**31.474**	**4.274**	**7.750**	**57.367**
Összesen	1898—99	5.704	15.838	1.400	8.632	31.574
	1899—00	13.777	29.243	2.832	17.184	63.036
	1900—01	13.311	29.343	5.288	17.928	65.870
	1901—02	23.610	36.934	7.533	30.233	98.310
	Együtt	**56.402**	**111.358**	**17.053**	**73.977**	**258.790**

Az Egyesült-Államokba kivándorolt magyarok foglalkozására vonatkozó adatokat ezekben főbb vonásaikban ismertettük. Miként az előadottakból kitűnik, a különböző forrásokból való adatok egymástól lényegesen eltérnek. Saját hazai adatgyűjtésünk szerint a kivándorlók közt 34·8% az őstermelő, míg az útlevelek szerint csak 13·1%, az amerikai adatok szerint 11·9%, sőt a brémai feljegyzések szerint épen csak 7·1%. A nagy eltérés minden valószínűség szerint onnan van, hogy a magyar adatgyűjtés a mezőgazdasági munkásokat és napszámosokat is az őstermelés rovatában mutatja ki, míg a külföldi források a napszámosok (ill. munkások) külön rovatában. Innen van az is, hogy a magyar statisztika csak 43·2% napszámost mutat ki, míg a külföldi források 75—88%-ot; feltűnő azonban, hogy a napszámosok az útlevél-statisztikában is 79·3 szá-

zalékkal szerepelnek. Nagy az eltérés az iparosok tekintetében is; a központi statisztikai hivatal (1901. évről) 9·5% iparost mutat ki, de az útlevelek statisztikája csak 3·2% iparosról számol be, s ez a szám a brémai feljegyzésekkel (2·8%) is egyezik, míg az amerikai adatok 5·4 százalékot eredményeznek. Meglehetősen egyezők az adatok a kereskedők és az értelmiség tekintetében; utóbbiak 0·2–0·5 százalékkal szerepelnek, s ha az útlevelek szerint 1·4%-ra rúg ezen arány, ez minden valószínűség szerint onnan van, hogy számos intelligens magyar ember útlevelet vált ugyan, de nem azzal a szándékkal, hogy hazájából ki is vándoroljon. Annyi mindenesetre tény, hogy a különböző forrásból eredő adatok a felvételi eljárás és rendszer különböző volta miatt mutatnak lényeges eltéréseket. Ennek daczára azonban minden adatgyűjtésből egyaránt kiviláglik az a tény, hogy kivándorlóink között elenyésző csekély számmal vannak képviselve, az értelmiséghez tartozó kereseti ágak, ellenben a durva testi munkát végező néprétegek főbb osztályai, u. m.: a napszámosok és munkások óriási nagy kontingenst szállítanak az Amerikába bujdosó magyarság embertömegébe.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A kivándorlók vagyoni állapota.

Már az előző fejezetben közölt adatokból kiviláglik, hogy a magyarországi kivándorlók többnyire vagyontalan, szegény emberek. Láttuk, hogy kivándorlóinknak majdnem kilencz tizedrésze napszámos és mezőgazdasági munkás, és csak a fennmaradó töredékben találunk olyan kereseti ágakhoz tartozó (értelmiségi, ipari vagy kereskedelmi) foglalkozásokat, melyek némi jólétre következtetni engednek. Világos tehát, hogy a szegénység, a nyomor kergeti szegény honfitársaink legnagyobb részét a tengerentúli útra. Az Egyesült-Államok kormánya ezen teljesen szegény sorsú bevándorlókat látja legkevésbbé szívesen, mert közel áll a lehetőség, hogy ezen — minden anyagi segély-forrást nélkülöző — bevándorlók az állam terhére fognak esni. Az Egyesült-Államok bevándorlási hatóságai ez okból különös figyelemmel kísérik ezen szegénysorsú be-

[110]) Az utolsó négy év adatai a magyarok, tótok, ruthének és horvátok megfelelő adatainak összegezéséből állottak elő; a többi évekből közölt adatok még politikai államok szerint közöltettek, tehát egész Magyarország összes kivándorlóira vonatkoznak.

vándorlókat, s hivatalos kiadványaikban állandóan be is számolnak a bevándorlók vagyoni viszonyairól s arról, hogy hány vagyontalan egyént tiltottak el az Unio területére való belépéstől.

A magyarországi bevándorlók vagyoni állapota igen kedvezőtlen, s a mi szomorú, az újabb időben mindinkább rosszabbodik. Nagyon természetes, hogy minél inkább súlyosbodnak a körülmények, melyek népünket kivándorlásra késztetik, annál több a teljesen szegény kivándorló, annál kisebb lesz tehát az az átlagos pénzösszeg, melylyel a bevándorlók Amerikába való érkezésükkor rendelkeznek. A kivándorlók pénzösszege tekintetében hazánk mindig kedvezőtlen helyet foglalt el az európai államok között, a legújabb időben pedig, mint említők, még rosszabbodik a helyzet. Mig ugyanis még a kilenczvenes évek derekán egy-egy felnőtt (20 évnél idősebb) magyar kivándorlóra átlag 20—22 dollár készpénz jutott, addig ez az összeg 1898/99-ben már 15·0-re csökkent, azóta pedig fokozatosan 12·8-ra szállt alá. Ezzel kapcsolatban azon egyének száma, kik 30 dollárnál nagyobb pénzösszeggel rendelkeznek, a bevándorlók összegéhez viszonyítva fokozatosan csökken s nyolcz év alatt 19 százalékról 6 százalékra szállt alá. Az Egyesült-Államok hivatalos kimutatásaiból kitűnik ugyanis, hogy a bevándorlott magyarok közül

	30 dollárnál több pénzzel birt	30 dollárnál kevesebb pénzzel birt	30 dollárnál több pénzzel birt tehát	a fejenkénti átlagos készpénzösszeg volt tehát
1894/95.	1.931	8.052	19·3 %	19·9 dollár
1895/96.	3.724	18.280	16·9 „	16·9 „
1896/97.	1.621	6.510	19·9 „	20·7 „
1897/98.	1.538	7.494	17·0 „	22·8 „
1898/99.	3.231	23.479	12·1 „	15·1 „
1899/00.	4.510	49.555	8·3 „	13·5 „
1900/01.	4.377	53.495	7·6 „	13·5 „
1901/02.	5.596	81.054	6·5 „	12·8 „

Az utolsó négy évről ezen adatokat nemzetiségek szerint részletezve is bírjuk s azokat a 22. sz. táblában egész terjedelmükben be is mutatjuk. A táblázat tanúlságai igen meglepők. Azt látjuk ugyanis, hogy kivándorlóink közűl a tótok és horvátok rendelkeznek aránylag legtöbb pénzzel, a magyarok ellenben átlag jóval szegényebbek, úgy, hogy náluk csak a ruthének vagyoni viszonyai még kedvezőtlenebbek. A négy év átlagában ugyanis

egy-egy	tót	kivándorló átlag	13·8
„	horvát	„ „	13·8
„	magyar	„ „	12·8
„	ruthén	„ „	12·2

dollár pénzzel érkezett Amerikába.

Harmincz dollárnál nagyobb pénzösszeggel bírt pedig:

a horvát kivándorlók közül	... ...	10·6	%
a tót	„ „	7·6	„
a magyar	„ „	5·3	„
a ruthén	„ „	4·1	„

Ha ezek után a magyarországi kivándorlók által Amerikába hozott összes pénzmennyiséget kutatjuk, a következő eredményre jutunk. Ez az összeg volt:

1894/95. évben	... ...	199.076 dollár
1895/96. „	... ...	371.471 „
1896/97. „	... ...	168.287 „
1897/98. „	... ...	206.004 „
1898/99. „	... ...	402.208 „
1899/00. „	... ...	729.973 „
1900/01. „	... ...	783.079 „
1901/02. „	... ...	1,114.499 „
	Összesen	3,974.597 dollár

Nyolcz év alatt tehát közel négy millió dollár vándorolt Amerikába, de ebből három millió az utolsó négy évre esik. Ezen négy évben a kivitt pénzösszeg ekként oszlik meg a kivándorlók nemzetisége szerint:

a tótok kivittek	... ...	1,321.048 dollárt
a horvátok „	... ...	935.602 „
a magyarok „	... ...	598.646 „
a ruthének „	... ...	174.463 „

Mindezen adatok csak a 20 évnél idősebb kivándorlók pénzkészletét tüntetik fel, s a fejenkénti átlagot is ezen alapon számították ki. Ha figyelemmel vagyunk a fiatalabb kivándorlókra, nevezetesen a gyermekekre is, a fejenkénti átlagösszeg még sokkal kisebb. A 22. számú táblában ezt az átlagot is kimutattuk s a tábla szomorú tanúságot tesz arról, mennyire csökken ez az átlag évről évre. A kivándorlók egy-egy fejére ugyanis jutott:

1894/95 évben	... ...	13·1 dollár
1895/96. „	... ...	12·0 „
1896/97. „	... ...	11·2 „
1897/98. „	... ...	12·4 „
1898/99. „	... ...	12·7 „
1899/00. „	... ...	11·6 „
1900/01. „	... ...	11·9 „
1901/02. „	... ...	11·3 „

22. sz. tábla.

Az Egyesült-Államokba bevándorolt magyar honosok vagyoni viszonyai az 1898/90—1901/02. években, nemzetiségük szerint.

Nemzetiség	Év	Husz évnél idősebb bevándorlók száma			A kivándorlók		
		kik 30 dollárnál		Összesen	összes bemutatott pénze	1 felnőtt tagjára jutó átlagos pénzösszeg	1 fejére általában
		több	kevesebb				
		pénzt hoztak magukkal			dollárokban		
Magyarok	1898—99	317	4.180	4.497	60.961	13.6	10 7
	1899—00	559	10.765	11.324	143.262	12.7	10.4
	1900—01	616	10.751	11.367	143.550	12.6	10.8
	1901—02	1.012	18.813	19.825	250.873	12.6	10.6
	Együtt	**2.504**	**44.509**	**47.0 3**	**598.646**	**12.8**	**10.6**
Tótok	1898—99	1.585	11.848	13.433	201.461	15.0	12.8
	1899—00	2.041	23.403	25.444	341.922	13.4	11.7
	1900—01	1.771	23.678	25.449	356.942	14.0	12.2
	1901—02	2.060	29.697	31.757	420.723	13.2	11.4
	Együtt	**7.457**	**88.626**	**96.083**	**1.321.048**	**13.8**	**11.9**
Ruthének	1898—99	87	1.081	1.168	18.029	15.4	12.8
	1899—00	119	1.981	2.100	29.802	14.2	10 5
	1900—01	158	4.169	4.327	50.402	11.6	9.5
	1901—02	216	6.532	6.748	76.230	11.3	10.1
	Együtt	**580**	**13.763**	**14.343**	**174.463**	**12.2**	**10.2**
Horvátok	1898—39	1.242	6.370	7.612	121.757	16.0	14.1
	1899—00	1.791	13.406	15.197	214.987	14.1	12.5
	1900—01	1.832	14.897	16.729	232.185	13.9	12 9
	1901—02	2.308	26.012	28.320	366.673	13.0	12.1
	Együtt	**7.173**	**60.685**	**67.858**	**935.602**	**13.8**	**12.6**
Összesen	1898—99	3.231	23.479	26.710	402.208	15.1	12.7
	1899—00	4.510	49.555	54.065	729.973	13.5	11.6
	1900—01	4.377	53.495	57.872	783.079	13.5	11.9
	1901—02	5.596	81.054	86.650	1,114.499	12.8	11.3
	Együtt	**17.714**	**207.583**	**225.297**	**3.029.759**	**13.4**	**11.7**

Ha pedig a nemzetiségeket külön vizsgáljuk, az átlag:

a horvátok után ... 11·9 dollár.
a tótok „ ... 12·6 „
a magyarok „ ... 10·6 „
a ruthének „ ... 10·2 „

Európa államai közt csak kevés van, melynek polgárai ily csekély pénzkészlettel érkeznének az Egyesült-Államokba. A hivatalos kimutatás p. o. az 1895/96. évről közöl összehasonlító adatokat; ez évben a magyarországi bevándorlók fejenként csak *12 dollár*

pénzt hoztak magukkal. Ezen átlagon alúl maradtak az oroszok 7·0, portugaliak 8·3 és az olaszok 8·7 dollárral. A többi államok kedzőbb átlagot mutattak; a legnagyobb átlagösszegekkel szerepel:[111]) Németország 38·3, Franczia-ország 35·6, Svájcz 33·3 és Belgium 25·7 dollárral. Ezek a számok érthetővé teszik, miért nem szeretik a magyar kivándorlókat az Egyesült-Államokban.

---

[111]) Spanyolországot (71.6 dollárral) figyelmen kivül hagyjuk, mivel a bevándorlók száma itt igen csekély s így az átlag feltűnő magassága a véletlen műve lehet.

Ötödik szakasz.

A kivándorlás visszahatása.

HUSZADIK FEJEZET.

A kivándorlás hatása népesedésünkre.

Amióta hazai kivándorlásunk oly nagy mérveket öltött, azóta lassanként a köztudatba is átment az a meggyőződés, hogy a kivándorlás erős visszahatással van népességünkre. Ez a visszahatás egyrészt a népesedés alakulásában jut kifejezésre, másrészt érvényesül a népesség gazdasági életében, nemzeti érzületének, művelődésének és erkölcsi életének fejlődésében. Fejtegetéseink hiányosak maradnának, hogyha a visszahatás ezen különböző jeleit legalább röviden szemügyre ne vennők.

Már 1898-ban megjelent egyik dolgozatunkban[112]) igyekeztünk a kivándorlásnak népesedésünkre gyakorolt hatását kimutatni. Az azóta begyűlt statisztikai anyag csak megerősíti akkor kifejtett nézeteinket, miért is mostani fejtegetéseink lényegében egyeznek akkori érvelésünkkel. A kivándorlás visszahatása egyrészt a nemi arány, a kormegoszlás és a családi állapot arányának módosulásában, másrészt a természetes népmozgalom megromlásában jut kifejezésre. Elsősorban azon változást óhajtjuk szemügyre venni, melyet a kivándorlás a *nemi arány* alakulásában idézett elő.

Hazánkban egészben véve kedvező a nemi arány; az utolsó négy népszámlálás eredményei szerint ezer férfira 1014, 1018, 1015 és 1009 nő esett, úgy, hogy — némi csekély nőtöbblet mellett — elég állandó egyensúlyról lehet szó. De az egész magyar biroda-

[112]) A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre. (Budapesti Szemle 1898. évi januári szám.)

lomra számított ez arány lényegesen módosúl és szűkebb-tágabb határok közt ingadozik, a mint az ország egyes szűkebben határolt területegységeire térünk át. Az ország délkeleti és déli részében tapasztalható nőhiánynyal szemben áll az északnyugati vármegyék erős nőtöbblete. Jelentékeny volt ez már századunk közepén azon megyékben, melyeknek férfinépe már akkor is bejárta az egész országot, mint üveges, drótos vagy egyéb iparos. 1869-ben Trencsén, Árva és Liptó vármegyében volt a nők aránya legnagyobb, tudniillik ezer férfira 1106, 1084 és 1074 nő; Szepes és Abauj-Torna már akkor is elég tekintélyes nőtöbblete által (1061 és 1065) tűnt ki, de a többi vármegyék, így nevezetesen Sárosnak nemi aránya egészen normális volt. A hetvenes években megindúlt kivándorlási mozgalom egy csapásra megváltoztatta az előbbi helyzetet, a nyolczvanas években pedig teljesen megromlott a már is megingatott egyensúly. Legnagyobb volt a romlás azon vármegyékben, melyeknek népességét Amerika szívja föl. Zemplénben ma 1.126 nő jut ezer férfire, Abauj-Tornában 1.123, Szepesben 1.113 és Sárosban 1.161, tehát — bár a két utóbbi vármegyében az utolsó évtized folyamán az aránytalanság a nők nagyobb mérvű kivándorlása folytán némileg csökkent — a nőnem túlsúlya igen nagy. Jelentékenynyé vált a nőtöbblet Liptó vármegyében, melyet az amerikai kivándorlás hullámai szintén érintettek; ellenben Beregben és Máramarosban a Galiczia felől való beözönlés ellensúlyozta a kivándorlás okozta férfihiányt. Igen feltünő az a változás, mely Trencsén vármegye népességében fölismerhető. Az amerikai kivándorlás itt még nem öltött oly mérveket, hogy befolyása a népesség összetételében érezhetővé válhatnék. A nők aránya itt mindamellett nagyobb, mint bárhol az országban, mert 20.000-nél többre rúg a nőtöbblet, vagyis ezer férfira 1.173 nő jutott. E nagy eltérés annál föltünőbb, mivel jelenleg se az ország különböző részeiben, se az osztrák tartományokban élő trencsénvármegyeiek közt nem találjuk meg azt a nagy férfitömeget, mely Trencsénben hiányzik, és az amerikai kivándorlás — mely itt különben is újabb keletű — sem képes a 20,000 főnyi férfi hiányát kimagyarázni. Úgy látszik tehát, hogy e nagy hiány már régibb időből ered, oly időből, a midőn a belföldi vándorlások Trencsénmegyének csak férfilakosságát mozgósították. A nagy hiány azóta megmaradt, fokozódott is, anélkül, hogy a jelenleg rendelkezésre álló statisztikai adatainkból kimagyarázni képesek volnánk. Valódi oka tehát rég elmúlt idők eseményeiben rejlik, melyek oly elemi erővel léptek föl, hogy a kellő egyensúly még máig sem tudott helyreállni.

A nemek arányának módosulása az utolsó negyedszázad lefolyása alatt a következő adatokból itélhető meg:

Ezer férfira jutott nő	*1869*	*1880*	*1890*	*1900*
Szepes vármegyében	1061	1072	1149	1113
Sáros „	1029	1072	1166	1161
Abauj-Torna „ [113])	1065	1080	1133	1123
Zemplén „	1041	1081	1116	1126
Ung „	1029	1049	1087	1103
Árva „	1084	1083	1085	1102
Liptó „	1077	1089	1121	1108
Trencsén „	1106	1195	1181	1173

Hogy az egyes törvényhatóságokon belül mekkorára fokozódhatik a nők többlete, arról fogalmat alkothatunk a következő felsorolásból, melyben négy vármegyének a legszélsőségesebb viszonyokat feltűntető járásait állítottuk össze. Ezer férfira jutott nő:

Szepes vármegyében

az ólublói	járásban	1.159
a gölniczbányai	„	1.136
az iglói	„	1.126
a lőcsei	„	1.103

Sáros vármegyében

a makoviczai	járásban	1.210
a szekcsői	„	1.174
a tapolyi	„	1.158
az alsótárczai	„	1.146
a felsőtárczai	„	1.140
a sirokai	„	1.114

Árva vármegyében

a vári	járásban	1.168
a trsztenai	„	1.107
az alsókubini	„	1.105

Zemplén vármegyében

a varannói	járásban	1.193
a nagymihályi	„	1.192
a homonnai	„	1.179
a gálszécsi	„	1.178
a sztropkói	„	1.139
a sátoraljaujhelyi	„	1.126
a szinnai	„	1.118

Trencsén vármegyében

a bittsei	járásban	1.536
a csaczai	„	1.309
a kiszuczaujhelyi	„	1.298
a vágbeszterczei	„	1.145
a puchói	„	1.106
az illavai	„	1.102

Még sokkal nagyobbak azonban a különbségek, ha az egyes községekre térünk át. Az alább felsorolt példák mutatják, hogy számos községben teljesen megbomlott a kedvező nemi arány, amennyiben helyenként kétszer annyi a nő, mint a férfi. Ime nehány trencsénvármegyei példa az 1900. évi népszámlálás adataiból, melyekhez egyúttal a külföldön távollevő egyének számát is hozzácsatoljuk.

	Bittsei járás férfi	nő	külföldön távol van
Kollarovicz	613	1.294	424
Rovne	1.340	2.415	628
Dlhepole...	1.316	2.197	489

[113]) Kassa nélkül.

	férfi	nő	Külföldön távol van
Viszoka	1.277	2.087	415
Trencsénmakó ...	1.032	1.552	262
Styávnik	1.368	1.918	306
Csaczai járás			
Zákopcse	868	1.770	550
Turzovka	3.370	4.597	559
Csacza	2.078	2.551	190
Kiszucaujhelyi járás			
Neszlusa	689	1.308	388
Nagydivina	502	885	217
Ochodnicza	446	781	209

A nemi aránynak módosulása a családi állapot arányának módosulásával jár együtt és leginkább a házasságban élő néprétegek számára van jelentékeny befolyással. Minél nagyobb a kivándorlás, annál inkább csökken a házasságban élők száma, mivel a kivándorlók jelentékeny része legény, kiknek elköltözése a házasságkötések számát is tetemesen apasztja. Aránylag nagyobb ugyan a kivándorló házasok száma, de — miként látni fogjuk — ezek családjokat a legtöbb esetben odahaza hagyják. A népszámlálások tanúságai szerint a nőtlen és nős férfiak száma az erősen kivándorló vármegyék mindegyikében jelentékenyen csökkent. Az összehasonlításokból ugyanis kitűnik, hogy Szepes vármegyében 1880-tól 1890-ig[114]) a nőtlen férfiak száma 48,425-ről 45,440-re, a nős férfiaké 33,399-ről 28,476-ra szállt alá; Sáros vármegyében a csökkenés a nős férfiaknál igen nagy, 32,044-ről 28,955-re, a legényeknél aránylag csekély (47,793-ról 46,839-re). Abauj-Torna és Zemplén vármegyében absolut csökkenés nincs, de ilyent találunk Liptó vármegyében. A nők száma csak Szepes vármegyében mutat absolut csökkenést, úgy a hajadonok, mint a férjesek kategoriájában; de a többi vármegyéknek csak gyönge férfi és női szaporulata is nagyrészt a kivándorlásra vezethető vissza. Figyelmünket fölébreszti még az özvegy nők számának erős fölszökése, mely minden valószínűség szerint szintén a kivándorlásnak egyik symptomája, arról tanúskodván, hogy sokan kivándorlóink közül az Atlanti-óczánon túl elpusztúltak, özvegységre juttatva itthon maradt hitvestársukat.

Általában véve azt kell mondanunk, hogy a házasságban élő nők aránya a kivándorló vármegyékben a legcsekélyebb, minthogy

[114]) Az 1900. évi népszámlálás eredményeiből a családi állapotra vonatkozó adatoknak nem szerinti részletezése e sorok irásakor még nincs közzétéve, miért is csak az 1880—1890. évi változások tárgyalására kell szoritkoznunk.

ott a nagy férfitömeg hiánya sok lányra nézve lehetetlenné teszi a férjhezmenetelt. Hazánkban a női népességnek átlag 40 százaléka élvezi a házasélet áldásait. Ez volt az arány még a hatvanas évek végén Sáros és Abauj vármegyében is; ma már egyik kivándorló megyében sem található föl. Ma már a házas nők aránya alig haladja meg a 38 százalékot, sőt Trencsén vármegyében csak 36·6-ra rúg. A kivándorló vármegyék mindegyikében fölismerjük ez aránynak évtizedről-évtizedre való csökkenését, mint természetes folyományát a házasodható férfiak nagy hiányának; legkisebb az arány természetesen Sárosban (37·8). Egyedül Trencsén különbözik annyiban, hogy itt a férjes nők aránya az egész negyedszázadban változatlanul ugyanaz maradt, és egyúttal a legkisebb az egész országban (36·6)[115]. Ez a jelenség megmagyarázza Trencsén vármegyére vonatkozó föntebbi észleletünket és egyúttal azt tanúsítja, hogy a nagy férfihiány már negyedszázaddal ezelőtt oly mélyre szállította le a házassági arányt. E viszonyok mikénti alakulása az alább következő adatokból ismerhető föl szabatosan.

Száz nő közt volt férjes:

	1869	*1880*	*1890*
Szepes vármegyében	39.5	38.3	38.3
Sáros „	40.1	38.3	37.8
Abauj-Torna „	40.0	37.6	38.6
Zemplén „	39.0	36.4	38.6
Ung „	38.8	36.0	38.2
Árva „	37.3	38.1	38.3
Liptó „	39.4	40.1	38.3
Trencsén „	36.4	36.3	36.6

A nemi arány módosulása mellett van még egy másik nagyjelentőségű demographiai tényező, melyre a kivándorlás nagy hatást gyakorol, és ez a korviszonyok alakulása. Magyarország korviszonyait általában véve a gyermekkorok erős képviseltetése és a magasabb korosztályok alacsonyabb aránya jellemzi. Ismeretes, hogy a 15 éven aluli — még keresetképtelen — gyermekek aránya az összlakossághoz 36·66 százalék, a 15—40 éves embereké 37·88%, a 40—60 éveseké 18·59% és az ennél idősebb aggastyánoké 6·81%. Hazánk felvidékén ez az arány lényegesen módosúl. Igy 1891-ben és 1900-ban a tárgyalásunk körébe bevont vármegyék korviszonyai a következőképen alakultak:

Száz lakos közűl volt:

[115] Csak a felnőtt női lakossághoz viszonyítva az arány 58·7, mig minden más vármegyében 60-nál, (sőt egyesekben 70-nél is) több.

	1890-ben				1900-ban			
	0—15 éves	15—40 éves	40—60 éves	60 évnél idősebb	0—15 éves	15—40 éves	40—60 éves	60 évnél idősebb
Szepes várm.	37·5	35·1	19·1	8·3	38·3	34·3	18·5	8·8
Sáros „	39·9	34·8	17·9	7·4	41·1	32·7	18·0	8·2
Abauj-Torna „	37·4	37·0	18·5	7·1	38·3	34·4	18·6	8·7
Zemplén „	38·7	38·5	17·0	5·8	40·9	34·7	17·4	7·0
Ung „	39·7	38·5	16·2	5·6	43·6	34·7	16·2	6·5
Árva „	35·5	37·3	18·9	8·3	37·1	34·7	19·3	8·9
Liptó „	35·7	36·8	19·5	8·0	37·0	35·8	18·9	8·3
Trencsén „	37·8	37·8	18·3	6·1	39·2	36·7	17·8	6·3

Ez összeállításból világosan kitűnik, hogy a munkakereső korban álló népesség aránya az erősen kivándorló vármegyékben jelentékenyen alászáll. Legjelentékenyebb a csökkenés Sárosban, a hol a népességnek kevesebb mint harmada (32·7%) áll 15—40 éves korban; egész hasonló Szepesnek a helyzete 34·3%-al és Abauj-Tornáé 34·4%-al; még Liptóban is jelentékeny e korcsoport csökkenése.

Ez a csökkenés különösen feltűnő, ha a három népszámlálás adatait hasonlítjuk össze. Kitűnik ugyanis, hogy az összes lakosságból 20—40 éves korban állott:

	1880	1890	1900	Csökkenés
	s z á z a l é k			1880—1900
Szepes	27·2	25·1	24·9	3·3
Sáros	26·7	24·2	22·6	4·1
Zemplén	28·7	28·7	24·6	4·1
Abauj-Torna	28·1	26·2	24·6	3·5
Ung	28·1	28·6	24·8	3·3
Árva	28·0	28·0	25·3	2·7
Liptó	28·1	27·3	26·2	1·9
Trencsén	28 3	28 2	27·4	0·9
Zólyom	30·3	28·1	27·8	2·5
Gömör	30·0	28.7	27·2	2·8

De még élesebben ismerhetjük föl e viszonyokat, ha a férfi és női népességet külön vesszük szemügyre. A kivándorlás — miként ismeretes — leginkább a férfinépességből szedi áldozatait, a női népességet sokkal kevésbbé támadja meg; ez határozott kifejezést nyer statisztikai adatainkban. Hazánkban eddig három népszámlálás volt, melynek adatai a korviszonyok változásainak tűzetes tanúlmányozására használhatók föl.[116]) Az eredmény, melyet az 1869.

[116]) Az 1900-iki népszámlálást itt ismét figyelmen kivül kell hagynunk, mivel a koroknak nemek szerinti eloszlása ezidő szerint még nincs közzétéve.

és 1890-ik évi népszámlálás összehasonlításából nyerünk, meglepően azonos a vizsgálódásunk tárgyát képező vármegyék mindegyikében. A férfinépességet tekintve constatálhatjuk, hogy a kivándorlás a felnőtt korosztályokat erősen megapasztotta. Ez az apadás úgy Szepes, mint Sáros vármegyében a huszadik évvel kezdődik és körülbelül az 55-ik életévig tart, legerősebb pedig a 30—40 életévek közt. Abauj-Tornában, Ungban és Zemplénben a csökkenés valamivel később kezdődik, Liptóban ellenben valamivel korábban ér véget. A nőknél a kormegoszlás módosulása kevésbbé éles, a csökkenés később lép fel, rendszerint csak 15—20 éves időszakra terjed ki és sokkal kevésbbé intensiv, mint a férfiaknál; Szepesben a 20-ik évtől a 45-ikig, Zemplénben és Ungban a 30-tól az 50-ikig érezhető, egyedül Liptóban már az 5-ik évtől egészen az 50-ikig. Itt már a hosszú időközre való kiterjedés jelzi, hogy az itteni mozgalom eltérő az Amerika felé való kivándorlás jellegétől.

E vizsgálatunkban — mint említők — az egyes korosztályok viszonylagos nagyságának, azaz arányának módosulásaiból indultunk ki. A viszonyszámítás természetéből folyik, hogy azon esetben, a midőn bizonyos korcsoportok — jelen esetben a munkaképes korcsoportok — számaránya csökken, ezzel szemben a többi korcsoportok arányának emelkednie kell. Igy látjuk táblázatunkban a gyermekkorok és az idős korok arányának nem csekély emelkedését. Mint említém, csakis az arányszám emelkedéséről van itt szó, melyet nem kísér mindig az absolut szám emelkedése. Ha tehát a fentebb közölt kimutatás érdekes világot vet az egyes korosztályoknak egymáshoz — és az össznépességhez való viszonyára: a tulajdonképeni változásokról mégis csak akkor nyerünk világos és teljesen szabatos képet, ha a beállott változásokat az egyes korcsoportokon belül vesszük szemügyre és kiszámítjuk, hogy az 1880-iki létszámhoz képest mennyire módosult az egyes korok létszáma 1890-ig. Az így nyert eredmények egészen más színben tűntetik fel az 1880—1890. évek népmozgalmát és csakis ezek helyezik azt kellő világításba. Ime a főbb eredmények.

Szepes vármegye férfilakossága (a 15—20 és 50—55 éves, valamint a 70 éven túli korcsoportok kivételével) minden korban erősen csökkent; legerősebb volt a csökkenés a 35—40, 20—25 és 40—45 éves korcsoportban, a melyeknek népszáma tíz év alatt 26·9, 24·2 és 21·7%-al, tehát ötöd, sőt negyedrészszel csökkent! A 25-ik évtől a 35-ikig egyenként 18—19% volt a csökkenés és a többi korokban is elég jelentékeny volt. Ime néhány bizonyító adat:

Korcsoport	Népszám 1880 ban	1890-ben	Csökkenés absolut	°/₀ban
21—25	5766	4373	1393	-24·2
26—30	5602	4553	1049	-18·7
31—35	5468	4431	1037	—18·9
36—40	5172	3780	1392	—26·9
41—45	4982	3900	1082	—21·7
46—50	4 92	3673	419	—10·2

Sáros vármegyében a férfilakosság csökkenése a 20-ik életévtől a 40 ikig még erősebb, a felsőbb és alsóbb korosztályokban ellenben valamivel csekélyebb. A nőknél — mint látni fogjuk — absolut csökkenés alig van. Ez a felvidéki kivándorlás tipikus jellege. A férfiak népszámának csökkenését a következő adatok tanúsítják:

20—25	5640	4123	1517	—26·9
26—30	5152	3982	1170	—22·7
31—35	5180	4089	1091	—21·1
36—40	4789	3746	1043	—21·8

Abauj-Torna vármegye vándormozgalma — végeredményeit tekintve — hasonló Szepeséhez; a csökkenés a 20-ik évtől az 50-ikig terjed, de sokkal csekélyebb, mint amott, miként a következő adatok tanúsítják:

20—25	4845	4593	252	—5·2
26—30	4740	4665	75	—1·6
31—35	4438	4436	2	—0·0
36—40	4262	3654	608	—14·3
41—45	4027	3609	418	—13·1
46—50	3491	3418	73	—2·1

Zemplén, Ung és Liptó vármegyékben a kivándorlás okozta népcsökkenés már sokkal csekélyebb, mint az eddig tárgyalt három vármegyében. Jellemző leginkább az, hogy csak egyes korcsoportokat tizedel meg, a mi világosan arra mutat, hogy még nem harapódzott el annyira, mint a többi vármegyékben. Feltűnő azonban Zemplénben a fiatalabb korosztályok népszámának csökkenése, nevezetesen a 10-ik évtől a 20-ikig. Zemplén, Abauj-Torna és Ung vármegyében továbbá föltűnő jelenség még az 50 éven túli korosztályok számerejének jelentékeny gyarapodása, a mit se Szepesben, se Liptóban nem, és Sárosban is csak a hetvenedik éven túl találunk.

A női nem számbeli csökkenése jóval csekélyebb, mint a férfiaké; a nők — mint már említők — a kivándorlásban sokkal kisebb részt vesznek, mint a férfiak és így a kivándorlók korcloszlása sem olyan szabályos, mint a férfiaké. Csak egy vármegye van, melyben a kivándorlás a nők körében is nagyobb mértékben hóditott tért és majdnem valamennyi korosztály számerejét lénye-

gesen gyöngitette: ez Szepes vármegye. Itt a huszadik évtől a negyvenötödikig közel kétezerrel kisebb a nők száma, mint egy évtizeddel korábban; ha ehhez még hozzávesszük azt a feltűnő jelenséget, hogy a legfiatalabb korban álló gyermekek száma mintegy ugyanannyival megfogyott: úgy alig tévedünk, ha ennek okát abban keressük, hogy innen vándorolt ki aránylag a legtöbb család, nőkkel és gyermekekkel együtt. Hadd álljanak itt a megfelelő számok:

Korcsoport	Népszám		Csökkenés	
	1880-ban	1890-ben	absolut	%-ban
0— 5	12.073	11.299	774	—6·4
6—10	10.644	9.902	742	—7·9
21—25	6.950	6.408	542	—7·8
26—30	6.285	6.244	41	—0·7
31—35	6.199	6.021	178	—2·0
36—40	5.785	5.122	663	— 11·5
41—45	5.657	5.260	397	—7·2

A többi vármegyékben a női népesség absolut vesztesége csak egyes korosztályokra szorítkozik. De kétségtelen, hogy tulajdonképen veszteséggel állunk szemben ott is, a hol ugyan többlet mutatkozik, de ez elenyésző csekély. Ez még inkább áll a férfinépességről, melynek természetes szaporulatát csakis a kivándorlás apaszthatja lényegesebb mértékben.

Az eddigiekben azon kérdést világítottuk meg, mily befolyást gyakorol a kivándorlás a népesség állapotára. Mint láttuk, a változások, melyek a népesség összetételében beállottak, elég jelentékenyek; a népesség demographiai structurája lassanként módosúl, ma már bizonyos tekintetben természetellenesnek mondható és nem lehet kétségünk az iránt, hogy ez az átalakulás a jövőben még fokozottabban fog érvényesülni. Könnyen érthető, hogy ez elváltozásoknak a népesség mozgalmára is jelentékeny hatást kell gyakorolniok, mivelhogy a népmozgalom a legszorosabb kapcsolatban van a népesség állapotával, mondhatnók annak egyenes folyamánya. Az erre vonatkozó statisztikai adatok csakugyan arról győznek meg, hogy a népmozgalom bizonyos jelenségei szintén módosúltak, még pedig az esküvők száma, az esküvő párok korviszonyai, a születések és nevezetesen a törvénytelen születések száma. Ha e változások mindamellett nem oly élesen fejeződnek ki, mint a népesség állapotának módosúlása, az onnan van, hogy a népmozgalomra ezenkívül még számos egyéb tényező is, nevezetesen a gazdasági állapot, a közegészségügyi viszonyok stb. gyakorolnak hatást, amelyek az előbbi szempont vizsgálatánál kevésbbé zavarólag lépnek közbe.

Az esketések száma a felvidéki vármegyékben, mint általában egész hazánkban, meglehetősen nagy; Szepes és Sáros vármegyében, melyeknek viszonyai e tekintetben a legjellegzetesebbek, még a hatvanas években és a hetvenes évek elején nem volt ritka eset, hogy évenként kétezernél több, némelyik évben 2500, sőt 2600 házasság is köttetett; a hetvenes évek vége felé ez a szám hirtelen leszállott 1700-ra és 1600-ra és azóta folyton alább szállva, 1895-ben 1300-zal minimumát érte el. Egyes években kisebb-nagyobb ingadozások fordúltak élő, melyek legnagyobb részt a termés minőségével állnak kapcsolatban. Hogy ezeknek zavaró hátását kiküszöböljük, öt évi átlagokban mutatjuk ki az esketések számát.

Az esketések száma volt öt évi átlagokban:

	Szepes vármegyében	Sáros vármegyében
1866—1870	2012	1901
1871—1875	1954	2007
1876—1880	1509	1513
1881—1885	1699	1634
1886—1890	1491	1442
1891—1895	1472	1445
1896—1900	1486	1366

Az esketések számának csökkenésével egy másik jelenség is járt együtt. A fiatal (25 éven alúli) férfiak mindinkább kisebbedő számban lépnek házasságra, ellenben emelkedik azoknak száma, kik 24—30 éves korukban nősülnek. A menyasszonyoknál e tekintetben nem venni észre jelentékenyebb változást: jeléül annak, hogy nem a fiatalság házasulási kedve csökkent meg, hanem hogy kevesebb fiatalember van jelen, a ki oltár elé léphet. Ez utóbbi jelenség ismét kapcsolatban áll a születések számával.

A születések számában ugyanakkora csökkenést constatálhatunk, mint az esketések számában. Még a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején úgy Szepes, mint Sáros vármegyében évenként átlag 8000 és több születés fordúlt elő; ma e szám már csak 7000 körűl van, sőt azon alúl marad. Öt évi átlagokban kifejezve született:

	Szepes vármegyében	Sáros vármegyében
1866—1870	8188	7816
1871—1875	7822	8114
1876—1880	7685	7579
1881—1885	7480	7304
1886—1890	7149	7679
1891—1895	6866	7370
1896—1900	7013	6974

E számok jelentősége még fokozódik, ha a törvénytelen születések számával vetjük egybe; ez utóbbiak száma ugyanis folyton emelkedik és különösen Sáros vármegyében igen magasra rúg. Előfordúlt ugyanis törvénytelen születés (évi átlagban):

	Szepes vármegyében	Sáros vármegyében
1876—80	483	385
1881—85	531	478
1886—90	554	650
1891—93	566	679

A törvénytelen születéseknek ilyetén elszaporodása mellett a születésekben mutatkozó erős apadás mind a törvényes születésekre esik, a melyeknek csökkenése ilyenformán még jóval nagyobb. A törvényes születések száma ugyanis volt évi átlagokban:

	Szepes vármegyében	Sáros vármegyében
1876—80	7202	7194
1881—85	6949	6826
1886—90	6595	7029
1891—93	5703	6303

Ez adatokban nyernek kifejezést a kivándorlás legsúlyosabb következményei. Sok ezer család elveszíti hosszabb időre fönntartóját és törvényes fejét; következménye a vadházasságok erős megszaporodása és a családi élet tisztaságának bemocskolása. Sok kivándorló, ha több évi fárasztó munka után keresetével hazatér, itt családját megszaporodva találja. A föntebb közölt adatok azonban korántsem adnak hű képet a családi élet tisztaságán esett csorba nagyságáról, mivel törvényeink értelmében a házas viszony törvényes fölbontásáig született gyermekek törvényesekül anyakönyveztetnek. A családi kötelék meglazulása, mely az erős kivándorlással együtt jár, következményeiben igen messzire fog kihatni.

Ime rövid vázlatban az amerikai kivándorlás hatása a népesség összetételének, valamint a népmozgalomnak alakulására. Láttuk, hogy az utolsó két évtized alatt mindkettő igen lényeges átalakuláson ment át; a népesség állapotában fölismerhető változások legkevésbbé sem előnyösek a nemzetre nézve, de még nagyobb bajnak kell tekintenünk a népmozgalom erős degeneratióját a kivándorló vármegyék területén. Az a veszteség, melyet hazánk ez irányban szenved, megmérhetetlen káros következményekkel fog járni, hacsak idejében gátat nem vethetünk neki.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

A kivándorlás gazdasági, erkölcsi és nemzeti hatása.

Már magában véve az a tény, hogy a kivándorlás a népesség structuráját megváltoztatja, érthetővé teszi, hogy a gazdasági viszonyokra káros hatással van és mivel, miként az előző fejezetben láttuk, a népmozgalom is módosúl, nevezetesen pedig a születések száma csökken, a káros hatás a jövőben — amidőn a megfogyatkozott születéseknél fogva a felnőttek száma állandóan apadni fog — még fokozottabban fog érvényesülni. Ez a hatás már eddig is érezhetően nyilvánúlt, legérezhetőbben abban, hogy a munkaerő tetemesen megcsappant. Azok a példák, melyeket egyes felföldi községekről idéztünk (l. a 184—185. lapon), ahol p. o. Kollaroviczban 1.294 nőre csak 613 férfi jut, vagy p. o. Zákopcsában 1.770 nő mellett csak 868 férfi van, bővebb magyarázat nélkül is meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy ily összetételű népesség nem lehet alkalmas és képes a gazdasági életben felmerülő szükségletek ellátására, a ráháramló munkák teljesítésére. Kollaroviczban ugyanis 845 és Zákopcsában 1.000 tizenöt éven alúli gyermek van; mivel pedig feltehető, hogy e gyermekek fele fiú és természetesen ezek is bennfoglaltatnak a férfiaknak fent közölt számában, arra az eredményre jutunk, hogy Kollaroviczban *1.907 lakó között csak 189 felnőtt* (15 éven túli) *férfi van*, Zákopcsában pedig 2.638 lakos közül csak 368. Mivel pedig a mi társadalmi viszonyaink akként fejlődtek ki és gazdálkodási rendszerünk is úgy kívánja, hogy a lét fenntartásáért való küzdelmet elsősorban és legnagyobb mértékben a férfi vívja meg, nagyon természetes, hogy oly helyeken, *ahol férfinépesség alig van*, a társadalmi rendnek meg kell bomolnia, és a gazdasági élet alapfeltételei teljesen hiányoznak. A fentemlített példákban ugyan néhány nagyon extrem esetet mutattunk be, de a népesség structurájának megromlása ott is érvényesíti hatását, ahol a társadalmi bomlás még nem oly nagyfokú, — mindössze csak az a különbség, hogy nem érvényesül oly erősen, mint a fentemlített extrem esetekben.

A férfinépességnek, tehát a tulajdonképeni munkaerőnek és a munka végrehajtására szükséges vezető elemek megcsappanása tehát óriási károkat idéz elő a kivándorlás sújtotta országrészekben. A Felföldön majdnem mindenütt évek óta kűzd a gazdavilág a

munkaerő nagy hiányával és a mezei gazdálkodás sok helyütt teljesen a tönk szélére jutott, mivel nincsen férfi, aki a földet művelje. Míg azelőtt a felvidéki nép az Alföldre járt nyári munkára, addig most onnan vagy Galicziából kell a felvidékre munkásokat szállítani. Zemplénben már a nyolczvanas években olyfokra hágott a munkáshiány, hogy virágzó gazdaságok mentek tönkre, mivel a messze idegenből szállított munkaerő nagy költségeit nem bírták meg. „Általában idegen, többnyire galicziai cselédeket kell a gazdaságnál alkalmazni, de ezek nagy bérét nem bírja el a gyenge minőségű szántóföld; másrészről legnagyobb baj, hogy ily idegenből jött cseléd ritkán szolgálja ki a szerződéses esztendőt, többnyire visszaszökdösnek hazájukba, a csendőrség segélyét visszatolonczoltatásnál nem czélszerű igénybe venni, mert ezen eljárás által bosszúálló és rosszakaratú. A helybeli cseléd nem állandó, mert ha kölcsönpénzre és idegen útlevélre tesz szert, elszökik Amerikába, s a hiányt lehetetlen évközben pótolni. Az Amerikából visszatért kivándorlók is káros hatással vannak a gazdasági viszonyokra. A visszatért kivándorló, ki Amerikában túlfeszített munkát fejtett ki, idehaza egyáltalában nem jár bérmunkába, sőt a szorgalmas munkásokat is elvonja a munkától, azt mondva: mit gazdagítod munkáddal a földesurakat, ha pénz kell, vándorolj ki, egy év alatt annyit kereshetsz, hogy idehaza munka nélkül is úr lehetsz néhány évig.“ [117])

Miként a mezőgazdaság, úgy az ipar is megérzi a munkáskezek hiányát. A felvidéki ipar- és kereskedelmi kamarák jelentéseiben évek óta ismétlődik a panasz, hogy az ipartelepek, melyek pedig biztos keresetet nyújthatnának a népnek, a munkaerő hiánya vagy drágasága miatt nem tudnak prosperálni s nem egy gyár van, mely külföldről kénytelen munkást hozatni, amikor a bennszülött nép tömegesen vándorol ki Amerikába. Oly anomaliával állunk itt szemben, mely világosan mutatja, hogy nem mindig a szegénység és munkahiány kergeti a népet Amerikába, hanem hogy nagyon sok esetben egész más rúgók is működnek közre akkor, midőn népünk a vándorbothoz nyúl.

Hogy mily óriási az a veszteség, melyet emberanyagunk megfogyatkozása által szenvedünk, különösen akkor világlik ki, amidőn megbecsüljük, hogy mennyit ér az a munkaerő, melyet kivándorlás által veszítünk. Nem lehet czélunk, az elveszett munkaerő kiszámí-

---

[117]) A sárosvármegyei gazdasági egyesület emlékirata a képviselőházhoz. 1901. május 15-én.

tásának kényes kérdésébe belebocsátkoznunk. Szorítkozunk arra, hogy egy-egy kivándorlónk átlagos életerejét *Hegedüs Loránttal* [118]) 700 koronára tegyük s ennek alapján arra az eredményre jutunk, hogy az a veszteség, melyet országunk értéktermelő életerőben vesztett:

1898/99.	évben	31.574	kivándorló	után	kerek	22	millió koronát
1899/00.	„	63.036	„	„	„	44	„ „
1900/01.	„	65.870	„	„	„	46	„ „
1901/02.	„	98.310	„	„	„	68	„ „

összesen tehát négy év alatt kerek 180 millió koronát

tett ki. Ha pedig az egész kivándorlást, mely az utolsó 40 év alatt végbement, fél millió emberre tesszük, nem kevesebb mint 350 millió koronára becsülhetjük az elveszett emberanyag értéktermelő életerejét.

Igaz, hogy kivándorlóink évenként nem jelentéktelen pénzösszegeket küldenek haza itthon maradt hozzátartozóiknak s így a veszteség egy része megtérül. Hogy azonban erre nézve mily csalódásokban ringatjuk magunkat, arra már *Hegedüs Loránt* figyelmeztetett többször idézett munkájában. Nem rendelkezünk az Amerikából küldött pénzösszegek teljes statisztikájával, de ilyen talán nem is készíthető, mivel a posta útján érkezett összegek nem merítik ki a kivándorlók összes pénzküldeményeit. Csak némi tájékoztatásúl sorolom fel az adatokat, melyek a kassai, pozsonyi és soproni postaigazgatóságokhoz érkezett amerikai pénz mennyiségét tűntetik fel:

1888	8,946.998	korona
1889	9,684.194	„
1890	9,505.368	„
1891	15,950.820	„
1892	19,363.200	„
1893	17,582.764	„
1894	11,042.490	„
1895	12,995.982	„
1896	12,581.258	„
1897	11,042.490	„
1898	15,168.034	„
1899	21.167.588	„
összesen 12 év alatt	165,031.186	kor. [119])

[118]) A magyarok kivándorlása Amerikába. 14. lap.

[119]) Hogy ez a pénz miként oszlik meg országrészek szerint, arra például említjük fel, hogy az 1899. évi összegből 18,306.656 korona jutott a kassai, 2,098.754 K a pozsonyi és 762.178 K a soproni postaigazgatóság területére. A Felföld tehát mintegy 85 százalékát kapja a hazaküldött pénzeknek.

Felemlítjük *Hegedüsnek* még abbeli megjegyzését is, hogy „sokkal több pénz indúl el Magyarországból Amerikába, mint a mennyi oda megérkezik.“ Parasztunk eladja földjét, házát, s néhány száz forinttal zsebében útnak indúl. De pénzének legnagyobb része az ügynökök zsebébe vándorol, kik felháborító szemérmetlenséggel és hihetetlen csalárdsággal csalják ki a jámbor paraszttól a pénzét. Mire amerikai földre lép, alig van pár forint a zsebében — mint az amerikai adatok alapján már a tizenkilenczedik fejezetben előadtuk.

Nagyon figyelemre méltó megfigyeléseket közöl a sárosmegyei gazdasági egyesület emlékirata a kivándorlók pénzéről s annak hatásáról. A memorandumnak erre vonatkozó részét egész terjedelmében ideigtatjuk.

„Ha a kivándorló hazaküld pénzt, egyrésze a küldeménynek adósságok fizetésére és birtokvételre fordíttatik, másrésze azonban elkallódik. A tivornyázás, erkölcstelenség állandó, különösen az itthon maradt asszonyok nem tudnak a pénzzel bánni, könnyelmű legényekkel elprédálják férjük keresményét. Jellemző azon körülmény, ha egy községbe évenkint 40.000 korona küldetik Amerikából, beszámolni legfeljebb egyharmadából lehet, a többi megfoghatatlan módon el lesz prédálva. Az élelmes, furfangos kivándorló, ha hazajön pénzzel, legelébb eladja jó áron a már többször használt útlevelét s uzsorakamatokra adja kölcsön pénzét a kivándorolni akaróknak, s tanúságos, hogy a községi előljáróság többnyire résztvesz a viszontlátás, illetve a búcsúzás poharában: épp ezért az előljáróság — értem a bírókat és hiteseket — nemcsak, hogy nem ellenőrzik a községi kivándorlási mozgalmakat, de többnyire ügynökei azoknak, kik polgári jogaikkal visszaélnek és a törvényt kijátszszák.“

„A pörlekedési hajlam is sok pénzt emészt, s tényleg a rendezetlen telekkönyv és kataszter közötti különbség állandó pörre készteti a földsóvár köznépet.“

„El kell ismerni azonban, hogy az általános anyagi jólét a beözönlő pénz által emelkedik, a lakóházak csinosabbak, a gazdasági felszerelések jobbak, de az erkölcsi alap teljesen veszélyeztetve van, s ha a világi és egyházi hatóságok továbbra tétlenek lesznek s elhanyagolják a nép vezetését és művelését: a beözönlő dollárok hatása méreg a köznépre. Adóját pontosan fizeti amerikai pénzből; úgy látszik, az államhatalom azon nézetben van, hogy ott, ahol az adó rendesen befolyik, ott a jólét állandó, nincs baj és nem kell különleges intézkedés.“

Azt a jelenséget, hogy a kivándorlás nyomán némi előnyök

is háramlanak a vidékre, az egyes törvényhatóságok jelentései is bővebben kifejtik[120]). „E tekintetben különben a legtöbb vidékre vonatkozólag határozott megkülönböztetés teendő általános, az egész vidék gazdasági viszonyaira gyakorolt és — hogy úgy mondjuk — különös, magoknak a kivándorlóknak és hozzátartozóiknak anyagi helyzetére és viszonyaira észlelhető hatás között. Ez utóbbit méltatva először, a jelentések egyértelmüleg kénytelenek elismerni azt a kedvező átalakulást, mely a kivándorlás hatása alatt az inséges nép helyzetében tapasztalható; oly vidékeken pedig, hol hirtelen és általános gazdasági csapások sújtották a népességet, mint Abauj-Torna és Zemplénvármegye több philloxera sújtotta szőlőtermelő járásában vagy Sárosvármegye legtöbb vidékén, melyeket gyakori inséges terméső évek látogattak meg, valóságos jótétemény gyanánt jelentkezett a kivándorlás. A nyomorgó népanyagot bevezette oda, ahol jövedelmező keresetet talált, míg a hátramaradtak helyzete, kereseti és megélhetési viszonyai a munkabérek emelkedésével, a jelentékeny pénzsegélyezések útján, melyek évenkénti összege vármegyénként 600.000—3,000.000 korona között váltakozik, tagadhatatlanúl fellendűlt, hozzátartozóik adósságaikat sok esetben letisztázhatták, de sőt földeket is vásárolhattak. A jutányos haszonbérösszegek, melyekért a kivándorlók földjeiket bérbeadták, jótékony hatást gyakoroltak az otthon maradt szegény nép megélhetési viszonyaira, az amerikai pénz beözönlése folytán pedig a földek ára nemcsak hogy megóvatott a teljes aláhanyatlástól, a legtöbb helyütt jelentékeny emelkedést ért el; a visszatértek pedig megtakarított tőkével teljesebb gazdasági felszerelést szerezhetve, sok esetben virágzó gazdasági existenciát teremthettek maguknak; lelkületük a legtöbb esetben előnyös (?) változáson ment át, munkaszeretetük és ügyességük rendszerint növekedett.“ Idáig a hivatalos jelentések, melyek nagyon is rózsás színben látják a helyzetet. Amíg a kivándorlás csekély határok között mozgott, ez a jótékony hatás helyenként jelentkezhetett. De maga a hivatalos forrásmunka is elismeri, hogy „ahol a mozgalom már túllépve a helyes arányokat, túlságos mértékben vonta el a munkáskezeket, a vidék gazdaságára fölöttébb káros visszahatás észlelhető“, amint azt már fentebb kifejtettük.

---

[120]) A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Budapest, 1893. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I. kötet. 72* lap.)

A káros gazdasági visszahatáshoz járúl még egy másik nagy csapás: a kivándorlásnak az *erkölcsi és nemzeti tekintetből* való romboló hatása. Mindazok, akik a kivándorlás kérdésével foglalkoztak és a viszonyokat a helyszínén tanulmányozták, egyértelműen constatálják, hogy a kivándorlás hatása gyanánt az erkölcsi élet nagy mértékben meglazúlt, sőt az előállott helyzet egyenesen lesújtó. Képzelhető, hogy ahol egyrészt a családfők nagy része hiányzik, másrészt a fiatal legények tömegesen vándorolnak ki, mennyire lazúl meg a családi kötelék s mennyire terjed az erkölcstelenség. Maguk a hivatalos jelentések is elismerik, hogy „a vadházasságok ritkák ugyan, de annál gyakoribbak a múlólagos viszonyok, a hitvesi hűség alkalmi megszegései, melyek némely vidéken elszomorítóan általános jelleget öltöttek. Aligha lehet tehát úgy tekinteni a dolgot, mintha a kivándorlás az erkölcsi élet terén számbajövő rosszabbodást nem eredményezett volna; hogy azonban a legsúlyosabb következmény, a családi viszony megbomlása, aránylag kevés esetben észlelhető, bizonynyal inkább köznépünk elnéző, hogy ne mondjuk, tompa erkölcsi érzületének tulajdonítható; hiszen, amint Sárosmegye alispánja mondja, oly „türelmes" a nép, hogy a férj visszatérve magáénak fogadja a távollétében született idegen gyermeket."[121])

Amint romboló hatása van a kivándorlásnak a visszamaradt népességre nézve, úgy viszont az Amerikából visszatérő kivándorló sem gyakorol reá üdvös befolyást. A sárosi emlékirat ekként jellemzi a visszatérő kivándorlót: „Családi köteléket nem ismer, gyermekeit teljesen elhanyagolja, a vallásosság nála egy fölösleges fogalom, lelkipásztorára nem hallgat, a törvényt, hatóságot nem tiszteli, csak a bírságtól és büntetéstől való félelem tartja vissza a felforgató intentióktól; elégedetlen, alattomosan, titkon ócsárolja a hazai viszonyokat s nem is képzel magának alapot a hazafiságra. Korcsmában, útczán hangoztatja és dícséri az amerikai szabadságot, lelkesedni csak szláv eszmékért tud (amerikai szláv propaganda munkája), minden itthoni bajáért az urakat okolja; nincs bizodalma az itthonmaradásban."[122])

Ez a kép talán kissé túlsötéten jellemzi az álapotokat: a fődolgokban mégis találó. Az erkölcsi elzülöttség mellett a *nemzeti szempont* lép előtérbe. A kivándorló hazánkra, nemzetünkre nézve

[121]) U. o. 72.* lap.

[122]) A sárosvármegyei gazdasági egyesületnek emlékirata, 4. lap.

veszve van. Akik künn maradnak, egy-két nemzedék múlva eo ipso elvesztik eredeti nemzetiségüket s beolvadnak az Unio nagy néptömegébe De akik hosszabb idő után hazájukba visszatérnek, többnyire szintén veszve vannak nemzetünkre nézve, mert idegen leginkább pánszláv eszmékkel saturálva kerülnek haza. Régóta tudjuk, hogy kivándorlóink az Egyesült-Államokban a panszlavizmus karjai közé kerülnek, melyekből szabadulni többé nem tudnak. Egyház, iskola, egyesület és újság: mind a pánszláv agitáczió szolgálatában áll, s mivel magyar, vagy akárcsak hazafias szellemű tót vagy ruthén papja s tanítója nincsen, a nép önkéntelenül a szláv propaganda hálójába kerül. A sajtó időről-időre hírt ad ily pánszláv üzelmekről, melyeket a vallás örvével kezdeményeznek. Magyarországból kikerült tót papok orosz pénzzel támogatva igyekszenek a tótokat a görög-keleti vallásra csábítani és pánszláv eszméket ojtani beléjük. A baj annál nagyobb és veszedelmesebb, mert aki nem hallgat a csábítókra, munkához nagyon nehezen jut, amennyiben egész társulatok vannak, melyek a munkát csak a görög-keleti vallásra áttért tótoknak juttatják. A veszedelem helyenként oly nagy, hogy a papság egyre panaszkodik, hogy híveik teljesen meg vannak mételyezve, a római pápáról tudni sem akarnak, az orosz czár és a muszka patriárka az ő egyházi fő-fő emberük[123].)

Hogy mekkora veszedelem rejlik kivándorlóink elpánszlávosodásában, azt bővebben fejtegetni alig kell. Tót népességünk hazafiassága az újabbkori agitátiók folytán amúgy is megingott már; ha most még Amerika felől is kisértgetik, hazafias érzése teljesen odaveszhet. Elidegenedik hazájától és nemzetétől, elvág minden köteléket, mely őt hozzája fűzi s az állammal szemben vállalt kötelezettségeit elfeledi. Az államra nézve amúgy is óriási szerencsétlenség a kivándorlás. Nemcsak ereje csökken meg, azáltal, hogy annyi munkaerőt veszít; de megbomlik háztartása is, mely ezrével és tizezrével veszíti el adózó polgárait és fegyver alá lépő ifjait. Azok a veszteségek, melyek a kivándorlás folytán a véderőt érik, eléggé ismeretesek. A védköteleseknek gyakran fele, sőt annál több is hiányzik, mert az illetők Amerikában vannak s nyomukban hézag tátong a hadseregben. Minden téren tehát nagy, szintén pótolhatatlan veszteség éri a hazát ott, ahol a kivándorlás nagy mérveket öltött.

---

[123]) Pesti Hirlap, 1900. április 6.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Az elnéptelenedés.

Már a megelőző fejezetekből meggyőződhettünk arról a káros visszahatásról, melyet a kivándorlás demographiai, gazdasági, erkölcsi és nemzeti szempontból tekintve az országra gyakorol. Befejezésül most még csak azon földrajzi szempontból is fontos kérdéssel akarunk foglalkozni, hogy a kivándorlás folytán áll-e be az ország egyes részeiben elnéptelenedés, vagyis más szóval: constatálható-e a kivándorlás következménye gyanánt a népességnek akkora megfogyatkozása, mely már önmagában is, tisztán csak mint népcsökkenés, káros vagy aggasztó jelenségnek tekinthető. Ez a kérdés a népességi viszonyoknak a részletekbe beható tüzetes megvizsgálását teszi szükségessé, minő az egész országra nézve nem, hanem csakis egyes vidékek szerint eszközölhető sikerrel. Tekintettel azonban e munkának korlátolt terjedelmére, nem végezhetjük ezen vizsgálódásokat valamennyi országrészre vonatkozólag, hanem beérjük azzal, hogy a Felföldet vegyük szemügyre, mint azon országrészt, mely e tekintetben a legjellemzőbb s ahol a kivándorlás visszahatása talán a legerősebb.

Ebbeli vizsgálódásaink keretébe tizenkét felvidéki vármegyét vonunk be, mint hazánknak ama terűletét, mely a kivándorlás következményeit a legsúlyosabban érzi. A terűlet központját, magvát *Szepes*, *Sáros* és *Abauj-Torna* vármegyék alkotják, nyugat felé hozzácsatlakozik *Gömör*, *Liptó*, *Árva*, *Turócz*, *Trencsén* és *Zólyom* vármegye, kelet felé *Zemplén*, *Ung* és *Bereg*. Nem öleltük fel ezzel az egész országrészt, mely a kivándorlás tekintetében érdekelve van, de határt kell vonnunk tárgyalásunknak, melylyel csak a felföldnek leginkább sújtott részére akarunk kiterjeszkedni, ahol a mozgalom legtypikusabb formájával találkozunk.

Lehet-e szó a felvidék népességének megfogyatkozásáról vagy épen elnéptelenedésről? Ha a népszámlálások nyers eredményeit vizsgáljuk, azt kellene mondanunk, hogy népfogyásról, elnéptelenedésről beszélni túlhajtott dolog, feltűnést hajhászó eljárás. Hiszen az utolsó két évtized folyamán a felsorolt tizenkét felvidéki vármegye közűl csakis egyetlenegynek, Szepesnek csökkent meg a lakossága, ez is csak 2.346 lélekkel, a többi vármegyékben emelkedett a népesség, még pedig 229.008 lélekkel. A vármegyék polgári népessége volt ugyanis:

	1880-ban	1900-ban	tehát különbözet
Szepes	172.881	170.535	— 2.346
Sáros...	168.013	172.706	+ 4.693
Abauj-Torna...	152.475	156.218	+ 3.743
Zemplén... ...	277.575	327.604	+ 50.029
Ung	126.707	151 824	+ 25.117
Bereg	153.377	2 7.647	+ 54.270
Gömör	169.064	183.414	+ 14.350
Liptó	74.758	81.920	+ 7.162
Árva	81.643	84.950	+ 3.307
Turócz	45.933	51.924	+ 5.991
Trencsén ...	241.919	286.369	+ 41.450
Zólyom	102.500	123.742	+ 21.242
Együtt	1,769.845	1,998.853	+ 229.008

Ámde a népszámlálások ezen végeredménye csalóka képet nyújt, mert a húsz évi mérlegben, — mely egyébként is csak 13 százaléknyi szaporulatnak felel meg, tehát jóval alúl marad a szaporodás országos átlagán, — a helyenként mutatkozó népgyarapodás ellensúlyozza a sok helyütt észlelhető csökkenést, sőt mivel utóbbi kisebb, azt egyáltalában nem engedi felismerni. Ha tehát helyes fogalmat akarunk alkotni a népesség megfogyásáról, és látni akarjuk azt egész mivoltában, át kell térnünk a részletekre: járásonként s ezokon belül községenként kell a népmozgalmat vizsgálnunk. Egészséges viszonyok mellett a népességnek mindenütt gyarapodnia kellene, itt pedig azt látjuk, hogy a tizenkét vármegye 69 járása közül 11-ben, 27 városa közül 7-ben csökkent a népesség, még pedig:

Szepes vármegye	7 járásában	6.671	lélekkel
„	4 városában	1.003	„
Sáros vármegye	2 járásában ... ... —	3.044	„
Abauj-Torna vm.	1 „	818	„
Gömör vármegye	3 városában	699	„
Árva vármegye	1 járásában	693	„
	Összesen ...	12.928	lélekkel

De még tisztább képet nyerünk, ha a népcsökkenést a legkisebb politikai egységekben, a községekben vizsgáljuk. Ebbeli adataink már most azt igazolják, hogy 1880-tól 1900-ig

Szepes várm.	215 közs.	közül	128-ban	csökk. a népess.,	még ped.	12.667	lélekkel	(12·3%)
Sáros „	380 „	„	216-ban	„	„	10.367	„	(12·7%)
Abauj-Torna	264 „	„	111-ben	„	„	5.783	„	(8·8%)
Zemplén vm.	451 „	„	86-ban	„	„	3.796	„	(7·8%)
Ung várm.	209 „	„	27-ben	„	„	1.214	„	(7·8%)
Bereg „	245 „	„	6-ban	„	„	331	„	(11·0%)
Gömör „	280 „	„	97-ben	„	„	3.979	„	(7·2%)
Liptó „	113 „	„	41-ben	„	„	1.469	„	(9·4%)
Árva „	97 „	„	44-ben	„	„	2.025	„	(5·0%)
Turócz „	95 „	„	47-ben	„	„	1.257	„	(8·0%)
Trencsén „	390 „	„	50-ben	„	„	2.317	„	(7·6%)
Zólyom „	129 „	„	20-ban	„	„	856	„	(7·0%)
a 12 várm.	2.868 közs.	közül	873-ban	csökk. a népesség,	össz.	46.061	lélekkel	(9·0%)

Ennyi a néphiány, melyet a legutóbbi népszámlálás eredményei az 1880-ik évi állapothoz képest felismerni engednek. Átlag tehát egy tizedrésszel csökkent a népesség, de Szepes és Sáros vármegyében helvenként még jelentékenyebb az apadás. Sáros vármegye szekcsői járásában p. o. 25 község népessége csökkent meg: 13.157 főnyi lakosságuk nem kevesebb, mint 2.982 lélekkel apadt meg, tehát 23 százalékkal. A felső-tárczai járásban 40 községnek 27.609 lelke húsz év alatt 3 333 fővel lett kevesebb, vagyis 12 százalékkal. A makoviczai járás 19 községében 6.612 lakóból 1119 hiányzik jelenleg, a húsz év előtti népszámnak teljes hatodrésze. Ez a három határszéli járás veszített legtöbb lakót. Szepes vármegyében különösen az iglói és lőcsei járás községeiben nagy a néparadás és nincs egyetlen járás sem, melynek lakossága 1880. óta meg nem fogyott volna, sőt városai közül is négynek népessége indúlt pusztulásnak, ú. m. Gölniczbánya, Szepesváralja, Leibicz és Ólubló. Zemplénben, Abauj-Tornában és Liptóban is jelentékeny a népveszteség, sőt Trencsén és Bereg egyes vidékein is hasonló népapadás állott be. Vannak egyes községek, melyeknek lélekszáma 1880. óta 20, 30, 40 százalékkal csökkent, sőt vannak falúk, ahol ma már csak fele maradt meg az eredeti népességnek.

Bármily szomorú legyen is ez a kép, még távolról sem adja a pusztulásnak, az elnéptelenedésnek teljes mértékét. Nem 46.000 lélek a népesség fogyása, hanem aránytalanúl több. Mert a húsz év alatt a tizenkét vármegye népessége természetes úton, a születéseknek a halálesetek fölötti többlete folytán igen jelentékeny módon szaporodott. De ezt a szaporúlatot az új népszámlálás nem találta meg sehol. Az a különbözet, melyet a természetes népmozgalomnak figyelembe vételével kiszámított népszámhoz képest, mint azon összeghez képest, melyet 1900-ban találni kellett volna, a népszámlálás tényleges eredményei feltűntettek, a mely különbözet tizenkét vármegyénkben kivétel nélkűl negativ: azt a néptömeget jelzi, melyet kivándorlás által veszítettünk. Ez a különbözet horribilis. Konstatáljuk, hogy a kis Turócz vármegye ilymódon 2.969 embert veszített; Zólyomból 4.645 egyén vándorolt ki, Liptóból 5.628, Beregből 7.396. Sokkal nagyobb a veszteség Árvában, Gömörben és Trencsénben, ahol a hiányzó néptömeg 11.883, illetve 12.401 és 14.986 főre rúg. Aránytalanúl nagyobb mértékben kelt vándorútra a fennmaradó öt vármegye népe. Ung vármegyében 20.531 emberrel többnek kellene tennie, mint amennyit a népszámlálás tényleg talált. Szepes vármegyéből 33,326 lélek hiányzik, Abauj-Tornából 34.444 és

Zemplénből 39.331. De mindezeknél ijesztőbb képet mutat Sáros vármegye, mely húsz év alatt 43.358 főt veszített kivándorlás által. Ha összefoglaljuk a 12 vármegyét, arra a lesújtó tapasztalatra jutunk, hogy *230.898 ember hagyta oda szülőföldét*, amelyről valamikor azt hittük, hogy azon kívül nincs is élet! Ebből 116.653 a nyolczvanas évekre, 114.245 a kilenczvenes évekre esik.

Lehet-e, szabad-e ezek után népfogyásról, depopulátióról, elnéptelenedésről szólani? Sajnos, nagyon is lehet! Hiszen Sáros vármegye népességének több mint negyedrészét (25·8%) veszítette, Abauj-Torna alig valamivel kevesebbet (22·6%), Szepes vármegye népességének ötödrészét (19·3%) sirathatja, Ung, Zemplén és Árva népének is több mint hetedrésze nyúlt a vándorbot után s a többi vármegyékben is 4—7 százalékra rúg a veszteség. Az egész felföld népének 13 százaléka hiányzik. És ha meggondoljuk, hogy az utolsó húsz év alatt előállott s 459.906 főre rúgó természetes szaporulatnak *teljes felét* a kivándorlás emésztette meg: sajgó szívvel kell constatálnunk, hogy honleányaink idegen államnak szültek, tengeren túli földrésznek nevelték fel gyermekeiket.

Az alábbi összeállítás a kivándorlás okozta népveszteség nagyságát évtizedenként és vármegyénként mutatja ki:

				Százalékokban		
	1880–1890	1890–1900	Együtt	1880–90	1890–190	Együtt
Szepes	22.124	11.202	33.326	12·8	6·9	19·3
Sáros	21.956	21.402	43.358	13·1	12·7	25·8
Abauj-Torna	19.912	14.532	34.444	13·1	9·6	22·6
Zemplén	16.458	22.873	39.331	5·9	7·6	14·2
Ung	11.256	9.275	20.531	8·9	6·7	16·2
Bereg	820	6.576	7.396	0·5	3·7	4·8
Gömör	6.450	5.951	12.401	3·8	3·4	7·3
Liptó	2.958	2.670	5.628	4·0	3·5	7·5
Árva	4.615	7.268	11.883	5·6	8·8	14·6
Turócz	109	2.860	2.969	0·2	5·7	6·-
Trencsén	8.239	6.747	14.986	3·4	2·8	6·1
Zólyom	1.756	2.889	4.645	1·7	2·6	4·-
Együtt	116.653	114.245	230.898	6·3	5·7	13·0

Bármily érdekes és fontos volna, hogy a kivándorlás okozta népveszteséget területi alakulása szerint, községenként vagy legalább járásonként vehessük szemügyre, sajnos még sem vagyunk erre képesek, mivel az egyes járások természetes népmozgalmáról az utolsó két évtized folyamán hivatalos adatok nem lévén közzétéve, nem állapíthatjuk meg, hogy ennek eredményeként jelenleg mekkorának kellene népességüknek lennie. Az 1890. és 1891. évi

népmozgalmi statisztikából [124]) azonban némi tájékoztatást nyerhetvén az egyes járások népmozgalmáról, legalább megközelítőleg következtethetünk a kivándorlás mérvére is. Ezek szerint a kivándorlás legsúlyosabban Sáros vármegye felsőtárczai járásában pusztított, ahol a népességnek mintegy két ötöde vándorolt ki, de az alsótárczai, sirokai és tapolyi járásban is 30% körül volt az eltávozottak száma. Abauj-Torna vármegyében a kassai járás kivételével mindenütt 20—25% körül ingadozott; Zemplénben a sztropkói, varranói és nagymihályi járások néptelenedtek el leginkább, Ungban az ungvári, szobránczi és kaposi járások. Ily nagymérvű néphiány Gömör vármegyében csak a nagyrőczei járásban, Nagy-Rőcze és Dobsina városaiban és Árvában az alsókubini járásban mutatkozott, egyebütt mindenütt csekélyebb a kivándorlás okozta népveszteség. Nyertek-e az elnéptelenedett vármegyék ama veszteségükért valami kárpótlást beköltözések által, azt most, amidőn az új népszámlálás eredményei még nincsenek egész terjedelmükben közzétéve s nevezetesen hiányzik még a lakosságnak szülőhely szerinti statisztikája, amelyből a bevándorlást legbiztosabban ítélhetjük meg, nehezen állapíthatjuk meg. Abból, hogy a külföldi honosok száma a felvidéki tizenkét vármegye mindegyikében 1890. óta lényegesen megszaporodott, megkétszereződött sőt megháromszorozódott, 1880-hoz képest pedig éppen meghatszorosodott, mindenesetre arra lehet következtetni, hogy az idegen elemek beszivárgása nem volt jelentéktelen. Ha tehát 1880-ban csak 5.491 idegen honos (beleszámítva az osztrákokat is) élt területünkön, most pedig 31.824-re rúg a számuk, [125]) akkor bátran feltehetjük, hogy ezen időszak alatt legalább

[124]) A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma. (Magyar Statisztikai Közlemények. Uj folyam. V. kötet. Budapest. 1893).

[125]) A külföldi honosok száma (az osztrák honosokat is beleértve) a következő volt:

	1880	1890	1900
Szepes	1.051	2.292	6.644
Sáros	479	2.039	4.447
Abauj-Torna	142	355	866
Zemplén	851	2.730	6.491
Ung	295	434	1.631
Bereg	281	677	1.231
Gömör	238	406	699
Liptó	106	310	1.326
Árva	168	303	1.128
Turócz	261	818	912
Trencsén	1.353	3.059	5.468
Zolyom	286	755	981
Összesen	5.491	14.158	31.824

is mintegy 25.000 idegen honos telepedett le idebenn.[126]) Mivel pedig a 230.000 főnyi kivándorlási többlet ezen idegenek beköltözése daczára állott elő, a kivándorlottak száma még ennyivel többre, tehát 255.000 főre, sőt tekintve az idő folyamán visszatért kivándorlóknak elég jelentékeny számát, mindenesetre még legalább ötvenezerrel magasabbra teendő. De a tényleges népveszteség kiszámításánál úgy a visszatért kivándorlókat, mint a külföldről bevándorlottakat számításon kivül kell hagynunk, minek folytán a veszteség a fentebb kimutatott 230.000 főt nem haladja meg.

Az itt kifejtett tények eléggé igazolják, hogy a kivándorlás országunk egyes részeinek elnéptelenedésével jár. Csakis a Felföldet vettük vizsgálat alá s arra vonátkozólag vontuk le következtetéseinket. Ha nem is ily élesen, de mindenesetre többé-kevésbbé ugyanigy érvényesül a kivándorlás hatása hazánk egyéb részeiben: a Székelyföldön, a Dunántúl, az Alföldön is; de messze vezetne, ha az ország minden részének népalakulását ily módon elemezni akarnók. Ezúttal csak szemügyre akarjuk venni, hogy van-e okozati összefüggés ezen népalakulás és a terűlet között, melyen amaz lefolyik. Ezzel a kérdéssel voltaképen a kivándorlás okainak kutatására megyünk át, tehát oly kérdésre, melyről már most is egész irodalmunk van. Erre való tekintettel, és mivel a kivándorlási congressusok e kérdést minden oldalról megvilágitották, nem szándékunk a kivándorlás okainak taglalásába e helyütt belebocsátkozni. Egy jelenségre azonban mégis ráakarunk itt mutatni, melyet eddig irodalmunkban kidomborítva nem láttunk: ez az a viszony, mely a kivándorlási terűletek lakossága és a terűlet között fennáll; óhajtjuk pedig ezt is az előbb tárgyalt felvidéki kivándorlási terűlet viszonyainak szemmeltartásával szemügyre venni. Mint minden kivándorlásnál, úgy természetesen itt is legelőször s önkéntelenűl is az a kérdés merűl fel, nem-e a népesség túlságos sűrűsége vagy éppen túlnépesedés okozza a kivándorlást? Felföldi vármegyéinkről tudjuk, hogy egyiknek sincs sűrű népessége, hiszen ismeretes, hogy a 12 vármegye legnépesebbjében, Trencsénben is csak 65 lélek jut egy négyszögkilométer terűletre, Beregben 55, Zemplénben 52, Abaúj-Tornában és Sárosban 48, Szepesben, Ungban és Zólyom-

[126]) Amennyiben a kivándorlás sokkal nagyobb volt a beköltözésnél, ennek az utóbbinak hatása a legtöbb helyen csakis a kivándorlás okozta hiány csökkentésében jut kifejezésre. Tényleges bevándorlási többlettel csakis a galiczíai határon (a bereznai, perecsenyi és a tiszaháti járásokban), ezenkivül még a zsolnai és rimaszombati járásokban állunk szemben.

ban 47, Túróczban 46, Gömörben 43, Árvában 42, Liptóban meg éppen csak 37. Ez magában véve csekély népsűrűség, mely kivándorlást nem tesz indokolttá. A vármegyéken belül ugyan nagy eltérések vannak a népsűrűség tekintetében; de még ha kisebb területi egységek, járások szerint is vizsgáljuk a felföldet, 70-nél sűrűbb népességet kilométerenként a munkácsi, csaczai és bittsei járáson kívül sehol sem találunk, és 60-nál több lélek is csak Trencsén, Abaúj-Torna, Zemplén és Ung vármegyék egy-két járásában jut egy kilométerre. Ellenben láthatjuk, hogy egyes járásokban felette ritka a népesség, sokkal ritkább, mint a vármegye átlaga mutatja. Hogy csak nehány példát említsünk, Bereg, Ung és Zemplén határszéli járásaiban (szolyvai, bereznai, szinnai, sztropkói járás) *harmincznál kevesebb lélek* él egy kilométer területen (legkevesebb, 26, a szolyvaiban), de még ennél is kevesebb (22) Liptó-megye liptó-újvári járásában, sőt Breznóbánya város óriási határában 11 lélek sem jut egy kilométerre. Szepes vármegye késmárki- és Gömör vármegye garamvölgyi járásában is csak 30 és 35 között ingadozik a viszonylagos népesség és további 7 járásban 35—40, kilenczben pedig 40—45 a népsűrűség.

De amidőn absolute véve túlsűrű népességről nem lehet szó, közelebbről tekintve mégis egészen másként áll a dolog. A felvidék területe legnagyobbrészt oly hegyes, zord, terméketlen, hogy nemcsak mezőgazdasági termelésre egyáltalában nem, vagy csak csekély mértékben alkalmas, de másképen sem értékesíthető kellőleg. Ezt a művelhetetlen területet figyelmen kívül kell hagynunk, midőn a népsűrűség kérdését vetjük fel s az összehasonlításnál a területnek csak azt a részét szabad számbavennünk, mely után a nép megélni képes: tehát a szántóföld, kert és szőlő területét. Az erdők, rétek és legelők egymagukban nem képesek a lakosság existentiáját biztosítani, hiszen tudjuk, hogy a felvidéki erdők holdja némelyik vidéken csak 2 koronát jövedelmez évenként; csakis a mezőgazdaságilag művelhető föld területe szabhatja meg tehát, mennyi ember képes rajta megélni.

Ily felfogás mellett egészen másként alakúl a népsűrűség kérdése a felföldön. A liptóujvári járásban p. o. csak 22 lélek jut egy kilométer összterületre, a népesség tehát rendkívül ritka; de ha azt látjuk, hogy a járásnak 917 □ kilométer területéből csak 82 a mezőgazdaságilag művelhető föld, s ezen a kis területen húszezernél több lakos él egyszerre 252-re szökik fel a népsűrűség, vagyis oly magasságra, mely a felföld ritka népességéről táplált

conventionális felfogásunkat egyszerre halomra dönti. Ily szempontból vizsgálva területünket, úgy találjuk, hogy a legkisebb népsűrűség is (a lőcsei járásban) már 78, s hogy csak tiz olyan járás van, melyben száznál kevesebb lélek jut egy km²-re. Ezeken kívül mindenütt százon fölül van a sűrűség, Trencsén megye éjszaki határszélén, Zólyom megye nagyszalatnai járásában, Gömör megye nagyrőczei és Zemplén megye tokaji járásában, valamint Bereg megye latorczai és felvidéki járásában 250-ig száll fel, a liptóujvári, a beszterczebányai és perecsenyi járásban ennél is valamivel magasabb, a rózsahegyiben már 306, és a breznóbányaiban s gölniczbányaiban 362-vel és 374-el maximumát éri el.

Ha már most felvetjük azt a kérdést, hogy általában mekkora lélekszámot birhat el valamely mezőgazdasági terület, úgy erre természetesen általánosságban felelni nem lehet, mert ez mindig a művelés minőségétől függ s attól, hogy mennyire képesek a földet belterjes gazdálkodás által kihasználni; inkább csak tájékoztatás czéljából és összehasonlításul akarjuk felemlíteni, hogy az Alföld legtermékenyebb részeiben, Csanád, Csongrád, Békés, Torontál, Bács-Bodrog, Jász-Nagykún-Szolnok, Hajdú, Fejér vármegyékben sehol sem jut száznál több lakó egy négyszög kilométer termőterületre, ha tehát a felvidék zord égaljú vármegyéiben ennek a népsűrűségnek kétszeresét és háromszorosát, sőt még ennél is többet találunk: habozás nélkül kimondhatjuk, *hogy itt a népsűrűségnek oly rendkivüli esete forog fenn*, mely teljesen kizárja azt, hogy itt a népesség természetes szaporulata kielégítést találjon, vagy akár csak a már most rajta élő lakosság prosperálni legyen képes, ha tisztán csak a mezőgazdaságra van utalva.

Eléggé ismeretes, hogy hazánk ezen területén miként állunk az ipar dolgában. A régi kisipar pusztulása, a bánya-ipar hanyatlása, a házi-ipar fejletlensége, a kereskedelem kezdetlegessége, mind azt igazolják, hogy a mezőgazdaság mellett alig vannak ott számbavehető egyéb kereseti ágak. Azt pedig alig kell bizonyitani, hogy Sáros, Liptó vagy Zemplén megye hegyes talajának nincs annyi termő ereje, hogy kétszer vagy háromszor akkora népességet tartson el, mint az Alföld kalászos rónája. A megélhetésnek ekként évről-évre nehezebbé válása, a közterheknek folytonos súlyosbodása mellett *nem-e elkerülhetetlen szükségesség gyanánt kell a kivándorlásnak fellépnie, mely levezeti a népesség szaporulatának ama részét, melyet az anyaföld többé eltartani nem képes?* Fejlettebb gazdasági élet, intensivebb mezei gazdálkodás, életrevaló ipar és

kereskedelem mellett nemcsak ez a szaporulat, de még sokkal nagyobb népesség is megtalálhatná itt kenyerét; de kizárólag őstermelő felföldünkön immár oda jutottunk, ahol a viszonylag túlságos népsűrűség következményei elmaradhatatlanok.

Méltán felvehető azonban a kérdés, hogy még harmincz évvel ezelőtt miért bírt a népesség megélni ugyanezen a terűleten, mely akkor sem termelt többet mint ma, pedig már akkor is elég sűrűn volt lakva, mindenesetre sokkal sűrűbben, mint a minő sűrűség a termőterület mennyiségével arányban állana? Akkor még nem volt kivándorlás, valamint nem volt kivándorlás évszázadokon keresztül sem; miért, hogy a baj csak most állott elő? Kétségtelen, hogy 1870. előtt is a mostanihoz hasonló volt a felvidék népsűrűsége. Ily sűrűség mellett tisztán mezei gazdálkodásból élő népesség virágzó fejlődésre, kedvező anyagi jólétre nem tehet szert, felvidékünk népe is szegény volt ősidőktől s ha az árvamegyei inségre vagy a ruthének sanyarú helyzetére gondolunk, be kell látnunk, hogy a legnyomorúságosabb megélhetésnél többre nem is tellett ott. A nép nélkülözött és éhezett, de beletörődött a sorsába, mert évszázadok óta nem volt másban része. De 1870. óta a felvidéki tizenkét vármegye népessége pusztán csak a születések többlete által 574.000 lélekkel szaporodott,[127]) tudjuk pedig, hogy helyenként bevándorlások is történtek, úgy, hogy a 33 évi népszaporúlat kerek számban *600.000 lélekre* tehető. Ezt a nagy néptöbbletet, mely az 1869-iki népesség egy teljes harmadának felel meg, a silány felföldi talaj, mely alig felét termi annak, mit az Alföld termékeny rónája[128])

---

[127]) T. i. a születések többlete a halálozások felett volt 1870—1880-ig 56.190, 1881—1890-ig 200.737 és 1891—1900-ig 259.169 lélek. 1901-re és 1902-re az 1900-ik évi szaporúlatnak (29.000) megfelelő tételt állítván be, végösszegben 574.000 főnyi természetes szaporúlatot nyerünk 33 év alatt.

[128]) A felvidéki szántóföldek termőképességét — az alföldhez viszonyítva — a következő adatok mutatják:

Termett egy hektár földön hektoliter:

	búza		rozs		árpa		kukoricza	
	1895	1896	1895	1896	1895	1896	1895	1896
Sáros vármegyében	$11\cdot_{31}$	$14\cdot_{10}$	$11\cdot_{40}$	$14\cdot_{15}$	$13\cdot_{07}$	$13\cdot_{67}$	$17\cdot_{21}$	$17\cdot_{59}$
Szepes „	$16\cdot_{72}$	$15\cdot_{46}$	$16\cdot_{75}$	$18\cdot_{84}$	$14\cdot_{70}$	$18\cdot_{30}$	$16\cdot_{00}$	$11\cdot_{50}$
Árva „	$12\cdot_{07}$	$8\cdot_{22}$	$13\cdot_{33}$	$9\cdot_{73}$	$14\cdot_{44}$	$10\cdot_{22}$	—	—
ellenben:								
Csongrád várm.	$21\cdot_{88}$	$21\cdot_{01}$	$19\cdot_{47}$	$13\cdot_{53}$	$27\cdot_{05}$	$23\cdot_{08}$	$24\cdot_{51}$	$23\cdot_{04}$
Csanád „	$23\cdot_{30}$	$20\cdot_{12}$	$20\cdot_{69}$	$19\cdot_{75}$	$19\cdot_{08}$	$23\cdot_{27}$	$26\cdot_{54}$	$23\cdot_{78}$
Békés „	$25\cdot_{19}$	$21\cdot_{92}$	$20\cdot_{18}$	$20\cdot_{72}$	$26\cdot_{81}$	$23\cdot_{47}$	$30\cdot_{89}$	$24\cdot_{08}$
Torontál „	$20\cdot_{85}$	$15\cdot_{24}$	$24\cdot_{97}$	$20\cdot_{16}$	$24\cdot_{14}$	$23\cdot_{18}$	$27\cdot_{76}$	$26\cdot_{00}$

és amellett mégis kétszer, sőt háromszor annyi embernek kellett kenyeret adnia, mint amannak: nem képes többé eltartani. Itt tehát bizonyos fokig bekövetkezett az a — már *Malthus* által is előrelátott — eset, hogy a népesség szaporodása mellett valamikor be fog állani oly idő, a midőn az ember létfönntartási eszközei nem birnak lépést tartani a népesség elszaporodásával. A 600.000 főnyi szaporúlatnak fele kénytelen volt máshol keresni existentiáját, kénytelen volt kivándorolni annál is inkább, mert azok a mellékkeresetek, melyek korábban a lakosság egy részét fönntartották, minő a bányászat, a házi- és kisipar, nagyobbára elapadtak s magának a mezei gazdálkodásnak a gépek behozatala folytán beállott átalakúlása a földmíves népnek kereseti időszakát is a korábbinál sokkal rövidebb időre reducálta s így természetszerűleg keresetét is csorbította. A megélhetést súlyosbító egyéb körűlmények, melyek a népre ránehezednek, sokkal ismertebbek, semhogy azokra itt külön kellene hivatkoznunk.

Mindezek a súlyos körűlmények oda érlelték a dolgot, hogy csak alkalom kellett arra, hogy a nép keserves helyzetén valamiképen változtasson; ez az alkalom pedig bekövetkezett akkor, midőn a hetvenes évek közepén az Egyesűlt-Államok több helyén kiütött bérsztrájkok következtében az érdekelt bánya- és gyártulajdonosok olcsóbb munkaerőre óhajtván szert tenni, szemüket egyebek közt Magyarországra is vetették. Így jelentek meg az amerikai vállalatok ügynökei különösen 1877. óta nagy számmal a felföldön s a szegény elkeseredett népnek nem kellett más, mint az ügynök fényes igérete, csábító hivogatása. A félrevezetett, elbolondított nép vakon hitt és hisz ma is az ügynökök szavának, s mert tagadhatatlan, hogy a kivándorlók közül sokan boldogúltak, csakhamar tömegesen indúlt neki a nagy útnak. Az ügynökök lelketlen munkájának mindenesetre nagy része van abban, hogy a kivándorlás, mely eleinte korlátolt terűleten s ott is csak a népesség legszegényebb rétegeiben lépett fel, idővel az ország egész terűletére ragadt át és immár minden társadalmi rétegből szedi áldozatait.

Úgy kell tehát a dolgot tekintenünk, hogy a kivándorlás a népszaporúlat fölöslegét, mely szülőföldén a jelenlegi gazdálkodási rendszer mellett megélni már nem képes, elvonja az országtól s oly helyre vezeti le, ahol a megélhetési viszonyok jobbak s így a boldogúlás chanceai nagyobbak. Ilyen szempontból tekintve és tisztán az elvont humanismus álláspontjára helyezkedve, a kivándorlás voltaképen nem volna annyira káros, amilyennek eleinte jeleztük.

Mert tagadhatatlan annak a felfogásnak jogosúltsága, hogy aki nálunk meg nem tud élni, próbáljon másutt szerencsét; inkább boldogúljon ott, mintsem hogy nálunk koldus módjára nyomorogva, nemcsak hasznavehető tagjává ne lehessen a társadalomnak, de még terhére is legyen az államnak. Ily cosmopolitikus felfogásnak azonban nézetünk szerint helye nem lehet sem a társadalom, sem az államhatalom részéről, mely utóbbi pedig egészen a legújabb időkig tétlenségével, a laisser faire, laisser passer politikájával — habár talán önkéntelenül is — éppen ezen felfogás hívének vallotta magát. Sem a társadalomnak, sem az államnak ugyanis *nem lehet* közömbös és *nem is szabad* közömbösnek lennie, hogy állampolgárai miként boldogúlnak a hazában, vagy általában boldogúlnak-e? Ha tehát bizonyos symptomák arra utalnak, hogy egyik vagy másik országrészben a népesség a sanyarú közgazdasági viszonyok miatt existentiájában veszélyeztetve van, ennek orvoslását bizonyosan másban kell keresni, mint abban, hogy ölbetett kézzel nézzük, miként keresnek a sínylődő néprétegek másutt új hazát. A legprimitivebb népesedési politika is azt kívánta volna már évtizedekkel ezelőtt, hogy az állam ezen helyi túlnépesedésből várható bajok ellen óvórendszabályokról gondoskodjék. De valjon ki hallott nálunk már népesedési politikáról?

Kétségtelen, hogy a kivándorlás kérdése körül úgy a társadalmat, mint különösen az államot nagy mulasztás terheli. Mivel ezt a mulasztást helyrehozni most már nem lehet, legalább arra kell törekednünk, hogy a baj, mely már ennyire rágódik nemzetünk testén, tovább ne terjedjen s alapjában ne veszélyeztesse a máris beteg test szervezetét. Orvoslásról tehát feltétlenül gondoskodni kell.

Oly súlyos bajjal szemben azonban, mely a legkülönbözőbb okok szövevényes hálózatának következménye, az orvoslás is végtelenül nehéz, méltó feladat az államférfiúi bölcseség és hazafiúi lelkesedés legteljesebb érvényesítésére. Nem is kisértjük meg tehát, hogy az orvoslás módjaival, melyek fölött a legutóbb lezajlott kivándorlási congressusokon hosszú tárgyalások és beható viták folytak, részleteiben foglalkozzunk. Csak egyet akarunk megemlíteni, s azzal a kivándorlásról való elmélkedéseinket be is fejezhetjük. Bizonyos, hogy *a kivándorlás kérdése a megélhelés kérdése.* Bizonyos az, hogy a felvidéken — legalább az itt tárgyalt tizenkét vármegyében — a *mezőgazdaságilag mivelhető termőföld mennyisége nincs arányban a megszaporodott népességgel* s ha ez a népesség már ma nem bir ott megélni, a jövőben az eddigieknél még

nagyobb társadalmi bajok fognak bekövetkezni. Joggal mondhatjuk tehát, hogy a felföldön *jelenleg* lokális túlnépesedés van. De jegyezzük meg jól, hogy a túlnépesedés mindig relativ fogalom, mely nem kezdődik bizonyos fix népsűrűségnél, sőt hogy túlnépesedés ott is lehet, ahol voltaképen nincs is sűrű népesség. Mert hogy mekkora népességet bir el valamely terület, az mindig attól függ, milyen ott a gazdálkodási vagy termelési mód. Minden termelési mód csak egy bizonyos mennyiségű népességet tud fenntartani; ha valahol oly symptomák mutatkoznak, melyek túlnépesedésre engednek következtetni, ez arra vall, hogy az ott divó termelési mód nem felel meg a népesség számának és szaporúlatának. *A népesség nagyobbmérvü szaporúlatával és sürüsbödésével tehát a termelési mód megváltoztatásának kell lépést tartania.*

Az az ezerféle ok, mely a felvidéki népet kivándorlásra kényszeríti, lényegében mind arra vezethető vissza, hogy a nép nem tud megélni, legalább nem úgy, ahogy kivánná, nem tud megélni pedig azért, mivel az ott divó primitiv termelési mód a mai életigények mellett ily aránylag nagy népességet fenntartani nem bír. *A kivándorlás egyetlen gyógyszere tehát csak az lehet, hogy azon a vidéken oly termelési módok honosíttassának meg, melyek nagyobb népesség existentiájának biztosítására alkalmasak.* Ilyenek lehetnek: a ma még igen primitiven üzött mezőgazdaság intensivebbé tétele s a modern igényeknek megfelelő átalakítása, a tengődő ipar felélesztése, új iparágak teremtése, a bányászati kincsek észszerű kiaknázása, ezeknek versenyképessé tétele, végül az idegenforgalom fejlesztése, illetve megteremtése stb. Ily új kereseti ágak teremtése idővel meghozhatja a kivánt eredményt. Mihelyt a népnek új kereseti forrásai lesznek, a túlságos népsűrűség meg fog szünni, mert a fejlettebb termelési mód jóval nagyobb népességet tarthat fönn s akkor a kivándorlás legfőbb indító oka elesvén, a kivándorlás maga is csökkeni fog, talán egészen meg is fog szünni. A nemrég megalkotott kivándorlási törvény sok üdvös intézkedést tartalmaz, de mint minden hasonló törvény, mégis csak félrendszabály marad. A kivándorlás ellen közvetlenül foganatosítandó intézkedések a kivándorlás nagy kérdésében általában egészen másodrendü jelentőségüek. *A kivándorlás csak symptomája más bajoknak*, orvoslás tehát csak úgy képzelhető, ha a symptomát előidéző bajokat szüntetjük meg, vagy legalább enyhitjük.

Fentebbi fejtegetéseink abból indúltak ki, hogy a felvidék elnéptelenedik, s íme most arra az eredményre jutottunk, hogy volta-

képen túlnépesedés áll ott fönn. A kettő, amily ellentétesnek látszik, mégsem zárja ki egymást. Túlnépesedés van jelen primitív gazdasági viszonyaink, szegényes termelési módunk mellett, de amint ez utóbbin segíteni birunk, a természetes népesedési állapotok helyre fognak állani s hazánknak az a szép része a mainál sokkal sűrűbb népességet lesz képes fenntartani. Ezt a lehetőséget szem előtt tartva, elnéptelenedésnek kell tekintenünk azt a folyamatot, mely éppen az annyira kivánt fejlettebb gazdasági állapotok bekövetkezéséhez olyannyira szükséges munkaerőtől fosztja meg hazánkat; ebből a szempontból és tekintve azt, hogy amúgy is kicsi nép vagyunk, súlyos és pótolhatatlan az a veszteség, mely a kivándorlás révén ér. A negyedmillió főre rugó népveszteség érzékenyen sújtja a nemzet testét, mely — sajnos — nemcsak ez egy sebből vérzik.

MÁSODIK RÉSZ.

A KÜLFÖLDI MAGYARSÁG.

Hatodik szakasz.

Magyarok Ausztriában.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Általános áttekintés.

Kivándorlásunkról szóló munkánk második része a *külföldön élő magyarok* életviszonyainak ismertetését célozza. Célunk államról-államra haladva, szemügyre venni külföldre szakadt véreink helyzetét, demographiai és társadalmi viszonyait, a melyekről — az amerikai és romániai magyarságtól eltekintve — az irodalomban eddig alig volt szó. Szemlénket *Ausztriával* kezdjük meg.

E munkának első részében (49—52. lap) röviden már vázoltuk azon okokat és körülményeket, melyek immár évszázadok óta befolyást gyakorolnak arra, hogy népünk nagy rajokban lépi át az osztrák császárság határát, hogy ott rövidebb-hosszabb időre megtelepedjék. Ezek az okok, mint kifejtettük, leginkább Ausztria fejlettebb iparában és közgazdasági életében gyökereznek, mely biztosabb jövővel kecsegteti azokat, kiknek létfenntartása idehaza nehézségekbe ütközött. Ausztria, és főleg székvárosa Bécs, ez okból intensiv felszívó hatást gyakorol hazánk népére, úgy, hogy nem csudálkozhatunk azon, ha az Ausztriában élő magyar honosok vagy magyar születésü egyének száma rohamosan emelkedik. Erre vonatkozó adataink 1857. óta vannak, a mely évben az Ausztriában élő magyar honosok száma csak 53.047-re rúgott, míg jelenleg immár a kétszázhetvenezret haladja meg. Az osztrák császárság területén élt ugyanis — a 23. számú táblázat tanusága szerint — magyar honos:

1857-ben	53.047
1869-ben	91.162
1880-ban	183.422
1890-ben	228.647
1900-ben	270.751

Ebből a sorozatból felismerhető a magyar honosok számának erőteljes emelkedése, de egyuttal szembeötlő az emelkedésben mutatkozó hullámzás is. A két első időszakban az Ausztriában élő magyar honosok száma hírtelenül fokozódik, mindegyikben szinte megkétszereződik, de a nyolczvanas években az emelkedés sokkal lassúbbá válik s a rákövetkező évtizedben sem éri el a hetvenes évek hatalmas fellendűlését. A népmozgalomnak ezt az alakúlását *Rauchberg* [129]) azzal magyarázza, hogy a hetvenes években a közlekedési hálózat tetemes tökéletesbítése idézte elő a magyaroknak — mint általában mindennemű külföldieknek — erős beözönlését, újabban azonban Ausztria már közeledik ahhoz a telítési ponthoz, mely a munkaipar helyzetében a nemzetközi viszonylatoknak megfelel, s mely idegen honosoknak nagyobbmérvű felszívását megakadályozza.

A fentebb közölt adatokból látható, hogy Ausztriában tízezer lakóra

1857-ben	29.1
1869-ben	44.7
1880-ban	82.8
1890-ben	95.8
1900-ban	103.5

magyar honos jutott, a százalékos gyarapodás pedig volt:

1857-től 1869-ig	71.85 %
1870-től 1880-ig	101.20 „
1881-től 1890-ig	24.66 „
1891-től 1900-ig	18.43 „

A magyar honosoknak ez a jelentékeny gyarapodása azonban nagyon különböző a magyar királyság alkotó részei szerint, a melyekből a magyar honosok kikerűltek. A legnagyobb contingenssel természetesen a magyar anyaországból eredő népesség szerepel, melynek gyarapodása is intensivebb, mint a horvát-szlavonországi vagy fiumei illetőségü magyar kivándorlóké. A 24. számu táblának erre vonatkozó adatai közül csak a főeredményeket igtatjuk ide, melyekből a viszonyok alakúlása világosan felismerhető; ezekből ugyanis kitűnik, hogy míg az anyaországból eredő magyar honosok száma évtizedről évtizedre állandóan és következetesen fokozódik, addig a horvát-szlavon és fiumei illetőségűek számában 1880. óta

[129]) Dr. Heinrich Rauchberg: Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890. Wien, 1895. 482. lap.

feltűnő stagnatio, sőt csökkenés észlelhető. Kétségtelen tehát, hogy az Ausztria felé való kivándorlás nemcsak legnagyobb, de újabban mindinkább fokozódó mértékben is a magyar anyaországból szedi híveit, míg a társaságokban — nyilván a Bosznia felé megindult kivándorlás erős fokozódásával kapcsolatban — e mozgalom megállapodottnak tekinthető. Az Ausztriában élő magyar honosok közűl volt ugyanis:

	magyarországi	horv.-szlavonországi illetőségű egyén	fiumei
1857	49.549	3.498	?
1869	87.618	3.544	?
1880	165.142	16.615	1.665
1890	212.157	15.283	1.207
1900	253.844	15.329	1.578

Miután a honosság változhatik s különösen házasság által magyar nők elveszthetik eredeti honosságukat, osztrák állampolgárokból pedig magyar honosok válhatnak, a fentebbi felsorolás adatai egymagukban véve nehezen értékelhetők; szükséges volna, hogy velük szembeállíthassuk az Ausztriában élő magyarországi születésű egyének számát is, csakis ez úton lévén megállapítható, hogy a honossági adatok fokozódása mennyiben ered újabb bevándorlásoktól, mennyiben pedig a honosságnak derivativ úton — házasság vagy születés által — való megszerzésétől. Születési adatok azonban, sajnos, csak 1890-ből állanak rendelkezésre s igy a mozgalom ezen oldalról nem világítható meg. Az 1890. évi népszámlálás szerint, mint a 25. számú táblából látjuk, Ausztriában

192.135 magyarországi
15.566 horvát-szlavonországi és
1.730 fiumei születésű

tehát határozottan onnan kivándorlott egyén élt. Az anyaországban született egyének száma tehát húszezerrel volt kisebb, mint a magyar honosoké, a horvát-szlavonországi eredetű népességnél a szülőhely és honosság szerinti adatok körülbelül összevágnak, a fiumeiek közt ellenben kevesebb volt az ottani illetőségű, mint odavaló születésű népesség.

Ezek az adatok némi bepillantást engednek azon okokba, melyek a honossági viszonyokra befolyást gyakorolnak. Mint említők, a nők — férjhezmenetel által — megszerzik férjök honosságát; ha tehát a bevándorlott idegenek között több a férfi, mint a nő, nagyobb számmal lesznek a bevándorlottak közt az idegen állam honpolgárai, mint ahányan azon államban születtek, mivel a

férfiak házasodása folytán nagyobb számú nők veszik fel az ő honosságukat; ellenkező az eset, a hol a bevándorlottak között több a nő, mivel ezek férjhezmenetel által elveszítik eredeti (idegen) állampolgárságukat. Ezt látjuk p. o. az Ausztriában élő fiumei eredetű népesség körében, amidőn ugyanis (1890-ben) 708 fiumei születésű férfi mellett 1.022 ilyen nő találtatott, tehát túlnyomó női bevándorlás állott fenn, a fiumei illetőségű lakók száma ellenben az összesen 1.730-ra rúgó fiumei születésűekkel szemben csak 1.207-et tett. Ezzel szemben, mint említettük, a magyarországi honosok száma jóval nagyobb, mint a Magyarországban született, de Ausztriában élő egyének száma.

Ha ezek után azt a kérdést vetjük fel, hogy az Ausztriában élő magyar honosok hazánknak, mely részeiből erednek, erre nézve a 26. számú tábla ad felvilágosítást, mely vármegyénként részletezi ottani állampolgárainkat. Ez a táblázat az 1890. évi népszámlálás alkalmával, az osztrák kormány részéről a m. k. központi statisztikai hivatalnak megküldött számlálólapok alapján részletezi az Ausztriában tartózkodott magyar honosokat, melyeknek száma azonban — 222.139 lélek — némileg eltér az osztrák hivatalos kiadványokban közölt eredménytől (228.647). A topographicus eloszlás legjellemzőbb adatait már közöltük az 51. lapon, itt csak hangsúlyozzuk, hogy a két nem majdnem egyenlő arányban van közöttük képviselve.

Nem kevésbbé érdekes az Ausztriában élő magyar honosoknak tartományok szerinti eloszlása. A 23. számú táblának erre vonatkozó adataiból látjuk, hogy honfitársainknak két harmadrésze Alsó-Ausztriában, s itt természetesen legkivált Bécsben él; ezenkívül még Stájerországban élnek tömegesen, már jóval kisebb számmal Morva- és Csehországban, Galicziában és Sziléziában. A legutóbbi 1900. évi népszámlálás eredményei szerint ugyanis, melyeket megjelenésük előtt a bécsi Statistische Centralcommission készséggel bocsátott rendelkezésemre, a 270.751 magyar honos közül

Alsó-Ausztriában	187.637
Stájerországban	33.053
Morvaországban	11.303
Csehországban	8.864
Galicziában	6.590
Sziléziában	4.074

egyén élt, az első tételben pedig Bécs városa egymaga 133.144 magyar honossal szerepel. Felette érdekes az egyes tartományokban

élő magyar honosok számbeli gyarapodásának vizsgálata is az utolsó félszázad folyamán, amire nézve táblázatunk bő adatokat tartalmaz. E helyen csak arra szorítkozunk, hogy a magyar honosoknak az összes népességhez való százalékos arányát mutassuk be s így jelezzük azt a súlyt, melylyel honfitársaink tömegük folytán az egyes tartományokban fellépnek. Ebből a szempontból tekintve, csak Alsó-Ausztriában és Stájerországnak van a magyar állampolgároknak, számuk alapján, nagyobb jelentőségük, amennyiben tízezer lakos között ott 605, itt 244 magyar honos található, (Bécs városában 795); a többi tartományokban a magyar honosok arányszáma sokkal kisebb, egyesekben, mint p. o. Karintiában, Görz és Gradiskában, Isztriában és Galicziában az utolsó évtizedben csökkent, sőt a két első helyen absolut számuk is lényegesen alábbszállt.

Tízezer lakó közt volt ugyanis magyar honos:

	1857	1869	1880	1890	1900
Alsó-Ausztria	224·4	324·6	511·3	595·6	605·2
Felső-Ausztria	7·4	15·1	26·2	34·8	36·8
Salzburg	4·6	14·7	24·6	32·7	42·4
Stájerország	54·6	91·7	177·0	201·9	243·7
Karintia	7·7	12·3	58·6	56·1	30·9
Krajna	14·3	18·3	53·2	41·8	47·6
Trieszt és vidéke	22·5	121·2	285·3	126·3	119·3
Görz és Gradiska		8·8	45·8	41·0	14·2
Isztria		43·5	133·2	95·2	87·9
Tirol	1·4	4·9	9·1	13·1	19·8
Vorarlberg		2·5	6·4	17·3	37·9
Csehország	3·7	4·9	13·5	11·8	14·0
Morvaország	16·2	22·5	38·8	45·7	46·8
Szilézia	10·7	21·9	40·8	48·0	59·9
Galiczia	2·2	4·3	10·0	11·9	9·0
Bukovina	7·1	9·1	17·0	26·2	28·0
Dalmáczia	3·1	14·4	21·5	40·2	36·2

A magyar honosok topographiai eloszlását kisebb terűleti egységek szerint tekintve, azt tapasztaljuk, hogy az 1890. évi adatok szerint [130]) a magyarság legsűrűbb Morvaország, Alsó-Ausztria, Stájerország és Krajna azon részeiben, melyek Magyarország határát érintik. Ebben a határsávban sokkal több a magyar honos, mint a tartományok egyéb részeiben, habár a tartományok belsejében fekvő fővárosok is nagy vonzást gyakorolnak reájuk. 10.000 lakos közt volt magyar honos:

[130]) Rauchberg, idézett munka, 484. lap.

	a határsávban	egyebütt
Morvaországban	109	30
Alsó-Ausztriában	639	580
Stájerországban	227	185
Krajnában	50	28

A jelenlévő népességnek több mint öt százalékát teszik a magyar honpolgárok Bécs, Bécs-Ujhely, Grácz és Pettau városokban, tovább Baden, L. m. Bruck, Gross-Enzersdorf és Bécs-Ujhely (környék) kapitányságokban. A magyar népesség itt azonban nem szorítkozik pusztán csak a határvidékre, hanem abból kiindulva nyugat felé is terjeszkedik, s így Felső-Ausztriában, Salzburgban, Isztriában és Sziléziában is helyenként tekintélyes tömegekben lép fel. Ellenben sokkal gyérebb Galicziában és Bukovinában; bár Galicziának van Magyarország felé leghosszabb határa, mégis itt legcsekélyebb a magyar honosok aránya, mely a stryji és dolinai, Bukovinában pedig a kimpolungi járás kivételével mindenütt teljesen jelentéktelen. Annyi tény, hogy a kivándorlás Magyarországból csak Ausztria nyugati tartományai felé nagyobb-arányú, míg éjszak felé már csekély, kelet felé pedig egészen alárendelt szerepet játszik.

Érdekes jelenségre figyelmeztet Rauchberg[131]) többször idézett munkájában hangsúlyozván, hogy a magyarságnak Ausztriában való szétterjedése s magyar hazájuknak azon részei, melyekből a kivándorlók tömege kikerül, symmetricus képet nyújtanak. A magyarság legintensívebb kivándorlása a magyar határvármegyékből ered s az osztrák határos járások felé irányúl. Ahol a kivándorlás, mint p. o. Stájerország éjszaki részében, tovább nyugat felé is hatol, ott a kivándorlók származási terűlete is tágúl kelet felé. És miként Galicziának és Bukovinának Magyarországgal határos járásai Magyarország felől sokkal kevesebb népességet nyernek, mint a többi határvidékek, úgy viszont a kivándorló népesség sokkal kevésbbé is széled el, mint a nyugati határ mentén. Általában véve azonban itt is tapasztalható, hogy minden vándorlás a népesség felhalmozódását sietteti. Ausztriának az a terűlete, mely felé a magyarság húzódik, sokkal szűkebb, mint hazánknak az a része, ahonnan a kivándorló népesség ered. Ausztria összes járásainak csak alig harmadában teszi a magyar eredetű népesség a lakosságnak $^1/_4$ százalékát, de megyéinknek legnagyobb része népességének több mint $^1/_4$ részét vesztette el az osztrák kivándorlás révén. Aránylag csekély terje-

[131]) Id. m. 485—486. l.

delmű osztrák vidékek népnyeresége a magyar haza tág területeinek népveszteségéből áll elő. A nemzetközi népcsere a gazdasági erők központosításával együtt a gazdaságilag fejlettebb országokban a népesség concentratióját is előidézi.

Az osztrák statisztika 1890-ben a magyarországi születésű népességet járásonként állapitotta meg; ez adatok közzétéve ugyan nincsenek, de a bécsi Stat.-Central-Commission szíves készséggel bocsátotta rendelkezésünkre s ezek alapján készült az Ausztriában élő magyarok elterjedését feltüntető azon térkép, melyet az 1896. évi országos kiállításon bemutatni szerencsénk volt. A részletes térkép reproducálása e helyen nincs módunkban, és tekintettel e munka szűk keretére, az anyag tüzetes taglalásába sem bocsátkozhatunk; szorítkozunk tehát a nagyobb osztrák városok magyarországi népességének ismertetésére egyrészt a szülőhely, másrészt a honosság (illetőség) ismérve alapján.

A magyarországi eredetű lakosság száma Ausztria főbb városaiban volt:

	Szülőhelye szerint				Honossága (illetősége) szerint:			
	Magyarország	Fiume	Horv.-Szlav.	Együtt	Magyarorsz.	Fiume	Horv.-Szlav.	Együtt
Bécs (1890)	97.051	144	3.471	100.666	112.102	103	3.531	115.736
Grácz „	6.034	54	1.227	7.315	6.609	41	1.303	7.944
Trieszt „	933	342	487	1.762	1.241	311	449	2.001
Prága „	1.037	6	63	1.106	1.003	1	59	1.063
Brünn „	1.026	14	61	1.101	1.124	4	54	1.182
Lemberg „	710	26	40	776	556	2	43	601
Krakkó „	413	6	36	455	384	10	29	423
Bécs (1900)	Nincsenek adatok				129.081	166	3.897	133.144

Az 1900. évi osztrák népszámlálás a szülőhely szerinti részletezésben nem mutatta ki Magyarországot s így hasonló adatok ez évből nem állnak rendelkezésre; a magyar honosok számát azonban a Statistische Central Commission kerületi kapitányságok szerinti részletezésben bocsátotta rendelkezésünkre s ezen kimutatást kivonatosan közöljük a 27. sz. táblában.

23. sz. tábla.

Magyar honosok Ausztriában 1857–1900. években.

Tartomány	Magyar honosok összesen						Ezek közül nő			
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900. polgári	1900. katona	1869.	1880.	1890.	1900.
Alsó-Ausztria	37.819	63.437	119.170	156.673	187.637	8.953	29.902	55.573	75.936	94.195
Felső-Ausztria	525	1.105	1.988	2.713	2.981	102	463	842	1.143	1.308
Salzburg	67	222	402	562	818	35	101	167	232	352
Stájerország	5.767	10.371	21.481	25.734	33.053	1.147	4.850	9.022	12.176	15.231
Karintia	255	414	2.045	2.005	1.134	982	138	339	451	492
Krajna	647	849	2.558	2.078	2.419	60	408	666	1.012	1.196
Trieszt és vidéke		1.492	4.133	2.001	2.139	80	724	1.064	1.073	1.108
Görz és Gradiska	1.174	180	968	924	332	19	94	157	162	158
Isztria		1.108	3.891	3.024	3.031	988	492	917	881	1.468
Tirol	118	385	736	1.062	1.689	175	158	303	504	735
Vorarlberg		26	69	201	490	2	13	26	80	150
Csehország	1.719	2.532	7.514	6.869	8.864	367	1.055	2.169	2.847	3.755
Morvaország	3.024	4.493	8.254	10.336	11.303	302	2.099	3.933	5.008	5.406
Szilézia	474	1.124	2.279	2.896	4.074	39	546	1.125	1.358	1.824
Galiczia	1.007	2.321	5.938	7.780	6.590	3.332	1.130	2.024	3.009	2.552
Bukovina	326	467	974	1.683	2.045	903	234	326	615	808
Dalmáczia	125	636	1.022	2.106	2.152	1.125	305	389	544	713
Összesen	**53.047**	**91.162**	**183.422**	**228.647**	**270.751**	**18.611**	**42.712**	**79.042**	**107.061**	**131.451**

24. sz. tábla.

Az Ausztriában élő magyar honosok megoszlása a királyság alkotó részei szerint, 1857–1900.[182])

Tartomány	A magyar honosok között volt												
	Magyarországi (az anyaországból)					Horvát-Szlavonországi					Fiumei		
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1880.	1890.	1900.
Alsó-Ausztria	36.796	62.674	113.992	152.327	182.571	1.023	763	5.053	4.182	4.865	125	164	201
Felső-Ausztria	481	1.029	1.731	2.471	2.793	44	76	240	236	183	17	6	5
Salzburg	59	212	360	524	757	8	10	39	32	60	3	6	1
Stájerország	5.057	9.705	17.944	21.329	29.351	710	666	3.476	4.338	3.662	61	67	40
Karintia	171	363	796	1.777	875	84	51	1.245	223	252	4	5	7
Krajna	124	577	1.423	431	1.658	523	272	1.063	1.579	749	72	68	12
Trieszt és vidéke	335	1.407	1 972	1.241	924	839	85	1.665	449	634	496	311	581
Görz és Gradiska		156	443	321	284		24	470	570	26	55	33	22
Isztria		273	1.766	1.114	1.015		335	1.452	1.585	1.530	673	325	486
Tirol	104	348	624	940	1.547	14	37	108	108	142	4	14	—
Vorarlberg		26	67	179	372		—	2	17	118	—	5	—
Csehország	1.646	2.407	6.795	6.233	7.857	73	125	702	596	991	17	40	16
Morvaország	2.976	4.355	7.947	10.081	11.079	48	138	291	247	214	16	8	10
Szilézia	469	1.113	2.232	2.838	4.017	5	11	46	52	56	1	6	1
Galiczia	997	2.288	5.731	7.427	6.420	10	33	191	261	132	16	92	38
Bukovina	324	457	953	1.646	1.967	2	10	21	37	77	—	—	1
Dalmáczia	10	228	366	1.278	357	115	408	551	771	1.638	105	57	157
Összesen	**49.549**	**87.618**	**165.142**	**212.157**	**253.844**	**3.498**	**3.544**	**16.615**	**15.283**	**15.329**	**1.665**	**1.207**	**1.578**

[182]) A közigazgatási beosztásban beállott változások folytán az 1857., 1869. és 1880. évi adatok nem egészen fedik a mostani alkotó részeknek területét. 1857-ben és 1869-ben még külön van kimutatva Erdély, 1857-ben a Bánság is; ezeket Magyarország rovatába foglaltuk. A Határőrvidéket Horvát-Szavonországhoz számítottuk, melynek rovata 1857-ben és 1869-ben Fiumét és területét is magában foglalja.

25. sz. tábla.

Az Ausztriában élő magyarországi születésű lakosság az 1890. évi népszámlálás szerint.

Tartomány	Magyarországi	Fiumei	Horvát-Szlav.-országi	Magyar birod.-beli	Ezek között nő			
	születésű egyének összes száma				Magyarországi	Fiumei	Horvát-Szlav.-országi	Összesen
Alsó-Ausztria ...	130.905	165	4.024	135.094	64.469	99	1.594	66.162
Felső-Ausztria ...	2.412	55	283	2.750	1.016	2	72	1.090
Salzburg	430	5	46	481	260	4	18	282
Stájerország	19.178	116	4.413	23.707	9.231	63	1.901	11.195
Karintia	1.860	10	230	2.100	381	7	94	482
Krajna	573	136	1.832	2.541	289	84	967	1.340
Trieszt és vidéke	933	342	487	1.762	458	205	264	927
Görz és Gradiska	349	77	581	1.007	145	43	35	223
Isztria...	1.201	433	1.374	3.008	271	304	487	1.062
Tirol	1.044	39	160	1.243	458	25	66	549
Vorarlberg	121	13	11	145	43	2	2	47
Csehország	7.709	75	677	8.461	3.365	43	252	3.660
Morvaország... ...	10.064	31	329	10.424	4.809	15	125	4.949
Szilézia	2.725	16	52	2.793	1.299	11	22	1.332
Galiczia	9.515	127	262	9.904	4.071	66	83	4.220
Bukovina...	1.882	10	53	1.945	768	5	21	794
Dalmáczia	1.234	80	752	2.066	134	44	337	515
Összesen... ...	**192.135**	**1.730**	**15.566**	**209.431**	**91.467**	**1.022**	**6.340**	**98.829**

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Az Ausztriában élő magyar honosok demographiai és társadalmi viszonyai.

„Valamely állam területén élő külföldi honosok demographiai habitusa más mint a jelenlevő népességé. Utóbbi szerves összességet képez, melynek nem, kor és családi állapot szerinti összetétele első sorban a nemzedékváltozás törvényeitől függ. Csak másodsorban érvényesül a gazdasági és társadalmi tényezők differentiáló be-

26. sz. tábla.

Az Ausztriában tartózkodott magyar honosok részletezése származási helyük szerint, az 1890. évi népszámlálás alapján.

Országrész és vármegye	Magyar honosok össz.	Ezek közt nő
I. Magyarország.		
a) *Duna balpartja.*		
Árva	1.051	576
Bars	733	380
Esztergom	461	231
Hont	555	254
Liptó	1.012	454
Nógrád	537	242
Nyitra	24.078	12.256
Pozsony	29.814	15.465
Trencsén	11.528	5.205
Túrócz	535	279
Zólyom	449	231
Összesen	70.753	35.573
b) *Duna jobbpartja.*		
Baranya	1.476	722
Fejér	1.059	523
Győr	2.407	1.294
Komárom	1.747	884
Moson	7.352	3.830
Somogy	1.259	638
Sopron	30.836	15.520
Tolna	1.062	496
Vas	29.500	15.014
Veszprém	2.247	1.105
Zala	2.748	1.355
Összesen	81.693	41.381
c) *Duna-Tisza köze.*		
Bács-Bodrog	2.675	1.156
Csongrád	549	267
Heves	543	264
Jász-Nagykun-Szolnok	199	102
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	11.512	5.890
Összesen	15.478	7.679
d) *Tisza jobbpartja.*		
Abauj-Torna	894	441
Bereg	567	228
Borsod	615	287
Gömör	330	142
Sáros	1.185	477
Szepes	1.716	812
Ung	313	151
Zemplén	1.107	499
Összesen	6.727	3.037
e) *Tisza balpartja.*		
Békés	266	127
Bihar	734	328
Hajdú	222	122
Máramaros	1.971	423
Szabolcs	362	174
Szatmár	461	219
Szilágy	110	52
Ugocsa	43	24
Összesen	4.169	1.469
f) *Tisza-Maros szöge.*		
Arad	860	394
Csanád	146	70
Krassó-Szörény	1.123	544
Temes	2.262	1.096
Torontál	1.987	859
Összesen	6.378	2.963
g) *Erdély.*		
Alsó-Fehér	369	163
Besztercze-Naszód	458	176
Brassó	673	323
Csik	51	23
Fogaras	77	20
Háromszék	56	21
Hunyad	183	89
Kis-Küküllő	18	4
Kolozs	511	251
Maros-Torda	254	91
Nagy-Küküllő	373	174
Szeben	1.108	559
Szolnok-Doboka	154	62
Torda-Aranyos	10	2
Udvarhely	20	12
Összesen	4.315	1.970
Ismeretlen megyékből	1.483	887
Összesen	190.996	94.959
II. Fiume és kerülete.	1.485	795
III. Horvát-Szl.-ország.		
Belovár-Kőrös	719	288
Lika-Krbava	1.047	558
Modrus-Fiume	2.496	1.012
Pozsega	805	302
Szerém	1.126	556
Varasd	3.041	1.421
Verőcze	1.209	588
Zágráb	4.414	2.201
Összesen	14.857	6.926
Katonaság	14.801	—
Főösszeg	**222.139**	**102.680**

27. sz. tábla.

Magyar honosok Ausztriában 1900. évben, kerületi kapitányságok szerint kimutatva.

Város o ; kerületi kapitányság	Magyar honos
Alsó-Ausztria.	
Bécs o	139.919
Bécs-Ujhely o	4.851
Waidhofen o	62
Amstetten	335
Baden	7.119
Bruck L. m.	9.488
Floridsdorf	6.692
Gmünd	123
Hietzing	2.455
Horn	139
Korneuburg	1.558
Krems	727
Lilienfeld	427
Melk	263
Mistelbach	1.980
Mödling	9.293
Neunkirchen	3.096
Oberhollabrunn	292
Poggstall	76
St.-Pölten	1.007
Scheibbs	272
Tulln	1.065
Waidhofen a. Th.	108
Bees-Ujhely	5.164
Zwettl	79
Összesen	**196.590**
Felső-Ausztria.	
Linz o	985
Steyr o	236
Braunau	104
Freistadl	40
Gmunden	296
Kirchdorf	78
Linz	358
Perg	138
Ried	95
Rohrbach	28
Scharding	82
Steyr	184
Vocklabruck	183
Wels	276
Összesen	**3.083**
Salzburg.	
Salzburg o	425
Hallein	39
St.-Johann	77
Salzburg	252
Tamsweg	19
Zell am See	41
Összesen	**853**
Stájerország.	
Grácz o	10.877
Cilli o	230
Marburg o	926
Pettau o	744
Bruck a. M. o	1.704
Cilli	446
Deutschlandsberg	268
Feldbach	4.165
Grácz	3.297
Gröbming	115
Hartberg	2.023
Judenburg	535
Leibnitz	564
Leoben	938
Liezen	217
Luttenberg	930
Marburg	455
Murau	75
Pettau	1.575
Radkersburg	2.193
Rann	666
Voitsberg	453
Weiz	704
Windischgraz	100
Összesen	**34.200**
Karintia.	
Klagenfurt o	467
Hermagor	20
Klagenfurt	214
Spittal	65
St.-Veit	262
Villach	736
Völkermarkt	90
Wolfsberg	262
Összesen	**2.116**
Krajna.	
Laibach o	614
Adelsberg	38
Gottschee	621
Gurkfeld	263
Krainburg	66
Laibach	84
Littai	88
Loitsch	98
Radmannsdorf	73
Rudolfswert	185
Stein	33
Tschernembl	316
Összesen	**2.479**
Trieszt és vidéke	**2.219**
Görz és Gradiska	
Görz o	223
Görz	39
Gradiska	57
Sesana	28
Tolmein	4
Összesen	**351**
Isztria.	
Rovigno o	21
Capodistria	170
Lussin	188
Mitterburg	42
Parenzo	4
Pola	2.798
Volosca	796
Összesen	**4.019**
Tirol.	
Innsbruck o	346
Bozen o	155
Rovereto o	5
Trient o	95
Ampezzo	5
Borgo	—
Bozen	87
Brixen	63
Bruneck	33
Cavalese	3
Cles	2
Imst	6
Innsbruck	274
Kitzbübel	55
Kufstein	71
Landeck	29
Lienz	51
Meran	411
Primiero	—
Reutte	21
Riva	107
Rovereto	5

Város o; kerületi kapitányság	Magyar honos
Schwaz	31
Tione	1
Trient	8
Összesen ...	**1.864**
Vorarlberg.	
Bludenz	38
Bregenz	313
Feldkirch	141
Összesen ...	**492**
Csehország.	
Prága o	1.054
Reichenberg o ...	143
Asch	16
Aussig	275
Beneschau	100
Bischofteinitz ...	23
Blatna	11
Böhmsich-Brod	39
Böhmisch-Leipa	90
Braunau	38
Brüx	115
Budweis	260
Caslau	55
Chotebor	10
Chrudin	50
Dauba	14
Deutsch-Brod ...	43
Dux	167
Eger	84
Falkenau	157
Friedland	59
Gabel	9
Gablonz	184
Graslitz	62
Hohenelbe	20
Hohenmauth ...	49
Horowitz	70
Jicim	52
Joachimsthal ...	24
Jungbunzlau ...	73
Kaaden	72
Kaplitz	52
Karlsbad	240
Karolinenthal ...	263
Kladno	90
Klattau	41
Kolin	54
Komotau	172
Königgrätz	154
Königinhof	162
Kralowitz	18
Krumau	75
Kuttenberg	42

Város o; kerületi kapitányság	Magyar honos
Landskron	61
Laun	27
Ledetsch	27
Leitmeritz	307
Leitomischl ...	27
Luditz	14
Melnik	56
Mies	40
Moldautein ...	10
Mühlhausen ...	8
Münchengrätz ...	21
Nachod	60
Neubydzow ...	42
Neuhaus	54
Neustadt a. der Mettau	22
Pardubitz	138
Pilgram	43
Pilsen	345
Pisek	72
Plan	27
Podebrad	102
Podersam	25
Policka	19
Prachatitz	34
Prestitz	28
Pribram	29
Rakonitz	24
Raudnitz	51
Reichenau	35
Reichenberg ...	122
Rokitzan	62
Rumburg	103
Saaz	130
Schlan	125
Schluckenau ...	33
Schüttenhofen ...	26
Selcan	33
Semil	47
Senftenberg ...	30
Smichow	476
Starkenbach ...	35
Strakonitz	34
Tabor	34
Tachau	22
Taus	23
Tepl	38
Teplitz	353
Tetschen	141
Trautenau	129
Turnau	40
Weinberge, Kgl.	364
Wittingau	76
Zizkow	226
Összesen ...	**9.231**

Város o; kerületi kapitányság	Magyar honos
Morvaország.	
Brünn o	1.118
Iglau o	150
Kremsier o	64
Olmütz o	315
Ung. Hradisch o	57
Znaim o	171
Auspitz	217
Boskovitz	82
Brünn	423
Dachschitz	59
Gaya	146
Göding	2.564
Gr.Meseritsch ...	14
Hohenstadt ...	86
Holleschau	345
Iglau	44
Kremsier	58
Littau	61
Mähr-Budwitz ...	56
„ Kromau ...	47
„ Ostrau ...	1.041
„ Schönberg	95
„ Trübau ...	47
„ Weisskirchen	367
Mistek	176
Neustadtl	18
Neutitschein ...	252
Nikolsburg	133
Olmütz	215
Prerau	350
Prossnitz	185
Römerstadt	14
Sternberg	97
Tischnowitz ...	29
Trebitsch	67
Ung.-Brod	1.082
Ung.-Hradisch ...	335
Wall. Meseritsch	805
Wischau	63
Znaim	157
Összesen ...	**11.605**
Sziléziа.	
Troppau o	261
Bielitz o	211
Friedeck o	82
Bielitz	190
Freistadt	1.004
Freiwaldau ...	98
Freudenthal ...	59
Jägerndorf	80

Város o; kerületi kapitányság	Magyar honos
Teschen	1.821
Troppau	104
Wagstadt	203
Összesen	**4.113**
Galiczia.	
Lemberg o	1.356
Krakkó o	385
Biala	212
Bóbrka	2
Bochnia	28
Bohorodczany	19
Borszczów	8
Brody	26
Brzesko	12
Brezany	18
Bizozów	10
Buczacz	12
Chrzanów	41
Cieszanów	259
Czortków	7
Dabrowa	2
Dobromil	4
Dolina	1.844
Drohobycz	45
Gorlice	95
Gródek	9
Grybów	70
Horodenha	5
Husiatyn	5
Jaroslau	685
Jaslo	50
Jaworów	5
Kalusz	15
Kamionka Strumilowa	6
Kolkuszowa	1
Kolomea	88
Kosów	24
Krakkó	77
Krosno	211
Lancut	166
Lemberg	62
Limanowa	36
Lisko	106
Mialec	20
Mósciska	9
Myslenice	75
Nadwórna	98
Neumarkt	244
Neusandec	388
Nisko	11
Peczenizyn	12
Pilzno	8
Podgórze	133
Podhajce	6
Przemysl	301
Przemyslany	1
Przewornk	—
Rawaruska	21
Rokatyn	9
Ropczyce	22
Rudki	3
Rzeszów	52
Sambor	20
Sanok	52
Saybusch	164
Skalat	56
Sniatyn	17
Sokol	5
Stanislau	129
Stary Sambor	12
Stryj	773
Strzyzów	17
Tarnobrzeg	19
Tarnopol	68
Tarnów	83
Tlumacz	15
Trembowla	427
Turka	50
Wadowice	34
Wieliczka	1
Zaleszczyki	465
Zbaraz	1
Zloczów	49
Zólkiew	34
Zydaczów	12
Összesen	**9.922**
Bukovina.	
Czernowitz o	812
Czernowitz	439
Gurahumora	93
Kimpolung	1.080
Kotzman	5
Radautz	354
Sereth	19
Storozynetz	26
Suczawa	69
Wiznitz	51
Összesen	**2.948**
Dalmáczia.	
Benkovac	74
Cattaro	1.254
Curzola	25
Imoski	4
Knin	116
Lesina	12
Macarsca	23
Metković	22
Ragusa	967
Sebenico	212
Sinj	23
Spalato	225
Zara	320
Összesen	**3.277**

A magyar honosok ezen kimutatásában a katonaság is bennfoglaltatik: mivel a katonaság elhelyezése külön rendelkezésektől függ, melyek a vándormozgalmat okozó tényezőktől teljesen függetlenek, az alábbiakban külön mutatjuk ki azon városokat (o) és kerületi kapitányságokat, melyekben magyar honos katonák nagyobb számmal fordulnak elő: Bécs o 6.775, Bécs-Ujhely o 342, Baden 224, Bruck L. m. 348, Floridsdorf 51, Hietzing 127, Korneuburg 579, Mödling 139, Tulln 89, Bécs-Ujhely 212. — Linz o 55. — Salzburg o 35. — Grácz o 225, Meerburg 69, Pettau o 504, Radkersburg290. — Klagenfurt o 184, St.-Veit 127, Villach 477, Wolfsberg 127. — Laibach o 60. — Trieszt o 80. — Pola 988. — Prága o 72. — Brünn o 73, Mähr. Weisskirchen 111. — Lemberg o 1·070, Krakkó 80, Cieszanów 226, Jaroslau 567, Krakkó 15, Lancut 141, Lemberg 25, Przemysl 141, Stanislau 31, Trembowla 412, Zaleszcyki 465, Zloczów 35. — Czernowitz o 495, Czernowitz 406. — Cattaro 950, Ragusa 59, Sebenico 29, Spalato 14, Zara 68.

folyása. Másképen a külföldieknél. Jelenlétük nemcsak a nemzedékváltozásra, de a beköltözésre is vezetendő vissza. Abban a mértékben, amint a bevándorlott idegen honosok a belföldön szülöttekkel szemben súlyban nyernek, a bevándorlás indító okai és jellege az idegen honosok demographiai habitusára nézve is irányadók lesznek. A nemzedékváltozás törvényszerűsége abban már csak annyiban lép előtérbe, amennyiben ennek körfutása a belföldön folytatódik. Ebből következik, hogy a külföldiek általános demographiai jellemzésére nézve a foglalkozás és a foglalkozási viszony még fontosabb, mint az össznépességre nézve; továbbá, hogy gondosan meg kell különböztetnünk a határszéli forgalmat az állam belsejébe irányuló tulajdonképeni bevándorlástól. A határszéli forgalomban résztvevő elemek rendes milieujükből alig lépnek ki; a nemzedékváltozás helyi körfolyamát náluk gazdasági vándormotivumok nem szakítják meg. Hogy az államhatár átmetszi azt a területet, melyen az lefolyik, a nem politikai demographia szempontjából teljesen esetleges momentum; nem jelenti a helyi tevékenységi körnek normális mértéken túl való kitágítását. Eleve feltehető tehát, hogy a nemzetközi határforgalomban részes egyének demographiai habitusa azon néptömegekétől, melyből erednek, nem fog lényegesen eltérni. Ezzel szemben az állam belsejében élő külföldiek az ország határát nem azért, mivel az természetes munkaterüket átszeli, tehát nem mintegy önkéntelenül lépték át, hanem egészen határozott indító okoktól vezéreltetve, melyek legalább részben keresetükben és társadalmi állásukban is visszatükröződnek " [133])

Rauchbergnek ezt a fejtegetését szükségesnek tartottuk e helyen közölni, mivel igen világosan mutat rá azon okokra, melyek az egyes államok területén élő idegen honosok demographiai szerkezetének az anyaország népességének felépülésétől való eltérését érthetővé teszik. Alábbi fejtegetéseinkben sokszor lesz alkalmunk látni, hogy népünknek idegenbe szakadt töredékeiben mennyire más a nemek aránya és a korok eloszlása mint hazánkban; ezeket a különbségeket csak akkor fogjuk teljesen megérteni és értékök szerint méltányolni, ha a fent röviden vázolt körülményekre figyelemmel vagyunk.

A nemek aránya a 23. számú táblából itélhető meg; a finem többlete mindig jelentékeny volt, de az utolsó időben a nőnem

---

[133]) Rauchberg, id. m. 489—490. lap.

számának gyarapodásánál fogva némileg csökkent; ezer magyar honos közül volt ugyanis átlagban:

1869-ben	532 férfi,	468 nő
1880-ban	569 „	431 „
1890-ben	532 „	468 „
1900-ban	515 „	485 „

A férfitöbblet azonban nem mindenütt áll fenn; így nevezetesen úgy látszik, hogy a nagyobb városokban a nőnem van némi túlsúlyban, sőt Bécs városában ez a túlsúly elég jelentékeny: 64.317 magyar férfihonos mellett 68.827 nő van jelen; ezer magyar honos közül Bécsben 517, Triesztben 518 nő van.

A *koreloszlás* tekintetében általánosságban mondhatjuk, hogy az idegen honosok között a gyermekkorok kisebb, a felnőtt korok ellenben jóval nagyobb mértékben vannak képviselve, mint a népesség átlagában. Ez áll az Ausztriában élő magyar honosok tekintetében is, habár itt a normáltól való eltérés korántsem akkora, minőt p. o. a Németországban összeírt magyar állampolgárokról fogunk felemlíteni. A gyermekek aránya jóval kisebb, mint hazánkban; de már a 15 éven felüli ifjak száma oly jelentékeny, hogy már a 10–20 évesek korcsoportját a magyarországi átlagnál tetemesen magasabbra duzzasztja. Még sokkal nagyobb súlylyal esik latba a 20—30 évesek korcsoportja, mely körülbelül $^2/_3$ részszel gyakoribb, mint a magyarországi népesség átlagában. Innen kezdve rohamosan csökken az ausztriai magyar honosok túlsúlya s a negyvenedik éven túl következő korosztályok százalékos aránya már a magyarországi átlagon alúl marad. Ezer lakos közül volt ugyanis (az 1890. évi népszámlálás eredményei szerint):

	az Ausztriában élő magyar honosok közt	a Magyar birodalom össznépességében	különbözet az Ausztriában elő magy. honosokra nézve
0—10 éves	204	260	— 56
10–20 „	221	193	+ 28
20—30 „	245	158	+ 87
30—40 „	160	135	+ 25
40—50 „	90	106	— 16
50—60 „	51	78	— 27
60—70 „	21	47	— 26
idősebb	8	23	— 15

E felsorolás szembetűnően mutatja, hogy az Ausztriába kivándorlottak tömegére mely korosztályok nyomják rá jellemző bélyegöket. A 20—30 évesek csoportja, mely a legteljesebb munkaképesség birtokában levő néprétegeket foglalja magában, óriási módon kidomborodva lép előtérbe, kívüle úgy az alsó, mint a felső

szomszédos korcsoport is jelentékeny tömeggel szerepel. Ellenben gyéren találunk a magyar honosok közt 40 évnél idősebbeket. Ez a koreloszlás felette jellemző, s kétségkívül még jellemzőbb volna, ha a korokon belül a két nemet egymástól megkülönböztethetnők. Ily adatok azonban nem állanak rendelkezésre.

A kivándorló néptömegeknek a koreloszlásban kifejezésre jutó sajátszerűsége a *családi állapot* alakúlásában is élesen kidomborodik. Daczára annak, hogy a kivándorlottak között a házasulókorban álló korosztályok sokkal számosabbak, mint az össznépességben, mégis sokkal kisebb a tényleg házasságban élő magyar honosok száma. A kivándorló néptömegeknek éppen egyik jellemző vonása, hogy egyrészt kevés köztük a házas, másrészt a kivándorlott nemházas egyének is nehezebben szánják rá magukat arra, hogy az idegen hazában családot alapítsanak. Ennek következménye a nemházasoknak rendkívül magas aránya. 1890-ben ezer egyén közül (férfiakat és nőket együtt véve)

	az Ausztriában élő magyar honosok közt	a Magyarbirodalom össznépességében
nőtlen volt	682	526
házas „	288	409
özvegy s elvált volt	30	65

a mi a családi állapot tekintetében fennálló eltérést világosan felismerni engedi.

Még fontosabbak természetesen azon eltérések, melyek a *kereseti viszonyok* tekintetében fennállanak. Minthogy közgazdasági tényezők idézik elő a kivándorlást, a kivándorlottak foglalkozásában visszatükröződnek azok az okok, melyek a népességet eredeti hazájának elhagyására késztették. Az Ausztriába kivándorlott magyar honosokra vonatkozólag Rauchbergnek többször idézett munkájában találunk néhány adatot. Ezekből mindenekelőtt kitűnik, hogy a kivándorlottak közt a keresők gyakoriabbak, mint az anyaországban, mivel a kivándorlásban leginkább kereső egyének vesznek részt, kik családot még nem alapítottak. Az Ausztriában élő magyar honosok közt (ezerre számítva) 627 kereső és 373 eltartott található. Mivel pedig, mint említettük, az államhatár mentén lakók demographiai viszonyai közelebb állanak az anyaország népességének összetételéhez, érthető, hogy ott a keresők aránya kisebb, mint az állam belsejében; tényleg látjuk, hogy ezer magyar honos közül volt:

	kereső	eltartott
a határszéleken	610	390
Ausztria belsejében	634	366

A főbb foglalkozási ágak közűl ipar és kereskedelem van legerősebben képviselve; ellenben őstermelő aránylag kevés vándorlott ki; ezer kereső magyar honos közűl volt ugyanis 1890-ben:

kereskedő	330
iparos	322
őstermelő	120
közszolgálathoz és értelmiséghez tartozó	228

Részben az ipari és kereskedelmi ágak erős képviseltetésének eredménye, hogy az alkalmazott személyek száma igen nagy; ezer magyar honos közt csak 290 önálló van, tehát a munkavevők száma nem kevesebb mint 710. Ezek között pedig van tisztviselő és egyéb alkalmazott 176, munkás 459 és napszámos 75. Aránylag legerősebb tehát a munkásosztály, míg napszámosok gyéren vándorolnak ki. Az Ausztria felé irányuló mozgalom ebben lényegesen különbözik az amerikai kivándorlástól, melyben — mint láttuk — a napszámosok igen nagy szerepet játszanak.

Végűl megemlíthetjük, hogy az Ausztriában élő magyar honosok között a keresők körében nők aránylag csekély számmal vannak. A kivándorlás jellemző vonása a férfiak erős kiözönlése, melylyel szemben a nők háttérbe szorulnak. Ezer kereső kivándorlónk közűl 634 a férfi és csak 366 a nő; a határszéleken ez az arány 646-ra és 354-re módosul, míg ezzel szemben Ausztria egyéb részeiben 630 férfi és 370 nő jut kivándorlóink mind ezrére.

Ezekben ki van merítve az Ausztriában élő magyarság demographiai és társadalmi összetételéről rendelkezésre álló anyag. Sajnos, nem sok az, a miről a hivatalos statisztika beszámol; mindamellett némi fényt derít az Ausztria felé való kiszivárgás kérdésére s így figyelmünkre mindenesetre igényt tarthat.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

A bukovinai csángó-magyarok.

A Bukovinában élő csángó-magyarok története mintegy 125 évre terjed vissza. Röviden már megemlítettük,[184]) hogy a báró Bukow Adolf kegyetlenkedései miatt Moldvába kivándorolt székely szökevényeknek egy része 1776-ban és 1777-ben teljes amnestia biztosítása mellett Bukovinába ment át s ott *Fogadjisten* és *Istensegits* községeket alapította. A kerűleti hatóság szivesen fogadta s támogatta a székely bevándorlókat, minek folytán számos más ma-

[184]) Lásd a 9. és 10. lapon.

gyar szökevény is beköltözött. 1778. november havában már 5018 erdélyi bevándorlót számoltak Bukovinában, köztük 1768 székelyt (930 férfi és 838 nő); a Moldvában visszamaradt magyarok és székelyek ezreiből később (1784—86) egy rész szintén Ausztriába szállíttatott vissza[185]). 1784-ben II. József általános amnestiát biztosítván a Bukovinából Moldvába kivándorlott szökevényeknek, ezen bocsánatot a Moldvában tartózkodó magyarokra is kiterjesztette. A szökevények azt az ígéretet nyerték, hogy Bukovinában némi földbirtokra számithatnak s a mennyiben nagy számuk miatt mindnyájan ott hajlékot nem találhatnának, Erdélyben, vagy valamely határőrvidéken telepíttetnének le. Mártonfy Móricz istensegítsi pap ily értelemben közben is járt náluk. Szándéka lévén II. Józsefnek, hogy Bukovinában is határőrvidéket létesítsen, mely az erdélyinek folytatása legyen, Enzenberg tábornok, kire a művelet végrehajtása bízva volt, a székelyek telepítésével szándékozott az új határőrvidéket megteremteni, mi okból minden család áttelepítésére 45 forintnyi átalányösszeget kérelmezett „lakás és istálló építésére." 1784. szeptember hóban Bedeus József kapitány, ki a szökevények összegyűjtése czéljából Moldvába vala kiküldve, arról értesítette Enzenberget, hogy még ezen év őszén 100 családot (legalább 500 főnyi csapatot) fog útnak indítani, kiket Bukovinában együttesen, más nemzetiségekkel össze nem keverve, kellene mint határőröket letelepíteni. Enzenberg maga is biztosította a haditanács elnökét, hogy a telepítés czélhoz fog vezetni, annál is inkább, mivel a már létező két székely falú lakói fáradozását és gondoskodását búsásan megfizették, minthogy ők „egész Bukovinában mindenben kiválnak" s a jelentékeny előleget is, melyet nyertek volt, teljesen letörlesztették. Azt a javaslatot terjesztette tehát a haditanács elé, hogy a betelepülőket tekintélyes kedvezményekben részesítse, nevezetesen naponként és fejenként bizonyos pénzösszeget szavazzon meg részükre, bocsásson rendelkezésükre fát, berendezésükre nagyobb összeget s

---

[185]) A történelmi adatokat illetőleg lásd első sorban: Dr. Johann Polek: Die magyarischen Ansiedelungen Andreasfalva, Hadikfalva und Joseffalva in der Bukowina. Czernowitz. 1899. — Ezenkívül említendő: Georg v. Marczián y: Wie die Csángós in die Bukowina kamen. Pester Lloyd 1883. 93. szám. — László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. Földrajzi Közlemények V. kötet 1877., 160 - 168. lap. — László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest 1882. 6—8. lap. — Polek János: A (bukovinai) magyarok. (Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben. XVII. kötet, Bukovina. 310—313. lap.) — Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 115—124. lap.

építsen minden új falúban állami költségen templomot; egyúttal alkalmas helyet is jelölt ki új falúk telepítésére. A haditanács azonban nem volt hajlandó Enzenberg javaslatait elfogadni, kerülni akart minden költséget s kijelentette, hogy a telepítésre csak annyiban hajlandó, amennyiben az a bukovinai népesség kára és kiszorítása nélkül történhetik meg; mindazokat pedig, kik telek hiányából Bukovinában le nem telepedhetnének, azonnal Erdélybe kellene küldeni. Hosszas tárgyalások után a haditanács, melynek elnöke akkor gróf Hadik András tábornagy volt, végre elrendelte, hogy minden székely szökevény, mint határőr visszaszállítandó, azok pedig, kik Erdélybe visszatérni vonakodnának, Bukovinában telepítendők le; de az Enzenberg által kilátásba helyezett csábító ígéreteket, melyek alapján a székelyek örömest hagyták oda moldvai földbirtokukat, a haditanács nem teljesítette.

A már útban levő visszatérőket az a hír, hogy nem Bukovinában, hanem Erdélyben fognak letelepíttetni, mélyen lesújtotta. Örömüket akkora elégedetlenség váltotta fel, hogy sokan kijelentették, inkább visszatérnek Moldvába, semhogy újra Erdélyben telepedjenek le, ahonnan a talaj terméketlensége késztette kivándorlásra; a már visszatértek között, kik minden ingatlanukat, sőt el nem szállítható élelmiszeröket is Moldvában hagyták vissza, nagy nyomor ütött ki. 1784. november 8-ától 1785. január 2-ikáig nem kevesebb mint 94 erdélyi család, összesen 390 lélek (közte 87 asszszony és 211 gyermek) került vissza Bukovinába, kik közül 35 család ideiglenesen Fogadjistenben, 23 Istensegítsben, a többi pedig más községekben helyeztetett el. Ezek között annyira fokozódott a nyomor, hogy Enzenberg saját felelősségére — utólagos jóváhagyás reményében — pénzzel támogatta őket. A haditanács Enzenberg többszörös előterjesztésére végre belátta, hogy a visszavándorlók helyzetén segítenie kell; azért Hadik tábornagy 1785. január 19-én elrendelte, hogy minden családapa addig is, míg saját földje leszen, melynek terményeiből megélhet, naponként 6, minden családanya 3 s minden gyermek 2 krajczár vissza nem térítendő segélyt nyerjen, továbbá minden család házépítésre 50 frt, berendezkedésre 20 frt. kölcsönben részesüljön, amaz lehetőség szerint, ez 4 év alatt lévén visszatérítendő — végül, hogy a bevándorlók öt évig a hadi szolgálat alól felmentve legyenek s templomról, papról az állam gondoskodjek. — A haditanácsnak ez az elhatározása, mely Enzenberg tábornok fáradozásának eredménye volt, a visszavándorlottakat nagy hálára kötelezte; mindnyájan örömmel s önként vállalták magukra

a hadviselés terhét s Martonfy lelkésznek könnytelt szemmel mondtak hálát s fogadtak hűséget és becsületességet.

A haditanácsnak az volt a szándéka, hogy a szökevények ne a határ közelében, hanem az ország belsejében telepíttessenek le; ez okból Enzenberg úgy tervezte, hogy az erdélyi székelyek mind a Szereth és Suczawa folyók közt, a magyarok ellenben a suczawai kerületben s végül az erdélyi oláhok, ha nagyobb számmal jönnének, a czeremosi okolban telepíttessenek le. Mindössze tehát négy falú alapítása terveztetett, ezek közül kettő a székelyek részére. A magyar falú részére Tolowa puszta (Suczawától délnyugatra) jelöltetett ki, mely akkor Slatina moldvai kolostor tulajdona volt; a két székely falú telepítésére Balkoutz puszta (Serethtől délre) és Dornestie puszta (Radautztól keletre) vétetett tervbe, mindkettő akkor a bukovinai Putna kolostor tulajdona volt; Balkoutzban azonban már letelepedett volt 18 moldvai ruthén család s mindkét puszta földjén a hegyi lakók tengerijöket termesztették.

Az új magyar községek *Józseffalva*, *Hadikfalva* és *Laudonfalva* neveket nyertek. Laudonfalvában, mely Balkoutz területén keletkezett, 1785-ben telepíttetett le 52 moldvai család, ezek azonban nem voltak magyarok, hanem oláhok, s Balkoutzban, bár mellesleg ma is Laudonfalvának nevezik, sohasem laktak magyarok. A székely telepesek *Hadikfalvát* és *Józseffalvát* alapították. 1785. április havában 140 székely családot kellett Bukovinában elhelyezni; ezek részére Dornestie puszta és az elpusztult Pleschnitza falu határa jelöltetett ki, ahová a székelyek május 1-én le is telepedtek. Az új telep június 4-ikén *Hadikfalva* nevét nyerte. Nehány nappal rá vetették meg alapját *Józseffalvá*-nak, mely Suczawától délnyugatra, Tolowa pusztán létesült, ahova eredetileg csak 60 magyar családot akartak telepíteni, de utóbb erdélyi oláh szökevényeknek is helyet engedtek. A házépítés mindkét helyen közösen történt s sors döntött a fölött, kié legyen az új ház; de a házépítés lassan haladt, mert miként egykori hivatalos okmányokból kitűnik, a beköltözött „magyarok“ mindaddig, mig a kormány támogatása részükre biztosítva volt, ölbe tett kézzel várták házaiknak elkészültét. Szigorú intézkedésekre volt szükség, hogy az új telepesek házaik építését befejezzék. 1785. augusztus havában 34, a következő év január havában 27 székely család érkezett Bukovinába; ezek részére a a Fratautztól keletre elterülő lapály jelöltetett ki s az ezen év márczius havában ott kijelölt községnek *Andrásfalva* lett a neve.

Ezek után még egy székely kivándorló csoport érkezett Buko-

vinába, még pedig 1786. május havában. Összesen 40 család volt, kivétel nélkül kálvinisták. Részükre Bukovina éjszakkeleti részében fekvő Raráncze község jelöltetett ki lakóhelyül. A két évvel reá kitört török háborúban azonban a község elpusztult, a székelyek menekülni voltak kénytelenek s Hadikfalvában, Istensegítsben és Andrásfalvában kerestek időleges menhelyet. A háború befejeztével moldvai visszavándorlók foglalták el elhagyott otthonukat, azért a hontalanná vált székelyek a többi községek magyar telepesei között maradtak elszórva.

Ujabb telepek nem jöttek létre, mert 1786. őszén a csehosztrák udvari cancellaria elrendelte, hogy telepesek állami támogatásban ezentúl ne részesüljenek.

1783-tól 1786-ig mindössze 830 erdélyi szökevény (közte 675 határőr vagy katona, s 155 polgári egyén) költözött vissza Moldvából Bukovinába, 474 nővel és 983 gyermekkel (556 fiú s 427 leány). A visszatértek összes száma tehát 2287 lélek volt. Ezeknek mintegy fele maradt Bukovinában, míg a többinek Erdélybe kellett visszatérnie. 1786. elején Bukovinában 702 magyar családot számláltak, összesen 2136 lélekkel, kikhez az év folyamán még 73 család járult 219 lélekkel.

Ezek ekként oszlottak meg:

	család	*lélek*
Fogadjistenben	154	449
Istensegitsben	276	817
Hadikfalván	224	685
Józseffalván	48	135
Andrásfalván	73	219
Összesen	775	2.355

A következő évben a magyarok száma csökkent, mert 1787. július havában Hadikfalván 28, Józseffalván 16 és Andrásfalván 7 ház állott üresen.

Ezekben — Dr. Polek becses kis munkája alapján — röviden vázoltuk a bukovinai magyar községek keletkezését. Vessünk már most rövid pillantást magukra a csángó községekre, azoknak földrajzi elhelyezkedésére s mai állapotára. Erre szolgál a 237. lapon mellékelt kis térkép is.

Az öt község közül négy a Suczawa-folyó völgyében keletkezett, egy pedig (Józseffalva) messze délen, a moldvai határon. Az összes csángó-községek legnépesebbje s így központja *Hadikfalva*. A Suczawa-folyó jobb partján fekszik s a vasútnak egyik csomópontja, ekként elég élénk forgalmú hely. Tiszta csinos házai, bár

nagyrészt fából építvék, kedvező benyomást gyakorolnak az idegenre. Hosszú fahid vezet át a Suczawán, melynek túlsó partján újabb időben szintén terjeszkedik a község. A folyóntúli lapályt *Dorneslie*-nek nevezik régi pusztájáról s ezt a nevet magára Hadikfalvára is alkalmazzák. A vasút szárnyvonala szintén áthidalja a folyót s Radautz városkának tart. A folyó jobb partja hullámos dombvidék, mely helyenként meredekül ereszkedik a folyóra; nagyobbára szántóföldek borítják, míg a túlsó lapályos parton kiterjedt vizenyős réteket és kaszálókat találunk.

Hadikfalvától éjszaknyugaton, mintegy órai távolságra *Andrásfalva* fekszik; két igen hosszúra nyúló párhuzamos utczából áll, melyek a szomszédos Ó-Fratautz községgel majdnem összefüggnek.

9. sz. A bukovinai csángó-falvak átnézeti térképe.

Ennek határából hasították ki hajdan az új falú telepítésére való területet. Andrásfalva is közel fekszik a Suczawa-folyóhoz, melyet itt a Radautzról jövő országút áthidal. Határa kicsiny, déli része lapályos, éjszaki része a Suczawa- és a Klimouc-patak között mocsaras erdő (Lunka). Azontúl, már Fratautz határában két ménestelep (Mitoka és Horaica) van.

Hadikfalvától keletre *Balkouc* község fekszik, melyet régebben *Laudonfalvának* neveztek. A rendetlenül épült falú hullámos vidéken fekszik, közel a romániai határhoz. Mint említettük, sohasem lakták magyarok, hanem magyarországi oláhok alapították. Hadikfalvától a Suczawa mentén felfelé, azaz délfelé haladva, *Istensegits*-et érjük. Ez a község, melyet *Cibeny*-nek is neveznek, a Suczawa

jobb partján, magas dombok (Kopaszhegy vagy Stirka) tövében terül el, hosszan elnyúló négy útczájával, melyek egyenesek, mint a zsinór. Vasúti állomása is van, de országútja csak a Kopaszhegyen túl fekvő Granicestie oláh falúban van. Istensegítstől délkeletre, a Suczawától is jóval messzebb *Fogadjisten* vagy *Jacobestie* falúcska fekszik, kicsi hely, mely önálló községet sem képez; házai az erdős dombok oldalán és tövében rendetlenül elszórva feküsznek s temploma körül is alig csopotosúlnak. Oláhval vegyesen lakik itt a csekély számú magyar.

Ez a négy falú, bár közvetlenül össze nem függve, mégis félig-meddig szomszédos egymással s mind a Suczawa völgyében fekszik. Messze tőlük, egészen félreeső helyen, a moldvai határ közvetlen közelében találjuk *Józsefalvát* vagy *Tolovát*, jó három órányira Suczawa városától, mely legközelebbi vasúti állomása. A falú népe is vegyes, a magyarok felét teszik, de csekély számuknál fogva lassanként beleolvadnak az oláhság nagy tömegébe.

Ennek az öt magyar telepnek népessége daczolt az őket körülövező oláhság és ruthénség nagy tömegével. Magyarságát megtartotta s számban, erőben gyarapodva fennáll még mai napig is. Rendesen épült, csinos s tiszta községeik kedvezően elütnek az oláhok szegényes falvaitól s a nép tisztességtudó magaviseletével, vallásosságával, becsületességével s munkásságával ma is „mindenben kiválik egész Bukovinában," ahogy Enzenberg tábornok már 1784-ben jelentette volt. Ez a nép megérdemli a támogatást s óhajtandó, hogy a kormány támogatásával magyarságát megóvhassa az eloláhosodás veszélyeitől. Jelen állapotát dr. Robitsek Ferencz, aki a bukovinai magyar telepeket ismételve meglátogatta, a következőképen vázolja:[136])

Hadikfalván mintegy 4000 főre rúg a magyarok száma, 500 tanköteles gyermek négy osztályban tanúl, van két tanítójuk s három tanitónőjük. A tanítókat a kerületi iskolatanács útján a tartományi iskolatanács nevezi ki, az iskolát az állam tartja fenn a nemzetiség és vallás teljes mérvű figyelembevételével.

Istensegítsben közel 3000 magyar él; a tanköteles gyermekek száma 320, kiket három osztályban két tanító és egy kisegítő tanerő oktat. A templom költségeinek javarészét a Budapesti Hirlap olvasói adtak össze.

[136]) A külföldön élő magyar katholikusok gondozása; a kath. nagygyűlés I. szakosztályában előadta dr. Robitsek Ferencz. (Alkotmány, 1900. aug. 25.)

Fogadjistenben csak 133 magyar él, 30 tanköteles gyermekkel, kik évek óta nélkülözik a tanító.

Andrásfalván 2500 lélekre rúg a magyarság, ebből 300 kálvinista. 306 tanköteles gyermek van, de csak egy tanító. A tanulók tíz százaléka német, de ezekre is kötelező a magyar nyelv tanulása. A pap lengyelországi születésű, de tökéletesen megtanulta a magyar nyelvet. A reformátusoknak is van templomuk s iskolájuk, papjuk a magyar egyházak főhatósága alatt áll s templomuk, iskolájuk jobban van dotálva, mint a katholikusé.

Józseffalva lélekszámát 1764-re teszi Robitsek[137]), 150 tanköteles gyermekét egy magyar és egy oláh tanító oktatja; itt működött 34 évig „a bukovinai magyarok atyja", Drusbaczky György Bonaventura domonkos pap, ki 1858-ban bejárta egész hazánkat segélyadományok gyűjtése czéljából, melyek lehetővé tették a bukovinai magyar tanítók és papok neveltetését.

A bukovinai magyarok számában 1883-ban nagy csökkenés állott be; a felbuzdult hazafias lelkesedés ugyanis a bukovinai magyarok visszatelepítését követelte s a közvélemény hatása alatt csakhamar megindult a visszatelepítés actiója. Az actió azonban nem volt kellőleg előkészítve; sokkal kevesebb föld állott a visszavándorlók rendelkezésére mint amennyire szükség volt, s a meglevő föld is rosszúl volt megválasztva: a hegyekhez szokott bukovinai magyart az Alduna mocsaras öbleibe telepítettek, ahol az árvíz ellen sem talált kellő védelmet. Ennek következtében a beköltözöttek egy része keserves munka és csalódás után visszatért hazájába; a nagyhangú hazafias szólamokból nem birtak Magyarországon megélni. A megmaradtak viszonyai utóbb kedvezőbbre fordúltak.

A Magyarországba visszavándorlottak száma a következő volt:

	családok	lélek
Andrásfalváról	336	912
Hadikfalváról	262	860
Józseffalváról	61	231
Fogadjistenről	46	158
Istensegitsről	353	1.299
Összesen ...	1.058	3.460

Mintegy 400-ra tehető a Bukovinába visszatért csángó családok száma, melyek közül Hadikfalvára mintegy 200, Istensegítsre 150 és Józseffalvára 30 család telepedett vissza. Ezen vándorlás

[137]) Alább látni fogjuk e szám téves voltát.

okozta csökkenéstől eltekintve a bukovinai magyarok száma kedvezően gyarapodik s az 1786-ban 2355 főre rúgó magyarság 1900 ig 9516 lélekre szaporodott.

A Bukovinában élő magyarok száma a népszámlálások eredményei szerint a következő:

	1880.	1890.	1900.
Józseffalva	Részletes adatok nincsenek	561	701
Andrásfalva		1.712	2.013
Hadikfalva		3.255	3.815
Istensegits		2.286	2.576
Fogadjisten		133	140
Egyebütt szétszórva ...		192	271
	9.889	8.139	9.516

A magyarajkú lakosságnak mostani eloszlására nézve a következőket jegyezhetjük meg:[138])

A magyarajkú népesség Bukovinának hét kerületi kapitányságához tartozó kilencz járásban lakik még pedig:

Ker. kapitányság	járás	lelekszám	községek		másutt elszórva
Czernowitz városa	Czernowitz város	37	—		37 (Czern.)
Czernowitz	Sadagóra	2	—		2
Gurahumora	Gurahumora	702	Józseffalva	701	1
Kimpolung	Kimpolung	8	—		8
Radautz	Radautz	2.223	Andrásfalva	2.013	210
	Seletyn	3	—		3
Sereth	Sereth	6.396	Hadikfalva	3.815	5
			Istensegits	2 576	
Suczawa	Suczawa	145	Fogadjisten	140	5
	Összesen	9.516		9.245	271

A magyarok tömörülésére nézve megemlítendő, hogy Hadikfalva, Andrásfalva és Istensegíts túlnyomó részben magyarok; Hadikfalván ugyanis 4.089 lakó közűl 3.815, Andrásfalván 2.236 közűl 2.013, Istensegítsen pedig 2.781 közűl 2.576 a magyar ajkú. Felényire magyar Józseffalva is, ahol 1.204 lakó közűl 701 a magyar. Fogadjistenben azonban kisebbségben vannak a magyarok: 338 közűl csak 140. Számosak a magyarok még a radautzi járásban, ahol Andrásfalván kívül még 210 magyar ajkú egyén él, leginkább Radautz városában és környékén; Czernowitz városában 37-en vallották magukat magyaroknak, azonkívül még 24 egyén él a fent felsorolt járások egyes községeiben szétszórva.

---

[138]) Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900 in den im Reichsrate vertretenen Königreichen und Ländern. (Österreichische Statistik. Band 63, Heft 1., 125. és 127. lap és Heft 3, 64—65, 86—87, 179. lap és a szövegben több helyütt).

Az 1900. évi népszámlálás a Bukovinában élő magyarok személyi viszonyait tüzetes részletezésben mutatta be. Az ott közölt s alább egész terjedelmökben reproducált adatokból látható, hogy a bukovinai magyarságban túlsúlyban vannak férfiak, kiknek száma 4.642 nővel szemben 4.874-re rúg. Ez a néptömeg 2.033 családot képez s majdnem kivétel nélkül mezőgazdaságból él; maga míveli a földjét, mezőgazdasági cselédje igen kevés, házi cseléd pedig alig van. A magyarság összetétele a következő:

	férfi	nő	együtt	%
Családfő (lakástulajdonos)...	1.908	125	2.033	21.37
Családtagjai...	2.856	4.442	7.298	76.69
Albérlők...	4	1	5	0.05
Ezek családtagjai	—	6	6	0.06
Ágyrajárók	—	1	1	0.01
Cselédek	2	20	22	0.23
Mezőgazd. cselédek	49	25	74	0.78
Ipari cselédek	6	—	6	0.06
Egyéb lakók	18	21	39	0.41
Tanintézetek lakói	2	—	2	0.02
Kórházak lakói...	2	1	3	0.03
Fogházak lakói...	1	—	1	0.01
Kaszárnyák lakói	26	—	26	0.28
Összesen ...	4.874	4.642	9.516	100.00

A bukovinai magyarok kilencztized részben katholikusok; 8.939 katholikus mellett csak 342 protestánst (túlnyomólag reformátust) s 69 görögkeleti vallásút találunk. Jellemző, hogy a zsidóság sem hiányzik közöttük; számra 165-en vannak. Felekezet szerinti megoszlásuk ugyanis a következő:

	férfi	nő	együtt
Katholikus	4.637	4.302	8.939
Görög-keleti	20	49	69
Protestáns	178	164	342
Zsidó	39	126	165
Egyéb	—	1	1
Összesen ...	4.874	4.642	9.516

Családi állapotjukat tekintve mintegy kétötödrészük (39·8%) házasságban él, felüknél jóval több (56·8%) nem házas és a fennmaradó csekély töredék (3·4%) özvegy és elvált. A gyermekek száma rendkívül magas; míg hazánkban a tíz évnél fiatalabb gyermekek az össznépesség 26%-át teszik, a bukovinai magyarság körében ez az arány 35·6%-ra emelkedik. A nép igen szapora, egy-egy családnál gyakori a 10—15 gyermek, 6—8 gyermek pedig megszokott dolog. A nagy szaporaság következtében apró birtokaik annyira szétdarabolódnak, hogy a megélhetést sem biztosítják,

sokan tehát Moldvába és Romániába mennek nyári munkára, ahol kitűnő munkaerejöknek jó hasznát veszik; de az erőltetett munka meg is öli erejöket, ezért öreg ember aránylag kevés van közöttük. Kor és családi állapot szerinti eloszlásuk a következő:

28. sz. tábla.

A bukovinai csángók kora és családi állapota 1900-ban.

Korévek	Nem házas			Házas		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0—10	1.686	1.699	3.385	—	—	—
10—20	969	690	1.659	3	169	172
20—30	182	35	217	391	538	929
30—40	21	27	48	577	478	1.055
40—50	12	25	37	412	368	780
50—60	11	20	31	334	240	574
60—70	4	13	17	155	74	229
70 éven túl	1	11	12	36	12	48
Összesen	2.886	2.520	5.406	1.908	1.879	3.787

Korévek	Özvegy, elvált			Összesen			Százalékokban		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0—10	—	—	—	1.686	1.699	3.385	34·59	36·60	35·57
10—20	1	—	1	973	859	1.832	19·96	18·50	19·25
20—30	—	13	13	573	586	1.159	11·76	12·62	12·18
30—40	9	32	41	607	537	1.144	12·45	11·57	12·02
40—50	14	31	45	438	424	862	8·99	9·13	9·06
50—60	12	62	74	357	322	679	7·33	6·94	7·14
60—70	21	65	86	180	152	332	3·69	3·28	3·49
70 éven túl	23	40	63	60	63	123	1·23	1·36	1·29
Összesen	80	243	323	4.874	4.642	9.516	100·00	100·00	100·00

Műveltségi állapotuk sok kívánni valót hagy; iskoláik ki nem elégitők s a tanitók száma is csekély; az öt éven felüli lakosságnak csak 39·7 százaléka bir írni olvasni, a férfiak közűl ugyan 46·7%, de a nők közt az arány 32·7-re száll alá. Abban a korban is, melyben a viszonyok a legkedvezőbbek, t. i. a 10—20 évesek korcsoportjában, a férfiaknak kevesebb mint kétharmadrésze, a nőknek pedig alig több mint a fele birja a műveltség alapfeitételeit, a magasabb korok felé pedig ez az arány rohamosan csökken, úgy hogy az ötven éven túl levő férfiaknak csak negyedrésze, a nőknek éppen csak tizedrésze tud írni és olvasni; a csekély számú csak olvasni tudó népességet is figyelembe véve, az analphabetismus legmagasab foka — az ötven éven túli nőknél — 86·6 százalékra

rúg! Téves és legalább is elfogúlt tehát László Mihály állítása,[139]) mely szerint „csángóink műveltségi állapota Bukovinában számarányukhoz képest és összehasonlítva más népekkel — kedvező fokon áll." Ellenkezőleg, — a népszámlálás adatai igazolják, hogy a csángók műveltségi állapotánál (39·7% irni olvasni tudó) egész Ausztriában csak a ruthéneké (21·8%), szerbeké s horvátoké (24·8%) és romanoké (27·6%) rosszabb, ellenben úgy a lengyelek, mint különösen a németek sokkal magasabb fokon állanak. A bukovinai csángókra vonatkozó tüzetes adatok a következők:

29. sz. tábla.

A bukovinai csángó gyermekek műveltségi foka 1900-ban.

Korév	Ir és olvas			Csak olvas			Analphabeta			Összesen		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
0—5	—	—	—	—	—	—	1.073	1.068	2.141	1.073	1.068	2.141
5—6	10	8	18	2	1	3	148	150	298	160	159	319
6—7	66	35	101	2	1	3	85	91	176	153	127	280
7—8	80	59	139	—	5	5	52	75	127	132	139	271
8—9	50	58	108	3	2	5	21	30	51	74	90	164
9—10	70	68	138	—	3	3	24	45	69	94	116	210
Összesen	**276**	**228**	**504**	**7**	**12**	**19**	**1.403**	**1.459**	**2.862**	**1.686**	**1.699**	**3.385**

30. sz. tábla.

A bukovinai csángók műveltségi foka 1900-ban. (Százalékokban.)

Korév	Ir-olvas			Csak olvas			Analphabeta		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtl	férfi	nő	együtt
6— 7	24.28	15.03	19.65	1.28	0.70	1.00	74.44	84.27	79.85
8—10	66.67	53.62	59.69	1.00	2.90	2.01	32.33	43.48	38.30
6—10	45.08	36.18	40.68	1.14	1.90	1.53	53.88	61.97	57.79
11—20	63.61	55.88	59 60	2.05	3.73	2 89	34.64	40.39	37.51
21—30	60.21	40.10	50.16	2.79	6.65	4.72	37.00	53.25	45.12
31—50	47 17	17.48	32.33	5.15	6.24	5.69	47.68	76.28	61.98
51—	27.14	10.99	19.03	3.69	2.42	3.05	69.17	86.59	77,92
Össz. 5 éven felül	**46.67**	**32.74**	**39.71**	**2.78**	**4.36**	**3.57**	**50.55**	**62.90**	**56.72**

Ezekben vázoltuk képét a bukovinai csángó-magyarok jelen állapotának. A kép, mint látható, nem mindenben kielégítő vagy kedvező; sokat lehetne és kellene tennünk Bukovinába szakadt véreink anyagi és erkölcsi jólétének emelése körül. Az elszakadt néptöredéknek évszázados története, nemzetiségéhez való ragaszko-

[139]) László Mihály: A bukovinai és moldvai csángók. Földrajzi Közlemények. V. kötet. 1877., 164. lap.

dása érdemessé teszi arra, hogy elpusztulni ne engedjük. A jelenkor politikai és nemzetiségi küzdelmei nem kedvezők egy ily magára hagyatott, idegen, sőt ellenséges érzelmű néptömegektől körűlvett apró néptöredék fennmaradására. A megélhetés gondja is mindinkább idegen légkörbe kergeti csángóinkat; ha tehát nemzeti jellegük megóvására tenni akarunk valamit: itt az idő; a halogatásban veszedelem rejlik bukovinai csángóinkra nézve.

Hetedik szakasz.

Magyarok a Német birodalomban.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Általános áttekintés.

Miként Ausztria, úgy a Német birodalom is — gazdasági felsőbbségénél fogva — bizonyos vonzást gyakorol hazánk népére. Ez a vonzás annyiban nyer kifejezést, hogy honfitársaink a Német birodalomban keresnek munkát és kenyeret és ennek következtében egy részök ott hosszabb időre vagy végképen is letelepszik. Népünknek ezt a Németország felé való szivárgását a legújabb időig nem tartottuk jelentékenynek s azt hittük, hogy inkább csak szórványos esetekben nyilvánul; az utolsó években azonban hazánk egyes vidékein tömegesebbé vált a munkásoknak kiszivárgása, úgy, hogy helyenként már káros hatása is érvényesült. E munka hatodik fejezetében (61—64. lap) vázoltuk ezt a legújabb időben megindúlt mozgalmat, mely különösen Dél-Magyarországban kapott lábra: hangsúlyoztuk azonban, hogy a mozgalom ott inkább munkaszerzés czéljából való időszakonkénti kiözönlés, mintsem végleges kivándorlás jellegével bír. A délmagyarországi helyi kiszivárgáson kívül azonban még más jellegű kivándorlás is folyik Németország felé, de ez olyan csöndesen s észrevétlenül megy végbe, hogy idehaza tudomást sem szerezhetünk róla. Ha azonban átkutatjuk a német statisztika hivatalos forrásmunkáit, névszerint a népszámlálási munkákat, arról győződünk meg, hogy e mozgalom immár évtizedek óta áll fenn s eleinte lassan, utóbb azonban erősebben fokozódott, mert — miként látjuk — a Németországban élő magyar honosok, úgyszintén az ott tartózkodó magyarországi születésű egyének száma fokozatosan, az utolsó évek alatt éppen rohamosan emelkedett.

A német statisztika csak 1880. óta tűnteti ki külön a magyar-

országi eredetű lakosságot, a régebbi népszámlálások alkalmával ellenben egy tételben mutatták ki az Osztrák-Magyar monarchiába honos, vagy ott született egyéneket. 1880-tól kezdve minden ötödik évből ismerjük a Poroszországban élő magyar állampolgárok számát s 1895 óta az összes német államokból is bírjuk ezen adatokat; ugyancsak 1880. óta ki van mutatva az egész Német birodalomban élő magyarországi születésű egyének száma is, 1895-ből és 1900-ból pedig a magyar ajkú lakosságról is vannak adatok, még pedig az első évből csak Poroszországra vonatkozólag, 1900-ból azonban már az egész birodalomról.[140]) A régebb évekből csakis topographiai részletezésben állnak rendelkezésre a magyarokra vonatkozó adatok, de 1900-ban már a magyarországi születésű népesség korviszonyait is bírjuk. Poroszországból és egyes más országokból pedig elszórva egyéb részletek is vannak közzétéve. Az igy közzétett anyag, mely a magyarságnak Németország felé való gravitálását híven megvilágítja, megérdemli, hogy hazánkban is, ahol eddig senkisem értékesítette a kivándorlás kérdésének tanúlmányozásánál, figyelemmel méltassuk. (Az erre vonatkozó statisztikai adatok bő kivonatát a 31—38. számú táblázatban közöljük.)

Ha nem a faji hovátartozást nézzük, a magyarországi születésű egyének száma fejezi ki legjobban a Magyarországból Németországba elszakadt néptömeget és ennek fokozatos növekedését. Ezeknek száma még húsz évvel ezelőtt igen csekély volt, a következő években gyorsabban emelkedett, az utolsó évtizedben pedig rohamosan felszökött. Az egész Német birodalomban élő magyarországi születésű egyének száma volt ugyanis:

1880-ban	5.705
1885-ben	6.775
1890-ben	9.252
1900-ban	23.639

E számok már magukban véve igazolják a Németországba szakadt magyarság gyors növekvését; minthogy pedig a szülőhely critériuma kizárja azt a feltevést, hogy az egyes népszámlálások

[140]) A megfelelő adatokat a német császári statisztikai hivatal „Statistik des Deutschen Reichs“ című gyűjteményes munkája közli, még pedig az 1880. évi népszámlálást az 57-ik, az 1885. évit az új folyam 32-ik, az 1890. évit a 68-ik, az az 1900. évit a 150. és 151. kötetben; az 1895. évi népszámlálás eredményei a Vierteljahrs-Hefte zur Statistik des Deutschen Reichs című folyóirat 1897. és 1898. évi folyamában közöltettek. A porosz népszámlálások (1880, 1885, 1890, 1895, 1900) eredményeit a Preussische Statistik című gyűjteményes munka közli, még pedig a 66., 96., 121., 148. és 177. kötetekben.

eredményei közötti eltérések a népesség természetes gyarapodásából erednek, kétségtelen, hogy az egész számbeli gyarapodás új elemek bevándorlásában leli magyarázatát. Csak a számbeli gyarapodás is bizonyítja tehát, hogy húsz év alatt elég jelentékeny néptömeg vándorolt ki Németországba; ha pedig az időközben beállott halálozásokat is figyelembe vehetnők, ez a szám még érezhetően fokozódnék. A Német birodalomban élő véreink legnagyobb része *Porosz-, Bajor-* és *Szászországban* telepedett le, ahol ugyanis a magyarországi eredetű lakosság létszáma a következő volt:

	Porosz-	Bajor-országban	Szász-
1880-ban	3.053	520	691
1885-ben	3.605	1.043	631
1890-ben	4.979	1.292	912
1900-ban	15.121	3.247	1.849

Ebben a három országban a magyarság létszáma nemcsak absolute a legnagyobb, de egyúttal húsz évi gyarapodása is a legjelentékenyebb. Egyes kisebb német államokban ugyan intensívebb gyarapodás is észlelhető, de ott a mozgalom csekély absolut méreteinél fogva kevésbbé fontos. Számra nézve egészen jelentéktelen p. o. a magyar eredetű népesség az egészen apró német államokban, amelyeknek nagy részében százra sem rúg a számuk, sőt azon jóval alúl is marad. A fentemlített három államon kívül még Württemberg, Baden, Hessen, Hamburg és Bréma szerepel némileg nagyobb tételekkel, de a húsz év folyamán ott jelentékenyebb változások nem igen álltak be.

Érdemes azonban a magyarság eloszlását a három legjelentékenyebb államon belűl kisebb terűleti egységek szerint szemügyre venni. Ebben a tekintetben az idők folyamán lényeges változások álltak be. A *Porosz királyság* alkotó részei közűl (Berlin városát is ilyennek számítva) 1880-ban *Sziléziában* volt a legtöbb magyarországi születésű egyén (682), utána pedig közvetlenűl *Berlin* következik 543 egyénnel. Öt évvel reá Berliné volt az elsőség, és ezt a positióját 1890-ben is megtartotta. Tíz évvel reá azonban Berlin, daczára magyar népessége erős szaporúlatának, ismét háttérbe szorúlt, még pedig oly provinciával szemben, melynek 1880-ban még semmi jelentősége sem volt a magyarországi kivándorlás tekintetében: ez *Westfalen*, ahol ma már 3.395 magyar él, míg húsz évvel ezelőtt csak 144! Westfalenhoz hasonló emelkedést mutat a *Rajnai provincia* is, ahol a magyarországi születésű népesség létszáma 199-ről 2.700-ra szökött fel, míg ezzel szemben Sziléziában

692-ről csakis 1.960-ra, a többi provinciákban pedig még ennél is jelentéktelenebb a magyarság gyarapodása.

Kétségtelen tehát, hogy Berlint kivéve, mely birodalmi székvárosi jelentőségénél fogva mind több magyar embert vonz magához, és kivéve Sziléziát, melynek Magyarországhoz való közelsége teszi érthetővé a magyarországi népesség odahúzódását: Poroszországnak két része van, hová jelenleg nagy mértékben vándorol ki népünk: Westfalen és Rheinland. Ez a jelenség annál feltűnőbb,

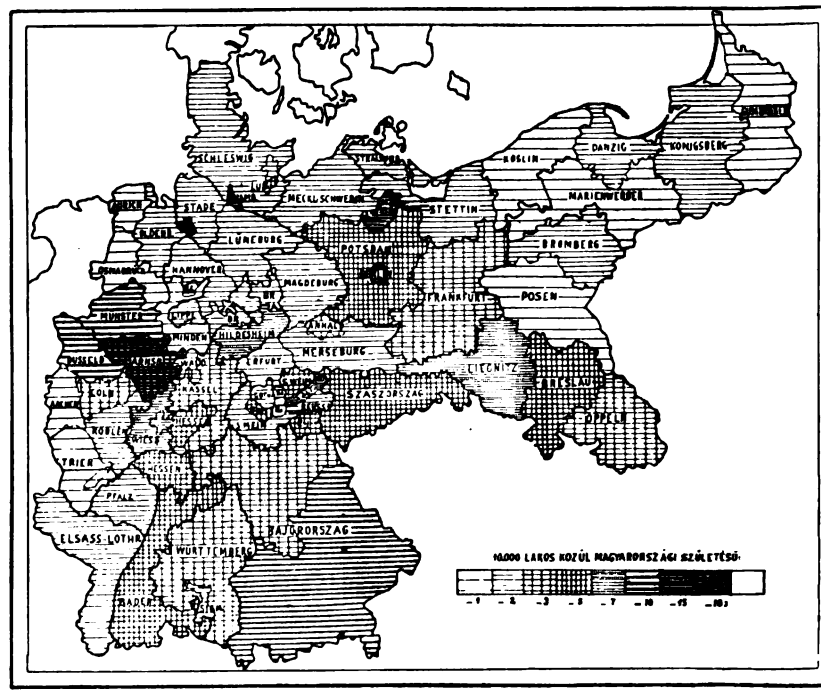

10. sz. A Németbirodalom magyarországi születésű népessége 1900. évben.

mivel Poroszországnak hazánktól éppen legmesszebb eső két provinciája az, mely felé ma legintensívebb a kivándorlás, és mivel ez a mozgalom tisztán és kizárólag az utolsó évtöd folyamán nőtt ekkorára. Igaz ugyan, hogy 1895-ből nem állnak rendelkezésre a szülőhely szerinti megfelelő adatok; de a honossági statisztikából világosan kitűnik, hogy ez a mozgalom csakis 1895. óta fejlődött ki, mert még ezen évben is igen jelentéktelen volt a magyar honosok száma úgy Westfalenben, mint a Rajnai tartományban. Mindkettőnek, valamint Szilézíának és Berlinnek ide vonatkozó adatait a következő összeállításban mutatjuk be:

	1880.	1885.	1890.	1895.	1900.
Berlin: magyar születésű lakos	543	842	1.383	?	2.945
magyar honos	177	714	920	1.691	2.897
Szilézia: magyar születésű lakos	682	695	739	?	1.960
magyar honos	244	436	389	404	1.564
Westfalen: magyar szül. lakos	144	194	497	?	3.395
magyar honos	44	107	197	268	2.609
Rheinland: magyar szül. lakos	199	325	391	?	2.700
magyar honos	80	177	217	278	1.962

Ha ezek után közelebbről vesszük szemügyre a magyarországi születésű népességnek földrajzi eloszlását, — amint ezt a 10. sz. térkép mutatja — úgy azt látjuk, hogy Bréma, Hamburg, Berlin és Mecklenburg-Strelitz kivételével a Németbirodalom éjszaki és keleti részeiben ritka a magyar származású népesség, ellenben a Közép- és Déli Németországban, valamint főleg a nyugati részeken jóval sűrűbb. Porosz-Sziléziában különösen a liegnitzi kormányzósági kerület tűnik ki sűrűbb magyar lakosságával, mig Bajorországban a keleti és déli kerületekben tömörülnek honfitársaink. Hasonló sűrűek a magyarországi születésű egyének a Rajna mentén a düsseldorfi és münsteri kormányzósági kerületekben, de legnagyobb számmal vannak az arnsbergi kerületben. hol 10.000 lakóra $18._3$ magyar származású egyén jut. Az alábbi felsorolásban a magyarországi származású népesség sűrűségét mutatjuk be államonként, Poroszországon belül pedig kormányzósági kerületek szerint.

Tízezer lakóra jutott magyarországi születésű:

Poroszország.

Königsberg	1·3
Gumbinnen	0·8
Danzig	1·4
Marienwerder	0·7
Berlin város	15·6
Potsdam	4·2
Frankfurt	3·0
Stettin	1·7
Köslin	0·8
Stralsund	1·6
Posen	1·0
Bromberg	1·2
Breslau	4·4
Liegnitz	6·0
Oppeln	3·0
Magdeburg	1·6
Merseberg	1·3
Erfurt	1·5
Schleswig	1.6
Hannover	2·0
Hildesheim	5·6
Lüneburg	1·7
Stade	1·3
Osnabrück	0·5
Aurich	0·5
Münster	7·4
Minden	0·7
Arnsberg	18·3
Kassel	2·9
Wiesbaden	6·9
Koblenz	1 3
Düsseldorf	8·3
Cöln	3·0
Trier	0·9
Aachen	0·9
Sigmarigen	1·3

Bajorország.

Pfalz	1·3
3 frank kerület	2·3
Többi kerületek	8·1
Szászország	4·4
Württemberg	2·1
Baden	3·3
Hessen	3 2
Mecklenburg-Schwerin	1·1
Sachsen-Weimar	3.6
Mecklenburg-Strelitz	11.2
Oldenburg	1.1
Braunschweig	1.4
Sachsen-Meiningen	1.2
Sachsen-Altenburg	5.7
Sachsen-Coburg-Gotha	1.8
Anhalt	2,5
Schwarzb.-Sonderhausen	1 7
Schwarzburg-Rudolstadt	0 8
Waldeck	1 2
Reuss alterer Linie	1·8
Reuss jüngerer Linie	3·7
Schaumburg-Lippe	0·7
Lippe	1·8
Lübeck	3·1
Bremen	18·3
Hamburg	6·7
Elsass-Lothringen	1·3

Az itt vázolt topographiai eloszlásban a városok nem szerepelnek külön, hanem — Berlint kivéve — bennfoglaltatnak azon kormányzósági kerület (Regierungsbezirk) adatai között, melynek terűletén feküsznek. Hiányos maradna azonban vázlatunk, ha a magyarságnak a nagyobb városokban való elterjedését legalább röviden fel nem említenők. A porosz statisztika erre vonatkozólag 1880 óta közöl adatokat, amennyiben kimutatja, hogy a 20.000-nél több lakóval biró városokban és mezővárosokban hány magyarországi születésű egyén (illetve magyar honos) találtatott. Ezen adatokból már most kitűnik, hogy a Poroszországban letelepedett magyarországi születésű egyének közűl

	20.000-nél népesebb városokban élt	egyéb községekben élt	vagyis százalékokban városokban	vidéken
1880-ban	1.412	1.641	46.2	53.8
1885-ben	1.916	1.689	53.2	46.8
1890-ben	3.008	1.971	60.4	39.6
1900-ben	8.202	6.919	54.2	45.8

Ezekből látjuk, hogy honfitársainknak több mint fele a nagyobb városokban él s hogy ez az arány a nyolczvanas években emelkedett, azóta azonban ismét kissé apadt. Ennek az oka kétségkívül abban rejlik, hogy az utolsó évtizedben aránylag erősen megindult kivándorlásunk most már nem csak a városok felé gravitáló intelligensebb elemeinket hozza mozgásba, hanem a mezei gazdálkodásból és napszámból élő ama néprétegeket is, melyek nagy mennyiségben szolgáltatnak munkáskezeket a vidékre is, amint ezt p. o. Westfalen és Rheinland tartományok mutatják. Ebben a két provinciában ugyanis azt látjuk, hogy a 20.000-nél népesebb városokban és községekben élő magyarságon kívül még tekintélyes számmal vannak honfitársaink, kik kisebb községekben, tehát a vidéken élnek, ahol kétségkívül a mezei munka nyújt nekik foglalkozást és kenyeret.

A magyarság terjeszkedése abból is megitélhető, hogy évről-évre csökken azon városok száma, melyekben magyarországi születésű egyének nem találtatnak, viszont a magyaroknak egy-egy városra jutó átlagos lélekszáma fokozatosan emelkedik. Látjuk ugyanis, hogy

1880-ban	69 város	közűl	... ...	6-ban
1885-ben	85 „	„	... ...	8-ban
1890-ben	98 „	„	... ...	6-ban
1900-ban	154 „	„	... ...	2-ben

nem lakott magyarországi születésű egyén (magyar honos 1900-ban 8 városban nem volt), az egy-egy városra jutó átlagos magyar

lélekszám pedig 1880-ban 28, 1885-ben 24, 1890-ben 33, 1900-ban pedig már 54 volt.

Ha már most szemügyre vesszük a magyarok számát az egyes városokban — miként azt a 33. sz. táblában kimutattuk — úgy természetesen *Berlin* a maga 2.945 magyarországi születésű lakójával messze túlhalad minden más várost. Berlin szomszédvárosai közül csak Charlottenburgban találunk magyarokat nagyobb számmal (238), a többi népes külvárosokban, minő Schöneberg, Rixdorf vagy Spandau, már sokkal kisebb számmal élnek honfitársaink. Keleti-Poroszországban Königsbergben, Pommern tartományban Stettinben, Posenben a hasonnevű városban van aránylag legtöbb magyar, de sehol sem hatvannál több, Nyugati-Poroszországnak pedig egyik varosában sem találunk húsznál többet. Szilézia tartományban van a magyarságnak Berlin után legnagyobb gócza, *Boroszló* (Breslau), ahol 427 magyarországi születésű egyén, közte 353 magyar honos van, kétszer annyi mint 1895-ben (159). A Szász provinciában, Schleswig-Holsteinban és Hannoverben nagyobb magyar telepek nincsenek, aránylag legtöbb a magyar Magdeburgban (81), Altonában (69) és Hannoverben (89). Annál nagyobb magyar lakosságot találunk Westfalenben és a Rajnai provinciában. Itt főleg három város válik ki: Dortmund 250, Wanne 289 és Buer 188 lakóval, de ezeken kívül még több kisebb községben is aránylag sok a magyar, igy Bismarckban (21.000 lakóval) 49, Recklinghausenben (17.000 lakó) 40, Schalkeben (26.000 lakó) 24, Herneben (28.000 lakó) 20. Feltűnő a magyarok tömörülése a Rajnai tartományban. Itt a nagy gyári vidék Essen körül több jelentékeny magyar telepet hozott létre, melyek közül legnépesebbek Hamborn 391, Oberhausen 212, Borbeck 136 és Essen 109 magyarországi lakóval. Mindezek a legújabb időben nyerték magyarországi lakosságukat; szembeszökő példa reá Oberhausen, melynek ma 191 magyar honos lakója van, öt évvel előbb pedig csak két magyar állampolgár lakott benne. (Hasonló viszonyokat mutat a westfaleni Dortmund is, ahol a magyar honosok száma 5 év lefolyása alatt háromról kétszázegyre szökött fel.) Az előbb említett községeken kívül a Rajnai provinciában még Cöln és Düsseldorfban van nagyobb számmal magyar, amott 189, itt 118, de ezeknek már régebb időben is volt magyar eredetű lakosságuk, mig a Rajnai tartomány és Wesfalen többi városai és népesebb községei majdnem kivétel nélkül a tizenkilenczedik század utolsó éveiben nyerték magyar eredetű lakosságukat.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A Németországban élő magyarok demographiai viszonyai.

Az előzőkben röviden vázolván a magyarországi születésű népességnek topographiai eloszlását, immár a tüzetesebb adatokra, még pedig elsősorban a *magyar honosokra* vonatkozó adatok elemzésére térünk át. Valamennyi népszámlálás eredményei igazoljuk, hogy a magyar honosok száma kisebb a magyar születésűek számánál. Az egész Németbirodalomban volt ugyanis a magyar állampolgárok száma 1895-ben 6.845, 1900-ban pedig 19.892, míg a Németországban élő azon honfitársaink száma, kik Magyarországban pillantották meg a Napot, az utóbbi évben 23.639-re rúgott. Ha pedig csak Poroszországot nézzük, amelyből öt év adatai állanak rendelkezésre, azt találjuk, hogy

	magyarországi születésű volt	magyar honos volt
1880-ban	3.053	1.158
1885-ben	3.605	2.368
1890-ben	4.979	2.846
1895-ben	?	3.850
1900-ban	15.121	12.194

Ezek az adatok több szempontból érdekesek. Először is szemünkbe ötlik az a jelenség, hogy magyar honos mindig kevesebb van, mint magyar születésű egyén, kétségtelen tehát, hogy a kivándorlottaknak egy része magyar honpolgárságát máris elvesztette. Másodszor látjuk, hogy 1880-ban a magyar honosok csak 37·8 százalékát tették a hazánkból kivándorlottaknak, míg ez az arány jelenleg már a 80-at is meghaladja; könnyen következtethetnők már most ebből, hogy a helyzet ránk nézve javult s Németországba szakadt hazánkfiai ma szívósabban ragaszkodnak ősi hazájukhoz, mint régebben. Ez azonban hamis következtetés volna. Mert először is nem tudunk oly érzelmi momentumot, mely a mai cosmopolita és utilitáris világfelfogás mellett az eredeti honpolgársághoz való szívósabb ragaszkodást valószínűvé tenné, másodszor pedig nem szabad felednünk, hogy a magyar honpolgárok számának növekedése részben az ő természetes szaporodásukra is vezetendő vissza, (a magyar állampolgároktól Németországban született gyermekek, valamint házasság folytán idegen születésű nejeik szintén fokozván a magyar honosok számát), miért is az új kivándorlók között, kiknek számát a magyar születésű egyének népszámai közötti különbözet *közvetlenül* adja, annyival kevesebb lesz a magyar honos, amennyi

a magyar honosoknak Németföldön természetes szaporulata volt. Ilyformán kétségtelen, hogy a Németországba költözött honfitársaink sokkal nagyobb mértékben válnak meg magyar állampolgárságuktól, mint amennyire az a honosságra vonatkozó statisztikai adatokból közvetlenül kitűnik.

A magyar honosoknak földrajzi megoszlása lényegében hasonló azon topographiai tagozódáshoz, melyet fentebb a Magyarországból eredő németországi népességről ismertettünk. Berlinen és Szilézián kívül Westfalen és a Rajnai tartomány előtérbe nyomúlását már jeleztük volt. Egyes jellemző sajátságokat azonban nem hagyhatunk megemlítés nélkül. Legfeltünőbb a Berlinben élő magyar honosok és magyar születésűek számának majdnem teljes megegyezése: 2.945 magyarországi születésű egyénre 2.897 magyar honos jut. Ehhez egészen hasonló jelenséget látunk Bajorországban, Württembergben és Badenben. Mind a négy helyen pedig több a magyar honosságú nő, mint ahány magyarországi szülött ottan él. Világos már most ebből, hogy e helyeken a nőknek egyrésze idegen (nem magyar) születésű s csak férjük útján vált magyar honossá, ami tehát megerősíti fenntebbi állításunkat, mely szerint a magyar honosságú népesség gyarapodásának egy része a természetes szaporúlatra, ill. házasságkötésekre vezetendő vissza. Ebből a szempontból érdemes összehasonlítást tenni a férfi és a női népesség között.

		magyar születésű férfi	magyar honosságú férfi	magyar születésű nő	magyar honosságú nő
Poroszország	1880.	2.249	949	804	204
	1885.	2.489	1.732	1.116	636
	1890.	3.351	2.064	1.628	782
	1900.	10.078	8.279	5.043	3.915
Német birodalom	1900.	15.831	13.522	7.808	6.370

Jutott tehát száz magyarszületésű férfira, illetve nőre magyar honosságú:

		férfi	nő
Poroszország	1880.	42·2	25·4
	1885.	69·6	57·0
	1890.	61·6	48·0
	1900.	82·1	77·6
Német birodalom	1900.	85·4	81·6

vagyis: míg a magyarországi születésű *férfiak* között húsz év alatt megkétszereződött a magyar honosok aránya, addig a *nők* körében háromszorosára fokozódott ez az arány.

Ha ezek után a Németországban élő magyarok *demographiai structurájá*t vesszük szemügyre, mindenekelőtt feltűnik a nők cse-

kely aránya. Akár a szülőhely, akár a honosság ismérve alapján vizsgáljuk kivándorlottjainkat, arra az eredményre jutunk, hogy a nők csak harmadrészüket teszik, sőt régebbi időben még ennél is kevesebbet. Az arány, különösen a magyarországi születésűekre nézve, meglehetősen állandó, ami arra útal, hogy azok az okok, melyek főleg a férfiakat indítják kivándorlásra, alig vannak változásoknak alávetve. A magyar honosok közt a nemi arány nagyobb ingadozásoknak van alávetve, természetes folyománya gyanánt azon, már fenntebb említett okoknak, melyek a honosság megváltozását idézhetik elő. A Németország felé végbemenő kivándorlás tehát egészen más jellegű, mint az a nagy áradat, mely Ausztriába hömpölyög. Itt a két nem majdnem egyenlő arányban vesz részt a mozgalomban, tehát egyrészt családok mennek ki, másrészt a nők önállóan is tömegesen indúlnak útnak munkakeresés czéljából; Németországban ellenben a nők leginkább csak mint a kivándorlottak családtagjai szerepelnek, önállóan csak kis mértékben szánják rá magukat arra, hogy hazájukból elszakadva, új otthont alapítsanak. Az eddig rendelkezésre álló adatok szerint ugyanis a következő volt a Németországban élő honfitársaink nemi eloszlása:

1. az egész Német Birodalomban:

	a magyarországi születésűek közt		a magyar honosok közt	
	férfi	nő	férfi	nő
1880.	71·7	28·3	—	—
1885.	66·4	33·6	—	—
1890.	66·0	34·0	—	—
1895.	—	—	63·7	36·3
1900.	67.0	33·0	68·0	32·0
2. Poroszországban:				
1880.	73·7	26·3	82·3	17·7
1885.	69·0	31·0	73·1	26·9
1890.	67·3	32·7	72·5	27·5
1895.	—	—	65·2	34·8
1900.	66·7	33·3	67·9	32·1

Hogyha egészben véve, mint ezen adatokból látjuk, a nemek aránya a magyarországi eredetű népesség körében az idő folyamán meglehetősen állandó is, topographiai eloszlásában mégis elég nagy különbségek ismerhetők fel. Itt érvényesülnek ugyanis legélesebben azon kereseti tényezők, melyek a népesség egyes rétegeinek kivándorlására hatással birnak. A nagyvárosok minden államban a vidéki népesség jelentékeny tömegeit s ezekben különösen számos nőt (cselédet stb.) vonzanak magukhoz; a külföldre nézve azonban ez a jellemző vonzás természetesen — már a nagy távolságnál

fogva sem — áll fenn, innen van, hogy a németországi nagyvárosokban átlag aránylag valamivel kevesebb magyar eredetű nőt találunk, mint a vidéken; száz magyarországi eredetű lakos között volt ugyanis nő 1900-ban:

	a nagyvárosokban	a vidéken
Poroszországban	31·2	34·5
az egész Német birodalomban ...	32·7	33·2

A különbség magában véve nem nagy, de jelentősége fokozódik azáltal, hogy a nőnem már általában véve is igen kis aránynyal van képviselve németországi kivándorlottjaink közt, minek folytán ezen aránynak éppen a nagyvárosokban való csökkenése még feltűnőbbé válik. Vannak azonban egyes városok, ahol a nőnem aránya magasabb, így Drezdában 48·4, Berlinben 45·4, Hamburgban 39·5, M. m. Frankfurtban 35·1, Lipcsében 33·8, Boroszlóban 32·8 és Münchenben 32·1 százaléka a magyarországi népességnek nő. Általában azt vesszük észre, hogy rendszerint oly városokban, melyekben tömegesebben laknak magyarok, több a nő, mig ott, ahol a magyarok csak elszórtan élnek, a nők száma rendszerint igen csekély. Ugyanez áll nemcsak a városokról, hanem általában az egész Német birodalomról is Oly államokban vagy provinciákban, melyekben a magyarság száma általában csekély, a nők aránya felette kicsiny, így Ost- és Westpreussenben, ahol csak 14—15% a nő; ezzel szemben abban a két provinciában, a melyben a magyarság legtömegesebben él, t. i. Westfalenben és Rheinlandban, a nők aránya 40·8 és 39·5 százalékig emelkedik. Tájékozásúl közöljük az 1900. évi népszámlálás alapján a nemek eloszlását Poroszország egyes provinciáiban és a Német birodalom azon államaiban, melyekben a magyarországi eredetű népesség száma legalább háromszáz lélekre rúg:

Poroszország:	férfi	nő		férfi	nő
Ostpreusen	84·4	15·6	Westfalen	59·2	40·8
Westpreusen	85·8	14·2	Hessen-Nassau	75·1	24·9
Berlin	69·6	30·4	Rheinland	60·5	39·5
Brandenburg	62·7	37·3	Bajorország...	69·0	31·0
Pommern	71·8	29·2	Szászország...	62·5	37·5
Posen	75·1	24·9	Württemberg	67·3	32·7
Schlesien	71·0	29·0	Baden	76·7	23·3
Sachsen	72·2	27·8	Hassen	72·8	27·2
Schleswig-Holstein	74·3	25·7	Bremen	72·6	27·4
Hannover	79·7	20·3	Hamburg	61·0	39·0

Westfalen és Rheinland porosz provinciákról említettük, hogy azokban a nők aránya — kerek negyven százalékkal — a leg-ma-

gasabb. Bár még itt sem találjuk meg a két nem közti azon helyes arányt, mely minden zártkörű és szaporúlatában magára útalt népesség egészséges mozgalmának nélkülözhetlen kelléke, e két tartományban mégis legközelebb áll a magyar eredetű népesség structurája azon szabályos összetételhez, mely a modern társadalmi és családi viszonyok jellemző ismérve. Nincsenek ugyan adataink, melyek e néprétegek családi állapotának alakúlását megvilágítanák, de a nemi arányból és a korok megoszlásából feltétlenűl arra következtethetünk, hogy e két provincia magyar lakosságában kell lennie a legtöbb családnak és itt száll alá a családi köteléken kívül álló magányos kivándorlók száma az aránylag legkisebb minimumra, míg a Német birodalom többi részeiben aránytalanúl magasnak kell lennie.

Hogy erre a kérdésre világot vethessünk, szemügyre kell vennünk a Magyar birodalom népességének kor-eloszlását, még pedig azon korcsoportok szerint, amelyeket a legutóbbi német népszámlálás a Németországban élő magyar eredetű (születésű) népességről közöl. Az 1900. évi népszámlálás eredményei szerint hazánk népességének közel 38 százaléka tizenhat évnél fiatalabb, a 16-ik és 30-ik életév, valamint a 30—50. életév között egyaránt 23—23 százalék áll, 13 százalékra rúg az 50—70 évesek száma és végűl a legöregebbek harmadfél percenttel szerepelnek. Németországban élő véreink korösszetétele ettől tökéletesen eltérő. Akár csak Poroszországot, akár az egész német birodalmat vegyük szemügyre, úgy látjuk, hogy a legfiatalabb korosztály aránya felényire száll alá, ellenben a 16—30 évesek kategóriája majdnem kétszeres súlylyal lép fel s a 30—50 évesek is sokkal nagyobb számmal vannak, mint hazánkban. A százalékos koreloszlás ugyanis a következő:

	0—16	16—30 évesek	30—50	50—70	70 évnél idősebb
a Magyar birodalomban	37·6	43·2	23·7	13·1	2·6
a Poroszországban élő magyarok közt	19·8	41·8	31·4	6·5	0·5
az egész Német birodalomban élő magyarok közt	16·9	23·0	32·1	7·2	0·8

Ha már most figyelembe vesszük, hogy hazánkban népünknek 47 százaléka áll 16—50 éves kőrban, a Németországban élő kivándorlottjaink közt ellenben 73 százalék, a gyermekek aránya azonban ott daczára ennek felével kisebb mint Magyarországon: akkor teljes határozottsággal állíthatjuk, hogy a felnőtt korban álló kivándorlottjainknak aránylag csak csekély része él házasságban, tehát eme néprétegek demographiai structurája teljességgel nélkülözi ennek természetes összealkotását, hanem inkább családi köteléken kívül álló s egymáshoz idegen egyének halmozódás adja meg neki a jellemző vonását. Ezt a feltevésünket Németországban élő honfi-

társaink korstatisztikája még meggyőzőbben igazolja, ha a korosztályokat a nemekre bontjuk szét. Azt látjuk ugyanis, hogy a finem korosztályok szerint lényegesen másképen épül fel, mint a nőnem, holott a népesség korösszetétele a két nemen belül (kisebb eltérésektől eltekintve), majdnem azonos szokott lenni. Míg ugyanis a férfiaknak közel fele áll a 16—30 éves korban, addig a nők közt ezen korosztály csak 33 százalékkal szerepel, viszont a leánygyermekek kétszer oly gyakoriak, mint a fiúgyermekek. A Németországban élő magyarországi születésű lakosság összetétele ugyanis a nemek szerint ekként alakúl:

	a férfiak közt	a nők közt
0—16 éves	13·1%	24·6%
16—30 „	48·1%	33·3%
30—50 „	31·9%	32·6%
50—70 „	6·6%	8·5%
70 évnél idősebb...	0·3%	1·0%

Azokat a nagy eltéréseket, melyek ezen felsorolásban a két nemek kormegoszlása tekintetében szemünkbe ötlenek, csak úgy érthetjük meg, ha a korosztályok arányain kívül absolut számukat is figyelembe vesszük. A gyermekkor tekintetében mutatkozó eltérést magyarázni egyáltalában nem lehet, hiszen gyermekek egymagukban nem vándorolnak ki, a kivándorló családok körében pedig a gyermekek nemi arányára nézve semmiféle szabálytalanság nem tételezhető fel. Tényleg a *csak látszólagos* százalékos eltérés onnan van, hogy a kivándorlott férfiak összege kétszer akkora, mint a nőké: a Németországban élő magyarországi eredetű gyermekek majdnem egyformán oszolnak meg a két nem szerint: (2.075 fiú és 1.924 leány) s ez az arány a birodalom minden részében megközelítőleg ugyanaz. E gyermekek figyelmen kívül hagyásával a felnőtt népesség nemi aránya természetesen még szembetűnőbbé válik: 13.756 féfival szemben csak 5.884 nő áll, vagyis 70 és 30 százalék. Ha már most feltennők, hogy a nők kivétel nélkül mind házasságban élnének és pedig mindnyájan magyarországi születésű férfival keltek volna össze (ami természetesen merő hypothesis), akkor is 7.872 magyarországi felnőtt férfi maradna hátra, aki házasságra nem lépett (vagy kinek házassága már felbomlott), tehát a felnőtt férfiaknak 57·2 százaléka nem él házasságban, mig ez az arány Magyarországon csak 32 százalékot tesz.[141]) Ime tehát, ily

[141]) Felmerülhet ugyan az az ellenvetés, hogy a fennmaradó 7.872 magyar származású férfi idegen (német) nőt vehetett feleségül; ez az ellenvetés elméletileg helyes, de ha figyelembe vesszük azt, hogy a házasulási arány ezer lélek után

óriási a különbség Németországban élő véreink családi összetétele és azon nemzet természetes összetétele között, melyből azok kikerültek.

Bátran állíthatjuk tehát ezek után, hogy a Németországba irányuló kivándorlás nem hatja át népünknek minden rétegét egyaránt, hanem túlnyomó részben olyan felnőtt férfi elemeket vonz magához, melyek családot még nem alapítottak és melyek ekként minden rokoni köteléket elszakitva, egymáshoz idegenek gyanán mennek ki a nagy Német birodalomba, új jövőt próbálandók a mieinknél sokkal kedvezőbb gazdasági feltételek mellett. Ha ez az állításunk általánosságban véve helyes is, egyes részletekben mégis eltérések ismerhetők fel az általános igazságtól. Azt tapasztaljuk ugyanis a 35. sz. tábla figyelmes megtekintéséből, hogy kivándorlottjainknak kormegoszlása a Német birodalom különböző részeiben más-más, egymástól lényegesen eltérő. Már a nemi arány tárgyalásánál emlitettük, hogy egyes provinciák, mint p. o. Westfalen és Rheinland magyar kivándorlóinak demographiai habitusa lényegesen eltér a birodalmi átlagtól s leginkább közelíti meg nemzetünk ebbeli viszonyait, a korkép pedig ebbeli állításunk helyességét mindenben beigazolja. Ha a Német birodalomnak csakis azon részeit vesszük elemzés alá, melyekben honfitársaink jelentékenyebb számmal élnek, úgy azon átlagtól, melyet fentebb kiszámítottunk volt, nagyon jelentékeny eltéréseket vehetünk észre úgy felfelé, mint lefelé. Egyrészt ugyanis azt látjuk, hogy a kivándorlóinkra kimutatott 16·9%-nál helyenként még sokkal kisebb a gyermekek aránya, másutt azonban a gyermekek gyakorisága igen jelentékenyen, szinte meglepően fokozódik; ezzel szemben pedig a magasabb korosztályok frequentiája erősen emelkedik, illetve alászáll. A gyermekarány csökkenését mindenekelőtt a nagyvárosokban észlelhetjük, ahol, mint p. o. Berlinben a 6—16 éves gyermekek az összes magyaroknak csak 7·9 százalékát, Hamburgban 6·3 százalékát és Münchenben 10·1 százalékát teszik. Ezzel szemben Rheinlandban 29·2, Westfalenben pedig 32·1% a 16 éven alúli gyermek, utóbbi helyen majdnem annyi, mint hazánkban. Az erejök teljében álló korosztályok (16—30 év) természetesen jóval erősebben vannak képviselve, mint hazánkban;

---

csak 8—9 szokott lenni, a külföldre kivándorlottak pedig rendszerint kisebb mértékben nősülnek, akkor nyilvánvaló, hogy az utolsó öt év alatt magyarországi férfiak és németországi nők között létrejött házasságok száma oly csekély (legfeljebb 80—100-ra rúghat), hogy a fentebbi érvelés helyességét legkevésbbé sem gyengítheti.

Berlin 48, Bajor-, Szászország és Württemberg 45 százalékkal a maximumot mutatják, Rheinlandban és Westfalenben ellenben — 38 és 35%-al — közeledést látunk hazai viszonyainkhoz; ugyanez az arány a 30—50 évesek tekintetében is, csakhogy itt a szélsőségek már sokkal kisebbek. Az erre vonatkozó legjellemzőbb adatok a következők:

	0—16 éves	16—30 éves	30—50 éves	50—70 éves	70-en túl
Berlin	7·9	48·5	34·6	8·1	0·9
Brandenburg	18·8	40·7	33·7	5·9	0·9
Schlesien	18·3	43·2	30·5	7·4	0·6
Westfalen	32·1	35·4	28·5	3·8	0·2
Hessen-Nassau	9·7	50·0	30·0	9·7	0·6
Rheinland	29·2	38·0	28·0	4·4	0·4
Bajorország	11·5	45·5	34·0	8·1	0·9
Szászország	13·6	45·2	32·1	8·3	0·8
Württemberg	12·1	45·2	30·3	11·2	1.2
Baden	11·1	42·7	37·6	8·1	0·5
Hamburg	6·3	40·8	37·1	14·8	1·0

Mindezek az adatok pedig azt igazolják, hogy — miként említők — kivándorlóink demographiai habitusa lényegesen más, mint a magyar népé; az eltérés legkirivóbb a nagyvárosokban, melyeket főleg családot nem alapított, teljes munkaerőben levő férfiak keresnek fel, míg a vidékre özönlő kivándorlóink — kivált Westfalenben és Rheinlandban — jó részben családostól telepednek ki s így legalább megközelítik azt a demographiai habitust, mely Magyarország népességét jellemzi.

Ezek után áttérünk a Németországban élő honfitársaink *nemzetiségi viszonyainak* ismertetésére. Ezt a kérdést megvilágító adataink az egész Német birodalomra vonatkozólag csak 1900-ból vannak; 1890-ből továbbá Poroszország mutatta ki a magyar honosok anyanyelvét, végül elszórt egyes adatok állnak rendelkezésre Szászországból és Württembergből. Vegyük szemügyre mindenekelőtt a porosz adatokat. Az 1890. évi népszámlálás eredményei szerint 2.846 magyar honos élt Poroszországban, de az anyanyelv szerinti feldolgozás[142]) csak 2.809 egyént részletez. Az erre vonatkozó táblázat, melyet alább (38. sz.) egész terjedelmében közlünk, rendkívül tarka néprajzi egyveleget varázsol szemeink elé; legelőször szembeötlik a statisztikát több külföldi államban jellemző ama sajátszerűség, hogy két anyanyelvvel biró egyéneket is mutat ki, —

[142]) Zeitschrift des Preussischen Statistischen Bureau. 33. Jahrgang. 1893. 81. lap.

31. sz. tábla.

A Német birodalomban élő magyar születésű lakosság 1880—1900. években.

Állam és országrész	Magyarországi születésű egyének összege				Ezek közül volt nő			
	1880	1885	1890	1900	1880	1885	1890	1900
Poroszország:								
Ostpreussen	157	146	159	218	9	7	12	34
Westpreussen	107	131	163	155	13	16	17	22
Berlin	543	842	1.383	2.945	207	327	518	894
Brandenburg	244	221	344	1.157	36	42	93	432
Pommern	139	132	161	219	22	19	29	64
Posen	123	147	159	197	20	28	30	49
Schlesien	682	695	736	1.960	218	226	240	568
Sachsen	189	216	263	414	45	54	73	115
Schleswig-Holstein	108	125	147	222	29	42	57	57
Hannover	172	167	209	578	39	43	54	117
Westfalen	144	194	497	3.395	22	73	217	1.385
Hessen-Nassau	239	255	354	952	88	111	122	237
Rheinland	199	325	391	2.700	53	127	159	1.066
Hohenzollern	7	9	13	9	3	1	7	3
Összesen	3·053	3.605	4.979	15.121	804	1.116	1.628	5.043
Bajorország	520	1.043	1.292	3.247	111	377	401	1.007
Szászország	691	631	912	1.849	249	291	368	694
Württemberg	252	301	415	463	75	89	134	152
Baden	219	247	300	619	73	81	84	164
Hessen	127	105	120	360	46	44	41	98
Mecklenb.-Schwerin	14	20	36	65	5	9	14	24
Sachsen-Weimar	43	40	71	128	3	5	16	46
Mecklenburg-Strelitz	2	5	10	112	—	—	2	58
Oldenburg	17	13	28	46	5	4	9	9
Braunschweig	29	50	35	64	4	9	12	18
Sachsen-Meiningen	26	14	24	30	3	2	5	4
Sachsen-Altenburg	29	19	38	108	8	2	4	22
Sachsen-Coburg-Gotha	38	22	26	42	10	10	11	13
Anhalt	33	29	27	81	14	9	9	16
Schwarzburg-Sondershausen	5	4	7	14	1	—	4	3
Schwarzburg-Rudolstadt	14	9	10	7	6	1	—	—
Waldeck	4	1	1	7	1	1	—	3
Reusz älterer Linie	6	8	6	11	3	—	2	4
Reusz jüngerer Linie	10	12	10	52	2	3	3	15
Schaumburg-Lippe	3	4	4	3	1	1	3	2
Lippe	7	11	10	25	—	1	—	1
Lübeck	12	26	34	30	6	7	13	14
Bremen	33	60	148	412	7	11	50	113
Hamburg	419	406	575	520	141	164	275	203
Elsasz-Lothringen	99	90	134	223	34	37	53	82
Német birodalom	**5.705**	**6.775**	**9.252**	**23.639**	**1.612**	**2.274**	**3.141**	**7.808**

32. sz. tábla.

A Német birodalomban élő magyar honosok 1880—1900. években.

Állam és országrész	Magyar honosok összege					Ezek közül volt nő				
	1880	1885	1890	1895	1900	1880	1885	1890	1895	1900
Porosz királyság:										
Ostpreussen	75	101	103	98	140	3	2	5	10	26
Westpreussen	35	84	94	113	132	4	5	6	7	12
Berlin	177	714	920	1.601	2.897	55	281	337	691	947
Brandenburg	115	109	161	277	848	6	15	32	96	307
Pommern	60	98	65	86	171	5	8	10	10	44
Posen	44	75	79	78	110	1	15	7	9	23
Schlesien	244	436	389	404	1.564	56	101	93	117	423
Sachsen	79	132	152	144	343	7	18	30	44	62
Schleswig-Holstein	55	88	78	118	179	13	28	30	38	51
Hannover	55	96	102	142	388	11	21	18	39	70
Westfalen	44	107	197	268	2.609	1	28	60	94	1.034
Hessen-Nassau	88	148	285	242	841	30	57	91	78	212
Rheinland	80	177	217	278	1.962	12	57	60	105	702
Hohenzollern	2	3	4	1	10	—	—	3	—	2
Összesen	**1.153**	**2.368**	**2.846**	**3.850**	**12.194**	**204**	**636**	**782**	**1.338**	**3.915**
Bajorország				981	3.228				380	1.031
Szász királyság				482	1.573				175	553
Württemberg				257	464				96	158
Baden				291	630				101	175
Hessen				121	299				38	65
Mecklenb.-Schwerin				19	55				8	18
Sachsen-Weimar				28	99				12	34
Mecklenburg-Strelitz				17	19				4	3
Oldenburg				16	33				4	7
Braunschweig				36	40				11	12
Sachsen-Meiningen				16	21				—	2
Sachsen-Altenburg				23	66				2	5
Sachsen-Coburg-Gotha				33	31				7	4
Anhalt				21	80				5	19
Schwarzburg-Sondershausen				2	7				1	1
Schwarzburg-Rudolstadt				3	5				—	—
Waldeck				—	4				—	1
Reuss älterer Linie				8	8				—	5
Reuss jüngerer Linie				—	44				—	12
Schaumburg-Lippe				—	—				—	—
Lippe				10	16				2	1
Lübeck				22	33				10	19
Bremen				165	329				68	80
Hamburg				294	417				147	175
Elsasz-Lothringen				150	197				72	75
Német birodalom				**6.845**	**19.892**				**2.481**	**6.370**

Nincsenek részletezett adatok

Nincsenek részletezett adatok

33. sz. tábla.

Poroszország magyar honosságú és születésű népessége kormányzósági kerületek szerint 1880—1900. években.

Kormányzósági kerületek	Magyar honosok						Magyarorsz. szül. egyének				
					1900					1900	
	1880	1885	1890	1895	összesen	ebből nő	1880	1885	1890	összesen	ebből nő
2. Königsberg	49	64	60	75	114	23	112	108	108	157	34
2. Gumbinnen	26	37	43	23	26	3	45	38	56	61	—
3. Danzig	21	43	60	59	71	7	55	75	93	91	15
4. Marienwerder	14	41	34	54	61	5	52	56	78	64	7
5. Berlin	177	714	920	1601	2.897	947	543	842	1445	2.945	894
6. Potsdam	73	64	115	208	669	262	156	129	178	812	332
7. Frankfurt	42	45	46	69	179	45	88	92	168	345	100
8. Stettin	34	52	37	47	108	25	73	65	78	140	37
9. Köslin	17	41	15	31	48	7	34	53	48	43	10
10. Stralsund	9	5	13	8	25	12	32	14	21	36	17
11. Posen	25	45	38	48	67	13	85	97	101	117	27
12. Bromberg	19	30	41	30	43	10	38	50	64	80	22
13. Breslau	124	194	200	212	599	218	341	300	346	742	251
14. Liegnitz	51	64	64	71	565	116	85	97	122	658	141
15. Oppeln	69	178	125	121	400	89	256	298	322	560	176
16. Magdeburg	22	61	49	69	198	36	65	99	110	194	52
17. Merseburg	36	47	58	51	98	18	86	80	121	151	44
18. Erfurt	21	24	35	24	47	8	38	37	48	69	19
19. Schleswig	55	88	78	118	179	51	108	125	131	222	57
20. Hannover	22	39	41	60	98	23	86	67	63	132	33
21. Hildesheim	12	17	8	16	201	26	28	29	21	293	31
22. Lüneburg	9	18	25	34	49	11	28	25	47	81	31
23. Stade	8	7	21	14	24	7	16	18	17	46	15
24. Osnabrück	3	12	5	11	7	1	10	24	35	15	5
25. Aurich	1	3	2	7	9	2	4	4	1	11	2
26. Münster	4	20	27	57	367	167	11	28	78	520	247
27. Minden	21	17	29	39	85	10	26	22	48	48	12
28. Arnsberg	19	70	141	172	2.157	857	107	144	360	2.827	1.126
29. Kassel	24	23	87	44	206	39	48	56	113	259	56
30. Wiesbaden	64	125	198	198	635	173	191	199	232	693	181
31. Koblenz	7	6	12	8	35	15	21	17	23	90	42
32. Düsseldorf	33	78	109	151	1.576	604	80	143	245	2.167	884
33. Cöln	26	40	53	91	261	64	65	85	104	310	90
34. Trier	5	47	18	11	51	10	17	58	32	79	24
35. Aachen	9	6	25	17	39	9	16	22	37	54	26
36. Sigmaringen	2	3	4	1	10	2	7	9	13	9	3

34. sz. tábla.

Poroszországnak 20.000-nél több lakóval bíró városaiban élő magyar honosok és magyarországi születésű egyének az 1895. és 1900. évi népszámlálás szerint.

Város	Magyar honos		Magyarorsz. születésű 1900
	1895	1900	
Ostpreussen.			
Königsberg i. Pr.	16	42	56
Tilsit	1	13	27
Insterburg	5	3	6
Allenstein	6	1	3
Memel	—	17	18
Westpreussen.			
Danzig	6	5	10
Elbing	6	13	13
Graudenz	8	5	1
Thorn	2	15	19
Berlin	1.601	2.897	2.945
Brandenburg.			
Charlottenburg	83	228	238
Schöneberg	19	66	75
Rixdorf	7	46	45
Spandau	3	5	9
Frankfurt a. Oder	6	5	11
Potsdam	2	14	9
Brandenburg a. Havel.	3	11	14
Lichtenberg	3	22	18
Kottbus	8	4	15
Landsberg a. Warthe	5	1	6
Guben	4	9	9
Forst	—	4	3
Neu-Weissensee	12	18	19
Deutsch-Wilmersdorf	—	44	40
Gross-Lichterfelde	—	14	17
Elberswalde	—	1	1
Pankow	—	5	13
Steglitz	—	9	22
Rathenow	—	2	4
Luckenwalde	—	7	8
Cöpenick	—	2	4
Prenzlau	—	1	2
Pommern.			
Stettin	21	25	48
Stralsund	6	2	5
Stolp i. Pommern	6	5	7
Stargard i. Pommern	8	21	23
Greifswald	2	2	7
Köslin	—	—	2
Kolberg	—	—	3

Város	Magyar honos		Magyarorsz. születésű 1900
	1895	1900	
Posen.			
Posen	25	42	53
Bromberg	1	7	14
Inowrazlaw	—	3	5
Gnesen	12	7	9
Schlesien.			
Breslau	159	353	427
Görlitz	13	9	28
Königshütte i. O.-Schl.	20	33	40
Liegnitz	10	14	17
Gleiwitz	2	38	57
Beuthen i. Ob.-Schl.	5	19	26
Kattowitz	6	10	22
Oppeln	—	3	7
Schweidnitz	2	7	11
Ratibor	9	33	37
Neisse	1	1	4
Brieg	—	3	9
Zaborze	—	—	—
Glogau	3	1	3
Grünberg i. Schl.	—	5	6
Neustadt i. Ob.-Schl.	—	1	8
Sachsen.			
Magdeburg	33	75	81
Halle a. Saale	27	47	47
Erfurt	17	30	35
Halberstadt	3	3	11
Mühlhausen i. Thür.	2	4	8
Nordhausen	—	5	9
Weissenfels	3	5	6
Zeitz	3	6	10
Aschersleben	—	4	4
Eisleben	—	2	2
Quedlinburg	—	2	4
Naumburg a. S.	1	—	3
Burg a. Ihle	—	8	5
Stendal	2	1	3
Stassfurt	—	5	2
Schleswig-Holstein.			
Altona	59	63	69
Kiel	27	22	31
Flensburg	2	3	4
Wandsbek	4	21	15
Neumünster	1	1	4

Város	Magyar honos 1895	Magyar honos 1900	Magyarorsz. születésű 1900
Hannover.			
Hannover	42	66	89
Osnabrück	8	3	7
Linden	6	6	6
Harburg	18	22	86
Hildesheim	6	18	17
Göttingen	2	9	10
Lüneburg	7	4	9
Lehe	—	3	9
Wilhelmshaven	—	4	4
Geestemünde	—	2	4
Westfalen.			
Dortmand	3	201	250
Bochum	2	11	11
Münster i. Westfalen	4	10	21
Bielefeld	14	9	8
Hagen i. Westffalen	21	20	19
Gelsenkirchen	5	14	14
Recklinghausen	8	25	40
Witten	1	3	3
Hamm i. Westfalen	—	3	5
Buer	?	105	188
Herne	—	16	20
Iserlohn	—	6	4
Schalke	—	19	24
Lüdenscheid	1	4	10
Hörde	—	4	5
Herford	—	10	8
Bottrop	—	1	1
Minden	11	1	2
Wanne	?	271	289
Paderborn	—	—	1
Siegen	—	3	11
Ückendorf	—	8	5
Bocholt	—	2	4
Bismark i. Westfalen	?	40	49
Wattenscheid	—	11	9
Hessen-Nassau.			
Frankfurt a. M.	141	360	373
Kassel	14	50	72
Wiesbaden	18	77	55
Hanau	3	4	7
Rheinland.			
Cöln	73	159	189
Düsseldorf	26	91	118
Elberfeld	12	18	35
Barmen	11	24	20
Aachen	13	19	28
Essen	48	68	109
Crefeld	7	17	17
Duisburg	2	14	16
Altendorf	4	21	25
Remscheid	1	2	8
München Gladbach	4	5	2
Bonn	6	19	15
Borbeck	15	62	136
Solingen	1	1	6
Koblenz	4	10	14
Mülheim a. Rhein	2	4	7
Trier	—	6	7
Oberhausen	2	191	212
Mülheim a. Ruhr	5	23	22
Rheydt	—	1	—
Meiderich	1	—	1
Hamborn	?	305	391
Malstatt-Burbach	3	1	7
Altenessen	2	14	40
Neuss	—	—	1
Neunkirchen	1	—	1
Düren	8	5	3
Viersen	—	1	1
Saarbrücken	—	7	8
Wesel	—	2	2
Erschweiler	—	1	1
Kreuznach	—	6	25
St. Johann a. Saar	—	11	14
Ohligs	—	2	2
Kalk	—	2	5
Beeck	—	2	4
Összesen	**2.887**	**7020**	**8.202**
Ebből férfi	1.791	4.685	5.365
nő	1.096	2.345	2.837

35. sz. tábla.

A Német birodalom magyarországi születésű népessége 1900. évben, nem és kor szerint.

Állam és országrész	Összesen						Ezek közül nő					
	—16	—30	—50	—70	70—	együtt	—16	—30	—50	—70	70—	együtt
	éves						éves					
Poroszország:												
Ostpreussen	38	75	78	26	1	218	8	8	15	3	—	34
Westpreussen	8	68	55	23	1	155	3	7	8	3	1	22
Berlin	233	1.428	1.017	238	29	2.945	113	290	372	106	13	894
Brandenburg	218	471	390	68	10	1.157	89	153	154	29	7	432
Pommern	20	84	87	28	—	219	8	24	22	10	—	64
Posen	22	76	75	24	—	197	12	19	12	6	—	49
Schlesien	358	846	599	145	12	1.960	164	165	186	47	6	568
Sachsen	51	186	145	30	2	414	19	36	46	12	2	115
Schleswig-Holstein	18	90	101	13	—	222	10	18	25	4	—	57
Hannover	57	288	187	43	3	578	21	44	36	14	2	117
Westfalen	1.092	1.201	967	128	7	3.395	527	453	343	56	6	1.385
Hessen-Nassau	93	475	285	93	6	952	41	77	86	32	1	237
Rheinland	789	1.027	757	119	8	2.700	414	309	277	62	4	1.066
Hohenzollern	—	4	2	3	—	9	—	—	1	2	—	3
Összesen	**2.997**	**6.319**	**4.745**	**981**	**79**	**15.121**	**1.429**	**1.603**	**1.583**	**386**	**42**	**5.043**
Bajorország	372	1.477	1.106	263	29	3.247	193	325	376	98	15	1.007
Szászország	252	835	593	154	15	1.849	119	266	231	67	11	694
Württemberg	56	209	140	52	6	463	27	52	52	16	5	152
Baden	69	264	233	50	3	619	38	45	60	19	2	164
Hessen	27	198	118	17	—	360	15	42	34	7	—	98
Mecklenb.-Schwerin	7	35	16	7	—	65	3	10	7	4	—	24
Sachsen-Weimar	21	57	40	8	2	128	10	18	16	2	—	46
Mecklenburg-Strelitz	11	76	19	6	—	112	1	48	9	—	—	58
Oldenburg	10	19	12	2	3	46	1	2	5	1	—	9
Braunschweig	8	21	27	8	—	64	2	6	6	4	—	18
Sachsen-Meiningen	4	7	13	5	1	30	1	1	1	—	1	4
Sachsen-Altenburg	18	54	31	5	—	108	10	5	6	1	—	22
Sachsen-Coburg-Gotha	4	23	11	3	1	42	1	4	4	3	1	13
Anhalt	4	31	32	14	—	81	2	3	5	6	—	16
Schwarzburg-Sonderhausen	—	5	8	1	—	14	—	—	3	—	—	3
Schwarzburg-Rudolstadt	1	5	1	—	—	7	—	—	—	—	—	—
Waldeck	—	5	1	1	—	7	—	2	—	1	—	3
Reuss älterer Linie	1	4	3	3	—	11	—	2	1	1	—	4
Reuss jüngerer Linie	6	25	20	1	—	52	4	8	3	—	—	15
Schaumburg-Lippe	—	1	2	—	—	3	—	1	1	—	—	2
Lippe	—	6	15	4	—	25	—	1	—	—	—	1
Lübeck	1	17	10	2	—	30	1	7	5	1	—	14
Bremen	53	226	121	10	2	412	23	62	22	6	—	113
Hamburg	33	212	193	77	5	520	21	65	85	31	1	203
Elsass-Lothringen	34	77	81	20	1	223	23	23	27	8	1	82
Német birodalom	**3.999**	**10.208**	**7.591**	**1.694**	**147**	**23.639**	**1.924**	**2.601**	**2.542**	**662**	**79**	**7.808**

36. sz. tábla.

A német nagyvárosok magyarországi születésű népessége 1900. évben, nem és kor szerint.

Város neve	Összesen						Ezek közül nő					
	—16 éves	—30 éves	—50 éves	—70 éves	70— éves	együtt	—16 éves	—30 éves	—50 éves	—70 éves	70— éves	együtt
Königsberg	14	17	18	6	1	56	3	3	8	—	—	14
Danzig	2	4	2	1	1	10	1	—	2	1	1	5
Berlin	233	1.428	1.017	238	29	2.945	113	290	372	106	13	894
Charlottenburg	17	100	102	16	3	238	9	37	52	7	3	108
Stettin	8	17	14	9	—	48	2	3	7	4	—	16
Posen	5	27	14	7	—	53	1	4	2	2	—	9
Breslau	66	172	140	45	4	427	30	46	45	17	2	140
Magdeburg	9	36	31	5	—	81	3	14	13	1	—	31
Halle	6	23	14	4	—	47	2	3	7	1	—	13
Kiel	1	19	9	2	—	31	—	4	2	—	—	6
Altona	7	23	30	9	—	69	3	5	11	4	—	23
Hannover	10	45	26	7	1	89	2	8	10	3	—	23
Dortmund	63	98	77	12	—	250	23	32	20	5	—	80
Kassel	5	29	25	13	—	72	2	5	7	6	—	20
Frankfurt a. M.	43	158	120	48	4	373	25	37	42	17	—	121
Crefeld	—	6	8	3	—	17	—	—	2	1	—	3
Essen	32	48	23	6	—	109	7	15	7	2	—	31
Düsseldorf	17	55	38	6	2	118	7	12	10	1	—	30
Eberfeld	5	17	11	2	—	35	3	9	4	2	—	18
Barmen	2	11	7	—	—	20	—	—	2	—	—	2
Cöln	21	75	74	18	1	189	12	14	23	7	1	57
Aachen	1	17	6	2	—	26	—	6	3	1	—	10
Összesen porosz nagyv.	**567**	**2.425**	**1.806**	**459**	**46**	**5.303**	**248**	**547**	**651**	**188**	**20**	**1.654**
Nürnberg	12	97	51	10	2	172	8	20	17	4	—	49
München	149	724	481	106	16	1.476	73	160	192	40	9	474
Drezda	43	153	158	33	10	397	25	63	80	18	6	192
Lipcse	42	180	123	34	3	382	20	50	42	14	3	129
Chemnitz	7	31	25	12	—	75	3	10	10	6	—	29
Stuttgart	12	84	50	21	3	170	9	27	24	6	2	68
Mannheim	17	55	58	9	1	140	9	15	18	6	1	49
Braunschweig	5	11	12	4	—	32	1	5	4	1	—	11
Bremen	50	111	110	5	1	377	21	56	17	5	—	99
Hamburg	32	303	192	76	5	508	20	65	84	31	1	201
Strassburg	5	24	27	9	—	65	4	6	7	5	—	22
33 nagyváros együtt	**941**	**4.198**	**3.093**	**778**	**87**	**9.097**	**441**	**1.024**	**1.146**	**324**	**42**	**2.977**

37. sz. tábla.

A Német birodalomnak magyar anyanyelvű lakossága 1900-ban.

Állam és országrész	Német és magyar anyanyelvű					Magyar anyanyelvű					Összesen
	összesen	férfi		nő		összesen	férfi		nő		
		—14	14—	—14	14—		—14	14—	—14	14—	
Poroszország:											
Ostpreussen	17	1	15	—	1	64	8	44	2	10	81
Westpreussen	2	—	1	—	1	42	—	40	1	1	44
Berlin	304	13	194	13	84	1.453	56	1.004	56	337	1.757
Brandenburg	64	2	34	3	25	397	26	227	24	120	461
Pommern	8	—	7	—	1	26	—	22	—	4	34
Posen	2	—	1	—	1	37	—	30	1	6	39
Schlesien	91	4	61	1	25	432	14	280	20	118	523
Sachsen	67	—	56	3	8	97	4	71	3	19	164
Schleswig-Holstein	10	—	7	—	3	96	1	77	3	15	106
Hannover	17	—	13	—	4	130	1	99	3	27	147
Westfalen	55	6	30	4	15	879	105	408	120	246	934
Hessen-Nassau	61	6	38	2	15	269	11	173	10	75	330
Rheinland	92	3	54	12	23	490	35	300	39	116	582
Hohenzollern	—	—	—	—	—	3	—	3	—	—	3
Összesen	**790**	**35**	**511**	**38**	**206**	**4.415**	**261**	**2.778**	**282**	**1.094**	**5.205**
Bajorország	47	1	38	—	8	1.511	69	1.032	78	332	1.558
Szászország	241	9	153	10	69	765	29	486	32	218	1.006
Württemberg	36	—	19	3	14	235	6	168	14	47	271
Baden	36	4	17	5	10	232	8	171	9	44	268
Hessen	9	—	5	—	4	158	1	121	3	33	167
Mecklenb.-Schwerin	1	—	—	—	1	38	—	26	2	10	39
Sachsen-Weimar	14	—	5	2	7	43	—	30	—	13	57
Mecklenburg-Strelitz	—	—	—	—	—	11	—	11	—	—	11
Oldenburg	1	—	—	—	1	17	1	14	—	2	18
Braunschweig	—	—	—	—	—	33	1	28	—	4	33
Sachsen-Meiningen	—	—	—	—	—	15	1	13	—	1	15
Sachsen-Altenburg	2	1	—	1	—	38	2	26	2	8	40
Sachsen-Coburg-Gotha	—	—	—	—	—	13	—	9	—	4	13
Anhalt	13	—	12	—	1	20	—	15	—	5	33
Schwarzburg-Sondershausen	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	2
Schwarzburg-Rudolstadt	1	—	1	—	—	2	—	2	—	—	3
Waldeck	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1
Reuss älterer Linie	—	—	—	—	—	6	—	5	—	1	6
Reuss jüngerer Linie	2	—	2	—	—	19	1	9	3	6	21
Schaumburg-Lippe	—	—	—	—	—	1		—	—	1	1
Lippe	1	—	1	—	—	5	—	5	—	—	6
Lübeck	—	—	—	—	—	15	—	4	1	10	15
Bremen	47	3	25	3	16	227	21	162	7	37	274
Hamburg	46	1	25	2	18	262	3	170	10	79	308
Elsasz-Lothringen	5	—	5	—	—	74	3	51	3	17	79
Német birodalom	**1.292**	**54**	**819**	**64**	**355**	**8.158**	**407**	**5.339**	**446**	**1.966**	**9.450**

oly családok tagjai, melyekben a szülők eltérő nemzetiségűek — ; látjuk továbbá, hogy a poroszországi magyar honosok mindenféle nemzetiséghez tartoznak, — csak éppen a magyart nem tartották szükségesnek külön kimutatni, ez az „egyéb" nyelvek közé van foglalva. A 2.809 magyar honos már most anyanyelve szerint ekként oszlik meg:

német anyanyelvű	1.156	lithván anyanyelvű	1
német és lengyel anyanyelvű	16	lengyel „	62
„ „ morva „	11	mazúr „	1
„ „ cseh „	5	vend „	13
„ „ vallon „	3	morva „	57
„ „ hollandi „	1	cseh „	144
„ „ egyéb „	85	vallon „	4
		franczia „	3
		svéd „	1
		egyéb „ (magyar)	1.286

Az alább közölt táblázatban ezen adatokat provinciák szerint is részletezzük; munkánk korlátolt terjedelme azonban nem engedi meg, hogy a részletek bonczolgatásába bocsátkozzunk.

38. sz tábla.

Poroszország magyar honosságú népessége anyanyelve szerint, 1900. decsember 1.

Tartomány	német	német és más nyelvű	ezek közül német és lengyel	morva	cseh	vallon	holland	egyéb	csak más nyelvű együtt	ezek közül littau	lengyel	mazúr	vend	morva	cseh	vallon	francia	svéd	egyéb
Ostpreussen	15	3	2	1	—	—	—	—	85	—	3	—	—	4	16	—	—	—	62
Westpreussen	13	6	1	—	—	—	—	5	75	—	8	—	—	1	8	—	—	—	58
Berlin város	410	52	7	—	1	—	—	44	458	—	10	—	—	9	13	1	1	—	424
Brandenburg	57	8	2	1	—	—	—	5	96	—	5	—	—	6	23	—	—	—	62
Pommern	11	3	—	—	—	—	—	3	51	—	6	—	—	—	1	—	—	—	44
Posen	29	1	—	—	—	—	—	1	51	—	10	—	—	1	5	—	—	—	35
Schlesien	143	23	3	5	—	3	—	12	223	—	11	1	—	24	20	1	—	—	166
Sachsen	57	2	—	—	2	—	—	—	93	—	2	—	—	—	12	1	—	1	77
Schleswig-Holstein	46	4	—	—	—	—	1	3	29	—	—	—	—	—	1	—	—	—	28
Hannover	39	4	—	—	—	—	—	4	59	—	1	—	—	2	7	—	—	—	49
Westfalen	75	5	1	1	2	—	-	1	117	1	3	—	11	9	14	—	—	—	79
Hessen-Nassau	157	3	—	1	—	—	—	2	125	—	1	—	1	1	17	1	2	—	102
Rheinland	100	7	—	2	—	—	—	5	110	—	2	—	1	—	7	—	—	—	100
Hohenzollern	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Poroszország	**1.156**	**121**	**16**	**11**	**5**	**3**	**1**	**85**	**1.572**	**1**	**62**	**1**	**13**	**57**	**144**	**4**	**3**	**1**	**1.286**

Sokkal becsesebbek az 1900. évi népszámlálásból rendelkezésre álló adatok, melyek a Német birodalom egész területén élő *magyar*, valamint *magyar és német* anyanyelvű lakosságot részletezik. Ezeknek végeredménye szerint a Német birodalomban

8.158 magyar

1.292 német és magyar

anyanyelvű egyén él, összesen tehát 9.450 főre tehető a fajmagyar népesség száma. A magyarországi születésű népesség számához viszonyítva tehát 40 százalékra rúg a fajmagyar elem, de ennek az eloszlása is igen eltérő. A fajmagyar népesség aránya legmagasabb Brémában, Berlinben és Hamburgban, ahol a magyar születésűeknek 66, illetve 59 százaléka magyarajkú, megközeliti őket Württemberg és Szászország is, míg Pommernben és Posenben a magyar nyelvű lakos aránylag legcsekélyebb. Feltűnően csekély a magyarajkú lakosság Westfalenben és Rheinlandban is, ahova tehát — úgylátszik — túlnyomólag német anyanyelvű honfitársaink vándorolnak ki. Az alábbi felsorolásban kimutatjuk, hogy Poroszország provinciáiban s azon kisebb német államokban, melyekben nagyobb számmal él a magyarajkú lakosság, ez a magyarországi születésű népességnek hány százalékát teszi:

	%		%
Ostpreussen	37·1	Rheinland	21·5
Westpreussen	28·4	**Poroszország** együtt	34·5
Berlin	59·7	Bajorország	47·9
Brandenburg	39·7	Szászország	54·4
Pommern	15·5	Württemberg	58·5
Posen	19·7	Baden	43·4
Schlesien	26·7	Hessen	45·0
Sachsen	39·8	Bremen	66·5
Schleswig-Holstein	47·8	Hamburg	59·2
Hannover	25·5	Elsass-Lothringen	35·4
Westfalen	27·5	**Német birodalom** együtt	40·0
Hessen-Nassau	34·6		

A német statisztika a magyarajkúakra vonatkozó táblázataiban a nemeken kívül a 14 éven alúliakat és felülieket is megkülönbözteti. A 9.450 magyarajkú egyén közül 6.619 férfi és 2.831 nő, kor szerint van pedig 971 gyermek (14 éven alúl) és 8.479 felnőtt egyén A gyermekek aránya rendkívül csekély, a tíz százalékot is alig haladja meg, egyes vidékeken azonban, mint p. o. Westfalenben, 25·5 százalékra száll fel. Annál feltűnőbb, hogy Rheinland magyarajkú lakói közül csak 15·1% gyermek van. A gyermekek száma oly csekély, mint a svédek, olaszok és oroszokat kivéve,

semmiféle más, Németországban élő idegen nemzetiségnél, a nők aránya is csak az olaszoknál kisebb. A 37. sz. táblában a magyar nemzetiségre vonatkozó adatokat egész terjedelmökben közöljük; ennek kiegészítéséül idecsatoljuk a nagyvárosokra vonatkozó adatokat is.

	német és m. anyanyelvű		magyar anyanyelvű			német és m. anyanyelvű		magyar anyanyelvű	
Nagyvárosok:	férfi	nő	férfi	nő		férfi	nő	férfi	nő
Königsberg	5	1	19	10	Barmen	4	—	8	1
Danzig	—	—	1	2	Aachen	1	—	6	5
Berlin	207	97	1.060	393	Essen	4	3	30	6
Charlottenburg	11	10	56	39	Crefeld	—	—	8	—
Stettin	5	—	14	4	München	39	8	520	225
Posen	—	—	9	2	Nürnberg	—	—	73	17
Breslau	31	9	71	44	Drezda	28	22	101	82
Magdeburg	7	6	19	13	Lipcse	43	20	99	48
Halle	5	2	16	2	Chemnitz	4	2	14	12
Altona	2	3	26	7	Stuttgart	11	11	54	35
Kiel	4	—	26	2	Mannheim	6	3	44	18
Hannover	4	—	10	5	Braunschweig	—	—	12	3
Dortmund	4	2	54	30	Bremen	24	12	177	43
Frankfurt M. m.	29	13	90	47	Hamburg	25	20	168	87
Kassel	3	—	21	5	Strassburg	3	—	27	9
Cöln	9	2	40	24	Összesen:	526	248	2.903	1.230
Düsseldorf	6	2	26	6	Ebből 14 évnél				
Elberfeld	2	—	5	4	fiatalabb ...	31	29	170	188
					14 éves és idősebb	495	219	2 733	1.042

Kiegészítésül ide igtatjuk még azon adatokat is, melyek *Szászországra* vonatkozólag közzététettek.[148]) Ott 1.849 magyarországi születésű egyén közül 172 volt német és magyar anyanyelvű; a tiszta magyarajkúak száma bennfoglaltatik a 774 „egyéb" anyanyelvű egyén közt, kik túlnyomó részben idegen (nem német) állampolgárok. Érdekességüknél fogva ide igtatjuk az erre vonatkozó közléseket:

Szászország magyarországi születésű népességének anyanyelve 1900-ban:

Anyanyelv	Német állampolgár		Idegen állampolgár		Együtt	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
német	81	139	404	249	485	388
német és cseh	1	—	12	4	13	4
német és magyar	4	15	120	33	124	48
német és egyéb	—	1	5	7	5	8
egyéb (magyar is)	7	35	521	211	528	246
összesen:	93	190	1.062	504	1.155	694
	283		1.566		1.849	

[148]) Dr. E. Würzberger: Die sprachlichen Verhältnisse der Bevölkerung des Königreichs Sachsen. (Zeitschrift des K. Sächs. Statist. Bureaus. 48. Jahrgang 1902. Heft 2—4.) 182. lap és Statistisches Jahrbuch für das Königreich Sachsen. 32. Jahrgang. 1903. 4. lap.

Szászország magyarországi születésű idegen állampolgárainak anyanyelve 1900-ban:

Anyanyelv	Drezdában		Lipcsében		Chemnitzben		Egyebütt		Egész Szászorsz.	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
német	75	66	85	47	25	11	219	125	404	249
német és más	18	12	31	5	2	—	86	27	137	44
csak más (magy.)	95	61	116	32	11	11	299	107	521	211
együtt	188	139	232	84	38	22	604	259	1.062	504

Az eddig tárgyalt szempontoknál sokkal nagyobb jelentőségű az a kérdés, hogy a hazánkból Németországba kivándorolt egyének miként oszlanak meg *foglalkozás* szerint. Sajnos, hogy a német hivatalos statisztika — legalább az eddig közzétett forrásmunkákban, — erre nem terjeszkedik ki s így arra a fontos kérdésre, hogy mily néprétegek szolgáltatják a kivándorlókat, választ nem adhatunk. Nehány apró adatot mindössze *Lipcse* város terűletéről birunk,[144]) ahol azonban a magyarajkúak száma csak 193. Közűlök 132-nek anyanyelve magyar, 61-é német és magyar. Kereseti viszonyaik szerint ekként oszlanak meg: ipar 78, (közte 4 nő), kereskedelem és forgalom 34 (3 nő), házi szolgálatok 7 nő, szabad keresetek (értelmiség) 13 (7 nő), összesen 132 kereső egyén, (közte 21 nő); hozzájárúl 16 foglalkozás nélküli egyén (6 nő) és 45 családtag (37 nő). Közűlök 11 egyén (közte 1 nő) kiképzése czéljából tartózkodott Lipcsében. A fent említett iparosok közt volt: 6 lakatos, 7 drótkötő, 16 egyéb kézműves, 14 kocsis közlekedési vállalatokban stb. Érdekes jelenség, hogy a 193 magyar anyanyelvű egyén közűl 169 született Magyarországban, 18 Ausztriában, 5 Lipcsében és 1 Sziléziában. Hitfelekezet szerint volt közöttük 36 ág. evangélikus, 6 református, 108 róm. katholikus, 39 izraelita s 4 egyéb vallású. Ezenkívül 7 horvátajkú egyén is élt Lipcse városában.

Ezekben összefoglaltuk azon statisztikai anyagot, mely a Németországban élő magyarokról rendelkezésre áll. A kép, melyet vázoltunk, korántsem teljes, különösen a kereseti viszonyok tekintetében érezhető űr tátong fejtegetéseinkben; mindazáltal azt hiszszük, hogy ezen adatok elemzésével nem végeztünk hiábavaló munkát, kivált azért, mivel ezt a bő anyagot eddig minálunk egyáltalában nem méltatták figyelemre.

[144]) Die Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Dezember 1900 in der Stadt Leipzig. IV. Theil. Leipzig 1903.

Nyolczadik szakasz.

Magyarok a Balkánfélszigeten.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

Magyar honosok Bosznia-Hercegovinában.

Bosznia-Hercegovina occupatiója a magyarországi kivándorlásnak új teret nyitott meg. Az occupált tartományt úgy természeti fekvése, mint politikai állása hazánknak mintegy gyarmati jellegű függelékéül jelölte ki, ahová a népesség fölöslege vagy existentiájában veszélyeztetett rétegei természetes lefolyást találhatnának. De ha tény is, hogy a magyarok kivándorlása Bosznia felé az újabb időben szembetűnően fokozódott, mégis elenyésző csekély az a mozgalom azon óriási áradattal szemben, mely Amerikába viszi népünk százezreit. Kormányzatunknak arra kellene törekednie, hogy az Amerikába való kivándorlás könnyitése helyett inkább Bosznia felé fordítsa kivándorlásunk árját, mely tartományt eddig nagyobbára csak horvátok keresték fel; a horvát kivándorlók alacsony művelődési foka mellett a magyarok magasabb intelligentiája ott jobban biztositaná jövőjüket, mint amennyire lehetséges az Egyesült-Államokban, amelyeket a magyaroknál sokkal magasabb culturfokon álló népek árasztanak el s ahol a magyaroknak már csak a legselejtesebb munka jut. Sajnos, hogy eddig jóformán semmi sem történt abban az irányban, hogy a magyar nemzet Bosznia-Hercegovinában tért foglaljon s e tartomány jelenleg gazdaságilag egészen Ausztria érdekkörébe tartozik.

A legrégibb adatok, melyek a Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosokra vonatkoznak, 1880-ból valók; ezen év utolsó napján 11.765 magyar honpolgár élt itt, szemben 4.510 osztrákkal. 1885-ből, amidőn új népszámlálás hajtatott végre, a magyar honosok száma külön nem mutattatott ki, említettük azonban már fentebb (53. lapon), hogy ez évben mintegy 15—16.000 főre becsülhetjük számukat. Tíz évvel reá már 42.358 magyar honost constatált

A Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában élő magyarok földrajzi eloszlása 1895-ben.

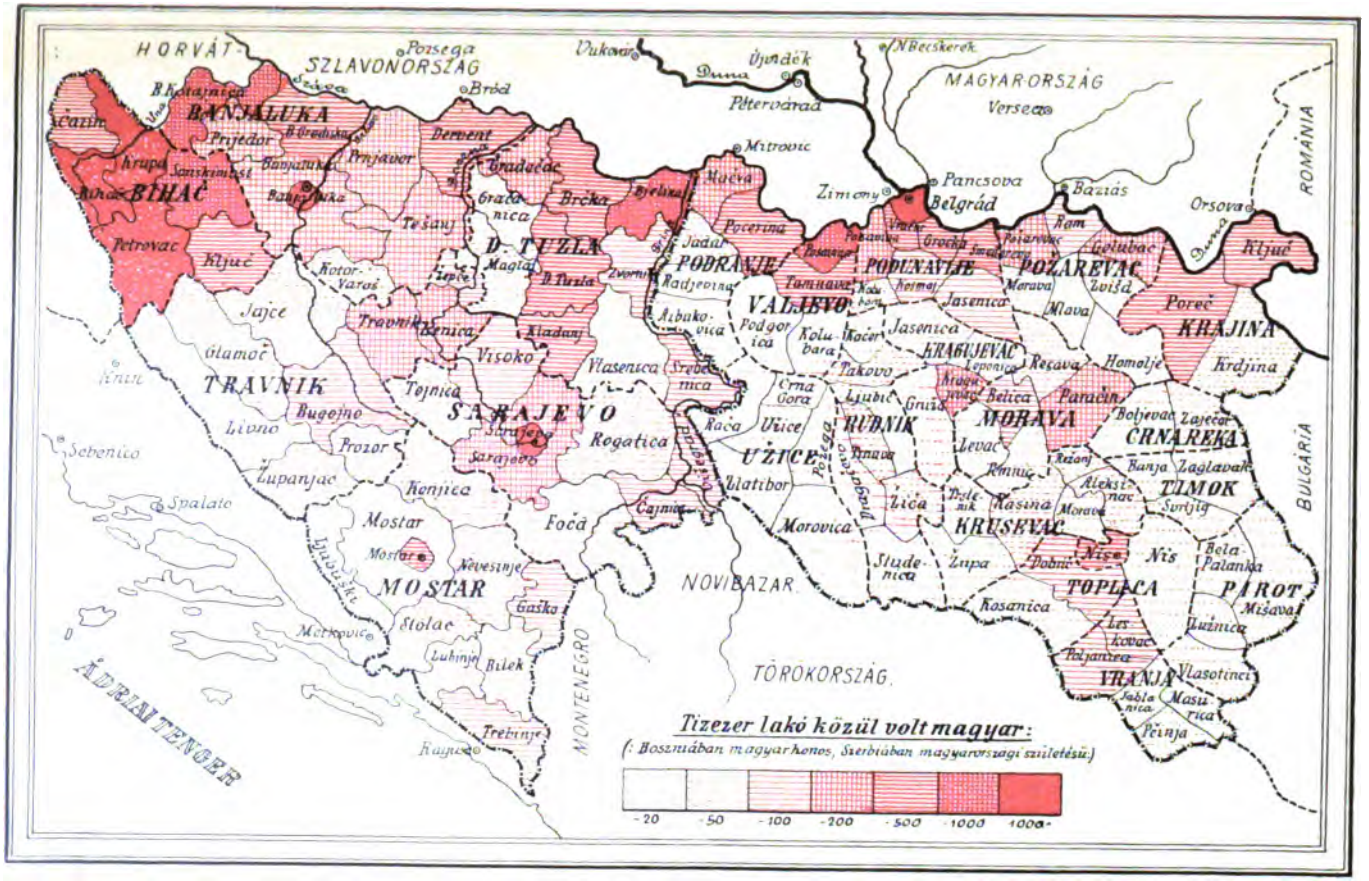

P. LLOYD-NYOMDA.

a népszámlálás.[145]). A 15 év alatti gyarapodás tehát 30.593 lélek, vagyis évente 16.25%, a mi minden esetre igen jelentékeny arány, mely eléggé igazolja, hogy Bosznia viszonyai az ott letelepülőkre nézve nem lehetnek kedvezőtlenek.

A magyar honosok elterjedése a 15 év alatt, melyről adataink vannak, lényeges átalakuláson ment át. 1870-ban a magyar honosoknak közel két harmada a bihači kerületben élt, egy-egy tized a banjalukai és dolnja-tuzlai kerületekre esett, a többiekben pedig igen csekély számmal éltek honfitársaink. 1895-ben ellenben a népességnek csak egyharmada jutott a bihači kerületre s kétharmada a tartomány többi részére. Így látjuk, hogy míg a bihači kerületben a honosok száma csak megduplázódott, addig a travnikiban háromszor, a sarajevoiban ötször, a dolnja-tuzlai és mostari kerületben hatszor s a banjalukaiban nyolczszor annyi magyar honos él ma, mint 1880-ban. Magában Sarajevo fővárosában is meghatszorozódott a szám: 754 magyar honos helyett ma már 4.241 él ott. A két népszámlálás eredményei szerint volt ugyanis a magyar honosok száma:

	1880	1895	Százalékokban 1880	1895
Sarajevo fővárosban	754	4.241	6·4	10·0
Sarajevo kerületben	215	1.125	1·9	2·7
Banjaluka „	1.265	10.701	10·8	25·3
Bihać „	7.515	15.994	63·7	37·7
Dolnja-Tuzla „	1.352	7.525	11·5	17·8
Travnik „	474	1.568	4·0	3·7
Mostar „	190	1.204	1·7	2·8
Összesen	11.765	42.358	100·0	100·0

Ha közelebbről tekintjük a Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok földrajzi eloszlását, úgy a 39. sz. táblából, valamint a mellékelt térképből azt látjuk, hogy azok a fővárostól, Sarajevotól eltekintve, legsűrűbben a tartomány éjszaknyugati részében élnek. Itt

---

[145]) Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. April 1895. Sarajevo 1896. E nagy munka I. kötete az 1—587. lapon minden egyes községben élő magyar honosok számát közli. A magyar honosokra vonatkozó adatok tüzetes feldolgozását azonban csak Strauss János nyújtja: Die oesterreichischen und ungarischen Staatsangehörigen in Bosnien und der Hercegovina cz. munkájában (Statistische Monatsschrift, 1897. évfolyam 6—7. füzet.) Ennek rövid kivonatát közli Dr. Kreutzer Béla: Magyar állampolgárok Bosznia-Hercegovinában. (Közgazdasági Szemle. XXI. évf. 1897. 888—893. lap.)

a krupai, petrovaci és bihači járásban ezernél több magyar honost találunk tízezer lakó közűl, tehát a lakosságnak több mint tizedrésze magyar állampolgár. Jelentékeny számmal élnek még Banjaluka kerületben is, különösen a horvát-szlavon határ mentén. Dél felé erősen gyérül a népesség, s a travniki kerületben a leggyérebb, (tízezer lakóra csak 65,) a Boszna-völgyben ismét nagyobb tömegekben halmozódik fel, de magában a fővárosban nem éri el a bihači, krupai s petrovaci járásokban észlelhető sűrűséget. A tartomány déli részében általában jóval gyérebbek a magyar honosok, mint az éjszaki részben, de a novipazari és montenegroi határ mentében mégis jóval sűrűbb a magyar honosságú népesség, mint a dalmácziai határ mentén, ahol az arányszám — Mostar városától eltekintve — mindenütt 50-en, sőt helyenként 20-on alúl is marad (tízezer lakó után számítva).

A magyar honosok gyakorisága a kerületekben a következő:

	tízezer lakóra
Bihaći kerület	833
Banjalukai kerület	325
Sarajevoi „	240
Dolnja-Tuzlai kerület	209
Travniki „	65
Mostari „	55

A járások közűl pedig a következőkben leggyakoribbak a magyar állampolgárok (ugyancsak 10.000 lakóra számítva):

Krupa	1.244	Banjaluka város	690
Petrovac	1.202	Bjelina	621
Sarajevo főváros	1.114	Čazin	468
Bihać	1.035	B.-Gradiska	385
B.-Kostajnica	998	Mostar város	359
Sanskimost	799	Kladanj	346

Mind e járások, valamint a 200-on felül levők is, Sarajevo és Mostar városok kivételével a horvát-szlavon határ mentén húzódnak el s így már abból is következtethető, hogy a magyar honosok leginkább hazánknak drávántúli részéből kerülnek ki. Tényleg úgy is van, mert 42.358 magyar honos közűl 32.754 horvát-szlavon illetőségű s csak 9.604 magyarországi. Utóbbiaknak legnagyobb része (4.380) a dolnja-tuzlai kerületben tartózkodik s itt főleg a bjelinai járásban, a Drina és Száva összefolyása között, ahol számuk 2.131-re rúg; a vele határos brčkai s dolnja-tuzlai járásokban is igen számosak még. Ezeken kívül csakis Sarajevo városában,

továbbá a derventi és bosna-gradiskai járásokban élnek a magyarországi illetőségű magyar honosok nagyobb számmal. A horvátok az országukba beékelt bihači kerületben legszámosabbak, ahol 15.879 főt számláltak, de a banjalukai kerületben is 8.816, a dolnjatuzlaiban 3.145 s a sarajevoiban 3.136 horvát él. A magyarok egyedül a tuzlai kerületben vannak nagyobb számmal, mint a horvátok, megközelítik az utóbbiak számát a sarajevói kerületben is, ellenben a bihači kerületben majdnem teljesen hiányoznak s a travnikiban és mostariban is csak nehány száz fővel vannak képviselve. Látható tehát, hogy Horvát-Szlavonországból erős a behúzódás s ez leginkább a vele határos nyugati és éjszaki kerületekre terjeszkedik ki, míg a tulajdonképeni magyarok a tartomány éjszakkeleti részében legszámosabbak, de a banjalukai és sarajevoi kerületekben is számot tesznek.

Ha ezek után azt kérdezzük, hogy a Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok hazánknak mely részeiből erednek, úgy a fentebbiekből már tudjuk, hogy több mint $^3/_4$-ed részük (77·3%) horvát-szlavon illetőségű magyar honpolgár és alig egynegyed részök az anyaországból való. A 40. számú táblának erre vonatkozó adataibó látjuk, hogy a magyar kivándorlóknak teljes harmada Bács-Bodrog vármegyéből, több mint nyolczadrész Torontál-vármegyéből való, ezeken kívül Délmagyarország és a Dunántúl több vármegyéje szolgáltatott még Boszniának nagyobb számmal bevándórlókat, nevezetesen: Temes, Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Vas; leginkább tehát a Boszniához közelebb eső vármegyéből indult ki a vándormozgalom, de a már távol eső Zala, Vas, sőt Pest és Pozsony népe is vesz benne részt; de míg Bács-Bodrog, Torontál és Temes inkább Bosznia keleti részét, kivált a tuzlai kerületet népesítette be, addig a dunántúli vármegyékből egyfelől Sarajevo fővárosába, más felől a banjalukai kerületbe irányult a legélénkebb áttelepedés, vagy pedig egyforma arányban oszlott meg Bosznia összes kerületei között. A horvát bevándorlóknak kétharmada Lika-Krbava vármegyéből ered, melyhez Modrus-Fiume, Zágráb és Szerém is jelentékeny tömeggel járul; a két első vármegye túlnyomó részben a bihači és banjalukai kerületnek adózott, Szerémből leginkább a szomszédos tuzlai kerületbe keltek át, a többi vármegyéből pedig Bosznia minden részeibe szivárgott át a nép.

Azon vármegyék, melyek a legnagyobb összegekkel vettek részt a Bosznia felé irányuló vándormozgalomban, a következők:

a) Magyar vármegyék.		b) Horvát vármegyék.	
Bács-Bodrog	3.221	Lika-Krbava	19.325
Torontál	1.226	Modrus-Fiume	4.773
Baranya	597	Zágráb	2.930
Tolna	444	Szerém	2.120
Pest	396	Pozsega	1.524
Temes	322	Verőcze	1.057
Vas	312	Belovár-Kőrös	536
Zala	278	Varasd	489
Somogy	275		
Pozsony	275		

Legfeltűnőbbb aż a tömeges kivándorlás, mely Lika-Krbava vármegyéből irányul Bosznia felé. A közel húszezer kivándorló közűl 13.070 a bihači kerűletben telepedett le, s közülök 4.322 a krupai járásban, 3.492 a petrovaci, 2.518 a sanskimosti, 1.959 a bihači, 492 a ključi és 277 a čazini járásra esik. Itt már közvetlenűl az occupatió után is keletkeztek mezőgazdasági telepek. Az 1875—78. évi felkelés alatt Krupa község keresztyén lakói Lika-Krbava vármegyébe menekűltek, kiktől a vármegye lakói arról értesűltek, hogy a krupai járásban művelésre alkalmas föld még bőven van. A krupaiak visszatérése után számos likai család is velük ment s a földbirtokosoktól telkeket nyerve, a Grmeč-planina éjszaki lejtőin, Hašani és Suhaja-gornja községekben, valamint a krupai járásnak majdnem egész terűletén telepeket létesítettek. Az occupatió után a petrovaci járásban jutányos áron lévén a föld megszerezhető, a likaiak oda is tömegesen vándoroltak, úgyszintén a sanskimosti járásba is, ahol nagy kiterjedésű telkeket lehetett vásárolni. A horvátoknak ez a tömeges beköltözése tehát tisztán mezőgazdasági jellegű mozgalom; közöttük ez okból még ma is túlnyomó a földműves.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok közűl 15.789, vagyis 37.3% városokban él. Ha ezzel szembe állítjuk azt, hogy a 24.018 osztrák honos közűl 14.103 vagyis 58·7% tartózkodik a városokban, akkor máris előre sejthetjük, hogy a magyar honosok között nagyon sok a földműves, ellenben az iparos, kereskedelmi és értelmiségi foglalkozások, melyek a városokban találhatnak kedvező talajt, kisebb arányban vannak képviselve, mint az osztrák honosok között — amint erről utóbb még tüzetesebben fogunk szólni. — Az ezernél több lakóval bíró 55 város közűl Sarajevoban tartózkodik a legtöbb magyar honos (4.241, közte 2.384 horvát illetőségű), ezenkívül ezernél többre rúg a magyarok száma Dolnja-Tuzla, Bjelina és Brčka városokban. Ha azonban a város népszámához

viszonyítjuk a benne élő magyar honosok számát, úgy aránylag legnagyobb szerepet visznek Bosnyák-Bródban, ahol a lakosságnak közel negyedrésze (23.8%) magyar állampolgár, továbbá igen jelentékeny még a magyar honosok aránya B. Gradiskában (18·4%), B. Kostajnicában (15.6%) Krupában (13·7%), B. Samacban (13·4%), Bjelinában (12·9%) stb, tehát leginkább az éjszaki és éjszaknyugati határ mentén fekvő városokban, ahol a szomszédos Horvátországból való beszivárgás igen jelentékeny. Magában a fővárosban, ahol a magyarság absolut száma a legnagyobb, százalékos aránya 11.1, tehát kisebb mint a határszéli városokban.

Az alábbi felsorolásban közöljük Bosznia-Hercegovina 55 városát, a magyar honosok absolut számának és az össznépességhez való viszonyának feltüntetésével:

	összesen	%		összesen	%		összesen	%
Sarajevo	4.241	11·1	Stolac	36	1·0	B.-Brod	432	23·8
Mostar	514	3·6	Gradaćac	124	3·5	Nevcsinje	48	2·7
Banjaluka	934	6·9	Maglaj	62	1·8	Bugojno	137	7·8
Dolnja-Tuzla	1.140	11·2	B.-Dubica	100	3·8	Konjica	67	3·8
Bjelina	1.200	12·9	B.-Novi	175	5·4	Srebrenica	108	6·3
Tasanj	88	1·3	Zvornik	122	4·0	Visegrad	47	3·0
Travnik	348	5·6	Petrovac	208	6·7	Kljuć	58	3·7
Brćka	1.103	18·4	Varear-Vakuv	43	1·4	B.-Kostajnica	245	15.6
B.-Gradiska	354	6·6	Krupa	391	13·7	B.-Samac	206	13·4
Dervent	516	9·7	Doboj	282	10·2	Kladanj	26	1·7
Livno	77	1·5	Modrić	83	3·1	Fojnica	18	1·2
Prijador	151	3·0	Rogatica	27	1·1	Gorazda	77	5·3
Zenica	314	7·4	Prnjavor	227	10·6	Čajnica	23	1·6
Ljubuski	34	0·9	Vlasenica	42	2·0	Trebinje	102	7·9
Bihać	439	11·1	Zepće	74	3·5	Kotor-Varos	56	4·6
Jajce	106	2·7	Sanskimost	101	5·0	Ljubinje	24	2·1
Visoko	100	2·6	Zupanjac	73	3·6	Prozor	26	2·4
Gracanica	64	1·7	Cazin	96	4·9	Összesen	15.789	6·9
Foća	47	1·3	Vares	53	2·8			

A községeket tekintve, 58 városban, 14 mezővárosban és 671 faluban élnek magyar honosok, mindössze tehát 743 községben. Ezek közül a banjalukai kerületre 217, a bihačira 218, a dolnja-tuzlaira 126 esik; ellenben a sarajevói kerületben csak 84 községben, a travnikiben 56-ban és a mostariban 52-ben találtattak magyar honosok.

Ezek után áttérve a Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok demographiai viszonyaira, mindenekelőtt a *nemek eloszlását* kivánjuk figyelembe venni. Úgy 1880-ban, mint 1895-ben túlsúlyban volt a finem, amennyiben:

1880-ben ... ... 6.459 férfi, 5.315 nő
1895-ben ... ... 22.724 „ 19.634 „

számláltatott. Ezer lakos közül tehát 1880-ban 549 férfi s 451 nő, 1895-ben pedig 536 férfi és 464 nő volt, a nők aránya tehát újabb időben fokozódott. A férfiak többsége minden kerületben fennáll, de különböző határok között ingadozik; egyedül a mostani kerületben van több nő, mint férfi. Feltűnő jelenség azonban, hogy a szorosabb értelemben vett magyarok között majdnem mindenütt valamivel több a nő, míg a horvátoknál a fitöbblet igen jelentékeny, különösen a banjalukai, dolnja-tuzlai és travniki kerületben. A nemek eloszlása ugyanis 1880-ban és 1895-ben a következő volt:

	1880		100 lakos közül		1895		100 lakos közül	
Kerület	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Sarajevo	565	404	58·8	41·7	2.845	2.521	53·0	47·0
Banjaluka	674	591	53·3	46·7	6.033	4.668	56·4	43·6
Bihać	4.091	3.424	54·4	45·6	8.463	7.531	52·9	47·1
Dolnja-Tuzla ...	705	647	52·1	47·9	4 017	3.508	53·4	46·6
Travnik	279	195	58·9	41·1	782	786	49·8	50·2
Mostar	136	54	71·6	28·4	584	620	48·5	51·5
Összesen	6.450	5.315	54·9	45·1	22.724	19.634	53·6	46·4

Az 1895. évi adatokat a magyarországi és horvátországi illetőségűek szerint részletezve, a következő eredményre jutunk:

	magyarorsz. ill.		100 közül		horvátorsz. ill.		100 közül	
Kerület	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Sarajevo	1.091	1.139	48·9	51·1	1.754	1.382	55·9	44·1
Banjaluka ...	946	939	50·2	49·8	5.087	3.729	57·7	42·3
Bihać	57	58	49·6	50·4	8.406	7.473	52·9	47·1
Dolnja-Tuzla ...	2.211	2.169	50·5	49·5	1.806	1.339	57·8	42·2
Travnik	249	327	43·2	56·8	533	459	56·8	43·2
Mostar	173	245	41·4	58·6	411	375	52·3	47·7
Összesen	4.727	4.877	49·2	50·8	17.997	14.757	54·9	45·1

A nők túlsúlya a magyarországi illetőségű lakosság körében kétségkivül a női cselédek nagy számára vezethető vissza, hogy azonban ez mennyire rúg, azt — sajnos, — nem mutathatjuk ki, mivel — mint alább látni fogjuk, — a cselédek nincsenek részletezve, hanem mint eltartottak azon foglalkozási ágaknál szerepelnek, melyeknél szolgálatot vállaltak.

A *korviszonyok* csakis a finemről állapittattak meg; az erre vonatkozó 41. sz. tábla eredményei a következők:

	magyarországi illetőségű magyar honos	horvátországi magyar honos	Százalékokban magyar	horvát
0—10 éves	1.182	4.790	25·0	26·6
10—20 „	943	3.824	20·0	21·2
20—30 „	720	2.909	15·2	16·2
30—40 „	860	2.919	18·2	16·1
40—50 „	598	1.765	12·7	9·8
50—60 „	286	999	6·0	5·6
60—70 „	96	598	2·0	3·3
idősebb „	42	200	0·9	1·1

A tartomány bennszülött népességével összehasonlítva, úgy látjuk, hogy a bevándorlottak közt a 20—50 éves, tehát productiv korok jóval erősebben vannak képviselve, másrészt azonban a korösszetétel annyira egyezik hazánk népességének korviszonyaival, amint sehol másutt kivándorlottjaink közt nem találjuk. Ez annak a következménye, hogy a magyar honosoknak családi állapot szerinti összetétele is nagyon közeljár azon viszonyokhoz, melyek népünket családi állapot tekintetében jellemzik. A boszniai magyar honos férfiak között volt ugyanis:

	a magyarországi illetőségűek	a horvátországi között	összesen	Százalékban magyar	horvát	együtt
nemházas	2.795	10.953	13.748	59·1	60·8	60·5
házas (és elvált)	1 830	6.480	8.310	38·7	36·0	36·6
özvegy	102	564	666	2·2	3·2	2·9
együtt	4.727	17.997	22.724	100·0	100·0	100·0

A Boszniába való kivándorlás tehát egészen más jellegű, mint a többi államok felé irányúló tömeges kivándorlás. Itt nem annyira egyes vállalkozó szellemű egyének kivándorlásáról, mint családoknak tömeges áttelepüléséről van szó, melyek ott földet szerezve, vagy más kereső foglalkozást üzve a boldogúlás biztos kilátásaival új otthont alapítanak. Ez a folyamat némileg hasonlít gyarmatok alapításához s ha Boszniából Magyarország gyarmata fejlődhetnék ki, az occupatió hazánkra nézve nagy előnyt biztosított volna.

Hogy tényleg mily nagy szerepe van a családban élőknek a Bosznia felé való kivándorlásban, kitűnik abból is, ha ott élő állampolgárainkat *szülőhely szerint* részletezzük; ekkor ugyanis kitűnik, hogy igen jelentékeny részük, nem kevesebb mint 11.680 lélek, vagyis 27·5% már Bosznia-Hercegovinában született, tehát Boszniába kivándorlott magyar (ill. horvát) családoknak ott világrajött ivadékai, melyek tehát derivativ úton szerezték meg a magyar honosságot. A 15 év alatt észlelhető erős gyarapodás tehát jó részben az ott élők természetes szaporulatától ered. Jellemző e tekintetben a magyarok és horvátok közt mutatkozó különbség; a magyarok

között csak 1.419 Boszniában született egyén van, a horvátok között ellenben 10.271; vagyis míg a magyarországi kivándorlóknak csak alig hatodrésze (14.8%) született már Boszniában, addig a horvátoknak majdnem egyharmada (31·4%) jött világra már az új hazában. Ez a jelenség ellenkezni látszik a fennt kimutatott azon ténnyel, hogy a magyarok között valamivel több házas van (38·7%), mint a horvátok között (36·0%); az ellentétet akként magyarázhatjuk, hogy a magyar családok beköltözése újabb keletű, tehát — bár e családok számosak, — mégis gyermekeik közül csak kevés született Boszniában; ellenben a horvát bevándorlás sokkal régibb eredetű, már a hetvenes évek végén indult meg s így ezeknek természetes szaporúlata az új hazába való költözés óta már igen jelentékeny mérveket öltött. Hozzájárúlhat még az a körűlmény is, hogy a horvátok egy része Boszniában nősült; ez magyarázhatja meg azt a jelenséget, hogy a horvátországi illetőségű magyar állampolgárok között jóval kevesebb a nő, mint a férfi, míg a magyarországiak közt az egyensúly helyreáll, viszont a Boszniában született horvát illetőségű magyar honosok között jóval több nő van, mint férfi, s e nőtöbblet valószínűleg férjhezmenetel útján jutott a horvát illetőséghez.

A magyar honosok szülőhely szerint ugyanis a következőképen oszolnak meg:

		hazájában	Ausztriában született	Boszniában született	külföldön
magyarországi illetőségű	férfi	3.721	285	710	11
	nő	3.549	580	709	39
	együtt	7.270	865	1.419	50
horvátországi illetőségű	férfi	12.921	156	4.905	15
	nő	8.821	549	5.366	21
	együtt	21.742	705	10.271	36
összesen	férfi	16.642	441	5.615	26
	nő	12.370	1.129	6.075	60
	együtt	29.012	1.570	11.690	86

Ami a magyar honosoknak *felekezetek* szerinti eloszlását illeti, úgy a 42. sz. táblából látjuk, hogy a tulajdonképeni magyar honosok között a római katholikusok vannak jelentékeny többségben, kik mellett a protestánsok és izraeliták is elég számosak; a horvátok között ellenben a görögkeletiek igen jelentékeny (majdnem $^2/_3$-ra rúgó) többségben vannak, protestáns és izraelita alig van, a fennmaradó egyharmad pedig római katholikus. A boszniai magyar honosok közt volt ugyanis:

	a magyarországiak közt	%	a horvátorsz. közt	%
róm. katholikus	5.402	56·8	11.834	36·1
görög keleti	608	3·3	20.126	61·5
protestáns	2.049	21·3	421	1·3
izraelita	1.442	15·0	362	1·1
egyéb	103	1·1	11	0·0

Feltűnő különösen a horvátok között a görögkeletiek erős száma, holott Horvátországban a népességnek majdnem háromnegyed része római katholikus. Ez onnan van, hogy túlnyomó részük a határozottan görögkeleti Lika-Krbava vármegyéből származik, míg a római katholikusok a társországok minden vármegyéjéből erednek A magyarországi illetőségűek tekintetében megjegyezhetjük, hogy Torontálból és Tolnából jelentékeny számban vándoroltak ki protestánsok, Baranya, Zala és Somogy kivándorlói között aránylag sok az izraelita, a többi vármegyékből eredő magyar honosok pedig főleg katholikus vallásúak. A részletes adatokat a 42 sz. táblában közöljük.

Nagyon becsesek a magyar honosok foglalkozására vonatkozó adatok; nem nyújtanak ugyan teljes foglalkozási rendszert s különösen abban a tekintetben, hogy a cselédosztályt nem önállóan, hanem a munkaadójuk eltartottjai közt mutatják ki, kifogásolhatók is; mindamellett oly mély bepillantást engednek a Boszniában élő honfiaink társadalmi viszonyaiban, aminőt kevés más országban élő állampolgáraink statisztikája enged. A bosnyák statisztika négy nagy foglalkozási kört különböztet meg, melyek a következőleg osztoznak a magyar honosokban:

	magyarországi illetőségű	horvátországi magyar honos	összesen	Százalékban magyar	horvát
mezőgazdaság	3.221	22.037	25.258	33·5	67·3
ipar	2.969	4.497	7.466	30·9	13·7
kereskedelem, forgalom	1.868	1.967	3.835	19·5	6·0
szabad keresetek	1.546	4.253	5.799	16·1	13·0
összesen ...	9.604	32.754	42.358	100·0	100·0

Ez a kis táblázat élesen világítja meg a magyar és horvát kivándorlás közti nagy különbséget; a Boszniában élő horvátoknak jó kétharmadrésze őstermeléssel foglalkozik, a fennmaradó részben ipar és értelmiség körülbelül egyenlő súlylyal, kereskedelem és forgalom ellenben csekély összeggel lép fel. Ezzel szemben a magyaroknak csak egyharmada őstermelő, közel ugyanannyi iparos, kereskedő több mint háromszorannyi van, mint a horvátok között és az értelmiség is erősebb. A magyarok közt tehát főleg a fejlettebb

39. sz. tábla.

Magyar honosok Bosznia-Hercegovinában 1895-ben.

Politikai kerület és járás	Magyar honosok összesen			Ezek közül nő			10.000 lakóra jut m. honos	1000 m. honos közt van nő
	Magyarország	Horvát-Szlavon	Együtt	Magyarország	Horvát-Szlavon	Együtt		
Sarajévo.								
Sarajevo főváros	1.857	2.384	4.241	950	1.086	2.036	1.114	480
Sarajevo	103	284	387	46	91	137	103	356
Čajnica	50	62	112	34	28	62	68	555
Foča	32	35	67	19	15	34	20	507
Fojnica	12	68	80	4	35	39	37	487
Rogatica	18	58	76	10	24	34	29	447
Visoko	124	183	307	60	82	142	84	462
Visegrad	31	62	96	16	21	37	53	385
Együtt	**2.230**	**3.136**	**5.366**	**1.139**	**1.382**	**2.521**	**240**	**470**
Banjaluka.								
Banjaluka város	288	646	934	167	318	485	690	519
Banjaluka	89	602	691	38	38	76	149	109
Bosn.-Gradiska	415	1.040	1.455	180	433	613	385	421
Bosn.-Kostajnica	68	4.179	4.247	34	1.936	1.970	998	464
Dervent	647	734	1.381	328	366	694	260	502
Kotor-Varos	5	66	71	3	30	33	29	465
Prijedor	44	763	807	22	348	370	196	458
Prnjavor	160	267	427	84	117	201	140	470
Tesanj	169	519	688	83	143	226	158	328
Együtt	**1.885**	**8.816**	**10.701**	**939**	**3.729**	**4 668**	**325**	**436**
Bihać.								
Bihač	64	2.552	2.616	31	1.227	1.258	1.035	500
Čazin	11	1.912	1.923	5	953	958	468	497
Ključ	16	525	541	7	206	213	213	394
Krupa	4	4.784	4.788	2	2.250	2.252	1.244	470
Petrovác	9	3.537	3.546	6	1.673	1.679	1.202	474
Sankimost	11	2.569	2.580	7	1.164	1.171	799	454
Együtt	**115**	**15.879**	**15.994**	**58**	**7.473**	**7.531**	**833**	**471**
Dolnja-Tuzla.								
Dolnja-Tuzla	724	676	1.400	385	308	693	241	499
Bjelina	2.131	820	2.951	1.025	395	1.420	621	481
Brčka	846	584	1.430	411	275	686	290	480
Gračanica	25	67	92	14	28	42	32	456
Gradačac	349	352	701	180	168	348	142	496
Kladanj	9	316	325	2	8	10	346	30
Maglaj	62	52	114	32	21	53	45	465
Srebrenica	19	138	157	8	63	71	57	452
Vlasenica	7	37	44	3	20	23	18	523
Zvornik	208	103	311	109	53	162	80	520
Együtt	**4.380**	**3.145**	**7.525**	**2.169**	**1.339**	**3.508**	**209**	**486**

Politikai kerület és járás	Magyar honosok összesen			Ezek közül nő			10.000 lakóra jut m. honos	1000 m. honos közt van nő
	Magyarország	Horvát-Szlavon	Együtt	Magyarország	Horvát-Szlavon	Együtt		
Travnik.								
Travnik	172	225	397	99	99	198	123	499
Bugojno	79	199	278	42	93	135	65	486
Glamoč	12	23	35	6	8	14	23	400
Jajce	66	120	186	31	58	89	38	478
Livno	30	58	88	16	29	45	17	511
Prozor	4	23	27	1	13	14	24	519
Zenica	159	233	392	95	107	202	167	515
Zepče	42	48	90	30	25	55	70	611
Županjac	12	63	75	7	27	34	38	453
Együtt	**576**	**992**	**1.568**	**327**	**459**	**786**	**65**	**501**
Mostar.								
Mostar város	185	329	514	107	172	279	359	542
Mostar	2	28	30	—	13	13	8	433
Bilek	15	32	47	9	17	26	29	553
Gacko	32	63	95	23	22	45	74	474
Konjica	36	55	91	25	31	56	41	615
Ljubinje	—	32	32	—	15	15	26	500
Ljubuski	13	56	69	4	20	24	17	349
Nevesinje	33	25	58	23	13	36	30	620
Stolac	7	64	71	6	27	33	29	465
Trebinje	95	102	197	48	45	93	97	472
Együtt	**418**	**786**	**1.204**	**245**	**375**	**620**	**55**	**515**
Főösszeg	**9.604**	**32.754**	**42.358**	**4.877**	**14.757**	**19.634**	**270**	**464**

40. sz. tábla.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok illetőségük szerint, 1895-ben.

Illetőség helye	Sarajevó főváros	Sarajevó	Banjaluka	Bihać	Dolnja-Tuzla	Travnik	Mostar	Összesen	Ezek közül nő
Magyarország:									
Bács-Bodrog	263	37	621	8	2.198	61	33	3.221	1.579
Torontál	112	12	71	6	954	47	24	1.226	598
Temes	95	22	42	2	112	35	14	322	169
Baranya	235	36	89	9	152	49	27	597	319
Tolna	42	22	227	3	74	44	32	444	214
Somogy	101	7	92	1	46	16	12	275	149
Zala	59	18	99	15	45	32	10	278	155
Vas...	89	21	116	17	28	27	14	312	150
Pest	130	30	47	1	121	44	23	396	225
Pozsony	71	12	59	4	74	18	37	275	153
Más vármegyék ...	660	156	422	49	576	203	192	2.258	1.166
Összesen ...	**1.857**	**373**	**1.885**	**115**	**4.380**	**576**	**418**	**9.604**	**4.877**
Horv.-Szlav.-ország.									
Lika-Krbava	472	237	4.527	13.070	402	365	252	19.325	8.819
Modrus-Fiume... ...	325	184	1.443	2.090	470	113	148	4.773	1.760
Zágráb...	426	82	1.318	598	227	142	137	2.930	1.436
Varasd	120	35	88	21	82	85	58	489	229
Belovár-Kőrös... ...	152	30	195	18	70	34	37	536	263
Pozsega	319	85	687	37	247	98	51	1.524	699
Verőcze	296	57	271	17	291	80	45	1.057	521
Szerém	274	42	287	28	1.356	75	58	2.120	1.030
Összesen ...	**2.384**	**752**	**8.816**	**15.879**	**3.145**	**992**	**786**	**32.754**	**14.767**
Főösszeg	**4.241**	**1.125**	**10.701**	**15.994**	**7.525**	**1.568**	**1.204**	**42.358**	**19.634**
Ezek közül nő:									
Magyarországból ...	950	189	939	58	2.169	327	245	4.877	—
Horv.-Szlavon.-ból	1.086	296	3.729	7.473	1.339	459	375	14.757	—
Együtt...	2.036	485	4.668	7.531	3.508	786	620	19.634	—

41. sz. tábla.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok kora és családi állapota 1895-ben.

Kor	Magyarországi illetőségű magyar honosok				Horvát-Szlavonországi illetőségű magyar honosok			
	nem házas	házas	özvegy	együtt	nem házas	házas	özvegy	együtt
0—10	1.182	—	—	1.182	4.790	—	—	4.790
10—20	937	6	—	943	3.735	88	1	3.824
20—30	433	279	8	720	1.670	1.214	25	2.909
30—40	164	683	13	860	544	2.297	71	2.912
40—50	62	519	17	598	141	1.535	89	1.765
50—60	12	246	28	286	48	830	121	999
60—70	5	73	18	96	22	423	153	598
idősebb	—	24	18	42	3	93	104	200
Összesen	**2.795**	**1.830**	**102**	**4.727**	**10.953**	**6.480**	**564**	**17.997**

42. sz. tábla.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok vallása 1895-ben.

Vallás, hitfelekezet	Magyar honosok össz.			Ezek közül nő		
	Magyarországi	Horvát-Szlavon	Együtt	Magyarországi	Horvát-Szlavon	Együtt
Római katholikus	5.402	11.834	17.236	2.853	5.136	7.989
Protestáns	2.049	421	2.470	986	206	1.192
Görög keleti	608	20.126	20.734	274	9.250	9.524
Izraelita	1.442	362	1.804	716	161	877
Egyéb	103	11	.114	48	4	52
Össszesen ...	**9.604**	**32.754**	**42.358**	**4.877**	**14.757**	**19.634**

Illetőségi helye	Róm. kath.	Protest.	Görög keleti	Izr.	Fgyéb	Összesen
1. Magyarország:						
Bács-Bodrog	1.867	845	301	161	47	3.221
Torontál	446	637	76	42	25	1.226
Temes	177	58	66	20	1	322
Baranya	382	16	26	173	—	597
Tolna	237	146	9	51	1	444
Somogy	118	30	6	121	—	275
Zala	128	12	8	130	—	278
Vas	242	28	—	42	—	312
Pest	270	32	11	77	6	396
Pozsony	188	27	8	52	...	275
Más vármegyék	1.347	218	97	573	23	2.258
Összesen ...	**5.402**	**2.049**	**608**	**1.442**	**103**	**9.604**
2. Horvát-Szlavonország:						
Lika-Krbava	3.523	—	15.802	—	—	19.325
Modrus-Fiume	2.724	3	2.044	—	2	4.773
Zágráb	1.473	—	1.414	41	2	2.930
Varasd	444	1	28	16	—	489
Belovár-Kőrös	444	1	86	5	—	536
Pozsega	1.134	5	328	57	—	1.524
Verőcze	823	23	82	125	4	1.057
Szerém	1.269	388	342	118	3	2.120
Összesen ...	**11.834**	**421**	**20.126**	**362**	**11**	**32.754**
Főösszeg ...	**17.236**	**2.470**	**20.734**	**1.804**	**114**	**42.358**

43. sz. tábla.

A Bosznia-Hercegovinában élő magyar honosok foglalkozásuk szerint (1895.)

Kereseti csoport és ág	Magyar honosok összesen			Ezek közül nő		
	Magyarországi	Horvát-Szlavon	Együtt	Magyarországi	Horvát-Szlavon	Együtt
a) Kereseti csoportok.						
Őstermelés						
kereső	1.711	13.064	14.775	654	5.466	6.120
eltartott	1.510	8.973	10.483	897	4.391	5.288
együtt	**3.221**	**22.037**	**25.258**	**1.551**	**9.857**	**11.408**
Ipar						
kereső	1.491	2.314	3.805	382	279	661
eltartott	1.478	2.183	3.661	1.011	1.556	2.567
együtt	**2.969**	**4.497**	**7.466**	**1.393**	**1.835**	**3.228**
Kereskedelem, forgalom						
kereső	813	876	1.689	262	116	378
eltartott	1.055	1.091	2.146	740	796	1.536
együtt	**1.868**	**1.967**	**3.835**	**1.002**	**912**	**1.914**
Szabad foglalkozások						
kereső	535	1.485	2.020	194	202	396
eltartott	1.011	2.768	3.779	737	1.951	2 688
együtt	**1.546**	**4.253**	**5.799**	**931**	**2.153**	**3.084**
Mindössze						
kereső	4.550	17.739	22.289	1.492	6.063	7.555
eltartott	5.054	15.015	20.069	3.385	8.694	12.079
együtt	**9.604**	**32.754**	**42.358**	**4.877**	**14.757**	**19.634**
b) Egyes kereseti ágak.						
Földművelés, kertészet, állattenyésztés	3.122	20.626	23.748	1.477	8.842	10.319
Erdészet	76	1.400	1.476	21	124	145
Vas- és aczélgyártás	258	428	686	139	234	373
Építőipar	404	843	1.247	198	393	591
Fa- és faragászati ipar	342	530	872	196	248	444
Eledelipar	296	368	664	157	202	359
Ital-, élvezeti s elszállásolási ipar	646	796	1.442	229	391	620
Ruházati ipar	397	834	1.231	189	385	574
Kereskedelem árúkkal	670	455	1.125	393	261	654
Szárazforgalom	529	799	1.321	339	518	857
Egyéb kereskedelmi ágak	463	634	1.097	203	277	480
Állami s egyéb közszolgálat	868	3.353	4.221	479	2.181	2.660

gazdasági állapotnak megfelelő foglalkozási ágak, a horvátok között ellenben a gazdálkodás különféle ágai túlnyomók. A Bosznia felé irányúló horvát kivándorlás e tekintetben ugyanazon jellemző vonásokat mutatja, mint az amerikai kivándorlás.

A foglalkozásnak egyes fontosabb ágait a 43. sz. táblában részleteztük; legnagyobb tömegekkel itt természetesen a földmívelés, kertészet és állattenyésztés szerepel, mely 3.122 magyarnak és 20.626 horvátnak nyújt kenyeret, erdészettel alig foglalkozik magyar kivándorló, ellenben feltűnően sok (1.400) horvát, kétségkívül erdei munkások. Az egyes ipari ágak közül mindenütt többségben vannak a horvátok, legnagyobb számmal az épitőiparban (843 horvát, 404 magyar). Ezzel szemben kereskedelemmel több magyar foglalkozik, mint horvát, viszont az állami és egyéb közszolgálatot négyszeranyi horvátnak biztosítja existentiáját, mint magyarnak.

A rendelkezésre álló adatok szerint a Bosznia-Hercegovinában élő magyar állampolgárok közt 22.289 kereső és 20.069 eltartott egyén van, még pedig a magyarok közt 4.550 kereső s 5.054 eltartott, horvátok között ellenben 17.739 kereső és 15.015 eltartott. A keresőknek feltűnő kedvező aránya, melyet a horvátok közt észlelünk, onnan van, hogy közöttük — mint láttuk — nagy többségben vannak az őstermelők, kik közt a tizennegyedik életévet betöltött minden gyermek már keresőnek számíttatik, míg a többi életpályán természetesen csak sokkal később válhatik a fiatalember keresőképessé. De az őstermelők között is előnyben vannak a horvátok a magyarok fölött; közöttük jóval több a kereső, mint az eltartott, míg a magyarok közt ez a különbség sokkal kisebb. Ennek okát nem tudjuk; nem lehetetlen, hogy csak a felvétel hiányosságában rejlik. Az iparos népesség körében a kereső és eltartottak közti arány a magyarok közt ugyanaz, mint a horvátok közt s ugyanezt mondhatjuk a kereskedőkről is. A szabad foglalkozások közt feltűnő sok a horvát, ez nyilván onnan van, mivel a horvátok nyelvrokonságuknál fogva sokkal könnyebben nyerhetnek el közhivatali állásokat, mint a magyarok, kik a Boszniában használatos nyelvet nem értik.

Befejezésül s némi összehasonlítás czéljából közöljük még azon adatokat, melyeket az 1880. évi népszámlálás a magyar honosok kereseti viszonyairól kiderített:[146])

---

[146]) Oesterreichisch Ungarische Staatsangehörige in Bosnien und in der Herzegovina. (Statistische Monatsschrift. VIII. évfolyam. 1882. 29—31. lap.)

	férfi	nő
köztisztviselő	451	—
közszolgák	114	—
pénzügyőrség	132	—
tanító	36	6
ügyvéd, jegyző	38	—
orvos	7	—
gyógyszerész	6	—
szülésznő	—	5
mérnök, építész	11	—
pap	13	—
apácza	—	8
magántisztviselő	28	—
gyáros	6	—
festő, fényképész	5	—
zenész	3	—
kereskedő	131	1
könyvelő	43	—
ügynök, szállító	23	

	férfi	nő
vendéglős	201	48
pinczér	57	62
kávés	7	2
pék	61	1
mészáros, hentes	45	—
szabó	20	4
czipész	79	—
kalapos	1	—
mosó	5	34
kézimunka	—	8
kőműves	24	—
asztalos, ács	61	—
üveges	5	—
kovács, lakatos	72	—
bognár	24	—
bádogos	22	—
gépész, órás	12	—
aranyműves, véső	1	—

	férfi	nő
kárpitos	1	—
könyvkötő	2	—
szappanfőző	2	—
kéményseprő	4	—
fodrász	18	—
fazekas	1	—
takács	1	—
föld- és házbirtokos	26	1
földműves	1.948	16
napszámos,béres	149	—
kertész	2	—
bányász	3	—
kocsis, fuvaros	41	—
cselédtag	2.482	4832
házicseléd	25	268
kéjnő	—	20

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

Magyarok Szerbiában.

Románián kívül Szerbia azon európai állam, melyben a magyarságnak aránylag legnagyobb szerepe jut. Bár a Szerbiában élő magyarság számra nézve csekélyebb, mint a Romániába költözött, mégis annyiban van különös fontossága, hogy az állam területén élő idegen nemzetiségek közül számra nemcsak legnépesebb, de egyúttal az összes idegen nemzetiségeknek a felét kiteszi, tehát akkora tömeggel szerepel, mint valamennyi más együttvéve. A szerb statisztika gazdag és kimerítő forrásmunkái a Szerbiában élő magyarság viszonyainak tanúlmányozását lehetővé teszik s ezért módunkban van azokkal tüzetesebben foglalkoznunk. Bár a régibb népszámlálási munkákban Magyarország nincsen Ausztriától különválasztva, mégis a későbbi évek adatai alapján lehetséges legalább hozzávetőleg megbecsűlni, hogy Szerbiának az Osztrák-Magyar monarchiából eredő lakossága mekkora részben származik hazánkból s mily viszonyban áll az állam területén élő egyéb nemzetiségekhez. A legrégibb erre vonatkozó adatok 1874-ből valók [147]), amely évben

[147]) Recensement de la population de la Serbie en Décembre 1874. (Statistique de la Serbie, IX. kötet, Belgrád 1873, 147. lap.)

Szerbiában 12.883 osztrák-magyar honosságú egyén élt; tekintettel arra az arányra, mely Ausztria és Magyarországnak Szerbiába letelepedett népességében a későbbi népszámlálások tanúsága szerint fennáll, megközelítő pontossággal felvehető, hogy 1874-ben Szerbiában 11.000 magyarországi születésű egyén élt, a magyar honosok száma pedig kerek 6000 főre rúgott. Az 1884. évi népszámlálás[148]) sem a szülőhelyet, sem a honosságot nem tűntette ki, hanem csak nemzetiségek szerint részletezte Szerbia népességének tarka képét. A következő évtizedben erősen fokozódott a magyar lakosság száma; volt ugyanis[149])

	magyarországi születésű	magyar honos
1890-ben	24.562	11.635
1895-ben	28.796	12.264

Az 1900. évi népszámlálás eredményei e sorok írásakor — sajnos — nem állottak rendelkezésre s így azokat e helyen még nélkülöznünk kell.

Magyarországból Szerbiába szakadt honfitársainknak földrajzi elterjedése sok érdekes jellemvonást mutat fel. Legsűrűbben élnek véreink — mint a mellékelt térképből látni — a Száva és Duna völgyében, ahol a népességnek jelentékeny része magyarországi születésű. Maga az ország fővárosa, Belgrád, a legnagyobb magyar telep, ahol nem kevesebb mint 13.212 hazánkfia él, a lakosságnak 23 3 százaléka. Belgrád népességének tehát közel negyedrésze Magyarországból vándorolt be. Hasonló sűrűséggel másutt nem élnek kivándorlóink, de arányuk igen magas még Posavina járásban, ahol 6·78 százalékra rúgnak, míg a Duna- és Szávavölgy egyéb részeiben ritkábban ugyan, de még mindig elég sűrűn élnek. Az ország belseje felé gyorsan és fokozatosan apad arányszámuk, de Kragujevac táján s általában a Morava völgyében sűrűbben élnek, leginkább Nis városában (2·8%) s attól délre egészen a macedóniai határig. A 45. számú tábla kerületenként és járásonként közli az idevágó adatokat. Ezekből e helyen csak annyit említünk meg, hogy Belgrád városán kívül Podrinje (3.296), Podunavlje (3.169), Valjevo (2.085), Požarevac (1.643) és Krajina (1.186) kerületekben legnagyobb

---

[148]) Recensement de la population du royaume de Serbie dans l'année 1884. (Statistique de la Serbie. 16. kötet, Belgrád 1889.)

[149]) Recensement de la population dans le royaume de Serbie le 31. Decembre 1890. V. partie. (Statistique de la Serbie, I. kötet, Belgrád 1893), és Recensement de la population dans le royaume de Serbie le 31. Decembre 1895. II. partie. (Statistique du royaume de la Serbie, XIII. kötet, Belgrád 1899.)

a magyarországi születésű népesség, ahol az utolsó időben való gyarapodása is legjelentékenyebb volt. Úgy a földrajzi eloszlás, mint az 1890-től 1895-ig való gyarapodás a következő felsorolásból itélhető meg:

Kerület	magyarországi születésű egyének száma		tízezer lakos közül volt magyarorsz. szül.	
	1890	1895	1890	1895
Valjevo	1.466	2.085	128	171
Vranja	176	543	12	33
Kragujevac	595	835	42	56
Krajina	1.013	1.186	111	126
Krusevac	208	286	14	18
Morava	740	898	46	51
Pirot	129	124	11	10
Podrinje	2.577	3.296	150	174
Podunavlje	2.565	3.169	124	141
Požarevac	1.524	1.643	74	75
Rudnik	219	244	14	15
Timok	44	55	5	6
Toplica	386	369	32	28
Užice	55	78	4	5
Reka	130	165	19	22
Belgrád város	12.104	13.212	2.231	2.234
Nis város	631	608	317	279
Összesen	24.562	28.796	114	

Ez a jelentékeny néptömeg túlnyomólag a városokban concentrálódik; Belgrád, mint láttuk egymaga 13.212 magyar kivándorlónak lett második hazájává és közel 9000-re rúg még azon honfitársaink száma, kik Szerbia egyéb városaiban tartózkodnak. Ezek is leginkább a már fentebb említett kerületek városaiban összpontosúlnak és helyenként igen számot tevő alkotórészét teszik a város lakosságnak. Így Mitrovica népességének 23·3 százaléka, Majdanpeknek 18, Sabacnak és Ubnak 17, Obrenovacnak 16, Smederevonak 12, Grockának 10 százaléka Magyarországból ered, mint ez a 48. sz. táblából kitűnik. A városokban élő összes népesség számai volt:

	magyarországi születésű	horvátországi születésű	összesen
1890-ben	18.996	917	19.913
1895-ben	19.967	2.007	21.974

A népesség *demographiai viszonyait* illetőleg a *nemen* kívül semmiféle adatokkal nem rendelkezünk. Kivándorlóink közt kezdettől fogva a nők voltak túlsúlyban s ez a túlsúly az utolsó időben nem jelentéktelenül fokozódott. Volt ugyanis:

	férfi	nő	százalékban	
1890-ben	11.851	12.711	48.$_8$	51.$_8$
1895-ben	13.137	15.659	45.$_6$	54.$_4$

A nőtöbblet kizárólag csak a városi népességet jellemzi, mert a vidéken majdnem mindenütt a férfiak vannak jelentékeny többségben. Legsűrűbb a nők többlete Belgrádban, ahol ugyanis:

1890-ben ... ... 5.138 férfi és 6.966 nő
1895-ben ... ... 5.213 „ „ 7.999 „

találtatott. Jellemző, hogy a horvátországi születésű népességben jóval több a férfi, mint a nő; 1890-ben még a városokban is túlsúlyban volt a finem, most azonban már ott is némi nőtöbblet jelentkezik.

A Szerbiában élő magyarországi születésű lakosságnak *közelebbi eredetére* nézve adataink nincsenek; sem a szerb hivatalos statisztika nem részletezi a magyar lakosság szülőhelyét, sem a magyar népszámlálások nem mutatják ki a hazánkból távollevők tartózkodási helyét. A szerb statisztika azonban lehetővé teszi, hogy erre a kérdésre is némi világot vessünk, amennyiben egyrészt a horvát-szlavonországi születésű, másrészt a magyar, horvát és tót anyanyelvű lakosságot külön tűnteti ki. A szerb népszámlási munkáknak erre vonatkozó adatai arról tesznek tanúságot, hogy bár a Szerbiában élő horvát-szlavon születésű népesség az utolsó évtöd folyamán megkétszereződött, mégis aránylag csekély részét képezi a Szent István birodalmából Szerbiába kivándorolt népességnek és így ebben a tekintetben igen lényeges különbség van a Bosznia felé irányuló kivándorláshoz képest, melyben — mint láttuk — a horvát elem igen nagy túlsúlyban van. Szerbia területén élt ugyanis:

	A Szt.-István birodalmában szül. egyén	ezek közül horv.-szlav. születésű	
1890-ben	24.562	1.220 =	4.$_9$ %
1895-ben	28.796	2.541 =	8.$_8$ „

Ennek a népességnek zöme a Szerém vármegyével határos kerületekben, ú. m.: Podrinje, Valjevo és Podunavlje kerületekben, legkivált pedig Belgrád városában él, ahol ugyanis számuk a következő:

	1890	1890
Podrinje	265	275
Valjevo	121	235
Podunavlje	146	194
Belgrád városa	430	1.523

míg Szerbia többi részében csak 258, illetve 419 horvát-szlavon születésű egyén él. A horvát-szerb elem az említett kerületeknek is

csak a Szávamenti járásaiban tömörűl s a kerületek belsejében csak szórványosan, elenyésző csekély számmal fordul elő. Arra utal ez a jelenség, hogy a Szerbiában élő horvát-szlavon eredetű népesség minden valószínűség szerint a vele határos Szerém vármegyéből ered, mely viszont Szerbiával folytonos népcserében áll, úgy, hogy a Horvát-Szlavonországban megszámlált szerb honosok túlnyomó része (t. i. 452 közűl 369) ezen vármegyében telepedett le. Kétségtelen tehát, hogy a horvátoknak Szerbiába való átköltözése a határszéli forgalom jellegével bír, mely az országnak Szerbiától távolabb eső részeit eddig csak csekély mértékben vonta be körébe s éppen ezért Horvátországra nézve nagyobb jelentőségűnek nem mondható.

Annak a fontos kérdésnek eldöntése, hogy a Szerbiában élő magyarországi lakosság mily *anyanyelvű*, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem történhetik meg ugyan praecisióval, de hozzávetőlegesen mégis válaszolhatunk reá. A szerb népszámlálási munkák ugyanis tüzetes kimutatást adnak a Szerbiában élő különböző nemzetiségek számáról s így a magyar, horvát és tót anyanyelvűekről is, kik természetesen csakis hazánkból vándorolhattak oda be. Ez a három nemzetiség azonban a Szerbiában élő honfitársainknak csak csekély részét képviseli, zömük tehát más nemzetiségekből került ki; e nemzetiségek közűl csak három jöhet számba, ú. m.: a német, román és szerb. Ezeknek absolut számát ismerjük ugyan, de hogy közülök mennyi a Magyarországból eredő német, román és szerb, erről a szerb statisztika nem ad felvilágosítást. Megkísértjük azonban, hogy erre a kérdésre is némi fényt vessünk.

A szerb népszámlálási munkákból tudjuk, hogy a Szerbiában élő magyarországi születésű lakosság száma 1890-ben 24.562, öt évvel reá pedig 28.796 volt. Ebből nemzetiség, illetve anyanyelv szerint volt:

	1890-ben	1895-ben
magyar	2.126	2.020
horvát	610	746
tót	224	199
együtt	2.960	2.965

marad tehát magyarországi születésű egyéb nemzetiségű lakó: 1890-ben 21.602 és 1895-ben 25.831. Hogy ezek közűl mennyi a magyarországi születésű német, azt abból itélhetjük meg, hogy a Szerbiában élő német anyanyelvüek száma 1895. évben 6.437 volt; tudjuk viszont, hogy csak 360 németországi születésű egyén él Szerbiában, továbbá a 3.508 ausztriai születésű egyén közűl is csak mintegy 785 németajkú lehet (t. i. ennyi marad az 1.276 cseh,

413 szlovén, 235 lengyel, 165 olasz[150]) és a 634 németajkú zsidó levonása után), úgy, hogy csak 1.145 németajkú egyén marad, akiről biztosan megállapítható, hogy nem Magyarországon született. Ha már most kétszer annyi egyént veszünk fel eme német elemeknek Szerbiában született ivadékai részére (ami bőven van számítva), akkor a 6.437 főnyi németajkú népességből még mintegy 3.000 főnyi tömeg marad, melyről a legnagyobb valószínűség szerint feltehető, hogy Magyarországból vándorolt be. Ez a feltevés annál valószínűbb, mivel a Szerbiával határos Torontál és Temes vármegyék németajkú vidékeiről kétségtelenül állandó átvándorlás áll fenn, sőt valószínű, hogy e mozgalomban Bács-Bodrog vármegye sváb népessége is résztvesz.

Sokkal nehezebb annak a kérdésnek eldöntése, hogy a még mindig fennmaradó mintegy 23.000 főnyi magyarországi születésű népesség közül mennyi a szerb és mennyi a román. Erre nézve positiv adataink nincsenek, némi következtetést azonban abból vonhatunk, hogy a magyarországi románság kétségkívül a Szerbiával közvetlenül határos Krassó-Szörény és Temes vármegyékből ered s így minden valószínűséggel az ezen két vármegyével határos kerületekben telepedett is meg. Ezekben a kerületekben azonban (Ključ, Poreč, Golubac és Ram) mindössze csak 1.200 magyarországi születésű egyén iratott össze s ha ezt mind román ajkúnak veszszük, akkor a Szerbiában élő magyarországi eredetű szerbek száma 22.000-re tehető, miből 1.800 Horvátországból való. Ezek alapján a Szerbiában élő magyarországi születésű népesség nemzetiségi megoszlásáról a következő képet nyújthatjuk:

magyar		2.020
német		3.000
tót		199
horvát		746
szerb:	magyarországi	20.000
	horvátországi	1.800
román		1.000

Vessünk még egy pillantást az egyes nemzetiségeknek földrajzi eloszlására. Miként a 47. sz. táblából látjuk, a *magyarság* zöme, jó fele, Belgrád városában él, ahol:

1884-ben	699
1890-ben	1.008
1895-ben	1.079

[150]) Az Olaszországban születtek száma 421, ellenben olasz nyelvű egyén 586 van; a többlet tehát ausztriai olaszokból eredhet.

magyar ajkú lakos iratott össze. Mind a három évben túlnyomó volt a magyarok között a nők száma, még pedig fokozódó arányban, ami arra utal, hogy a magyarság javarészben a cselédséghez tartozó elemekből kerül ki, melyek Szerbiába is — hasonlóképen mint Romániába, de sokkal kevésbbé intensiv módon — munkakereset czéljából kivándorolnak. Szerbia egyéb részei közül leginkább a Szávamenti kerületekben találunk nagyobb számú magyar ajkú lakost (Podrinje, Podunavlje, Krajina és Valjevo), és pedig egyaránt a városokban és a vidéken. A városok közül Sabácban 127, Kragujevacban 54, Nišben 48, Požarevacban 46 magyar ajkú egyén el, túlnyomó részben szintén nő. A *horvát* ajkú lakosság szintén Belgrádban legszámosabb (241 fő), azonkívül Podunavlje és Krajina kerületekben is erősebben van képviselve, de a nőnem túlsúlya Belgrádban is csak jelentéktelen, az országos összegben pedig tetemes férfitöbbletnek ad helyet, jeléül annak, hogy a horvát kivándorlás a magyartól eltérő jellegű, ami a horvát ajkú népességnek a vidéken való nagyobbmérvű letelepedésében is kifejezést nyer. A csekély számú *tótság* eloszlásáról sokat nem mondhatunk; leginkább a városokban, főleg Belgrádban (98 lélek) húzódik meg, de jelentőségre sehol sem tesz szert, sőt létszáma lassanként csökken.

Az alábbiakban közöljük a magyarországi nemzetiségeknek számára vonatkozó főbb adatokat:

			1884	1890	1895
a) **Magyar anyanyelvűek:**					
a városokban:	férfi	... ...	500	683	544
	nő	... ...	683	1.057	1.105
vidéken:	férfi	... ...	66	202	193
	nő	... ...	62	184	178
összesen:	férfi	... ...	566	885	737
	nő	... ...	745	1.241	1 283
	együtt	... ...	1.311	2.126	2.020
b) **Horvát anyanyelvűek:**					
a városokban:	férfi	... ...	116	320	248
	nő	... ...	53	156	225
vidéken:	férfi	... ...	55	99	219
	nő	... ...	13	35	54
összesen:	férfi	... ...	171	419	467
	nő	... ...	66	191	279
	együtt	... ...	237	610	746
c) **Tót anyanyelvűek:**					
a városokban:	férfi	... ...	131	58	80
	nő	... ...	87	73	72
vidéken:	férfi	... ...	16	66	23
	nő	... ...	10	27	24
összesen:	férfi	... ...	147	124	103
	nő	... ...	97	100	96
	együtt	... ...	244	224	199

A Szerbia felé irányuló kivándorlásnak jelentősége leginkább attól függ, vajjon az odaköltözött honfitársaink megőrzik-e egyrészt a velökszületett anyanyelvüket, másrészt ragaszkodnak-e továbbra is régi hazájukhoz legalább annyiban, hogy korábbi állampolgárságukat az új hazában is fenntartják. Az első szempontot illetőleg kitűnik a fentebb közölt adatokból, hogy bár a magyarországi születésű népesség száma emelkedett, tehát a bevándorlás fokozódott a magyar anyanyelvűek száma az utolsó évötödben (1890-től 1895-ig) mégis csökent; közel áll tehát az a feltevés, hogy a magyar elem az uralkodó szerbségbe való beolvadás által veszített számerejéből. Ez a jelenség egyes kerületekben, minő p. o. Morava, Krajina, s Podunavlje annál szembeötlőbb, mivel ott a magyarországi születésű lakosság tetemes szaporodása mellett a magyarajkú elem nem lényegtelenül csökkent. Magyarázatául szolgálhat pedig, hogy a magyarság leginkább alsóbbrendű hivatási ágakat töltvén be (cselédség, munkás s napszámos népesség), ezen alárendeltségénél fogva a munkaadó körökhez alkalmazkodni kénytelen, s így lassanként elveszíti régi nemzetiségét s beleolvad az uralkodó szerbségbe. A horvát elemre nézve ez a veszély nem áll fenn, sőt úgy látszik, hogy a szerb fajjal való nyelvi és ethnographiai rokonságánál fogva a horvát elem terjeszkedése Szerbia egész terűletén meg van könnyítve. Egyedűl Belgrád városa képez e tekintetben kivételt, ahol ugyanis a horvátországi születésű lakosság számának tetemes (430-ról 1.523-ra) emelkedése mellett a horvát ajkú elem ereje mégis megcsappant, még pedig feltűnő arányban a férfilakosság körében. Ezzel szemben számottévő a horvát elemek a vidéken való térfoglalása, különösen Krajina és Podrinje kerületekben. A tót elemnek stagnátiója mellett figyelmet érdemlő jelenség ezen számra nézve jelentéktelen fajnak a fővárosban való tömörülése.

Amidőn így a Szerbiában folyó nemzetiségi átalakulásokat a magyar fajra nézve kedvezőknek nem mondhatjuk, annak megállapítása elől sem zárkózhatunk el, hogy a Száván túli magyar népelemeknek a magyar hazához való ragaszkodása is folytonosan és következetesen gyengül. A Szerbiába kivándorlottaknak nagy része a magyar állampolgárságtól való megválás által is jelezte, hogy eredeti hazájától végképen elszakadt s ezen letöredezett népelem száma évről-évre magasabbra emelkedik. 1890-ben 24.562 magyarországi születésű szerb lakos közűl még 11.635 magyar honpolgár volt, vagyis 47·3%, öt évvel reá pedig 28.796 közűl csak 12.264, azaz 42·6%. A csökkenés ugyan nem nagyon jelentékeny, de az

átalakulás, a nemzettesttől való elidegenedés lassú és következetes folyamatának félreismerhetetlen és határozott bizonyítékát adja. Kétség sem férhet ahhoz, hogy a Szerbiába elszakadt véreink nagy részben elvesztek hazánkra nézve; a túlnyomó szerb népesség körében egyrészt nemzetiségöket nem óvhatják meg, másrészt a könnyebb megélhetés szempontjából a magyar állam kötelékeit is lerázzák magukról s szerbekké válnak testestül-lelkestül. A faji magyarságnak csekély száma mellett főleg ez az utóbbi körülmény jelezi népességünkben szenvedett veszteségünket, mert a magyar állampolgárságtól való megválás a hazánktól elszakadt néprétegek végleges elveszítését jelenti. Ez a folyamat az egész országban felismerhető, de különösen a vidéki népesség körében, és ott is leginkább a női elem között erőteljes. Egyrészt a vidéken élő magyarság, másrészt a női elem sokkal könnyebben szerzi meg a szerb honosságot, mint a városokban tömörülő honfitársaink s azok közül különösen a férfielem. A vidéken szétszórt magyarországi születésű népességnek tömörülés hiányában való szétforgácsoltsága egyrészt, a női népesség nehezebb életviszonyai másrészt, érthetővé teszik azt a jelenséget, hogy a magyar népesség mindinkább a szerb állam oltalma alá húzódik, s hogy ez a folyamat évtizedről-évtizedre intensívebbé válik, az a modern állami s társadalmi fejlődés mellett meg nem lephet. Mekkora ez az áthonosulási folyamat s miként alakult az utolsó öt év alatt, az a következő adatokból itélhető meg:

	magyarországi születésű		magyar honosságú		a magyar születésűek közül hány %-a magyar honos
	lakosság száma				
	1890	1895	1890	1895	1890 1895
Városokban:					
férfi	9.069	9.324	4.924	4.910	54·3 52·7
nő	10.844	12.650	4.973	5.256	45·9 41·5
együtt	19.913	21.974	9.897	10.166	49·7 46·2
Vidéken:					
férfi	2.782	3.813	1.085	1.257	39·0 32·9
nő	1.867	3.009	653	841	35·0 27·9
együtt	4.649	6.822	1.738	2.098	37·4 30·7
Mindössze:					
férfi	11.851	13.137	6.009	6.167	50·7 46·9
nő	12.711	15.659	5.626	6.097	44·3 38·9
együtt	24.562	28.796	11.635	12.264	47·4 42·6

A felsorolt számok szembetűnővé teszik a jelzett viszonyokat; világosan kitűnik azokból, hogy mig 1890-ben a városokban a magyar eredetű férfinépességnek még jó fele megőrizte volt magyar

honosságát, addig a vidéken élőknek már két ötöde sem, a nőinépesség körében pedig még sokkal kevesebb volt a magyar honos. A rákövetkező öt év minden vonalon veszteséget jelentett a magyar államra nézve; a városokban élő férfinépesség vesztesége ugyan csekély volt (alig $1^1/_2\%$), de a nőinépesség már kevésbbé bírt ellenállani az áthonosulásnak; a vidéken szétszórt magyarok már jóval nagyobb számmal szerezték meg a szerb állampolgárságot, de különösen nagy számmal a nők, kiknek már csak alig több mint negyedrésze maradt meg a magyar állam kötelékében.

A vidéken szétszórt magyarság, különösen pedig a nőknek intensiv áthonosodása az uralkodó állameszméknek való ellenállás hiányában találja magyarázatát; minél kisebb számban él a magyarság a túlnyomó szerb elem között szétszórva, annál inkább kénytelen magát a szerb állam védelmére bízni és csakis a tömegesebben együtt élő rajok őrizhetik meg a magyar állampolgárságukat nagyobb mértékben. A népesség topographiai eloszlása élesen demonstrálja e jelenséget; csakis a fővárosban, Belgrádban, tartja meg a magyarországi születésű népességnek egy jelentékeny része a magyar honosságot, de a nők itt is kevésbbé ragaszkodnak hozzá — s ez részben szerb állampolgárokkal való házasságkötés eredményére is vezethető vissza — a szerb honosságot megszerző egyének száma pedig időfolytán emelkedik. A kisebb városokban a magyarországi lakosság ellenállási képessége jóval csekélyebb, mint Belgrádban, de még mindig kedvezőbb a vidéknél magánál. A nagy különbséget, mely e tekintetben Belgrád közt és a kisebb városok között fennáll, a következő adatokból ítélhetjük meg:

	magyarországi születésű lakosság száma		magyar honos száma		a magyar születésűek közül hány % magyar honos	
	1890	1895	1890	1895	1890	1895
Belgrádban:						
férfi	5.138	5.213	3.285	3.335	63·9	63·9
nő	6.966	7.999	3.579	3.860	51·4	48·3
együtt	12.104	13.212	6.864	7.195	56·7	54·5
A többi városokban:						
férfi	3.931	4.111	1.639	1.575	41·7	38·3
nő	3.878	4.651	1.394	1.396	35·9	30·0
együtt	7.809	8.762	3.033	2.971	38·8	33·9
Vidéken:						
férfi	2.782	3.813	1.085	1.257	39·0	32·9
nő	1.867	3.009	653	841	35·0	27·9
együtt	4.649	6.822	1.783	2.098	37·4	30·7

44. sz. tábla.

Szerbiának magyarországi születésű lakossága 1890-ben és 1895-ben.

Kerület	1890			1895			Ezek közül nő (1895)		
	városokban	vidéken	együtt	városokban	vidéken	együtt	városokban	vidéken	együtt
a) Magyarországi.									
Valjevo	678	667	1.345	668	1.182	1.850	315	526	841
Vranja	44	125	169	136	387	523	79	180	259
Kragujevac	492	61	553	690	96	786	419	50	469
Krajina	667	301	968	716	332	1.048	372	158	530
Krusevac	109	56	165	189	87	276	101	48	149
Morava	640	51	691	592	249	841	293	104	397
Pirot	70	39	109	70	37	107	45	16	61
Podrinje	1.689	623	2.312	1.980	1.146	3.126	1.060	513	1.573
Podunavlje	995	1.424	2.419	1.306	1.669	2.975	656	728	1.384
Požarevac	938	577	1.515	927	670	1.597	523	346	869
Rudnik	174	29	203	169	52	221	93	26	119
Timok	42	1	43	41	12	53	28	7	35
Toplica	70	311	381	47	310	357	28	132	160
Užice	47	6	53	64	9	73	31	3	34
Reka	50	75	125	102	50	152	62	26	88
Belgrád város	11.674	—	11.674	11.689	—	11,689	7.153	—	7.153
Nis város	617	—	617	581	—	581	341	—	341
Összesen	**18.996**	**4.346**	**23.342**	**19.967**	**6.288**	**26.255**	**11.599**	**2.863**	**14.462**
b) Horvátországi.									
Valjevo	48	73	121	136	99	235	58	29	87
Vranja	4	3	7	14	6	20	7	4	11
Kragujevac	34	8	42	37	12	49	16	4	20
Krajina	29	16	45	33	105	138	5	7	12
Krusevac	35	8	43	1	9	10	1	6	7
Morava	48	1	49	39	18	57	21	6	27
Pirot	14	6	20	7	10	17	2	6	8
Podrijne	221	44	265	107	63	170	44	23	67
Podunavlje	23	123	146	19	175	194	9	51	60
Požarevac	8	1	9	25	21	46	12	7	19
Rudnik	5	11	16	15	8	23	4	1	5
Timok	1	—	1	2	—	2	1	—	1
Toplica	—	5	5	8	4	12	6	2	8
Užice	2	—	2	4	1	5	2	—	2
Reka	1	4	5	10	3	13	—	—	—
Belgrád város	430	—	430	1.523	—	1.523	846	—	846
Nis város	14	—	14	27	—	27	17	—	17
Összesen	**917**	**303**	**1.220**	**2.007**	**534**	**2.541**	**1.051**	**146**	**1.197**
Főösszeg	**19.913**	**4.649**	**24.562**	**21.974**	**6.822**	**28.796**	**12.650**	**3.009**	**15.659**

45. sz. tábla.

Szerbiának magyarországi születésű lakossága 1895-ben, járások szerint kimutatva.

Kerület, járás	Magyar- országi születésű népesség	Horvát- országi születésű népesség	10.000 lakóra jut magyar s horvát
Valjevo.			
Kolubara	3	2	2·2
Podgorica	67	26	19·0
Posavina	1.260	146	678·1
Tamnava	520	61	202·0
Vranja.			
Jablanica	174	2	60·3
Leskovac	284	13	55·5
Masurica	6	—	3·8
Poljanica	16	3	7·7
Pčinja	43	2	11·5
Kragujevac.			
Gruža	6	—	1·5
Jasenica	140	6	42·4
Kragujevac	582	40	159·9
Lepenica	58	3	17·5
Krajina.			
Ključ	456	105	336·7
Krajina	263	3	40·7
Poreč	329	30	302·7
Krusevac.			
Aleksinac	62	—	28·1
Zupa	6	—	2·2
Morava	14	1	6·7
Ražanj	41	4	25·5
Rasina	122	3	28·0
Trstenik	33	2	13·3
Morava.			
Belica	186	16	67·5
Levač	12	—	4·6
Paracin	506	39	142·7
Resava	122	2	25·4
Timnic	15	—	4·7
Pirot.			
Bela-Palánka	11	6	10·0
Vlasotinci	19	5	6·6
Lužnica	2	—	1·1
Nisava	75	6	15·0
Podrinje.			
Azbukovica	5	—	2·3
Jadar	137	5	41·8
Mačva	556	33	111·3
Pocerina	2.415	132	427·0
Radjevina	13	—	6·0

Kerület, járás	Magyar- országi születésű népesség	Horvát- országi születésű népesség	10.000 lakóra jut magyar s horvát
Podunavlje.			
Vračar	469	72	251·6
Grocka	367	11	204·4
Jasenica	380	18	62·0
Kolubara	90	12	47·9
Kosmaj	172	7	63·1
Posavina	376	65	192·6
Smederevo	1.121	9	237·6
Posarevac.			
Golubac	156	2	105·2
Zvižd	47	1	25·6
Mlava	67	1	14·1
Morava	67	3	24·3
Požarevac	964	27	179·1
Ram	279	12	89·1
Homolje	17	—	8·7
Rudnik.			
Dragacevo	1	—	0·3
Zica	72	12	35·5
Kačer	7	—	4·4
Ljubic	7	2	3·6
Studenica	13	1	5·6
Takovo	56	5	23·5
Trnava	65	3	41·2
Timok.			
Banja	7	—	3·0
Zaglavak	42	2	8·4
Sorljig	4	—	1·3
Toplica.			
Dobrič	333	8	55·1
Kosanica	6	2	4·0
Nis	18	2	3·9
Užice.			
Zlatibor	4	—	1·7
Moravica	2	—	0·7
Požega	15	—	5·2
Rača	13	1	6·0
Užice	39	4	15·0
Crna-Gora	—	—	—
Reka.			
Boljevac	8	—	2·7
Zaječar	144	13	35·6

46. sz. tábla.

Szerbiának magyar honosságú lakossága 1890-ben és 1895-ben.

Kerület	1890.			1895.			Ezek közül nő (1895.)		
	városokban	vidéken	együtt	városokban	vidéken	együtt	városokban	vidéken	együtt
Valjevo ...	171	203	374	190	283	473	78	134	212
Vranja	5	14	19	29	31	60	15	14	29
Kragujevac	201	31	232	218	32	250	108	13	121
Krajina... ...	309	286	595	322	338	660	137	107	244
Krusevac ...	52	24	76	48	48	96	22	23	45
Morava... ...	361	14	375	211	215	426	102	87	189
Pirot ...	25	33	58	37	14	51	19	7	26
Podrinje ...	715	170	885	657	250	907	290	98	388
Podunavlje...	450	586	1.036	538	497	1.035	259	182	441
Požarevac ...	345	257	602	324	282	606	165	121	286
Rudnik... ...	39	27	66	59	30	89	29	14	43
Timok	4	—	4	6	3	9	4	2	6
Toplica... ...	10	20	30	12	18	30	7	9	16
Užice ..., ...	15	3	18	19	4	23	4	1	5
Reka	23	70	93	32	53	85	14	29	43
Belgrád város	6.864	—	6.864	7.195	—	7.195	3.860	—	3.860
Nis város ...	308	—	308	269	—	269	143	—	143
Összesen...	**9.897**	**1.738**	**11.635**	**10.166**	**2.098**	**12.264**	**5.256**	**841**	**6.097**

47. sz. tábla.

Szerbiának magyar, tót és horvátajkú lakossága 1898-ban.

Kerület	Összes népesség			Csak városi népesség			Az összes népesség között van nő		
	magy.	tót	horvát	magy.	tót	horvát	magy.	tót	horvát
Valjevo... ...	78	12	35	43	5	13	46	5	9
Vranja	8	1	1	2	1	—	5	—	—
Kragujevac...	73	10	11	67	10	9	54	4	4
Krajina... ...	107	18	98	32	8	30	55	6	4
Krusevac ...	15	1	6	9	1	—	11	—	2
Morava... ...	66	5	31	59	5	22	36	3	14
Pirot	11	1	6	10	1	6	8	1	3
Podrinje ...	225	13	169	135	8	90	128	7	65
Podunavlje...	149	8	52	51	—	4	77	3	10
Požarevac ...	103	23	27	63	9	14	58	13	12
Rudnik... ...	23	4	17	21	4	1	17	2	7
Timok	7	2	—	4	—	—	4	1	—
Toplica ...	8	—	3	8	—	1	5	—	2
Užice	9	—	1	9	—	1	5	—	—
Reka	11	1	16	9	—	9	7	—	3
Belgrád város	1.079	98	241	1.079	98	241	740	51	126
Nis város ...	48	2	32	48	2	32	27	—	18
Összesen...	**2.020**	**199**	**746**	**1.649**	**152**	**473**	**1.283**	**96**	**279**

48. sz. tábla.

A szerb városok magyar lakossága 1890-ben és 1895-ben.

Város	Magyarországi szül. népesség			Magyar honosok		Magyar	Tót	Horvát
	1890	1895		1890	1895	anyanyelvű lakosság 1895-ben		
		absolut	%					
Alexinac	16	55	1·6	2	15	1	—	—
Belgrád	12.104	13.212	19·8	6.864	7.195	1.079	98	241
Valjevo	200	87	1·1	34	30	20	2	11
Vranja	13	31	0·3	1	11	1	1	—
Zaječar	49	109	1·4	23	32	9	—	9
Knajazevac	40	36	0·7	3	6	5	—	—
Kragujevac	449	597	4·1	173	179	54	8	9
Krusevac	107	110	1·8	43	27	6	1	—
Leskovac	33	114	0·8	4	18	1	—	—
Negotina	139	150	2·8	78	54	10	—	—
Nis	631	608	2·8	308	269	48	2	32
Paracin	145	154	2·4	65	—	7	1	10
Pirot	66	68	0·6	14	28	9	1	3
Požarevac	691	655	5·6	189	195	46	2	8
Prokuplje	53	49	0·8	7	11	8	—	1
Svilajinac	82	98	1·9	25	32	3	3	1
Smederevo	736	837	12·1	294	348	29	—	—
Užice	37	43	0·6	10	12	8	—	—
Sabac	1.696	1.912	17·0	641	613	127	6	78
Veliko Gradiste	160	164	4·9	104	86	11	7	6
Grocka	104	240	10·6	55	62	8	—	3
Jagodina	143	195	3·8	97	118	18	1	4
Kladovo	102	127	6·9	15	26	—	—	—
Majdanpek	331	226	18·5	191	146	3	2	—
Mitrovica	61	66	23·3	37	25	3	—	12
Obrenovac	383	502	15·9	99	32	13	3	2
Palanka	110	164	5·0	41	86	9	—	—
Tekija	66	103	7·5	10	—	10	—	—
Čuprija	312	167	3·3	174	57	29	—	7
Ub	143	214	17·0	38	128	10	—	—
Gornji Milanovac	52	54	2·1	5	11	2	—	—
Loznica	89	59	1·6	28	11	—	—	—
Čačak	59	55	1·3	16	16	14	2	—

Sajnos, hogy a szerb népszámlálások a népesség szülőhelyének, honosságának és anyanyelvének kivételével más részleteket nem tartalmaznak, melyek az ott élő magyarok életviszonyainak feltüntetésére alkalmasak volnának. Már korviszonyaikat sem ismerjük, még kevésbbé foglalkozásukat. Tudomásunk van azonban arról, hogy a férfinépesség leginkább földműveléssel foglalkozik, e tekintetben a viszonyok hasonlók Boszniáéhoz. Számosan vannak azonkivül fuvarosok, bérkocsisok, favágók és egyéb napszámosmunkát űző egyének. A női népesség leginkább házi szolgálatot végez. A maga-

sabb intelligentiát feltételező kereseti ágak gyéren vannak a magyarok közt képviselve, s iparos, kereskedő sincsen sok.

Fentebb már említettük volt, hogy Magyarország déli részeiből átszivárog a népesség Szerbiába, de egyúttal kimutattuk azt, hogy ez az átszivárgás Horvát-Szlavonországból aránylag csekély — a horvát születésű egyének száma csak 2.541 — ellenben az anyaországból jelentékeny néptömegeket (26.255) von el. A Magyarországgal fennálló ezen népkicserélődés mérlege Szerbiára nézve activ, míg hazánk ezen népcserében állandóan károsodik, amennyiben a hazánkba beköltöző szerbek száma aránylag csekély (1880-ban 830, 1890-ben 1.101 szerb honos élt a Szent István birodalmában, ebből az anyaországra csak 441, illetve 649 lélek jut). A fennálló vándormozgalom jellege és aránya a szerb hivatalos statisztika idevágó adatgyűjtéséből is kitűnik, mely s szerb határon át való be-, illetve kiköltözést tűnteti fel, sajnos azonban csak az egész monarchiára vonatkozólag. Mivel azonban már fentebb említettük, hogy a magyarságnak Szerbiába való özönlése mintegy nyolczszor akkora, mint az osztrákok kivándorlása, hozzávetőleg megítélhetjük, hogy az alább közlendő összegeknek mekkora hányada írható Magyarország számlájára. A régibb szerb adatgyűjtés az 1863—1875. éveket öleli fel; eszerint:[151])

	Az Osztrák-magyar birodalomból Szerbiába beköltözött	Szerbiából az Osztrák-magyar birodalomba kiköltözött	bevándorlás többlete (+ vagy hiánya (—)
1863-ban	45.142	36.610	+ 8.532
1864-ben	44.907	36.387	+ 8.520
1865-ben	48.558	46.729	+ 1.827
1866-ban	63.925	65.993	— 2.068
1867-ben	55.886	61.477	— 5.591
1868-ban	57.756	57.705	+ 6.981
1869-ben	50.657	48.017	+ 2.640
1870-ben	49.497	47.441	+ 2.056
1871-ben	49.542	50.926	— 1.389
1872-ben	59.969	54.578	— 3.609
1873-ban	58.643	60.383	— 1.780
1874-ben	54.279	54.735	— 456
1875-ben	36.680	37.664	— 984
évi átlag:	51.265	50.132	+ 1.133

Ezen adatok lényeges vándorlási különbözetet tűntetnek fel, jóval nagyobbat, mint aminő a népszámlálások positiv adataiban a

[151]) Immigration et émigration de la Serbie dans les annèes 1860 à 1875. Statistique de la Serbie, vol. XI. Belgrade 1882, 114—117. lap.)

vándormozgalom eredményei gyanánt kifejezésre jut. Az eltérést az adatok természete magyarázza, különösen az a körülmény, hogy a felsorolt adatok szorosan véve nem a be- és kivándorlást, hanem a határszéli forgalmat tűntetik fel. A határon belépők számának némely évben való tetemes emelkedése onnan magyarázható, hogy az egyének egy része nem Ausztria-Magyarország felé, hanem valamely más állam felé lép ki s így a kiköltözöttek fent idézett összegéből természetesen hiányzik. Ez okból helyesebb képet nyerünk az újabb adatgyűjtésből,[152]) mely az osztrák-magyar legitimátióval Szerbiába érkezett vagy onnan elutazott személyek számát mutatja, még pedig következőképen:

	Szerbiába érkezett	Szerbiából elutazott	érk. többlete (+) vagy hiánya (—)
1889-ben...	105.833	98 758	+ 7.075
1890-ben...	113.844	105.958	+ 7.886
1891-ben...	24.756	23.180	+ 1.576
1892-ben...	26.762	25.693	+ 1.069
1893-ban...	56.280	57.573	— 1.293
1894-ben...	147.993	141.518	+ 6.475
1895-ben...	29.006	25.676	+ 3.330
1896-ban...	157.814	155.224	+ 2.590
1897-ben...	163.188	156.666	+ 6.522
évi átlag...	91.720	87.805	+ 3.915

Ez adatok, bármily eltérők is az egyes években[153]), abban megegyeznek, hogy az osztrák-magyar legitimátióval Szerbiába beköltözött egyének száma — *egy* évet kivéve — állandóan nagyobb az eltávozattakénál, tehát kétségen felül áll, hogy Szerbia az Ausztriával s Magyarországgal való népcseréjében állandóan lényegesen nyer.

Egészben véve, átpillantva a Szerbia felé irányuló kivándorlást, mondhatjuk hogy elég élénk, bár nem rohamosan fokozódó mozgalommal állunk szemben, mely túlnyomóan szerb ajkú népességünkből szedi áldozatait s a kivándorlott magyar ajkú elemre nézve nem előnyös; a Szerbiába elszakadt magyarság ott sem nem-

---

[152]) Annuaire statistique du royaume de Serbie. Vol. III. Belgrade 1900, 185—188. lap.)

[153]) A szerb statisztikai hivatal igazgatójától nyert felvilágosítás szerint az 1891—1892. évi adatok azért ütnek el annyira a többi évek adataitól, mivel a Száva állomás rendőrbiztosa a határszéli forgalomról nem terjesztett be kimutatásokat; a hanyag hivatalnoknak nyugdíjba kellett mennie, de mivel hivatalában semmi hivatalos feljegyzés nem volt feltalálható, az említett évek forgalmi statisztikája hiányos maradt.

zeti jellegét nem óvhatja meg, sem gazdasági téren jelentékenyebb positiót nem biztosíthat magának: sorsa tehát a szerbség nagy tengerében való lassankénti elmerülés.

HARMINCZADIK FEJEZET.

A romániai magyarság.

A magyarországi kivándorlás szempontjából Amerikán kívül Románia érdemli meg leginkább figyelmünket; egyrészt azért, mivel akkora népáradat hullámzik arra felé, minőt Európa semmiféle állama nem von el tőlünk, másrészt pedig azért, mivel a kivándorló magyarság, amely nagyrészben tiszta magyar faj, ott van leginkább a pusztulás veszélyének kitéve. E helyen mindamellett csak röviden vázolhatjuk a romániai magyarság helyzetét; egyrészt, mert *Hegedüs Loránt* többször említett becses munkája[154]), mely a romániai székelység politikai és társadalmi viszonyait mélyreható tanulmányok alapján tüzetesen ismerteti, feleslegessé teszi a kérdésnek szélesebb alapon való tárgyalását, másrészt pedig mert a munkánkban követett statisztikai bizonyító módszert Romániával szemben nem alkalmazhatjuk, mivel a román statisztika e tekintetben teljesen cserben hagy: sem az ott élő magyar honosok, sem a magyarországi szüetésű avagy magyar ajkú népesség számát nem mutatja ki. A román statisztika ebben a tekintetben annyira hátramadott, mint Európa államai közűl — Törökországot kivéve — egy sem; nekünk magyaroknak ezt annál inkább kell fájlalnunk, mivel népünk egy részének sorsa és jövője függ attól, mennyire bír az a romániai oláhosító törekvéseknek ellenállni, ezeknek hatását pedig — megbízható statisztikai adatok híján — megközelítőleg sem vagyunk képesek megállapitani. Innen van, hogy még a legelemibb kérdésre sem bírunk felelni: az Oláhországban élő magyarok száma tekintetében, mint láttuk[155]), 50.000 és 200.000 között ingadoznak a nézetek.

A magyarság történelme Romániában, illetve Moldvában visszanyúlik egészen a középkorig. Történelmi bizonyítékok szólnak mellette, hogy a magyarságnak mindig nagy szerepe volt Moldvában

---

[154]) A székelyek kivándorlása Romániába. Budapest, 1902.

[155]) Lásd e munka 54. lapját.

sőt egyesek[156]) azt hiszik, hogy lakói kezdetben tisztán magyarok voltak s egyedűl a magyar uralkodott úgy ott, mint Besszarábiában. Hogy a moldvai magyar telepek minden esetre igen jelentékenyek lehettek, kitűnik abból, hogy az első magyar biblia-fordítást, az ú. n. müncheni codexet Tatroson, Moldvában írták 1466-ban, egy századdal reá pedig (1570 ben) Bákó városában magyar barátok laktak s az egész város — sok más községgel együtt — magyar volt. Még a 17-ik században is jelentékeny volt a moldvai magyarság, de az egykorú írók már annak pusztulásáról beszélnek s gyakran emlegetik, hogy régente sokkal több magyar élt ott.

A moldvai magyarság történelmével e helyen nem foglalkozhatunk; szorítkozunk tisztán csak arra, hogy viszontagságos multját nehány adattal jellemezzük, főleg oly czélból, hogy a magyarok földrajzi elhelyezkedését és számát némileg megitélhessük.

A moldvai magyarok számáról és helyzetéről *Bandin Márk* martianopoli érsek és moldvai püspöki helyettes, ki az ottani magyar telepeket 1646-ban beutazta, X. Incze pápához intézett s 1648-ban kelt jelentésében, melyből Gegő Elek bő kivonatot közöl[157]), felette érdekes adatokat említ fel, melyeket a magyar községekre vonatkozólag a következőkben foglalunk össze:

Huss, mely nevét az 1460. körül Sopronból és Pozsonyból kiűzött magyar husszitaktól nyerte, 682 lakossal; Bandin itt 124 egyént bérmált. *Vaslu*, hajdan több mint 300 magyar család lakta, most csak 16 magyar lakója van. *Barlad*, 150 magyar lakó, magyar tanítóval. *Galacz*, 70 magyar. *Takucz*, hajdan 200 magyar ház, templommal, most nincs katholikus lakoja. *Bogdana*, régente csak magyarok lakták, most csak 18 ilyen van. *Stánfalva*, 150 magyar. *Mánfalva*, 9 magyar ház. *Godzafalva* 14, *Völcsör* 12. *Ujfalu* 10 magyar házzal, együtt egy plébániát képeznek. *Tatros*, hajdan magyarok lakták, ma csak 10 házban vannak; temploma kétszáz éves; Bandin itt 140 embert bérmált. *Lukácsfalva*, régente 100 magyar család, most alig 80 lélek. *Alfalu*, hajdan nevezetes nagy telep, most elhagyatott telep. *Szaloncza*, tiszta magyar falu, melyben Bandin 105 személyt bérmált. *Forrófalva*, tiszta magyar falu, 400 lakóval; Bandin itt 224 egyént bérmált. *Paskan*, hajdan tiszta magyar, ma csak 30 lélek. *Bogdánfalva* 55, *Hidegkút* 58 magyar lakóval. *Terebes*, 155 magyar. *Bákó*, hajdan magyar ferenczrendi kolostora volt; Bandin itt 310 személyt bérmált meg. *Karácsonkő* (Piatra), hajdan egé zen magyar, ma csak 16 lélek. *Román*, azelőtt magyar temploma s 800 kath. lakosa volt, most csak 36. *Tamásfalva* 70, *Dsidafalva* 163, *Domafalva* 389, *Lakosfalva* 40, *Steczkőfalva* 160 magyar lakossal. *Szabófalva* magyar község. *Nemcz* (Németváros), 100 lakossal. *Gyula*, elpusztult magyar falu. *Baja*, hajdan 6000, most csak 256 magyar lakossal. *Szucsava*, hajdan nagyrészt magyar lakossággal, mely pap híján eloláhosodik. *Seredvásár* magyar lakói kivesztek. *Herló*, régente 500 magyar ház, most csak

---

[156]) László Mihály: Keleti testvéreink. Budapest 1882. 25. lap.

[157]) Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 129—144. lap.

19 lélek; temploma pusztulófélben. *Kutnár*, lakói leginkább magyarok; 3 kath. templom. *Jas* (Jászvásár, Jassy), azelőtt több ezer, most csak 3—400 magyar lakóval; ezenkivül 130 református katona.

Bandin jegyzetei szerint Moldvában 1646-ban, 33 községben 1020 magyar család létezett 9 lelkiatya és 13 diák felügyelete alatt. Ebben az időben tehát a magyarság sokkal kisebb létszám mellett, sokkal nagyobb terűletet foglalt el, mint ma. A magyar telepek a Kárpátoktól a Pruth partjáig s a Duna alsó folyásától a Pruth felső folyásáig voltak, melyeknek már akkor ott történeti multjok volt.

Százhúsz évvel Bandin Márk után *Zöld Péter* székely pap utazta be a moldvai csángó telepeket; szerinte négy csoportban foglaltak helyet a magyarországi kivándorlók: Tatros mellett, a Szereth mentén, Román környékén és a Pruth mentén; az ő idejében Szabófalvát 500 gazda lakta, magyarok voltak Barát lakói s Talpának a Moldva mellett 12 fiókja volt. 62 tiszta magyar községet említ, minő Bácsfalva, Aczélfalva, Madaras, Csík, Burjánfalva, Farkasfalva, Nagypatak, Talpfalva, Sasfalva, Urakfalva, Forrófalva, Szabófalva stb. Jassyban, ahol régente 1000 katholikus lakott, már csak 300-at talált, kiknek csak egyszer egy évben szabad a kolostor egyházában magyarul énekelniök.[158])

A moldvai csángókról bővebb — bár sok tekintetben felűletes — értesűlést nyerünk *Gegő Eleknek*, a magy. tud. akadémia kiküldöttjének munkájából, melyben 1836. évi útazásáról számol be.[159])

---

[158]) Rubinyi Mózes: A moldvai csángók multja és jelene. Ethnographia. XII. évfolyam. 1901. 119—120. lap.

Nagyérdekűek Zöld Péter ama jegyzetei, melyek a *csöbörcsöki magyarságról* szólnak. „Ama huszita magyarok, akiket nem engedtek Moldvában letelepedni, tovább mentek a krimi határok földjére s itt három faluban telepedtek le. E falvak: Szent-Péter, Szent-János és Szent-Antal. 17 éve nem volt papjuk a csöbörcsökieknek, amikor odakerült Zöld Péter. A biró s az esküdtek előtt kötötték a házasságot. Szigorúan vallásos katholikusok (már t. i. a Zöld idején), akik még a bőjtöket is megtartják, nem átkozódnak, a haldokló előtt összegyülekeznek, éjjelnappal könyörögnek lelki üdvösségéért és dús alamizsnákkal akarnak használni elköltözötteik sorsának. Zöldet jól megértették; tanitotta őket keresztelésre, meggyóntatott 7139-et, megkeresztelt 2512-őt, nem egy tíz évesnél idősebb, sőt házasembert is. 2000 férfi egy mérföldre kisérte ki a faluból távozó Zöld Pétert, könyörögve neki, hogy, ha csak teheti, küldjön nekik magyar papot! De a jassy-i páter — a szomszéd kerület előljárója — nem talált embert, aki átlépvén az egyházi kerület határát, elment volna csöbörcsöki papnak. Nem is kaptak talán soha. Jerney (1851-ben) már hiába keresi nyomaikat. Vérük az oláh s a tatár vérrel elvegyült." (Rubinyi, id. czikk 119—120. lap, Gegő, id. m. 109—114. lap.)

[159]) Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. A magy. tud. akadémia elébe terjesztve. Budán, 1838.

Gegő Elek 1836-ban a Moldvában élő magyarság számát 45—55.000 lélekre becsülte ; a fennálló magyar telepekről plébániánként a következő kimutatást adja:

a Bákói kerületben:

Bogdánfalva, 800 magyar, filiái: Hidegkút, Fund 200 magyar.
Gorzafalva 800 „ „ Bogáta, Borzest, Doftánfalva, Domáńfalva, Fűrész, Guravuj, Herza, Káson, Pralla, Szaloncz, Szőllőhegy, Ujfalu, Vizanta, Völcsök, 4000 magyar.
Kalugerpatak 600 „ „ Bákó, Barátfalva, Skine, Sóspatak, Terebes, 300 magyar.
Klézse 550 „ „ Csíkfalu, Pokolpataka, 3000 magyar.
Pusztina 700 „ „ Alsó-Sziró, Felső-Sziró, Berzunst, Bosoten, Brustulácza, Csügés, Glodur, Moinest, Kománfalva, Orosa, Sóstázló, Vidráz, 5000 magyar.
Tatros 700 „ „ Akna, Diószeg, 7000 magyar.
Forrófalva 1400 „ „ Nagypatak, Paskán, 3000 magyar.

a Románi kerületben:

Csutafalva 500 magyar, filiáiban 800 magyar.
Domafalva 800 „ filiái: Dsidafalva, Tamásfalva, Talpa, 4000 magyar.
Halocsest 400 „ filiája: Miklósfalvn, 1000 magyar.
Prézest 600 „ filiái: Pojána, Drosest, 2000 magyar.
Szabófalva 1600 „ „ Ankucza, Huszárfalva, Kakasfalva, Kelgyés, Kiczkófalva, Lakosfalva, Gyéresd, Steczkőfalva, 5000 magyar.

a Galaczi járásban:

Galacz 100 magyar; filiája: Foksány, kevés magyar.

a Jassyi járásban:

Jassy 1060 magyar, filiái: Kutvár, Serata, 1000 magyar.

a Hussi járásban:

Huss 130 magyar, filiái: Waslui, Falcsi, 1300 magyar.

Tizenöt évvel később (1851-ben) *Jerney János*,[160]) a tudós archaeologus, járta be Moldvát s arra az eredményre jutott, hogy az a föld — a régi Etelköz — a magyarságnak huzamosabb ideig hazája, valósággal őshelye volt, a csángók pedig az ősmagyaroknak Etelközbe szorult ivadékai. Jerney 350 helységről, ill. helynévről mutatta ki a magyar eredetet. 43.000-re teszi a magyarok számát; legnagyobb, magyarul még tudó falvaik népessége: Bogdánfalva 1700, Dsoszén 531, Forrófalva 1500, Kalugerpatak 1300, Klézse 1000, Ploskuczén 390, Szabófalva 2000 lakossal. Kutatásai-

[160]) Jerney János: Keleti útazás a magyarok őshazájának kinyomozása végett. Pesten, 1851. 2 kötet.

[161]) Petrás Incze János: Döbrentey Gábor kérdései s Petrás Incze feleletei a moldvai magyarok felől. Budán, 1842.

ban támasza volt *Petrás Incze János* lelkész,[161]) ki a moldvai magyarok (csángók és székelyek) számát több évre vonatkozólag megállapította. Ezek a számok — kiegészítve régibb és újabb adatokkal — a következők:

1646.	évben	(Bandin)	5—6000 lélek
1770.	„	(Petrás)	12.000 „
1790.	„	„	15.000 „
1815.	„	„	20.000 „
1821.	„	„	25.000 „
1830.	„	„	45.000 „
1835.	„	„	57.000 „
1851.	„	(Jerney)	43.000 „

1868-ban több magyar pap, Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó és Kovács Ferencz a Szent-László-társulat megbízásából keresték fel a romániai magyar telepeket s erről nagyobb munkában[162]) be is számoltak. Eszleléseikből mi csak azokat említjük fel, melyben a romániai magyarság számának meghatározását kísérlik meg. Imets adatai szerint a moldvai katholikusok száma:

	1852	1857	1868
a jassyi kerületben	6.135	6.695	7.469
a serethi „	14.116	14.121	17.187
a beszterczei „	17.630	17.758	21.466
a tatrosi „	8.396	8.899	10.223
Összesen... ...	46.277	47.473	56.345

Hozzászámítva a nem állandó kereskedők, mesteremberek s munkások számát, mely 2—3000 lehetett, a moldvai katholikusok száma kerek 60.000 volna, mely kilencztized részben magyar lévén, a moldvai magyarság 1868-ban mintegy 55.000 lélekre rúghatott.

Kovács Ferencz parochiánként közli a moldvai katholikusok számát, mindenütt jelezve a hívek nyelvét is. Ezek a parochiák és 1857. évi lélekszámok a következők:

Jassyi kerület.	Lélekszám	Hívek nyelve
Jassy	2.210	német, lengyel, oláh, franczia, magyar.
Horlest	556	oláh.
Hus	2.159	oláh.
Galacz...	352	magyar, német, oláh, franczia.
Botusán	1.031	német, lengyel, oláh, kevés magyar.
Kotnara	577	oláh, kevés magyar.
Összesen	6.885	

[162]) Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva—Oláhhonban. 1868. Maros-Vásárhelyt, 1870. Imets statisztikai adatai a 100—101., Kovácséi a munka második érszének 46—51. lapjain közölvék.

Seretki kerület.	Lélekszám	Hívek nyelve
Halaucsest	2.554	magyar, oláh.
Szabófalva	3.577	magyar, kevés oláh, német.
Recsetén	2.299	magyar, oláh.
Tamásfalva	2.335	oláh, kevés magyar
Aczélfalva	2.016	oláh, magyar.
Talpa	1.337	magyar, kevés oláh, német.
Összesen	14.118	
Beszterczei kerület.		
Bákó	1.010	magyar, kevés lengyel, német.
Prezest	2.624	oláh, magyar.
Valén	3.032	magyar, itt-ott oláh.
Kalugyerpataka	2.986	magyar.
Bogdánfalva	1.945	magyar.
Nagypatak	1.426	magyar.
Forrófalva	1.296	magyar.
Klézse	3.439	magyar.
Összesen	17.758	
Tatrosi kerület.		
Tatros	1.938	magyar.
Gorzafalva	2.362	magyar.
Pusztina	2.106	magyar.
Dormánfalva	1.581	magyar.
Foksán	912	magyar, kevés német.
Összesen	8.899	

Moldvának katholikus népessége tehát ezen felsorolás szerint 1857-ben 47.660 lélekre rúgott volna, mihez Kovács szerint még 4—5000, ide s tova mozgó kath. magyar számítandó, összesen tehát mintegy 52.000 lélek. Ebből a parochiák nyelve alapján mintegy 33—35.000 lélekre becsülhetjük a magyar elem számbeli erejét, tehát jóval kevesebbre mint Petrás és Jerney fent közölt adatai szerint. 1869-re Kovács 63.000 katholikus lakót vesz fel Moldvában, melyet ekként oszt meg:

székely települő állandó lakhelylyel	12.000	összesen 63.000
mozgó magyarság	5.000	
ősi nyelvét értő és beszélő magyar	46.000	
elolahosodott csángó	15.000	

A statisztikai adatokban eszerint, miként látjuk, nagy ingadozások és eltérések vannak. Oláh források 1870 közül 50.000-re becsülték a Romániában élő csángók, és 36.000-re a székelyek és magyarok számát[163]). A csángók az oláh forrás szerint leginkább

[163]) M. G. Obédénare: La Roumanie économique, d'aprés les données les plus récentes. Paris, 1876.

Román, Bacau (Bákó) s Jassy kerületekben Rachiteni, Valeni, Cleja (Klézse), Prajesci, Valea Szaka (Bogdánfalva), Cotnari községekben élnek. „Ils ne résisteront pas longtemps à la roumanisation; la conscription et un excellent moyen d'assimilation". A városokban élő magyarokról és székelyekről pedig így szól az idézett forrás: „ceux qui naissent en Roumaine, sont perdus pour le magyarisme"[164])

Sajnos, hogy ezen oláh forrásnak nagyon is igaza van. A romániai magyarság erősen beolvad az oláhságba, sok helyütt, ahol évszázadok előtt magyar községek voltak, ma a magyaroknak alig van már nyomuk. Igy a karácsonykői (ma piatrai) kerület, Karácsonykő városával együtt hajdan egészen magyar volt, míg ma oláh; Kutvár, mely hajdan hires volt magyarországi szölejéről, ma tiszta oláh s Kutnar a neve; a dorohói, falcsi, hussi, jassyi, németi (niamczi), berlowi s putnai kerületek az oláhosító olasz papok befolyása alatt vesztették el magyarságukat, Románvásár kétezer magyarjából alig maradt hírmondó, Németváros, Gyula és Baja hatezer magyarja is kiveszett, a hajdan magyar iskolával és templommal bíró Herló pedig teljesen elolához hosodott. Huss városában 186 évig magyar volt az istentisztelet nyelve, ma pedig nyoma sincs ott magyarnak. A magyar papok és tanítók hiánya folytán pusztulásnak indul a magyarság; amióta a magyar isteni tiszteletet eltiltották, az elolához hosodás martalékául estek Halocsest (hajdan Halastó), Dunafalva, Tamásfalva, Özelény, Talpa nagyközségek s a kisebb magyar telepek közül Glicsest, Zsidófalva, Farkasfalva, Skéja, Burjanesti, Szokna, Miklósfalva, Borgó, Pildesti, Soccum stb.[165]) Az oláh kormány a magyar helyneveket is elolához hosította, úgy hogy hangzásukból itélve ma senki sem sejtené, hogy régi magyar telepek s részben még ma is magyar községek lappangnak e nevek alatt; így lett — hogy csak nehány példát említsünk — *Madaras*ból Madaraest, *Bessenyős*ből Beznoassa, *Sasfalvá*ból Saskán, *Babosfalvá*ból Babusén, *Urakfalvá*ból Uricsest, *Farkasfalvá*ból Farkasén, *Bodzá*ból Buzen, *Aczélfalvá*ból Oczelén, *Magyarokfalvá*ból Madzsirest, *Zsidafalvá*ból Judenum, *Szabófalvá*ból Saboanum, *Forrófalvá*ból Forroanum, *Gyulá*ból Dzsulest stb.[166])

---

[164]) Obédénare, id. m. 408 és 409. lap, ahol a székelyekről igen ellenszenvesen nyilatkozik: „Les Szeklers sont rudes, grossiers, prêts à s'emporter et à se quereller, vindicatifs; des Huns, en somme."

[165]) László Mihály, Keleti testvérek, 48, 58, 63, 71. lap.

[166]) László, id. m. 26. és 37. lap.

Nem csuda, hogy ilyen viszonyok között a romániai magyarság különösen pedig a moldvai csángóság rohamosan pusztúl; Ballagi Aladár szerint 1888-ban még 40.000 magyar élt Moldvában[167]), ellenben Rubinyi Mózes, ki tizenkét évvel később járta be a csángó községeket[168]), már csak 20.000-re becsüli számukat; ezek közül él:

a bákói kerületben	1.000
a kalugeri „	2.500
a forrófalvi „	3.000
a klézsei „	4.000
a valénii „	2.000
a ploskucéni „	500
a szabófalvi „	3.500
szétszórva oláh falvakban	3.500
összesen	20.000

Rubinyi ezeket két részre osztja, déliekre és éjszakiakra, a déli csángók a bákói kerület székhelyétől délre vannak a Sereth mindkét partján, még pedig a jobbparton Lúzi-Kalagura, Bogdánfalva (Valea-Szaka), Nagypatak (Valea-Mare), Forrófalva (Faroan), Klézse (Cleja); a bal parton Valéni s messze délen Adjuddal szemben Ploskucén már az éjszaki csángókhoz tartoznak, mert a múlt század elején telepedtek le mai falvaikba Szabófalváról.

A moldvai magyar telepek története, miként ezen rövid és hiányos vázlatból is látszik, messze visszanyúlik a múltba. Ezekben a telepekben a magyar nemzet testétől évszázadok előtt elszakadt néptöredék lassú elpusztúlását, elolához odását észlelhetjük. Ma még félig magyarok e telepek, bár már magukon viselik az oláh bélyeget; de ha továbbra is eddigi elhagyatottságukban maradnak s nem siet segítségükre a magyar társadalom, egyház vagy kormány, egy-két évtized múlva alig lesz ott hírmondója a csángó-magyaroknak.

Egészen más természetű az a vándormozgalom, mely a magyarság nagy töredékének Romániában, különösen pedig annak városaiban való letelepedését eredményezte. Ez a kivándorlás újabb keletű, s legerősebben az utolsó évtizedekben fokozódott. Erdély keleti és délhatárvármegyéiből indúl ki s számos oláhajkú honpolgárunkon kívül a székelyek és magyarok rajait viszi Romániába. Ez a *székely-kivándorlás* az utóbbi években állandóan napirenden volt, foglalkoztatva a közvéleményen kívül az irányadó közigazgatási és kor-

[167]) Dr. Ballagi Aladár: A magyarsag Moldvában. (Földrajzi Közlemények. XVI.. kötet. 1888. 1—27. lap.)

[168]) Rubinyi, id. m. 166 és 168. lap.

mánysköröket is. Mérveiről pontos tudomásunk nincs, a meglevő — bár hézagos statisztikai adatokat már fentebb (54—61. lap.) ismertettük, minden valószínűség szerint azonban mintegy százezerre tehető a Romániába kivándorlott székelyek száma.

Sajnos, a romániai hivatalos statisztika ebben a tekintetben teljesen cserben hagy; mindössze csak annyit tudunk meg belőle, hogy 1889-ben 47.948 magyar ajku, de csak 14.014 (?) magyar honos élt Romániában. A legutóbbi, 1899. évi népszámlás,[169]) nem választotta el a magyar honosokat az osztrák állampolgároktól, hanem csak *osztrák-magyar* állampolgárokat mutatott ki, még pedig:

Moldvában	24.529
Nagy-Olahországban...	62.302
Kis-Oláhországban	14.160
Dobrudsában	3.117
összes	104.108

osztrák és magyar állampolgárt. Hogy ebből mennyi a magyar, nem lehet biztosan tudni; de tekintettel Románia fekvésére és tudva azt, miként oszlik meg a magyar és osztrák honos népesség Boszniában és Hercegovinában, fel lehet tenni, hogy a Romániában élő „osztrák-magyar" honosoknak legalább háromnegyed része, tehát kerek 80.000 lélek magyar alattvaló. Miután 1859-ben csak 28.186 osztrák és magyar honos élt Romániában, az azóta elmúlt negyven év alatt igen jelentékeny a szaporulat. Hogy mennyire rúg azon magyar eredetű kivándorlók száma, akik immár oláh alattvalók, arról nincs tudomásunk; a hivatalos román jelentés csak annyit említ meg, hogy néhány ezer csángó és székely „d'origine hongroise presque totalement perdue dans le cours de quelques siècles" él, mint román alattvaló Moldva középső részében, a romániai, bacaui és falcini kerületekben.

A Romániában élő magyarság életviszonyaival, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetével e helyen nem foglalkozunk; eléggé ismeretesek ezek Hegedűs Loránt és Barabás Endre munkáiból[170]), de meg sokkal több helyet igényelne e kérdések tárgyalása, mintsem amennyivel itt rendelkezünk.

Ez okból csak annak megemlítésére szorítkozunk, hogy a

[169]) L. Colesco: Population de la Roumanie. Résumé démographique présenté à la IX-e session de l'Institut internat. de Statistique Bucarest, 1903. 17. lap. 1889-re nézve: Buletin Statistic General al Romaniei. Anul I. 1892. 187. lap.

[170]) Hegedűs L., id. m — Barabás Endre: A székely kivándorlas és a Romániában élő magyarok helyzete. (Közgazdasági Szemle, XXV. évfolyam. 1901. 424—452. lap.)

kivándorlott magyarok jelentékeny része a városokban telepedett le vagy keresi — legalább ideiglenesen — kenyerét. *Bukarestben* körülbelül tízezerre rúg a számuk, de pontosabb adatokkal felőlük nem rendelkezünk; ellenben igen becsesek amaz észlelések és adatok, melyeket a Közgazdasági Szemle a *Galaczon* élő magyar kivándorlókról tett közzé[171]) Ezek szerint a Galaczon élő magyar honpolgárok száma 3.666, köztük 1.592 férfi és 2074 nő, nemzetiség szerint 3.130 magyar, 329 román, 101 német, 61 tót s 33 szerb és ruthén, vallásra nézve 2.381 róm. katholikus, 512 református, 52 ág. evangelikus, 406 görög keleti, 217 görög katholikus, 71 izraelita és 7 unitárius. Ezeknek legnagyobb része Erdélyből való, még pedig Csikvármegyéből 1.501, Háromszékből 1.436, Brassóból 112, de képviselve van az országnak majdnem minden vármegyéje. Hogy mily tömeges a kivándorlás a két székely vármegye egyes községeiből, kitűnik abból, hogy p. o. Nagy-Kászon-Jakabfalváról 374, K.-Ujfalúról 284, Feltizről 197, Kézdi-Vásárhelyről 312, Lemhényről 229 egyén tartózkodott Galaczon. A 3.666 magyar honpolgár közül 2.261 állandóan, 1.405 pedig átmenőleg tartózkodott ott. A férfiak között sok az iparos (p. o. 38 kovács, 21 lakatos, 42 czipész, 18 asztalos, 20 sodronyos); a nők közt legtöbb a cseléd (1.332), a férfiak közt a napszámos (619). Sajnos az elzüllésnek indult nők is nagy számmal lézengenek itt, mint Románia és Bulgária minden nagyobb városában.

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

Magyarok a Balkán-félsziget egyéb részeiben.

A magyar elemnek kelet felé való húzódása nem ér véget Szerbia és Románia déli határainál, tovább terjed az a Balkán felé s azon túl is. Sajnos azonban, hogy ezen terjeszkedés mértékét és irányait statisztikai adatokkal alig bizonyíthatjuk. *Bulgária*ból még rendelkezünk egyes adatokkal, de már a Balkán-félsziget többi részein élő magyarokról semmiféle megbízható adataink nincsenek. A bolgár statisztika nem mutatja ki a magyar honosokat külön, hanem az osztrákokkal együtt; de biztosra vehetjük, hogy az „osztrák-magyar" alattvalók legnagyobb része magyar. Létszámuk azonban nem igen nagy, amennyiben 1888-ban 4.045, 1893-ban pedig 5.261 osztrák-

[171]) Putnik Béla: A magyarok kivándorlók Galaczon (Közgazdasági Szemle XXVI. kötet, 1901. 826—832. lap) és A galaczi magyarok száma (u. o. XXVIII. kötet, 1902. 627—629. lap.)

magyar alattvalót írtak össze Bulgária területén.[172]) Az alább közölt 49. számú táblázatból, mely az erre vonatkozó adatokat tartalmazza, látjuk, hogy a magyar honosok legnagyobb számmal a sophiai kerületben élnek, ahol létszámuk a két népszámlálás közti időszakban tetemesen, t. i. 1.222-ről 2.048-ra emelkedett; ezenkívül még a rousséi, plovdivi, várnai és vidini kerületekben élnek nagyobb számmal, mindenütt kivált a városokban.[173]) 1893-ból az Ausztriában és és Magyarországon született egyének száma is ismeretes, ez 6.536-ra rúg, miből 1.860 a sophiai, 1.242 a vratzai, 884 a svichtovi és 636 a rousséi kerületre jut. Miként látható, az osztrák-magyar szülöttek eloszlása egészen eltérő a monarchiánk állampolgárainak betelepedési viszonyaitól. Osztrákok és magyarok nagy számmal vándoroltak ki a vratzai és svichtovi kerületekbe, de állampolgárságukat levetvén, bolgár alattvalókká váltak, még pedig oly nagy mértékben, melyhez hasonlót sehol másutt nem látunk. A vratzai kerületben ugyanis 618 magyar-osztrák születésű egyénnel szemben csak 96 magyar s osztrák honos iratott össze, a svichtovi kerületben pedig 435 mellett csak 137. Ezzel szemben a sophiai, rousséi, plovdivi, vidini és várnai kerületekben számosabbak a magyar-osztrák honosok, mint amennyien szülőhelyükül vallottak be Magyarországot és Ausztriát. Nyilvánvaló tehát, hogy a bevándorlásnak amott más természetűnek kellett lennie, mint az utóbbi kerületekben, de adatainkból közelebbi felvilágosítást nem nyerünk.

A Bulgáriában élő osztrákok és magyarok között a nemek eloszlása majdnem teljesen egyforma; egyes helyeken némi nőtöbbletet találunk, de egészben véve feltűnőbb különbségek nincsenek. Az eloszlás a következő:

	férfi	nő
1888. magyar s osztrák honos	2.203	1.842
1893. „ „ „	2.601	2.560
1893. magyar-osztrák születésű	3.264	3.272

Arra nézve, hogy a népesség hazánknak mely részeiből s mely rétegeiből kerül ki, alig tudunk valamit. Az 1893. évi népszámlálás adataiból mindössze annyit tudunk meg, hogy Bulgáriában 307 magyar anyanyelvű egyén iratott össze, (124 férfi és 183 nő), közü-

[172]) Résultats généraux du dénombrement de la population de la principauté de Bulgarie le 1 Janvier 1888. Sophia 1890.; ugyanaz 1893-ról, Sophia 1897. Album de Statistique graphique. Etat de la population d'après le recensement du 1. Janvier 1893. Sophia 1896.

[173]) Keleti Károly (A Balkán-félsziget némely országai- és tartományainak közgazdasági viszonyai. Budapest, 1885. 222. lap.) Sophiában 800, Várnában 300 s Vidinben 900 osztrák s magyar honost vesz fel: utóbbi szám azonban téves, mivel a népszámlálás szerint az egész vidini kerületben csak 258-ra rúg az osztrák és magyar alattvalók száma.

lök 264 Sophiában (163 férfi, 101 nő), 17 Várnában (8 férfi, 9 nő) s 18 Sistovóban (8 férfi, 10 nő).[174]) Kétségtelen tehát, hogy kivándorlóink túlnyomó nagy része nem magyar-ajkú, hanem minden valószínűség szerint német, horvát, szerb vagy oláh nemzetiségű. Foglalkozásukra nézve nagyrészt iparosok, kereskedők vagy munkások; a nők közt — sajnos — igen nagy számmal vannak azon szerencsétlen teremtések, kik a Kelet felé irányuló lelketlen leánykereskedés áldozatai gyanánt a Balkán-félsziget minden nagyobb városában feltalálhatók s a magyar nemzetre mindent inkább, mint sem tisztességet hoznak.

Keleti-Ruméliában és Törökországban mindenütt találni elszórtan magyarokat is, de megbízható statisztikai adatok hiányában nem szólhatunk róluk. Számuk különben sem jelentékeny; nem tömeges kivándorlás, hanem szórványos letelepedés eseteivel állunk itt szemben, melyeknek demographiai vagy nemzeti szempontból tekintve nagyobb jelentőségük nincsen.

49. sz. tábla.

Osztrákok és magyarok Bulgáriában, 1888 és 1893. években.

Kerület	Osztrák és magyar honosok		Ezek között nő		Osztrák-magyar szül. egyének	
	1888	1893	1888	1893	össz. (1893)	ebből nő
Burgas	92	148	38	72	115	68
Varna	269	322	115	133	263	92
Vidin	310	258	162	141	245	136
Vratza	14	96	6	49	1.242	618
Kustendil	8	35	3	19	45	26
Lovetch	14	3	7	2	9	4
Lom	69	61	37	29	144	65
Plovdiv	346	488	152	228	230	103
Pleven	37	109	16	40	268	107
Razgrad	7	24	5	8	26	9
Rou-sé	922	810	457	452	636	361
Svichtov	35	137	19	71	884	435
Sevlievo	22	56	6	26	53	27
Silistra	105	94	41	33	118	37
Sliven	46	77	12	30	84	35
Sophia	1.222	2.048	557	1.060	1.860	999
Stara Zagora	60	38	13	17	42	21
Tatar Pazardjik	71	112	41	42	45	19
Trin	151	12	41	7	19	13
Tirnovo	27	102	12	40	114	51
Haskovo	57	61	23	25	27	5
Choumen	109	70	56	36	67	41
Rahovo	52	—	23	—	—	—
Összesen	4.045	5.161	1.842	2.560	6.536	3.272

[174]) A bolgár statisztikai hivatal volt igazgatójának, Ivantchoffnak szives közlése.

Kilenczedik szakasz.

Magyarok Európa egyéb részeiben.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

Közép- és Dél-Európa.

Az eddig tárgyalt államokon kívül aránylag kevés magyart találunk Európa különböző részeiben. Úgy éjszaki, mint nyugati és déli Európa csak kis mértékben gyakorolt vonzó hatást hazánk népére s így nagyobb telepeket sehol sem találunk. Amennyiben a rendelkezésre álló statisztikai adatok engedik, a következő képet nyújthatjuk a külföldön élő magyarokról:

Svájcz népszámlálásai[175]) 1870., 1880., 1888. és 1900. évekből (mindig deczember 1-ről) mutatják ki a szövetséges kantonok területén élő magyar honosokat, 1900. évből a magyarországi születésű népességet is. Ezen adatok tanúskodása szerint Svájczban aránylag kevés honos élt s az utolsó évtizedig csak jelentéktelenül gyarapodott a számuk; 1888 óta azonban az ottani népesség erősen megduplázódott, bár még ma sem éri el az ezer főt. A Svájczban élő magyar honosok száma volt ugyanis:

1870-ben	360
1880-ban	459
1888-ban	444
1900-ban	978

A magyarországi születésű egyének száma 1900-ban 1.045 volt

A svájczi magyarság száma tehát igen csekély; tízezer lakóra átlag csak 3·2 lélek jut, de ez az arány majdnem háromszorosára emelkedik Zürich kantonban és Genf, Schaaffhausen, Graubünden s St.-Gallen kantonokban is jóval magasabb az országos átlagnál.

Ami a magyarságnak a városokban való eloszlását illeti, erre

---

[175]) Schweizerische Statistik, 51. kötet, 246—267. lap; 84. kötet, 216. lap. Az 1900. évi adatokat a svájczi statisztikai hivatal igazgatója, Dr. Louis Guillaume szivességének köszönjük.

nézve eddig csak az 1880. és 1888. évre vonatkozó adatok állanak rendelkezésre. Ezekből az tűnik ki, hogy honfitársainknak kétharmada a városokban él, legtöbbje Zürichben. A 10.000-nél népesebb városokban a következő volt a magyarság száma:

	magyar honos 1880	magyar honos 1888	magyar szül. 1888
Zürich	173	152	95
Genf	36	27	39
Basel	22	22	35
Bern	19	30	29
Lausanne	8	11	11
St.-Gallen	18	23	24
Chaud-de-Fonds	3	1	3
Luzern	3	3	7
Neuenburg	3	1	3
Winterthur	—	3	6
Biel	—	—	1
Herisau	—	1	1
Schaffhausen	13	1	4
Freiburg	—	4	6
Locle	3	—	—

A Svájczban élő magyarság demographiai és társadalmi viszonyairól alig tudunk valamit, csakis az 1880. évi népszámlálás részletezi a magyar honosokat nem szerint, egyéb tüzetes adatok nincsenek közzétéve. Az említett évben 459 magyar honos között 325 férfi és 134 nő volt, a nőnem tehát itt is erős kisebbségben van. (29·2%).

Olaszországban még jelentéktelenebb a magyarság száma; csakis az 1901. évi népszámlálásból[176]) vannak erre vonatkozó adatok, melyek az ott élő magyar honosok nemét, főbb korcsoportjait, családi állapotát, hitfelekezetét és foglalkozását mutatják ki. Az Olaszországban élő összes magyar honosok száma csak 673, köztük 364 férfi és 309 nő. 379-nek állandó lakása volt Olaszországban, 294 ellenben csak átmenőleg tartózkodott ott. Legnagyobb számmal Lombardiában élnek a magyarok, azonkívül Venetoban és Laziában s igy kétségtelen, hogy a nagyvárosok: Milano, Velencze, Róma indítja letelepedésre honfitársaink legnagyobb részét. Az átmenő tartózkodással összeírt magyarok ezenkívül Liguriában és Campaniában vannak legnagyobb számmal; amott Genova, itt Nápoly vonzza honfitársainkat.

---

[176]) Censimento della popolazione del regno d'Italia al 10 Febbraio 1901. Vol. II. Roma, 1903. 370. és 376. lap.

50. sz. tábla.

Svájcz magyar lakossága 1870—1900. években.

Kanton	Magyar honosok				Magyarországi születésüek 1900
	1870	1880	1888	1900	
Zürich	140	203	179	405	382
Bern	15	34	35	132	138
Luzern	12	3	9	21	22
Uri	—	—	—	—	—
Schweiz	3	1	4	10	8
Unterwalden o. d. W.	—	—	—	—	—
„ u. d. W.	—	—	—	—	—
Glarus	2	1	1	3	3
Zug	—	—	—	5	4
Freiburg	9	—	5	5	7
Solothurn	14	5	12	10	13
Basel város	25	22	22	47	48
Basel vidék	1	4	1	16	16
Schaffhausen	12	13	3	24	20
Apponzell A.-Rh.	—	3	1	8	5
„ J.-Rh.	—	—	—	—	—
St.-Gallen	12	39	47	57	93
Graubünden	3	17	11	23	45
Aargau	8	10	16	32	32
Thurgau	3	9	12	20	27
Tessin	12	2	7	7	23
Waadt	41	27	31	53	49
Wallis	4	—	3	5	7
Neuenburg	13	17	7	28	28
Genf	31	49	38	67	75
Összesen	360	459	444	978	1.045

Az olaszországi magyarok személyi viszonyait az alábbi táblában részletezzük. Itt csak azt a jellemző vonást emeljük ki, hogy honfitársaink között igen sok (180) a vagyonából élő s nyugdíjas, valamint az értelmiségi foglalkozásokhoz tartozó, ami az olasz magyarság magas szellemi színvonaláról tanúskodik. Eltérőleg a legtöbb európai államtól, itt nem az alsóbb néprétegek kihúzódásával állunk szemben, hanem majdnem kizárólag legjobb társadalmi köreinkből kikerült egyénekkel, kik Olaszország áldott földjére telepedtek le tanulmány, kereset vagy szórakozás czéljából, vagy kiket átmenő útasok gyanánt talált ott a népszámlálás.

Spanyolországban az 1887. évi népszámlálás kimutatta a magyar és osztrák honosokat, de a két állam elkülönítése a bevallások alapján nem volt teljesen keresztülvihető. A spanyol Institut Géographique et Statistique igazgatósága részéről készségesen rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján Spanyolországban 408 osztrák és magyar honos iratott össze, közte 264 férfi és 144 nő; ezek

51. sz. tábla.

Magyar honosok Olaszországban 1901. évben.

Földrajzi eloszlás, nem, kor, családi állapot	állandó tartózkodással	átmenő	Összesen
a) Földrajzi eloszlás.			
Piemont	14	8	22
Liguria	40	73	113
Lombardia	130	36	166
Veneto (Velencze)	59	30	89
Emilia: Ducati	15	—	15
Romagna	—	—	—
Toscana	25	21	46
Marche (Markák)	3	10	13
Umbria	1	1	2
Lazio (Róma)	53	36	89
Abruzzi, Molise	—	—	—
Campania	13	51	64
Puglie (Apulia)	5	—	5
Basilicata	—	—	—
Calabrie	—	—	—
Sicilia	21	28	49
Sardegna (Szardinia)	—	—	—
Összesen	**379**	**294**	**673**
b) Nem.			
Férfi	173	191	364
Nő	206	103	309
Összesen	**379**	**294**	**673**
c) Kor.			
0—14	46	37	83
15—44	222	194	416
45—64	92	56	148
65—	19	7	26
Összesen	**379**	**294**	**673**
d) Családi állapot.			
Nemházas	217	198	415
Házas	132	80	212
Özvegy	30	16	46
Összesen	**379**	**294**	**673**

Hitfelekezet, foglalkozás	állandó tartózkodással	átmenő	Összesen
c) Hitfelekezet.			
Katholikus	271	210	481
Protestáns	50	39	89
Görög keleti	2	1	3
Izraelita	43	18	61
Nem részletezett	13	26	39
Összesen	**379**	**294**	**673**
f) Foglalkozás.			
Őstermelők	1	17	18
Iparosok:			
Önállók	5	—	5
Alkalmazottak	21	1	22
Munkások	19	6	25
Kereskedők:			
Önállók	16	16	32
Alkalmazottak	4	—	4
Hitel, közlekedés (önálló)	4	2	6
Vendéglős: önálló	2	—	2
Segédszemélyzet	8	1	9
Vagyonából élő, nyugdíjas	105	75	180
Pap, szerzetes	11	5	16
Apácza	—	1	1
Tanár, iró, tolmács	5	5	10
Tanító	11	4	15
Diplomata, consuli tisztviselő	5	2	7
Orvos	3	3	6
Művész (festő, szobr., épitész)	3	5	8
Színész, zenész	4	2	6
Mutatványos, bohócz	2	4	6
Tengerész	—	41	41
Magántisztv. és szolga	27	24	51
Háztartás, gyermek, egyéb és foglalk. nélküli	123	80	203
Összesen	**379**	**294**	**673**

közűl azonban csak 32 férfi és 19 nő vallotta magát kifejezetten magyar honosnak, 162 férfi és 74 nő osztráknak, 70 férfi és 51 nő pedig osztrák-magyarnak; az utóbbiaknak egy része kétségtelenül magyar, mindamellett az összes magyar honosokat alig becsülhetjük 80—100 nál többre. A kifejezetten magyar honosoknak jelzett egyének ekként oszolnak meg provinciák szerint:

	férfi	nő	együtt
Badajoz	12	9	21
Barcelona	13	7	20
Castellón	3	—	3
Guipúzcoa	—	1	1
Orense	1	—	1
Teruel	1	—	1
Zaragoza	2	2	4
öcszese	32	19	51

Látható a felsorolásból, hogy éppen a jelentékenyebb városokat magában foglaló provinciákban, mint Madrid, Malaga, Sevilla, Cordoba, Valencia stb., magyar honos egyáltalában nincs kimutatva, holott kétségtelen, hogy ilyenek ott — legalább kisebb számmal — mindenesetre élnek; ezek tehát kétségtelenül az osztrák-magyar honosok gyűjtőfogalmában vesznek el. Ez utóbbiak Madridban (85), Barcelonában (64), Vizcayában (59), Badajozban (43) és Valenciában (28) vannak kimutatva nagyobb számmal, míg a többi provinciában csakis felette szórványosan fordúlnak elő.

Sokkal megbízhatóbb adatokat nyújtott az 1900. évi népszámlálás, melyek az egyes szempontoknak egymással való egybevetése által különösen figyelmet érdemelnek.[177]) A magyar honosok száma ekkor 64 volt, kik közűl 40 férfi és 24 nő. Ezek következőképen oszolnak meg provinciák és községek szerint:

Provincia	Község	férfi	nő	együtt
Barcelona	Barcelona	2	4	6
Cáceres	Escurial	1	—	1
Cádiz	Algeciras	2	2	4
Canarias	Sta Cruz de la Palma	—	1	1
Huelva	Huelva	3	—	3
Iaen	Linares	6	1	7
Madrid	Madrid	5	3	8
Málaga	Cómpeta	1	—	1
Oviedo	Languo	3	—	3
	Oviedo	1	—	1
Toledo	Sta Cruz de la Zarza	4	6	10
Valencia	Onteniente	1	—	1
Vizcaya	Arrigoriaga	2	3	5

[177]) Francisco Martin Sanches, a spanyol Instituto geografico y estadistico igazgatója nagy előzékenységgel bocsátotta rendelkezésünkre a Spanyolországban élő magyar honosokra vonatkozó terjedelmes táblázatok másolatait.

Provincia	Község	férfi	nő	együtt
Vizcaya	Bilbao	7	3	10
	Deusto	1	—	1
	Erandio	1	1	2
	összesen	40	24	64
Ezek közül született	Magyarországon	36	17	53
	Spanyolországban	4	5	9
	Franciaországban	—	2	2

A magyar honosok között volt 33 nemházas (20 férfi, 13 nő), 27 házas (17 férfi, 10 nő) és 4 özvegy (3 férfi, 1 nő); koruk szerint:

15 éven alúli	15	40—50 éves	10
15—20 éves	7	50—60 „	4
20—30 „	14	60—70 „	3
30—40 „	10	70—80 „	1

Foglalkozásukat tekintve, leginkább iparosok és kereskedők s ezeknek családtagjai, tehát mind önálló keresetet nyújtó foglalkozások; cseléd és napszámos csak 1—1 van. Annál feltűnőbb, hogy közűlök 21 analphabeta, s mivel csak 7 olyan gyermek van, ki koránál fogva nem tudhat még írni s olvasni, legnagyobb részük felnőtt korú (házas és özvegy) egyén. A foglalkozások részletes jegyzékét itt közöljük; a benne kitűntetett egyének csekély számánál fogva ugyan e jegyzékből következtetést vonni nem lehet, mindamellett érdekesnek tartjuk a Spanyolországba szakadt honfitársaink kis csoportjának ily tüzetes, szinte egyénenként való bemutatását.

52. sz. tábla. ***Magyar honosok Spanyolországban, 1900. évben.***

Foglalkozás	nemházas		házas		özvegy		mindössze	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Lakatos	5	—	5	—	—	1	10	1
Molnár	—	—	1	—	—	—	1	—
Szabó	1	—	—	—	—	—	1	—
Villanyossági ipar	2	—	—	—	—	—	2	—
Órás	—	—	1	—	—	—	1	—
Kereskedelmi tengerész	1	—	1	—	—	—	2	—
Orvos	—	—	1	—	—	—	1	—
Fogász	—	—	1	—	—	—	1	—
Mérnök	—	—	2	—	—	—	2	—
Földbirtokos	—	—	—	—	1	—	1	—
Háztartásbeli családtag	—	6	—	10	—	—	—	16
Cseléd	—	1	—	—	—	—	—	1
Kereskedő, önálló	3	—	1	—	1	—	5	—
Kereskedelmi alkalmazott	—	—	2	—	1	—	3	—
Kereskedősegéd	1	—	—	—	—	—	1	—
Mechanikus	1	—	—	—	—	—	1	—
Napszámos	—	—	1	—	—	—	1	—
Foglalkozás nélküli gyermek	2	5	—	—	—	—	2	5
Tanuló	3	1	—	—	—	—	3	1
Ismeretlen foglalkozású	1	—	1	—	—	—	2	—
Összesen	20	13	17	10	3	1	40	24

Portugálban az 1900. évi népszámlálás alkalmával magyar honos nem találtatott; a szülőhely nem képezvén a feldolgozás tárgyát, nem lehet tudni, valjon Magyarországból bevándorlott egyének ott tartózkodnak-e.[178])

Francziaország Nyugot-Európa azon állama, melyben a magyarok száma a legnagyobb. Csakis 1890 óta vannak közzétéve erre vonatkozó adatok, a régibb népszámlálások együvé foglalják a magyarokat az osztrákokkal. Utóbbiak a két legújabb népszámlálás szerint körűlbelül négyszer oly számosak, mint a magyar honosok s ezen arányból hozzávetőleg megbecsűlhetjük a magyarok számát a régibb népszámlálások idejére is. A rendelkezésre álló adatok szerint élt Francziaországban: [179])

	magyar honos	osztrák honos	együtt
1872	?	?	5.112
1876	?	?	7.498
1881	?	?	12.090
1886	?	?	11.817
1891	2.261	9.648	11.909
1896	2.068	8.884	10.952

Ezek szerint az utolsó évtizedben stagnálás állott be a Francziaországban élő magyar honosok tekintetében, de ugyanez jellemzi az osztrák honosok kivándorlását is. Ami földrajzi elterjedésüket illeti, az 53. sz. táblából kitűnik, hogy a Francziaországban élő magyarság hatvan százaléka Páris városában (ill. a Seine départementben) concentrálódik, ahol számuk 1.374, illetve 1.294-re rúgott. Francziaország egyéb részeiben felette gyéren élnek hazánkfiai; aránylag számosabbak még az ország éjszakkeleti részében, le egészen Svájczig, továbbá Alpes-Maritimes, Bouches du Rhône, Rhône, Yonne és Seine et Oise départementokban. Számuk azonban oly ingadozó, hogy abból következtetést levonni nem lehet.

A Francziaországban élő magyar honosok egyéni viszonyairól a nemen kívül nincsenek adataink; 1890-ben 873, 1896-ban 821 nő volt közöttük, vagyis 38·6 és 39·7 százalék. Ez az arány Páris városában is fennáll. Ami a társadalmi viszonyokat illeti, csak annyit tudunk, hogy Párisban, ahol a magyaroknak külön egyesűletük is

---

[178]) A portugal statisztikai hivatal igazgatójának, Antonio Eduardo Villaça tanácsosnak értesítése.

[179]) Statistique de la France. Résultats généraux du dénombrement de 1876, Paris 1878. XXXIII. és 6. lap. — Dénombrement des étrangers en France. Résultats statiques du dénombrement de 1891. Paris 1893, 44—45. lap. — Résultats du dénombrement de 1896. Paris 1899, 108 és 250—261. lap.

53. sz. tábla.

Magyar honosok Franczia-országban, 1890 és 1896. években.

Département neve	Összesen		Ezek között nő		Département neve	Összesen		Ezek között nő	
	1890	1896	1890	1896		1890	1896	1890	1896
Ain	11	—	6	—	Lot	3	—	1	—
Aisne	31	28	14	11	Lot-et-Garonne	4	4	—	1
Allier	2	6	—	3	Lozère	—	—	—	—
Alpes (Basses)	4	—	1	—	Maine-et-Loire	6	5	5	4
Alpes (Hautes)	—	—	—	—	Manche	6	1	5	1
Alpes-Maritimes	56	107	26	53	Marne	37	19	16	9
Ardèche	1	1	1	—	Marne (Haute)	9	2	2	—
Ardennes	36	22	16	9	Mayenne	1	—	1	—
Ariège	—	—	—	—	Meurthe-et-Moselle	21	14	9	7
Aube	22	8	8	3	Meuse	8	3	4	1
Aude	1	—	—	—	Morbihan	—	—	—	—
Aveyron	3	2	2	1	Nièvre	14	11	4	4
Bouches-du Rhône	39	47	17	19	Nord	27	24	3	5
Calvados	3	16	1	7	Oise	18	6	3	1
Cantal	—	—	—	—	Orne	1	—	1	—
Charente	6	20	—	—	Pas-de-Calais	11	8	3	3
Charente-Inférieure	14	10	3	4	Puy-de-Dome	5	8	2	3
Cher	11	8	5	4	Pyrénées (Basses)	1	8	1	3
Corrèze	3	—	—	—	Pyrénées (Hautes)	—	2	—	—
Corse	2	1	—	—	Pyrénées-Orientales	—	—	—	—
Côte-d'Or	19	30	6	6	Rhin (Haut) (Belfort)	1	4	—	1
Côtes-du-Nord	1	—	1	—	Rhône	33	41	12	19
Creuse	21	20	11	10	Saône (Haute)	8	6	2	4
Dordogne	6	13	5	9	Saône-et-Loire	9	2	5	—
Doubs	12	37	3	12	Sarthe	2	—	1	—
Drôme	9	7	1	2	Savoie	5	—	3	—
Eure	6	3	1	—	Savoie (Haute)	5	9	—	2
Eure-et-Loir	15	8	6	4	Seine	1.374	1.294	531	515
Finistère	1	1	—	1	Seine-Inférieure	22	19	9	6
Gard	10	7	2	4	Seine-et-Marne	12	5	4	2
Garonne (Haute)	1	—	1	—	Seine-et-Oise	51	36	29	20
Gers	10	1	—	1	Sèvre (Deux)	—	—	—	—
Gironde	34	13	16	3	Somme	19	5	9	1
Hérault	2	3	1	2	Tarn	1	1	1	1
Ille-et-Vilaine	—	6	—	3	Tarn-et-Garonne	4	9	2	4
Indre	4	2	1	—	Var	10	7	2	4
Indre-et-Loire	10	8	3	1	Vaucluse	3	2	1	1
Isère	22	12	4	5	Vendée	—	—	—	—
Jura	17	8	6	—	Vienne	7	1	3	—
Landes	—	—	—	—	Vienne (Haute)	3	1	1	1
Loir-et-Cher	1	—	—	—	Vosges	7	3	3	1
Loire	—	10	—	5	Yonne	43	26	17	8
Loire (Haute)	1	—	—	—					
Loire-Inférieure	1	7	—	4	Összesen	**2.261**	**2.068**	**873**	**821**
Loiret	22	10	10	3					

van, az intelligens elemek vannak túlsúlyban. A tulajdonképeni értelmiségen kívül az ipari és kereskedelmi keresetek vannak erősen képviselve. A vidéken élő magyarok társadalmi s kereseti viszonyairól jóformán semmit sem tudunk.[180]) Sajnos, hogy az 1901. évi népszámlálás eredményei eddig nincsenek közzétéve. Csak annyit tudunk, hogy magában Páris városában (tehát nem az egész Seine départementben) 1.306 magyar honpolgár élt, míg 1896-ban 1.187.[181])

HARMINCZHARMADIK FEJEZET.

Éjszaki-Európa.

Belgiumban csak az 1890. évi népszámlálás mutatta ki a magyar honosokat az osztrákoktól elkülönítve,[182]) 1900-ban ellenben az osztrákokkal egybefoglalva mutattattak ki. Létszámuk igen csekély, csak 274; provinciák szerint ekként oszolnak meg:

Anvers	119
Brabant	101
Flandre occidentale	1
Flandre orientale	2
Hainaut	14
Liège	32
Limbourg	1
Luxembourg	—
Namur	4
összesen	274

Az osztrákok száma Belgiumban is körülbelül négyszer akkora, mint a magyaroké (1.153); ez az arány tehát némi támpontúl szolgálhat a magyarok számának hozzávetőleges megbecsülésére oly államokban, melyekben az osztrák és magyar honosok egy tételben vannak kimutatva.

---

[180]) Mint érdekes jelenséget megemlítjük, hogy Algirban is vannak magyar honosok; 1896-ban 74-re rúgott a számuk, még pedig:

Algir tartományban	7 férfi,	6 nő
Oran „	52 „	4 „
Constantine „	2 „	3 „

A férfiak közül Oranban 33 az idegen légióhoz tartozik. (V. ö. Résultats du dénombrement de 1896. Paris, 1899. 468—469. lap.)

[181]) A franczia statisztikai hivatal igazgatójának, Lucien March-nak szives közlése.

[182]) A népszámlálási munka egy tételben mutatja ki a magyar és osztrák honosokat, de a belga statisztikai évkönyv kettéválasztja őket. V. ö. Annuaire statistique de la Belgique. XXXII. kötet, 1902. 68. lap.

Németalföld legutóbbi (1900. évi) nagyszabású népszámlálási munkájában is egybeveti a magyarokat az osztrákokkal. Összes számuk az egész országban 555; a fentiek alapján a magyar honosok számát legfeljebb százra becsülhetjük. Az osztrák-magyar honosok eloszlása a következő:

	férfi	nő	együtt
Nordbrabant	13	11	24
Gelderland	29	7	36
Zuidholland	116	74	190
Noordholland	125	76	201
Zeeland	2	—	2
Utrecht	20	8	28
Friesland	—	1	1
Overijssel	3	1	4
Groningen	—	1	1
Drenthe	1	—	1
Limburg	39	28	67
összesen	348	207	555

Ezeknek legnagyobb része, t. i. 241 férfi és 145 nő a nagyvárosokban él, még pedig: Amsterdamban 117 férfi és 72 nő, Rotterdamban 79 férfi és 52 nő és Hágában 29 férfi és 17 nő.

Dánia statisztikája a régebbi évekre vonatkozólag semmi támpontot nem nyújt a magyarok számának megállapítására; népszámlálási munkáiban nemcsak a magyarok, de az osztrákok sincsenek külön kimutatva, hanem számos más állambeliekkel együtt egy „Vegyes" rovatba vannak együvé dobva. Csakis az 1901. évi népszámlálás alkalmával mutatták ki először a magyarországi születésű egyéneket, kiknek összes száma 128, még pedig:

	férfi	nő	együtt
Kopenhágában	23	12	35
a kisebb városokban	30	8	38
a vidéken	32	23	55
összesen	85	43	128

Személyi viszonyaikról közelebbi adataink nincsenek, de földrajzi eloszlásukat kerületek szerint a következőkben mutathatjuk be:[183])

Kopenhága városa	35	Aarhus	2
Kopenhága, kerület	19	Randers	17
Frederiksborg	2	Aalborg	7
Holbst	1	Thisted	1
Maribo	7	Viborg	3
Svendborg	5	Ringskóbing	6
Odense	2	Ribe	14
Vejle	7	Összesen	128

[183]) Az összes adatokat a dán királyi statisztikai hivatal igazgatójának, Falbe-Hansen V. doctor szivességének köszönhetjük.

Nagy-Britanniára vonatkozólag kedvezőbbek a viszonyok. *Anglia* statisztikája 1871. óta mutatja ki a magyarországi születésü népességet s 1891. óta nem szerint is különíti el. Ez a népesség számra nézve nagyon csekély, 1871-ben 390, 1881-ben 441, 1891-ben 738 és 1901-ben 1.109 főre rúgott; közel két harmad része London városában él; ezenkivül csak az éjszaknyugati grófságokban élnek némileg számottevő mennyiségben. Földrajzi eloszlása grófságok szerint a következő: [184])

	1871	1881	1891	1901
London	231	247	471	750
South-Eastern-Counties	159	28	26	61
South-Midland „		11	19	54
Eastern „		4	11	25
South-Western „		7	2	13
West-Midland „		6	11	26
North-Midand „		5	12	6
North-Western „		91	106	88
Yorkshire „		28	46	44
Northern „		12	8	16
Monmoutshire és Wales		2	26	26
Összesen	390	441	738	1.109

Az 54. sz. táblában az Angolországban élő magyar eredetű lakosságot kisebb területi egységek szerint mutatjuk ki. Demographiai viszonyaik tekintetében a régibb évekből csak a nemek eloszlásáról van tudomásunk; 1891-ben 501 férfi és 237 nő, tiz évvel később 790 férfi és 319 nő volt az angliai magyarok között, a nők aránya tehát 32, illetve 29% volt; a nők mindenütt jelentékeny kisebbségben voltak, igy különösen London városában is, a hol 1891-ben 150, 1901-ben 217 nő találtatott.

A legújabb népszámlálás a magyarországi születésű népességet kor és családi állapot szerint is kimutatta; az előbbi felsorolás megfelelő adataiból látható, hogy a házasok aránya csekély, különösen feltűnő pedig a férjes nők alacsony száma a házas férfiaknak kétszer akkora összege mellett. Nyilvánvaló, hogy a házas férfiaknak többlete családjuk hátrahagyásával ment Angliába keresetének javítása czéljából s hogy ekként az Angliában élő magyar családok száma igen csekély. Az angolországi magyarság jellemző

---

[184]) Census of England and Wales for the year 1871. General Report. Vol. IV. London 1873; 77. lap. U. az 1881-ről, Vol. III., XXVI. lap. U. az 1891-ről, Vol. III. XXXVI. lap. U. az 1901-ről ezen czim alatt: Summary tables, 260–281. l.

vonását a kereső korban álló nőtlen férfiak nagy száma (a 20-ik éven felül 358, a 15—20 évesek hozzászámításával 425) teszi; az össznépességnek több mint harmadrésze (379 férfi és nő) a 25-ik és 35-ik életév között áll, s a gyermekek száma igen csekély (a 15-ik éven alul 38 fiú és ugyanannyi leány).

A részletes adatok a következők:

	Nemházas		Házas		Özvegy		Összesen		
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	együtt
0—10	24	29	—	—	—	—	24	29	53
10—15	14	9	—	—	—	—	14	9	23
15—20	67	23	—	3	—	—	67	26	93
20—25	120	32	6	18	—	2	126	52	178
25—35	189	25	105	57	—	3	294	85	379
35—45	26	7	105	62	7	7	138	76	214
45—55	12	6	55	12	3	1	70	19	89
55—65	6	3	26	3	6	8	38	14	52
65—75	3	—	2	4	4	1	9	5	14
75—85	2	—	3	—	4	4	9	4	13
85-ön túl	—	—	1	—	—	—	1	—	1
Összesen:	463	134	303	159	24	26	790	319	1.109

Nagyérdekűek az angol népszámlálási munkának azon adatai is, melyek a magyarországi születésű népességnek foglalkozására vonatkoznak. Az igen részletes felsorolást alább csak némi összevonásokkal közöljük. Látjuk belőle, hogy a magyarok között túlnyomók az iparosok, közöttük különösen a szabó-ipar, a vendéglős-ipar, a gép- és fém-ipar van erősebben képviselve. Sajnos, hogy a foglalkozásokon belül a foglalkozási viszony nincs kitűntetve; mégis azt a benyomást nyerjük az adatokból, hogy az önálló iparosok és kereskedők száma igen csekély lehet s kivándorlottjaink legnagyobb része az iparban és kereskedelemben mint segéd vagy munkás nyer alkalmazást. Az értelmiségi foglalkozásokhoz kevés egyén tartozik; legtöbb itt a zenész, kik alatt kétségkivül czigány-zenészeink értendők. A részletes adatok a következők:

	férfi	nő
Közigazgatás	1	—
Egyházi személyzet	5	2
Ügyész	1	—
Orvos	1	—
Tanszemélyzet	8	3
Iró	6	—
Mérnök	3	—
Festő, szobrász	7	—
Fényképész	4	—
Zenész, énekes	39	5
Színész	7	5
Mutatványos	4	6
Szállodai személyzet	16	1
Cseléd, szolga	24	29
Szakács	8	2
Mosónő	—	1
Kereskedő	38	—
Üzleti szolga	32	1
Bank és biztositásügy	11	—
Száraz közlekedés	8	—
Hajózás	18	—
Mezőgazdasági munkás	2	—
Fémek feldolg., gépgyártás	30	—
Ékszerész, aranymüves és kereskedő	14	—
Műszerész	4	—

54. sz. tábla.

Angliának magyarországi születésü lakossága 1881—1901. években.

Grófság	1881	1891	1901
London.	**247**	**471**	**750**
Délkeleti grófságok	**28**	**26**	**61**
Surrey	5	9	10
Kent	3	4	15
Sussex	2	10	21
Hampshire	17	3	9
Berkshire	1	—	6
Déli grófságok	**11**	**19**	**54**
Middlesex	7	15	45
Hertfordshire	1	—	—
Buckinghamshire	—	1	1
Oxfordshire	—	2	4
Northamptonshire	-	1	1
Huntingdonshire	—	—	—
Bedforshire	1	—	1
Cambridgeshire	2	—	2
Keleti grófságok	**4**	**11**	**25**
Essex	2	9	18
Suffolk	2	2	7
Norfolk	—	—	—
Délnyugati grófságok	**7**	**2**	**13**
Wiltshire	—	1	1
Dorsetshire	1	—	1
Devonshire	4	1	4
Cornwall	2	—	2
Somersetshire	—	—	5
Nyugati középgrófságok	**6**	**11**	**26**
Gloucestershire	3	3	10
Herefordshire	—	—	4
Shropshire	—	—	—
Staffordshire	3	—	2
Worcestershire	—	4	1
Warwickshire	—	4	9

Grófság	1881	1891	1901
Északi középgrófságok	**5**	**12**	**6**
Leicestershire	1	1	—
Rutlandshire	—	—	—
Lincolnshire	3	9	2
Nottinghamshire	1	1	3
Derbyshire	—	1	1
Északnyugati grófságok	**91**	**106**	**88**
Cheshire	22	3	7
Lancashire	69	103	81
Yorkshire	**28**	**46**	**44**
Északi grófságok	**12**	**8**	**16**
Durham	1	4	12
Northumberland	10	2	4
Cumberland	1	2	—
Westmorland	—	—	—
Monmouthshire és Wales	**2**	**26**	**26**
Monmouthshire	—	2	13
Glamorganshire	2	23	10
Carmarthenshire	—	—	—
Pembrokeshire	—	—	—
Cardiganshire	—	—	1
Brecknockshire	—	—	—
Radnorshire	—	—	—
Montgomeryshire	—	—	—
Flintshire	—	—	—
Denbighshire	—	—	1
Merionethshire	—	—	—
Carnarvonshire	—	—	—
Anglesey	—	1	1
Összesen	**441**	**738**	**1109**

	férfi	nő		férfi	nő
Villanyos berendező	13	1	Posztókereskedő	6	—
Házberendező ipar...	10	—	Szabó	110	17
Műasztalos	29	—	Czipész	28	—
Egyéb faipar	26	—	Egyéb ruhaipar...	14	16
Üveges	1	—	Fodrász, borbély	37	—
Vegyészeti ipar...	5	—	Élelmezési ipar	24	—
Szűcs	13	1	Vendéglősipar	57	5
Timár, nyerges...	5	—	Dohánygyártó	3	—
Papiripar	3	—	Vegyes foglalkozások . .	19	—
Nyomdász, kőnyomdász ...	7	—	Vagyonából élő	21	8
Könyvkötő, könyvkereskedő	2	—	Fogl. nélk. 10 éven felül ...	37	186
Textilipar	5	1	„ „ „ alúl ...	24	29
			Összesen	790	319

Skótországban [185]) 1871-ben 6, 1881-ben 71 s 1891-ben 41 magyarországi születésü egyén élt, közte volt 8 brit honos (4 férfi, 4 nő) és 33 idegen honos (21 férfi, 12 nő); az utóbbiak között 5 egyén (1 férfi, 4 nő) húsz évnél fiatalabb volt, a többi idősebb. Az 1901. évi népszámlálás a honosságot részletezte; összesen 39 magyar honos élt Skótországban, közte 19 férfi és 20 nő. Tizenöt évnél fiatalabb volt 5 fiú s 10 leány, 15 évnél idősebb 14 férfi és 10 nő. Tüzetesebb adatok nem állnak rendelkezésre.

Irország [186]) csak 1881-ben mutatta ki a magyar születésű lakosságot külön: mindössze 8 egyént (4 férfi, 4 nő, valamennyi felnőtt korú); 1891-ben az osztrákokkal együtt 35 férfit és 15 nőt részletez. 1901-ből adatok még nem állnak rendelkezésre, de látható az idézett számokból, hogy Irországnak kivándorlóinkra nézve semmiféle jelentősége nincs.

Skandinávia is alig játszik szerepet nemzetközi népcserénk ügyében. *Svédországban* [187]) 1890-ben mindössze 29 oly egyént irtak össze, ki Magyarországon született, közte 19 férfit és 10 nőt; ezek azonban 4 férfinak kivételével, ki magyar honosságát megtartotta, már mind svéd alattvalók voltak s igy nemzetünkre nézve elveszetteknek tekinthetők. *Norvégiában* [188]) ugyanakkor 8 magyaror-

[185]) Eighth Decennial Census of the Population of Scotland taken 3. April 1871. Vol. II. Edinburgh 1874. 193. lap – Ninth Decennial Census of the Population of Scotland taken 4. April 1881. Vol. II. Edinburgh 1883. 345., 355. és 391. lap. — Tenth Decennial Census of the Population of Scotland taken 3. April 1891. Vol. II. Part. I. 300. és 309. lap. — Eleventh Decennial Census of the Population of Scotland taken 31. March 1901. Glasgow 1903. Vol. II., LIV. lap.

[186]) Census of Ireland. 1881. Part. II. Dublin 1882., 132. lap. — Census of Ireland 1891. Summary tables. Dublin 1892. 32. lap.

[187]) Bidrag till Sverige officiela Statistik. a) Befolkingsstatistik. Ny följd. XXXII. 3. Stockholm 1895. 90. lap.

[188]) Norges officielle Statistik. Tredie Raekke. No 278. Folketaellingen i Kongerigt Norge 1. Januar 1891. Kristiania 1897. 44. lap. — 1900-ra vonatkozólag a

szági születésű egyén élt; 1900-ban 16-ra rúgott ezeknek száma, kik közűl 10 férfi és 6 nő volt, két gyermek kivételével mind felnőtt egyének. Közűlök 10 magyar állampolgárnak vallotta magát, egy megszerezte a norvég honosságot s két gyermeke is új hazájának kötelékébe való, 1 német alattvaló s kettőnek honossága nem volt megállapítható. Többnyire iparosok és kereskedők, de van közte színész, zenész és szobrász is. Magyar nevű egyén csak egy van közöttük.

Végűl még **Oroszországról** kellene szólanunk, sajnos azonban, hogy az itt még 1897-ben megejtett első rendszeres népszámlálás részletes eredményei máig sincsenek közzétéve. Illetékes helyről vett értesűlés szerint a magyarországi születésű lakosság száma nem is fog megállapíttatni, mivel a szülőhely szerinti részletezésben Magyarország Ausztriával együtt fog szerepelni, adatai tehát ránk nézve hasznavehetetlenek lesznek. Készűl ugyan a magyarajkú lakosság részletezése nem és kor szerint, de ennek eredményei is csak 1905-ben fognak közrebocsáttatni. Némi csekély adataink vannak *Finnországból*,[189]) amelynek nagyobb városaiban 1890-ben 29, 1900-ban 53 magyar és osztrák állampolgár iratott össze, (közte 31 férfi s 22 nő), de sem azt nem tudni, hogy ezek közűl mennyi a magyar honos, sem egyéb részleteket személyi viszonyaik felől nem ismerünk. A finn egyházi anyakönyvek szerint 1900-ban csak két férfi élt az országban, ki Magyarországon született.

Ennyiben állnak azon adatok, melyek az Európa különböző részeiben élő magyarországi származású népességről rendelkezésre állanak. Sajnos, nem sok az egész, de egyik-másik irányban mégis némi fényt derítenek azon életviszonyokra, melyek között hazánkból elszakadt honfitársaink ott élnek.

---

norvég statisztikai hivatal igazgatója, Kiaer A. N. rendelkezésünkre bocsátotta a Norvégiában összeírt magyarok lajstromát, összes személyi adataikkal együtt.

[189]) Suomenmaan Virallinen Tilasto. VI. Väkiluvun-tilasto. Helsingissä 1893. 97 lap. — 1900-ra vonatkozólag a finn statisztikai hivatal igazgatójának, **Hjelt Ágostnak** szíves közlése.

Tizedik szakasz.

Az amerikai magyarság.

HARMINCZNEGYEDIK FEJEZET.

Az Egyesült-Államokban élő magyarok száma és nemzetiségi viszonyai.

Miként tudjuk, a magyarországi kivándorlás nagy áradata az éjszak-amerikai Egyesült-Államok felé hömpölyög, ahova eddig százezrével vándoroltak ki honfitársaink. Már csak ez okból is kívánatos tudni, hogy mennyire rúg voltaképen az Egyesült-Államokban élő magyar eredetű népesség. A nézetek erre vonatkozólag eltérők s a kétszázezertől ötszázezerig, nyolczszázezerig, sőt millióig ingadoznak. Hogy ezek az utóbbi nézetek mennyire túlzottak, ki fog tűnni alábbi fejtegetéseinkből, melyek az amerikai népszámlálások és a bevándorlási statisztika eredményein épűlnek fel.

Az amerikai népszámlálások csak 1870 óta tűntetik fel az Egyesült-Államokban élő magyarországi születésű, tehát onnan bevándorolt népességet; ennek száma volt:[190])

1870-ben	3.737
1880-ban	11.526
1890-ben	62.435
1900-ban	145.815

Az utolsó évben eszerint az Egyesült-Államok 76 millióra rúgó lakosságának két tized százaléka volt magyarországi születésű, míg az előző évtized végén egy tized; ez magában véve nem nagy arány, de a húsz vagy harmincz év előtti állapothoz képest mégis rendkívül gyors és nagymérvű emelkedésnek nevezendő. A négy népszámlálási évben talált magyarok létszáma egyúttal a kivándorlás nagyságát is tanúsítja és ez utóbbi statisztikájával egybevetve több

---

[190]) Census Reports, Volume I. Twelfth Census of the United States, taken in the year 1900. Population. Part I. Washington 1901. Továbbá: Quarterly Report 1890—91. Nr. 3. 618. lap és 1892—93. Nr. 2, 474—505. lap.

megjegyzésre ad alkalmat. A kivándorlások statisztikájából tudjuk, hogy az Egyesült-Államok 1861-től 1870-ig csak 488 magyarországi kivándorlót mutattak ki, az 1870-iki népszámlálás azonban már közel 4000-re tette a Magyarországon született azon egyének számát, kik az Unió területén élnek. Tudjuk ugyan, hogy az ötvenes években szabadságharczunk számos alakja keresett Amerikában új otthont, ahol egész magyar telepeket (mint Uj-Buda, Jowa államban) létesítettek; de az akkori emigránsok közül már nem sokan lehettek életben húsz év mulva, amidőn az amerikai census 3.737 magyart mutatott ki,[191]) s így mindenesetre már a hatvanas években is jóval erősebbnek kellett az amerikai áramlatnak lennie, mint a minőnek a hivatalos adatokból felismerhető.

A reá következő tíz év alatt a kivándorlási statisztika szerint 13.475 hazánkfia telepedett le az Egyesült-Államokban. A már előzőleg ott talált magyarokkal együtt, tekintetbe véve az évtized elhalálozásait, az 1880. évben mintegy 12.000-re lehetne becsülni az ott élő magyarokat, amely összeg a népszámlálás kimutatta 11.526 lélekkel eléggé egyezik s egyúttal arra is utal, hogy ezen idő alatt (1880 előtt) a kivándorlottaknak csak igen csekély része térhetett hazájába vissza.

Idáig a népszámlálás eredményei a vándorlások statisztikájával meglehetősen egybevágnak. A következő évtizedről ez már nem állítható. 1881-től 1890-ig 136.562 magyar vándorolt be az Unióba; e nagy szám az 1880-ban talált magyarországiakhoz hozzáadva, (s levonásba hozva az időközi elhalálozások hozzávetőleges számát), az 1890. évre máris mintegy 110.000 főnyi magyarországi születésű lakosságot eredményezne.[192]) Az ez évi népszámlálás azonban

---

[191]) Az 1850. és 1860. évi népszámlálások alkalmával magyarokat nem mutattak ki.

[192]) Ezen becslést, melyet első ízben „A magyarok kivándorlása Amerikába" cz. dolgozatomban közöltem („Közgazdasági Szemle" XX. évf. 50. lap) Hegedüs Loránt hasonczímű munkájában (37—39. lap) hosszasabban bonczolgatja s azon eredményre jut, hogy ezen szám alacsony, mert a magyarok száma legalább kétszázezer, talán negyedmillió is. Erre vonatkozólag e helyen csak annyit akarok megjegyezni, hogy ezen számításomnak — mint a czikk szövegéből kitűnik — nem egy fix összeg megállapítása, hanem annak kimutatása volt a czélja, hogy az 1890. évi amerikai népszámlálás által kimutatott lélekszám nem lehet helyes; ezért mondám, hogy az ott előadott s fentebb itt is közölt számítási művelet „az 1890. évre mintegy 110.000 főnyi magyarországi születésű lakosságot eredmény*ezne*; az ez évi népszámlálás azonban csak 62.435 lelket talált." Szükségesnek tartom itt továbbá hangsúlyozni, hogy az Egyesült Államok népszámlálásainak itt (és régebbi

csak 62.435 lelket talált. Mintegy 48.000 főnyi hiánynyal van tehát itt dolgunk, melyről nem tudhatni, a felvétel hiányosságából eredt-e, avagy annyi magyar kivándorló ismét visszatért volna Amerikából. A m. kir. központi statisztikai hivatal által gyűjtött adatok szerint 1880-tól 1890-ig Abauj-Torna, Zemplén, Sáros, Szepes és Liptó vármegyékbe mintegy 18—19.000 ember tért vissza Amerikából.[193]) Kétségtelen, hogy e szám a tényleges visszavándorlásnál jóval kisebb, kétségtelen továbbá az is, hogy más megyék is résztvettek a ki- és visszavándorlás mozgalmában, (igy Borsod, Gömör, Trencsén, Moson, Sopron stb.); mindazáltal alig tételezhető fel, hogy a tényleges visszavándorlás oly tömegesen történt volna, a minőt az amerikai census és a kivándorlási statisztika különbözete szerint feltételeznünk kellene. A mutatkozó eltérés tehát positív magyarázatot nem találhat. Annyi azonban kétségtelen, hogy a tulajdonképeni magyar elem már 1890-ben is 62.000 főnél jóval erősebb volt, mert honfitársainknak Amerikában született gyermekei — az első nemzedékben okvetlenül — a magyarsághoz számíthatók. De világos az is, hogy azon nézetnek, mely már akkor is fél millióra tette az Amerikában élő magyarok számát,[194]) semmiféle positív alapja nincs.

Még nagyobb különbséget találunk a következő évtizedre vo-

---

munkámban is) közölt adatai ***nem a bevándorlottak nemzetiségére, hanem szülőhelyére*** („foreign born population, country of birth") vonatkoznak, erre tehát nem igen mondható, hogy „a hatóságok erős amerikaizáló hajlandósa" befolyásolhatta volna, és hogy „a tótok egy része nem is tudta magát magyarnak vallani" (Hegedüs). Csakis a bevándorlási statisztika különböztet meg nemzetiségeket, s ott a magyarországi német tényleg a németek között, a magyarországi oláh a románok között van kimutatva (lásd erre vonatkozólag e munka 155. lapját); a népszámlálás ellenben az idegenek szülőhelyét (országát) kérdezte s igy természetszerűleg ki kell hogy essenek a magyar fogalom alól „magoknak a magyaroknak gyermekei, unokái", kik már Amerikában születtek, de ***egyelőre*** még „mind igaz veszteségeink"; sajnos, hogy csak ***egyelőre***, hiszen maga Hegedüs mondja, hogy „a második nemzedék elamerikaisodása oly gyorsan megy, mint a szemfényvesztés" (35. lap). Megjegyzem e helyen még, hogy 1904. évi január 1-étől kezdve az Egyesült Államok bevándorlási statisztikáját is a Census Bureau fogja készíteni, minek folytán a két statisztika között meg lesz az eddig nélkülözött összhang. „An immediate advantage of the transfer will be the harmonizing of the tables showing the country of the immigrant's birth with the Census tables showing birthplace of the foreign born". (Bureau of the Census. Report of the Director to the secretary of Commerce and Labor. Washington 1903. 11. lap.)

[193]) Magyar Statisztikai Közlemények. I. kötet, 71* lap.

[194]) A Pallas Nagy Lexikona, I. kötet, 547. lap.

natkozólag. Az Egyesült Államok statisztikája szerint ezen évtized folyamán körülbelül 370.000 magyarországi alattvaló vándorolt ki, s ha figyelembe is vesszük, hogy a kivándorlóknak 20—25 százaléka másod- vagy harmadízben megy ki Amerikába, tehát tulajdonképen nem szaporítja a kivándorlottak számát (l. a 67. lapon), mégis mintegy 280.000 kivándorló marad az 1891—1900. évekre. Másrészt a német kikötők feljegyzései szerint ugyanakkor 192.000 magyar ment az Egyesült-Államokba (l. a 78. lapon) s ha ehhez a a belga és németalföldi kikötőkben hajóra szállott kivándorlóinkat egész összegben, tehát maximális értékben, hozzávesszük (l. a 68. lapon), 275.000 főt nyerünk, mint a hazánkból az Egyesült-Államokba kivándorlott véreinket, kikből azonban a 20—25 százalék újbólkivándorlót szintén leütvén, kerek számmal 200.000-ben állapíthatjuk meg a kérdéses összeget, ugyanannyira, amennyire az amerikai kivándorlás által sújtott országrészeknek 1891—1900. évi tényleges népvesztesége is rúg (l. a 41—43. lapon). Ha már most számításba vesszük az időközben elhaltakat, valamint a hazájukba végkép visszatérteket, akiknek aránya együttvéve legfeljebb 30%-ra tehető, akkor a magyarságnak 1890-től 1900-ig újabb bevándorlások által való tényleges szaporulatát az amerikai statisztika alapján mintegy 250.000, a kikötők adatai szerint ellenben körülbelül 170.000 főre becsülhetjük, úgy, hogy 1900-ban 310.000, illetve 230.000 magyarországi születésű egyénnek kellett volna az Egyesült-Államok területén élnie. A népszámlálás azonban, mint említők, csak 145.815-ben állapította meg e számot, a két forrás eredményei között tehát óriási űr tátong, melyet kitölteni, ill. eltűntetni nem vagyunk képesek. Felmerül az a gyanú, hogy az Egyesült-Államok területén élő magyarok egy része az osztrákok között van kimutatva, de ezt a gyanút a statisztika adatai nem igazolják, mivel az osztrák kivándorlókra s az Unióban élő osztrákokra vonatkozó adatok egymással egészen összhangban állanak.

A fentebbiek alapján az Egyesült-Államok területén élő, *magyarországi születésű egyének számát* az 1900. évre vonatkozólag — eltérőleg a népszámlálás eredményeitől — *harmadfél-, vagy háromszázezerre* becsüljük. E számban nem foglaltatnak benn a bevándorlott magyar honosoktól Amerikában született gyermekek, kik az első nemzedékben kétségkívül még a magyarsághoz számítandók. Az amerikai statisztika erre vonatkozólag is közöl érdekes adatokat; kimutatja ugyanis a népesség szülőhelyén kivül az *„idegen származást“* is (foreign parentage), még pedig azon az alapon, hogy az

állam területén élő lakosok *szülei* milyen országból valók. Ez alapon a külföldi eredetű népesség természetesen sokkal nagyobb lesz, mintha tisztán csak az idegen országokban született lakosokat tekintjük idegeneknek; utóbbiaknak száma az Egyesült-Államok egész területén 10,460.085, míg az idegen származású egyének száma 26,198.939, vagyis az összes népességnek 34·3 százaléka. Ez alapon sikerül kimutatni, hogy az Egyesült-Államok területén született, tehát látszólag már nem idegen népességnek jelentékeny része külföldi bevándorlók ivadéka, egy másik rész pedig külföldiek és bennszülöttek között kötött házasságokból ered, tehát így mély bepillantást nyerhetünk a bevándorlottak és a bennszülött népesség keverődésének nagy jelentőségű folyamatába. Szemügyre véve már most a magyarországi lakosság ezen keverődési és származási viszonyait, úgy látjuk, hogy míg a népszámlálás a Magyarországban született s így onnan az Unióba bevándorlott lakosság számát 145.815-re teszi, addig 235.000-re rúg azoknak száma, kik mindkét vagy egyik szülőjük után magyarországi származásúaknak tekinthetők. Az Egyesült-Államok területén ugyanis 210.300 egyén él, kinek atyja és anyja magyarországi; ezek közül 66.727 már az Unióban született, míg 143.573 egyebütt, nyilván Magyarországon, aminthogy számuk is majdnem teljesen egyezik a Magyarországon született egyének létszámával. Kiderül továbbá, hogy az Egyesült-Államokban 4.950 egyén él, ki magyar apától és amerikai anyától, továbbá 1.141, aki amerikai apától és magyar anyától született, még pedig kevés kivétellel Amerikában; végül összeiratott 10.037 egyén mint magyar apák és idegen (nem amerikai) anyák gyermeke és 8.572 egyén mint idegen (nem amerikai) apák és magyar anyák ivadéka.

Ezek alapján az Egyesült-Államok területén élő és mindkét vagy csak egyik szülője révén magyarországi származású népesség száma ekként állapítható meg:

			közülök született	
	összesen	Amerikában	egyebütt
magyar apától s magyar anyától származott	210.300	66.727	143.573
magyar „ amerikai „ „	4.950	4.899	51
amerikai „ magyar „ „	1.141	1.132	9
magyar „ idegen „ „	10.037	nincs részletezve	
idegen „ magyar „ „	8.572		
mindössze	235.000		

Miként látható, az ezen alapon felállított számítás közel kétharmadrésszel nagyobb összeget eredményez, mint ha a Magyarországból eredő népességet tisztán csak szülőhelye szerint mutatjuk ki.

Ha már most arra a fenntebb kifejtett álláspontra helyezkedünk, hogy a Magyarországból bevándorlottak száma az amerikai népszámlálásban megbízhatatlan s az abban kimutatott 145.000 fővel szemben 250—300.000-re tehetjük az oda tényleg bevándorlottak számát, akkor ezeknek Amerikában született ivadékaival együtt az **1900. év végén az Egyesült-Államokban élő összes magyarországi származású népesség számát 4—500.000-re becsülhetjük.** Ekkora az az összeg, melylyel nemzetünk az Unió népességét 1900-ig gyarapította; de egyúttal ez az a maximális szám is, melynél nagyobbat semmiképen el nem fogadhatunk, hacsak minden alapot nélkülöző merő találgatásokba nem akarunk bocsátkozni.[195]) (Nagyon természetes, hogy 1900 óta ez a szám lényegesen emelkedett.)

Az Egyesült-Államokban élő magyarok földrajzi eloszlását illetőleg a hivatalos népszámlálások eredményeire vagyunk utalva, bár azokat, mint említettük, alacsonyabbaknak tartjuk a valóságnál. Ez eredményekből, melyeket az 55. sz táblában közlünk, látható, hogy

---

[195]) A „Budapesti Hirlap" 1902. évi április 28-iki (116.) számában „Az amerikai magyarok" cím alatt közölt vezércikkében „az amerikai kivándorlási bizottság adatai" (?) alapján 744.000 lélekre (helyesebben 757.000-re) teszi az Unio 12 államában élő honfitársaink számát. Bár ez az adat a fentebbi fejtegetésünk alapján szembetűnőleg téves, mégis ide igtatjuk e czikk főbb adatait mint annak jelét, hogy mennyire túlzott adatok kerülnek forgalomba:

Állam	magyar	tót	horvát szlavon	szerb ruthén	összesen
New-York	65.000	35.000	8.000	9.000	117.000
Ohio	28.000	5.000	2.000	8.000	43.000
New-Jersey	28.000	40.000	2.000	8.000	78.000
Illinois	6.000	20.000	9.000	5.000	40.000
Pennsylvania	25.000	300.000	55.000	8.000	388.000
Connecticut	18.000	20 000	2.000	2.000	42.000
Rhode Island	3.000	2.000	1.000	—	6.000
California	1.500	1.000	4.000	10.000	16.500
Missouri	1.500	5.000	3.000	1.000	10.500
Indiana	1.500	2.000	2.000	1.000	6.500
Minnesota	1.000	—	2.000	1.000	4.000
Michigan	1.500	1.000	2.000	1.000	5.500
12 állam együtt ...	180.000	431.000	92.000	54.000	757.000

Ezen számban még nem volnának benne a Magyarországból kivándorolt németek, valamint az Unió többi államaiban lakó magyar kivándorlók. Ugyanez a czikk a Kanadában lakó honfitársaink számát 40.000-re teszi, tehát több mint tízszerannyira, amennyi magyar letelepülőt az ottani magyarok maguk felvesznek (l. a 88. lapon.)

honfitársaink leginkább az Unió éjszakkeleti államaiban telepednek le. Kivándorlóink, mint tudjuk, (lásd a 83. lapon), leginkább a keleti kikötővárosokban (főleg New-Yorkban) kötnek ki s onnan szélednek el az Unió különféle részeibe; zömük azonban nem távozik messze az Atlanti-óceántól s csak kisebb rajok telepedtek le az Egyesült-Államok éjszaki és középső tájain; de nincs állam, melyben legalább néhány magyar ember ne élne. A magyarság zöme — az összes népességnek több mint kétharmad része, — Pennsylvania, New-York, Ohio és New-Jersey államokban található, az elsőben 47.393, a másodikban 37.168, a két utóbbiban 16.463 és 14.913 egyén.

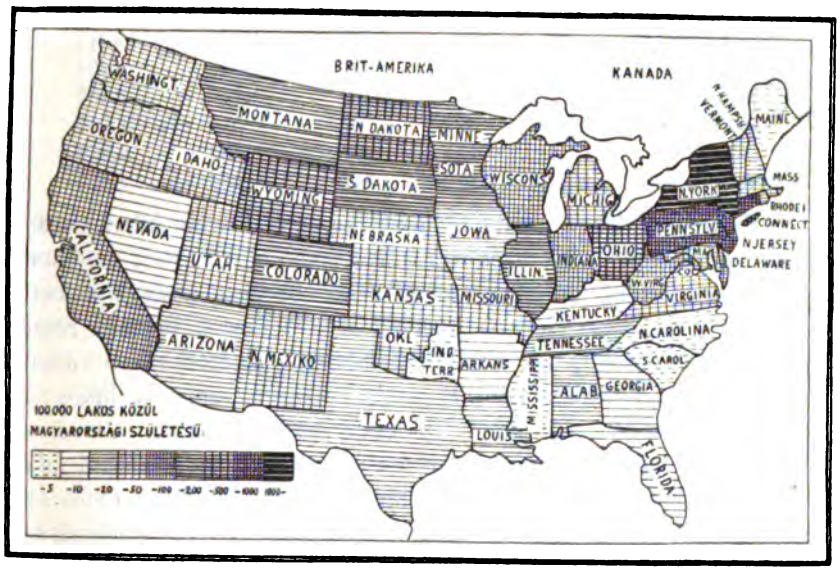

11. sz. Az Egyesült-Államok magyarországi születésű népessége 1900-ban.

Néhány ezer él még a velök közvetlenül szomszédos államokban: Illinoisban 6.734, Connecticutban 5.692, Indianában 1.379, ellenben Massachusettsben, New-Hampshireben, Vermontban, Columbiában és Maineben feltűnően kevés a magyar bevándorlott. Odább nyugat felé aránylag kevés magyar megy; csak Éjszaki-Dakotában (1.327), Minnesotában (2.182) és Wisconsinban (1.123) tömörülnek még nemileg, a többi államokban legfeljebb egyes nagyobb városokban telepedtek le figyelmet érdemlő számban.

A 11. sz. rajzban feltűntetjük az egyes államokban tartózkodó honfitársainkat, az állam népszámához viszonyítva. Bármily jelen-

tékeny is kivándorlottjaink száma, mégis csak négy állam van, melyben ez a viszony nagyobb, t. i. fél százaléknál magasabb; ezek ugyanis New-York, ahol százezer lakóra 1.639, New-Jersey, ahol 792, Pennsylvania, ahol 752 és Connecticut, ahol 687 magyarországi bevándorló jut. Ezek egyuttal azon államok is, melyekben a magyarság az újabb időben legerősebben tömörült. Az alábbi felsorolásban közöljük a magyarság létszámát 1870-től 1900-ig azon államokban, melyek a magyarság góczpontjául tekinthetők:

	1870	1880	1890	1900
Pennsylvania	144	1.168	24.901	47.393
New-York	709	4.440	15.598	37.168
Ohio	234	1.477	5.431	16.463
New-Jersey	85	272	3.417	14.913
Illinois	420	691	3.126	6.734
Minnesota	209	356	1.256	2.182
Dakota (North és South)	3	64	513	1.748
Indiana	36	77	436	1.379
Wisconsin	237	447	486	1.123

Ebben a kilencz államban lakik honfitársainknak kilencz tizedrésze; harmincz évvel ezelőtt 2.077 lélek, ma 129.103, valójában ennél is jóval több. A lakosságnak ezen eloszlását nagyban befolyásolják a nagyobb városok, melyek a kivándorlók tetemes részét magukhoz vonzzák s így a külföldi lakosság góczpontjaivá válnak. Magában New-Yorkban ma már 31.516 magyar eredetű lakos él, közel húszezerrel több, mint tíz évvel ezelőtt; utána Cleveland (Ohióban) a legnépesebb magyar telep, 9.558 magyarországi lakóval. Felette jelentékenyek még Chicagó 4.946, Passaic (New-Jerseyben) 3.602, Bridgeport (Connecticutban) 3.172, Philadelphia 2.785, Pittsburg 2.124 és Johnstown 2.017 magyar lakóval (utóbbi három Pennsylvaniában). Az 56. sz. táblában kimutatjuk a jelentékenyebb városok magyarországi születésű népességének gyarapodását az utolsó harmincz év alatt. A száznál több magyar lakóval biró nagyobb városok neveit pedig államonként csoportosítva, itt közöljük:

New-York: New-York 31.516, Yonkers 1.387, Buffalo 215, Binghamton 181, Syracuse 124.

Pennsylvania: Philadelphia 2.785, Pittsburg 2.124, Johnstown 2.017, Mc Keesport 806, Scranton 561, Alleghany 560, Wilkesbarre 364, Reading 259, Allentown 210.

New-Jersey: Passaic 3.602, Trenton 1.494, Newark 1.325, Bayonne 541, Paterson 317, Elizabeth 233, Jersey City 136.

Ohio: Cleveland 9.558, Youngstown 1.031, Toledo 647, Dayton 102.

Connecticut: Bridgeport 3.172.

Illinois: Chicago 4.946, Joliet 153.

Maryland: Baltimore 155. — *Massachusetts:* Boston 330.

Indiana: South Bend 733, Indianopolis 138.

Wisconsin: Milwaukee 381. — *Tennessee:* Nashville 150.

Minnesota: St. Paul 659, Minneapolis 581.

Montana: St. Louis 561, Kansas City 118.

Nebraska: Omaha 253. — *Colorado:* Denver 179.

California: San Francisco 315, Oakland 128.

Egyes államokban a magyarság nemcsak a nagy városokban, de azokon kívül is igen sűrűn él. Ezek közűl Pennsylvania jár elől, ahol a nagyvárosokon kívül a kisebb városokban és községekben mintegy 37.000 magyar lakik, főleg a nagy kőszénbányavidéken és gyártelepeken.

Az utolsó harmincz év alatt a magyarok száma leginkább Pennsylvaniában, Ohióban, New-Jerseyben és New Yorkban emelkedett, ellenben azon államokban, melyeket a magyarság főleg az ötvenes években keresett fel nagy előszeretettel, t. i. Wisconsin, Jowa, Michigan, California, Missouri, Texas, Tennessee és Kentucky államokban a magyarság azóta csak csekély mértékben gyarapodott. Akkor emigránsaink az Egyesült-Államok belsejébe húzódtak, ahol mezőgazdasági vállalkozásokra alkalmasabb volt a tér; akik akkor kivándoroltak, mind a műveltség magas fokán álló férfiak voltak, kik szakértelemmel megindított nagyobb vállalkozások által igyekeztek jövőjüket megalapítani s a magyar névnek tiszteletet, becsületet szereztek. Ma kivándorló munkásaink s napszámosaink ezrei meg ezrei a keleti államok nagyvárosait s egyes bányavidékeit lepik el, ahol nyers testi munkával szerzik meg kenyeröket; intelligens vállalkozó szellem, mely a Nyugat kevésbbé taposott földjén kisérlené meg szerencséjét, csak elvétve akad. S így a kivándorlók helyi eloszlása lényegesen összefügg a kivándorlás folyamatának alakulásával s azon feltűnő elváltozással, mely ez utóbbiban felismerhetővé válik.

Kivándorlóinknak földrajzi eloszlását élénken világítja meg az Egyesült-Államok bevándorlási statisztikája 1896 óta, amióta kimutatja, hogy a bevándorlottak az Unió mely államaiban telepedtek le. Ezek a viszonyok későbbi elvándorlás folytán változhatnak ugyan, de nagyjából mégis hű képet adnak honfitársainknak egyes

államokban való tömörüléséről, s a többi államokban való szétszóródásáról. Az 57. sz. táblában tüzetesen mutatjuk ki az utolsó hat év erre vonatkozó adatait. Ezen adatokat természetesen ugyanazon elővigyázattal kell fogadnunk, melyre — az ismételt ízben kivándorlókra s visszatérőkre való tekintetből — már fentebb ráutaltunk. Ezek az adatok is igazolják, hogy kivándorlóinknak mintegy fele Pennsylvaniába megy, egy heted New-York államban állapodik meg, egy tized New-Jerseyben s valamivel kevesebb Ohioban és Illinoisban. Az utolsó hat év alatt számbavett 290 470 magyar, tót, horvát és ruthén bevándorló közül ugyanis 141.845 ment Pennsylvaniába, 43.641 New-Yorkba, 28.174 New-Jerseybe, 23.486 Ohioba, 16.343 Illinoisba és 8.518 Connecticutba. Újabban azonban a távolabb Nyugat államait is többen kezdik felkeresni, így p. o. Washingtonba 545, Texasba 529, Californiába 852, Wisconsinba 1.277, Coloradoba 3.156 kivándorlónk ment s ugyancsak élénkül a mozgalom a délkeleti államokban is.

Végül még néhány pillantást akarunk vetni a hazánkból kivándorló nemzetiségeknek földrajzi eloszlására. Az amerikai népszámlálások eziránt nem nyújthatnak felvilágosítást, de a bevándorlási statisztika adatai, melyek államonként mutatják ki a bevándorlott nemzetiségek megoszlását, ez irányban is fényt derítenek. Az utolsó négy év (1898/9—1901/2) adatai szerint ugyanis a bevándorlott tótoknak és horvátoknak nagyobb fele Pennsylvaniába ment, míg a magyaroknak csak mintegy harmadrésze telepedett le ott, ellenben igen nagy számmal mentek magyar ajkú kivándorlóink New-York, New-Jersey és Ohio államokba. Ime azon államok felsorolása, melyeket Magyarországból eredő különböző nemzetiségeink nagyobb tömegekben kerestek fel, s melyekben a nemzetiségek különböző eloszlása világosan felismerhető.

	magyar	tót	ruthén	horvát
Pennsylvania	19.985	61.005	8.927	38.809
New-York	10.606	19.762	3.460	5.451
New-Jersey	10.237	11.838	1.983	853
Illinois...	1.505	5.247	336	8.253
Connecticut	2.452	3.848	508	321
Michigan	276	822	67	2.340
Minnesota...	61	1.981	44	1.981
Colorado	493	308	35	2.255
Massachusetts	336	1.020	562	162
Missouri	97	325	92	1.205

55. sz. tábla.

Az Egyesült-Államok magyarországi születésű lakossága 1870—1900. években.

Állam, terület	1870	1880	1890	1900	100.000 lakóra 1890	1900
Álabama	24	60	150	322	10	17
Alaska	—	—	—	8	—	11
Arizona	6	14	9	22	15	18
Arkansas	2	58	35	97	3	7
California	102	216	369	799	31	54
Colorado	2	49	359	574	87	106
Connecticut	30	76	1.146	5.692	154	627
Dakota, North	3	64	513	1.327	100	416
„ South				421		105
Delaware	3	1	114	86	68	46
Distr. of Columbia	46	35	41	48	17	17
Florida	2	8	29	37	7	7
Georgia	42	55	62	166	4	8
Hawaii	—	—	—	5	—	3
Idaho	4	13	9	37	11	23
Illinois	420	691	3.126	6.734	82	139
Indiana	36	77	436	1.379	20	54
Indian territory	—	—	—	20	—	5
Jowa	134	244	213	453	11	20
Kansas	38	291	721	650	50	44
Kentucky	107	47	67	146	4	7
Louisiana	29	40	66	148	6	11
Maine	—	6	16	29	2	4
Maryland	46	71	207	323	21	27
Massachusetts	14	82	389	926	17	33
Michigan	144	193	637	835	30	34
Minnesota	209	356	1.256	2.182	96	125
Mississippi	10	14	41	40	4	3
Missouri	599	354	582	902	22	29
Montana	11	10	48	274	36	113
Nebraska	73	189	449	561	42	43
Nevada	3	15	6	3	13	8
New-Hampshire	3	—	19	84	5	20
New-Jersey	85	272	3.417	14.913	237	792
New-Mexico	4	7	9	41	6	21
New-York	709	4.440	15.598	37.168	260	1.639
North-Carolina	1	4	3	8	0·2	0·4
Ohio	234	1.477	5.431	16.463	148	396
Oklahoma	—	—	22	158	35	39
Oregon	8	36	73	154	23	38
Pennsylvania	144	1.168	24.901	47.393	474	752
Rhode Island	5	5	19	69	6	16
South-Carolina	6	18	13	19	1	2
Tennessee	87	123	257	296	15	15
Texas	46	104	228	593	10	19
Utah	1	7	23	33	11	38
Vermont	—	5	35	128	12	38
Virginia	12	33	448	607	27	33
Washington	2	5	104	222	30	43
West-Virginia	5	39	236	810	31	84
Wisconsia	237	447	486	1.123	29	55
Wyoming	9	7	17	287	28	309
Összesen	**3.737**	**11.526**	**62.435**	**145.815**	**99**	**191**

56. sz. tábla.

Az Egyesült-Államok nagyobb városaiban élő magyarországi születésű lakosság 1870—1900. években.

Város	1870	1880	1890	1900
New-York, N. Y.	591	4.182	12.885	31.516
Chicago, Ill.	159	300	1.818	4.946
Philadelphia, Pa	52	192	1 354	2.785
St.-Louis, Mo	126	173	253	561
Boston, Mass.	2	38	188	330
Baltimore, MD	40	47	163	155
San-Francisco, Cal.	61	128	167	315
Cincinnati, Ohio	37	106	120	208
Cleveland, Ohio	97	867	3 210	9.558
Buffalo, N. Y.	6	24	80	215
New-Orleans, La	14	37	25	68
Pittsburg, Pa	11	69	794	2.124
Washington DC	43	26	41	48
Detroit, Mich.	53	64	112	91
Mitwaukee, Wis.	43	70	197	381
Newark, N. J.	30	69	430	1.325
Minneapolis, Minn.	—	6	269	581
Jersey City, N. J.	5	16	78	136
Omaha, Nebr.	—	—	136	253
St.-Paul, Minn.	—	25	410	659
Kansas City, Mo	70	22	141	118
Denver, Colo	—	9	108	179
Indianopolis, Ind.	6	32	56	138
Allegheny, Pa	5	7	312	560
Johnstown, Pa	?	?	?	2.017
Tacoma, Wash.	?	?	?	1.494
Yonkero, N. Y....	?	?	?	1.387
Youngtown, Ohio	?	?	?	1.031

57. sz. tábla.

Az Egyesült-Államokba 1896/7—1901/2. években bevándorlott magyar honosok részletezése államok szerint.

Állam	1896/7	1897/8	1898/9	1899/00	1900/1	1901/2	Együtt
Alabama	9	4	33	40	37	61	184
Alaska	—	—	5	—	4	9	18
Arizona	—	2	7	11	16	8	44
Arkansas	—	7	14	22	17	66	126
California	14	23	107	162	267	279	852
Colorado	26	39	882	523	779	907	3.156
Connecticut	580	809	894	2.111	1.828	2.296	8.518
Delaware	5	5	22	12	20	29	93
Distr. of Columbia	2	5	—	6	3	1	17
Florida	6	2	2	6	3	2	21
Georgia	60	22	7	1	3	2	95
Hawaii	—	—	—	—	—	—	—
Idaho	—	—	1	3	15	5	24
Illinois	414	588	1.955	3.138	3.932	6.316	16.343
Indiana	48	80	208	519	523	881	2.254
Indian territ.	—	—	2	11	9	19	41
Jowa	23	31	117	98	84	106	459
Kansas	1	6	38	68	70	138	321
Kentucky	4	8	11	32	65	24	144
Louisiana	17	6	33	57	46	32	191
Maine	6	8	49	43	56	75	237
Maryland	88	109	111	183	235	250	976
Massachusetts	163	225	304	567	630	579	2.468
Michigan	68	121	682	935	845	1.043	3.694
Minnesota	79	69	356	570	737	863	2.674
Mississippi	—	2	5	7	6	7	27
Missouri	81	104	176	270	395	918	1.944
Montana	25	42	220	244	297	271	1.099
Nebraska	9	17	13	12	54	38	143
Nevada	1	2	2	3	1	—	9
New-Hampshire	4	5	6	23	29	22	89
New-Jersey	1.368	1.898	3.245	6.804	6.166	8.693	28.174
New-Mexiko	—	1	30	38	27	22	118
New-York	4.297	4.065	5.157	8.233	9.265	12.624	43.641
North-Carolina	3	1	—	—	—	1	5
North-Dakota	150	369	10	33	50	57	669
Ohio	720	957	2.389	4.825	4.496	10.099	23.486
Oklahoma	1	6	3	4	2	3	19
Oregon	6	3	17	9	31	23	89
Pennsylvania	6.520	6.599	13.931	32.386	33.318	49.091	141.845
Porto-Rico	—	—	—	—	—	2	2
Rhode-Island	4	14	18	32	28	32	128
South-Carolina	—	—	—	—	—	1	1
South-Dakota	1	18	9	37	20	32	117
Tennessee	10	10	12	25	13	72	142
Texas	61	116	70	66	136	80	529
Utah	1	1	7	11	5	5	30
Vermont	11	12	6	17	58	86	190
Virginia	24	28	42	92	127	139	452
Washington	2	12	48	86	153	244	545
West-Virginia	38	61	170	408	607	1.054	2.338
Wisconsin	77	51	119	207	253	570	1.277
Wyoming	3	4	25	46	109	133	220
Átutazóban	—	92	—	—	—	—	92
Összesen	**15.025**	**16.659**	**31.570**	**63.036**	**65.870**	**98.310**	**290.470**

HARMINCZÖTÖDIK FEJEZET.

Az Egyesült-Államokban élő magyarok társadalmi és culturális helyzete.

Az Egyesült-Államokban élő magyarság társadalmi helyzetéről és culturális viszonyairól különösen az újabb időben igen sokat irtak hivatott szakférfiak, kik az amerikai viszonyokat személyes tapasztalatból ismerik. E munka szűk keretében alig mondhatunk e kérdésről újat s így inkább csak arra szoritkozunk, hogy idevágó irodalmunk felhasználásával rövid összefoglaló képet nyújtsunk amerikai magyarjaink helyzetéről, mintegy hátteréül az előbbi fejezetben nyújtott statisztikai vázlatnak. Főleg három írónk munkáira támaszkodunk, ú. m. *Kohányi Tihamér,* a clevelandi „Szabadság" című újság szerkesztőjének, *Hegedüs Loránt* és *Szávay Gyula* közléseire.[196]) Mindnyájan egyetértenek abban, hogy bár az amerikai magyarság ma már számra nézve igen tekintélyes és egyes városokban igen nagy tömegekben van képviselve, mégis szoros értelemben vett *magyar kolóniák* az Egyesült-Államokban nincsenek, mert eltekintve egyrészt a Georgia államban levő *Budapest* nevű teleptől, ahol 30 családnak állandó lakása van, összesen pedig 76 magyar család bír szőlőföldet, másrészt Kanadától, ahol több helyen megoszolva 175—200 család van megtelepülve, kivándorlottainknak sehol földbirtokuk nincsen és a városokban sem laknak kolóniákba tömörülve. Sem *Cleveland,* sem *Bridgeport,* sem *South Bend* nem tekinthetők kolóniáknak, még kevésbbé alkotnak ilyet a nagy városokban szétszórtan lakó honfitársaink; de még a bányatelepeken vagy gyári városokban lakó magyarok sem képeznek kolóniákat vagy telepeket, mert honfitársainknak csak kisebbik része szerez a városokban, így különösen az előbb említett három városban és *Toledoban* házat, de nagyobb részük keresete szerint változtatja lakóhelyét, s mivel az amerikai viszonyokhoz hozzásimulni nem tud, vagy nem akar, ma itt, holnap ott, sokszor ezer mérföldnyire

---

[196]) „Szabadság." Jubileumi szám. 1901. decz. 25. Az amerikai magyarság múltja, jelene és jövője. A Szabadság tíz éves jubileumára szerkeszti és kiadja Kohányi Tihamér. Cleveland, O. 72. lap); továbbá Kohányi Tihamér felolvasása. Az amerikai magyarok helyzetéről (a „Vándorló magyarok" című füzetben, 10—30. lap). Hegedüs Loránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899.

előbbi munkahelyétől telepedik meg, anélkül, hogy a magyarság vagy intézményei hasznát vehetnék. „Népünk túlnyomó nagy része — írja Kohányi [197]) — bányákban, gyárakban, vasuti építkezéseknél, kőfejtő bányákban, téglaégetőkben dolgozik, szóval a legnehezebb munkában. Hogy ebből a siralmas állapotból kiemelkedni nem tud, annak oka elsősorban az, hogy nagyobb tömegekben él együtt, egymással folyton anyanyelvén érintkezik, angolúl beszélni tudó emberek társaságát úgyszólván félve kerüli s így sohasem tanúl meg angolúl. Aki pedig angolúl nem tud, az sem munkában, sem üzletben nem tud boldogúlni." Ugyanezen hibákkal bővelkednek kereskedőink, üzletembereink is nagy részt, miért is leginkább csak magyar üzletfelekre számíthatnak s ezeknek elvonulásával tönkre mennek. Hibája népünk nagy részének az is, hogy gyermekeit nem igyekszik könnyebb és magasabb rendű foglalkozásra nevelni; gyári munkások s bányászok lesznek a gyermekekből, kik már 15 éves korukban fognak a testet ölő nehéz munkába. Igy arra sem számíthatni, hogy az Amerikában született magyar nemzedékből a magyarság vezetői támadhassanak, ami annál inkább is baj, mert ebből a nemzedékből már amerikai munkások kerülnek ki, s ha hozzátartozóik elhalnak, idővel teljesen kiszakadnak a magyarság testéből. A mesteremberek, kik otthon saját műhelylyel birtak, Amerikában vagy gyári munkásoknak állnak be, vagy valamely műhelyben vállalnak munkát, mert önálló vállalatot pénz és az angol nyelv ismerete nélkül nem kezdhetnek s a nagyiparral különben sem versenyezhetnének. Orvosaink s ügyvédjeink egyike sem képes tisztán honfitársai révén megfelelő existentiát biztosítani.

Ehhez a képhez sok tekintetben hasonló az a jellemzés, melyet Amerikában járt szakférfiaink, kü önösen *Hegedűs Loránt* és *Szávay Gyula*, az ottani magyarok helyzetéről nyújtanak. Az utóbbinak munkájából, ide igtatunk egyes jellemző részleteket.[198])

„Amerikában a magyarok, olaszok, lengyelek és oroszok szolgáltatják a legalsóbbrendű bevándorlási anyagot; lenézés, ellenszenv és üldözés a részük ott. A jólétből kevés jut nekik s az is csak keveseknek. Azoknak, kik a létért való küzdelem nehéz munkájá-

---

[197]) A Szabadság jubileumi számában, melyből e fejezet adatainak legnagyobb részét átvettük.

[198]) Szávay Gyula: Túl a tengeren. Tanúlmányok, karczolatok Amerikáról, élete különösségéről és okosságáról. Budapest, 1900.

ban a kipallérozott versenytársakkal egyenlő erőseknek és ügyeseknek bizonyúlnak. Ez a négy nemzetiség, tisztelet legyen adva a kivételeknek, a kik más sorsban is vannak, csak a maga legalját önti át Amerika földére, a földröz-ragadt, ágról-szakadt, anyagilag (és sokszor erkölcsileg is) elzüllött népet."

„Minden műveltség, szakmabeli képzettség hijával nekimennek annak az új életnek, melynek semmiféle tengelyét, rugóját nem ismerik. Elpusztúlt földmíves és szőlőmíves nép kiköt a new-yorki szabadságszobor alatt és értetlen bámúlattal nézi a levegőt, lesi a szerencsét. A csalódások és csalások egész szövevényén, a testi és lelki gyötrődés mindenféle kínján keresztűl ütődik-verődik, mire egy nap munkában találja magát. Eljut valami bányába, a hol reggel négy órától kezdve kaparja az elevenek sirjában a szenet, vagy eljut valami gyárba, a hol hasonló nehéz munkában verejtékezik, hogy kenyerét megkeresse."

„Az egyesületek sokasága fonja keresztűl-kasul e magyar telepeket; az egyesületi és a hitközségi élet az, mely egyesíti s egyszersmind szétválasztja őket, itt fejtik ki azt a nélkülözhetetlen közéleti tevékenységet, a mely nélkül magyar ember el nem tud lenni.

Az ilyen központokon társadalmilag is ki tud bontakozni a magyar s politikailag is bizonyos súlylyal esik a latba. Ilyen helyeken nem kell szégyenkeznie a hungarian névnek, sőt úgy találtam, hogy az igazi nemzeti és faji erények, a magyar nyiltszívűség, jó lélek, bátorság, gavallérság fölkeltik a magyarok iránt a rokonszenvet és tiszteletet. Ez a „magyar" nem hasonlítható össze a bányamunkások és kokszégetők zagyvalék, hamisított magyarjával, ez a magyar nem hoz szégyent a magyar névre."

„Erős érzelmek fogják meg az utas szivét, a mikor abban a nagy idegenségben a gyorsan robogó vasútról letekintve azt olvassa Newark egyik vasútmenti házán, hogy: *Magyar Munkáskönyvtár*, mikor a New-yorki II. és III. Avenue egész sereg üzletén és vendéglőjén magyar czégfeliratokat olvas, benn az üzletekben egész otthonos magyar beszédet hall, mikor Pittsburgban (a gyárvidék felölelésével) négy magyar hitközséget talál, mikor a clevelandi Kis-Magyarország körűlveszi, megmutatja három templomát, magyar iskoláját, tizenöt egyesületét s azt a városrészt, a hol, mintha Debreczen vagy szeged szép szabad földszintes útczái volnának, jobb módban éldegél, vagyonkát gyűjtve a magyar s a hol minden hazai erkölcse és szokása felelevenül."

De ennek a képnek is van árnyoldala; mert a magyar beszé-

det telefűzik elmagyarosított angol kifejezésekkel s „még a játszó gyerekek az útczán csak mosolyognak s integetnek a magyar megszólításra, szülőik házi nyelvére, de ők maguk már inkább csacsognak angolul. A második generáczió már — akármi lett légyen is az első — tisztára angol s meg kell barátkozni az oly jelenetekkel, hogy például Bostonban betértem Kakas János uram díszes nagy szűcsüzletébe s a tulajdonos, fia az idetelepült öreg Kakas Jánosnak, azt feleli a kérdezősködésre, hogy az ő neve Mr. Kekesz és hogy ő már egy szót se tud magyarul, de odafenn az „old gentleman", az öreg úr, az még beszél valamit."

Ily sötétek az Egyesült-Államokban élő magyarság életviszonyai. 1900-ban felmerült az az üdvös eszme, hogy az amerikai magyarság, mely ott végleg letelepedett, a magyar ősfoglalkozáshoz, a földmíveléshez visszavezettessék s koloniákat alkosson, melyekben magyar nemzetiségét örök időkre megóvhassa. De a terv részvétlenség miatt és érdeklődés híján abbamaradt s így a csak máról holnapra élő magyarság, mely a legtöbb helyen csak egy csöppet képez az idegen nemzetek árjában, lassankint elvész hazánkra s nemzetünkre nézve.

Azon helyek közűl, melyeken a magyarok nagyobb tömegekben, vagy legalább nagyobb számmal élnek, Kohányi beható közlései alapján a következőket említjük fel:

1. *Cleveland* (Ohio államban), az amerikai Kecskemét, a legnagyobb magyar telep, melyben utczahosszat magyar szó hallatszik, magyar felirások díszlenek ott, ahol húsz évvel ezelőtt még mocsár volt. Clevelandban már 1851-ben is telepedtek le magyarok, de tömegesebb település csak 1880-ban kezdődött, amidőn az Eberhardt-féle vasgyár körűl sűrűn telepedtek le magyarok, megvetve a magyar negyed alapját. 1886-ban a gróf Batthányi Lajos segélyegyletet alapították, mely ma is virágzik, egy évvel rá magyar és tót együttesen felépítette a templomot, de midőn 1889-ben a Szent Imre magyar egylet zászlószentelésén a pánszlávizmus űtötte fel fejét, a magyarok új templom és Magyar Ház felépítését határozták el. A templomot csakhamar református és görög-katholikus templom, római- és görög-katholikus magyar iskola követte, de a Magyar Ház néhány évi fennállás után tönkrement s ma már csak névleg létezik. A magyarság évről-évre szaporodott; ma már 50 magyar üzletember, 5 magyar orvos, több magyar ügyvéd s három magyar lap, közte a tíz év óta fennálló Szabadság van Clevelandban. A tulajdonképeni magyar kolónia a város keleti részén van, de a városban

is sokan laknak, különösen magyar zsidók, kiknek két hatalmas egyletök van több ezer taggal s 40.000 dollár alaptőkével. A város nyugati részén lakó magyaroknak, kik leginkább a Kundtz Tivadar-féle faneműgyárban dolgoznak, három nagy egyletök (Deák-, Zrinyi- és Kossuth-egylet) s egy Hungaria Hall-juk van, melyet a nevezett gyáros tart fenn. Cleveland lakói között jelenleg 9.558 van, aki Magyarországon született.

A clevelandi magyarok résztvesznek a magyar haza minden örömében és fájdalmában. Bár anyanyelvre nézve nem mind magyarok, mégis minden alkalommal documentálják a magyar hazához való ragaszkodásukat s nem egyszer nagyszabású ünnepélyekkel tűntettek hazafiságuk mellett A hazafias érzést a számos magyar egyesület is terjeszti; sajnos azonban, hogy a vallási különbség a magyar társadalmat gyakran széthúzza.

2. *Chicagó* (Illinois). Az első magyarok Kossuth Lajossal 1851-ben jöttek Chicagoba, 1871-ben mintegy százan voltak ott, de a magyarság csak a nyolczvanas években kezdett szaporodni. Nemsokára akkorára nőtt a számuk, hogy 1891-ben megalakították a Magyar Jótékonyczélú Társulatot, melyet nemsokára több más magyar egyesület követett. Különösen megszaporodott a magyarság South-Chicagóban, ahol az Illinois Steel Co. hatalmas aczélgyárában talált foglalkozást; ugyanitt 1896-ban magyar református templom épült. A chicagói magyarság hasznos munkát végez a magyar nyelv ápolása körül; buzgólkodásának köszönhető, hogy a chicagói közkönyvtárnak magyar osztálya is van. 1900-ban 4.946 magyarországi születésű egyént számláltak itt.

3. *Bridgeport.* (Connecticut államban.) A kies fekvésű város nyugati részén, közvetlenül az Atlanti-tenger mellett van a 6—7 útczára terjedő magyar negyed, melynek helyén még néhány évvel ezelőtt erdőterület volt. Az első magyarok, kik 1881-ben és 1882-ben telepedtek ide, leginkább az ollógyárban, vasöntődében és szijgyártó műhelyekben találtak munkát. Ma 5.000-re rúg a számuk, de jórészük már ott született, a magyarországi születésűek száma (1900-ban) 3.172 volt; legtöbbjök a vasöntőgyárban dolgozik, a nők a szövőgyárban nyernek alkalmazást. Mintegy 50 magyar kereskedéssel foglalkozik s van 24 magyar üzlet, közte 9 korcsma, 8 mészáros üzlet és 7 vegyeskereskedés. Néhánynak kisebbszerű gyára is van s tíznek saját farmja van. 32 magyarnak saját háza, 50-nek üres házhelye van. 1897-ben magyar iskolát állítottak fel, de a lelkesedés csakhamar elaludt s az iskolát be kellett szűntetni s azóta

csak a nyári szünet alatt részesülnek a gyermekek magyar oktatásban. Az egyleti élet erősen ki van fejlődve; itt székel a több ezer taggal biró Betegsegélyző Egyletek Szövetkezete, a Rákóczy betegsegélyzőegylet és az Első magyar egylet. A bridgeporti magyarokat eleintén nem nézték jó szemmel, de az ellenszenv rövid idő alatt rokonszenvvé változott s ma nagy tekintélynek örvendenek.

4. *South Bend.* (Indiana államban.) Magyar lakóit leginkább dunántúli kivándorlók köréből nyerte, kik 1882. óta telepedtek oda. Nehezen jutottak munkához, de végre bejutottak az Oliver-féle gyárba, ahol csakhamar annyira megkedvelték a kitartó és ügyes magyar munkásokat, hogy az igazgatóság még több magyart igyekezett odahozatni. De midőn később néhány tót sztrájkra lovalta fel a magyar munkásokat, elvesztették munkájukat s csak nagynehezen birtak 1886-ban újra a gyárba bejutni. 1889-ben alakították az első egyletet (Szt. József betegsegélyző-egylet), melyet azóta hat más követett Ma már róm. kath. templomuk és iskolájuk is van. Számukat Kohányi mintegy 2500-ra teszi, de a népszámlálás szerint csak 733 magyarországi születésű egyén iratott össze; közülök száznak saját háza van. Leginkább gyárakban dolgoznak, kovács-, lakatos- és asztalos-munkánál; gazdálkodással csak kettő foglalkozik.

Az amerikai magyarság védőbástyái Amerikában a *magyar egyletek, templomok* és *iskolák.* A magyar egyesületek száma már harmadfélszáz, kétszázezer dollárt jóval meghaladó készpénzvagyonnal és 24.500 taggal (ebből 3 szövetségre 4.500 jút); 15 év alatt egy millió dollárnál többet fizettek ki tagjaiknak. Legfontosabbak a következők:

A *Betegsegélyző Egyletek Szövetkezete* (Bridgeport), alakúlt 1892-ben; ma 101 osztályban 2585 tagja van, bevételei 1892—1901. években 70.869 dollárra rúgtak (1901-ben 20.000 dollár), kifizetett haláleseti segélyben (személyenként 600 dollár) 47.485 dollárt, betegsegélyben 4.265 dollárt, összesen 51.750 dollárt vagyis 258.750 koronát.

Az *Amerikai Magyar Református-Egyesület* (Trenton, N. J.), alakúlt 1896-ban; ma 49 osztályban 1200 tagja van, készpénzvagyona 1220 dollár. Évi bevétele 1900-ban 4.450 dollár volt. Haláleset után 600 dollár segélyt ad évente.

Szűz Mária Magyarok Pátronája, róm. és gör.-kath. szövetség (Cleveland) 1897-ben alakúlt; 934 tagja és 2.927 dollár vagyona van. Évi bevétele 7.771 dollár. Elhalálozás esetén fizet 600 dollárt.

Magyar Segély-Egylet (New-York) 1898-ban alakult az Amerikába érkező magyarok segélyezésére; házában a bevándorlók mérsékelt áron teljes ellátást kapnak, a pénztelenek ingyen ellátásban részesülnek; munkaközvetítésért nem fogad el semmi fizetést. 1900-ban 3.167 bevándorló fordult meg a házban, kik közül 257-et ingyen ellátott, 2.375-nek munkát szerzett. Pártoló tagjainak adományaiból tartja fenn magát. Az osztrák-magyar főconsul ellenőrzése alatt áll, a folyó 1904. évben azonban a ház kezelőjének súlyos mulasztásai és szabálytalanságai miatt a hatóság bezáratta.

Magyar Társulat (New-York) 1885-ben alakult a kivándorlók segélyezésére, utóbb bank- és hajójegy-osztálylyal megbővült, de rövid virágzás után (midőn vagyona 15.000 dollárra rúgott) tönkrement.

Jótékonyczélú Társulat (Chicago), 1871-ben alakult Deák-kör neve alatt, de 1891-ben átalakult s tisztán a szegény magyarok segítését tűzte ki czéljául. Az utolsó tiz év alatt 10.697 dollárt fordított jótékony czélokra. Jelenleg 142 tagja van.

Az Egyesült-Államokban jelenleg fennálló egyesületekről a Szabadság összeállítása alapján a következő statisztikát közölhetjük:

Connecticut államban: Bridgeport 57 egylet (és 6 fiók), New-Haven 1, South-Norwalk 3, Torrington 1; együtt 12 (és 6 fiók), továbbá 1 szövetség (Bridgeport).

Illinois: Auburn 1, Chicago 2, Joliet 1, South-Chicago 2 (és 1 fiók), Westville 1; összesen 7 (és 1 fiók).

Indiana: East-Chicago 1, South-Bend 4, Whiting 1; összesen 6.

Massachusetts: Boston 1.

Michigan: Delray 1, Red-Jacket 1 (fiókkal).

Nebraska: Omaha 1.

New-Jersey: Carteret 1 (és 1 fiók), Elizabethport 2, Keasbey 1, Newark 1, New-Brunswick 2, Passaic 4, Phillipsburg 1, Perth-Amboy 3, South-River 1, Trenton 3, Woodbridge 2, Port-Reading 1; összesen 22 (és 1 fiók), továbbá 1 szövetség (Trenton).

New-York: Buffalo 1, Kreischerville 1, New-York 12 (és 3 fiók), Roseton 1, Rondout 1, Tomkins Cove 1, Verplank 1, Yonkers 1; összesen 19 (és 3 fiók).

Ohio: Asthabula 2, Cleveland 20 (és 1 fiók), Congo 1, Conneaut Harbor 1, Dillonvale 1 (és 1 fiók), Fairport 2, Lorain 3, Startle 2, Toledo 2 (és 2 fiók), Youngstown 3; összesen 36 (és 3 fiók) és 1 szövetség (Cleveland).

Pennsylvania: Adelaide 1, Audenried 1, Braddock 3, Bishop 1

(és 7 fiók), Bens-Creek 1 (3 fiókkal), Brownsville 1 (1 fiókkal), Calumet 1, Cementon 1, Duquesne 2, Eleanor 1, Erie 1, Fayette-City 1, Freeland 1, Gallitzin 1, Hazleton 2 (és 13 fiók), Homestead 2 (és 1 fiók), Irwin 1, Johnstown 3, Jobs 1, Leisenring 1 (és 1 fiók), Lloydville 1, Morrisdale Mines 1 (és 1 fiók), Mt.-Carmel 1, Mc. Adov 1, Mc. Keesport 2 (3 fiókkal), Phoenixville 1, Philadelphia 1, Portage 1, Punxsutawney 1 (2 fiókkal), Pittsburg 3, (14 fiókkal), Snow-Shoe 1, South-Bethlehem 1, Stockdale 1, Scranton 2, Shamokin 1, Trauger 1, Van Meter 1 (2 fiókkal), Windber 1, Wilkes Barre 1; összesen 50 (48 fiókkal).

Virginia: Pocahontas 1 (5 fiókkal).

West-Virginia: Algoma 1, Hutchinson 1.

Wyoming: Cumberland 1, Rock Springs 2 (1 fiókkal).

Összesen tehát 162 egyesület, 64 fiók és 3 szövetség.

Ezen egyesületek czéljuk szerint ekként oszlanak meg:

Betegsegélyző: 1 szövetség, 98 egyesület, 46 fiók.

Bányászbetegsegélyző: 9 egyesület és 10 fiók.

Betegsegélyző és temetkező: 8 egyesület.

Betegsegélyző és templomi: 4 egyesület.

Betegsegélyző és önképző: 1 egyesület.

Betegsegélyző és társalgó: 10 egyesület és 2 fiók.

Betegsegélyző és műkedvelő: 1 egyesület.

Betegsegélyző és lovagegylet: 2 egyesület.

Templomegylet: 2 egyesület.

Egyházi és segélyző: 1 egyesület és 9 fiók.

Önképző: 1 egyesület és 1 fiók.

Ifjúsági: 3 egyesület.

Testvéregylet: 1 egyesület.

Vallási: 2 szövetség és 1 egyesület.

Segélyző és társas: 3 egyesület és 1 fiók.

Műkedvelő és társas: 2 egyesület.

Dalárda és ének: 5 egyesület.

Republikánus klub: 1 egyesület.

Egyéb: 9 egyesület.

Az Egyesült-Államokban fennálló *magyar egyházközségek* a következők:

Clevelandi róm. kath. egyház a 80-as évek végén alakult, de a magyarok és tótok közt beállott szakadás folytán 1893-ban új templom épült, mely mellé 26.000 dollár költségen díszes kétemeletes iskola is épült. A hitközség vagyona 55.000 dollár, bevétele

1900-ban 15.073, kiadása 35.096 dollár. Az iskolát 350 gyermek látogatja. 1899-ben 116 keresztelés, 43 házasság és 52 haláleset fordult elő. A hitközséghez tartozik 300 család és több ezer magános.

South-Bendi róm. kath. egyház 1893-ban alakult, 1900-ban templomot vásároltak, utóbb iskolát is építettek. Az egyházközséghez 174 család tartozik, mintegy 1000 lélekkel; az iskolásgyermekek száma 108.

Toledoi róm. kath. egyház 1898-ban alakult, van temploma, díszes iskolája, paróchiája és tanító lakása.

Bridgeporti róm. kath. egyház 1894-ben alakult, de temploma csak 1901-ben készült el 21.000 dollár költségen. A hitközséghez 150 család tartozik ezernél több lélekkel.

Mc. Keesporti róm. kath. egyház (monongahela-völgyi) 1897-ben alakult meg a Monongahela-völgyben ezer számra dolgozó magyarságnak a pánszlávizmus karjaiból való kiragadása czéljából. Temploma, mely a legnagyobb az amerikai magyar templomok közt, 1901-ben épült paróchiával együtt. Építése 40.000 dollárba került.

Clevelandi gör. kath. egyház 1891-ben alakult, az egyedüli tisztán magyar ajkú gör. kath. hitközség. A templom 1894-ben épült, hat évvel rá magyar iskolát is nyitottak.

Clevelandi ev. ref. egyház 1891-ben alakult; a templom három évvel később épült. A gyermekek csak szombaton nyernek magyar oktatást. Az egyháznak 800 felnőtt tagja van.

Pittsburgi ev. ref. egyház 1891 ben alakult, a midőn a már néhány év óta fennálló magyar és tót református egyház kettévált; az új templom 1892-ben épült.

Bridgeporti ev. ref. egyház, temploma 1896-ban épült, egy évre reá a paróchia és iskola is felépült. Vagyona 10.000 dollár. Az iskolát, melyben nyáron naponta, egyébként hetenként kétszer van magyar nyelvű oktatás, 75 gyermek látogatja vallásküloönbség nélkül. Az egyház tagjainak száma 500.

New-Yorki ev. ref. egyházban már 1881 óta tartottak isteni tiszteletet, de hivatalosan csak 1895-ben alakult meg; külön temploma nincs, de van 10 leányegyháza. New-Yorkban körülbelül 2000 református él, vidékén 8000.

South-Chicagói ev. ref. egyház 1898-ban alakult, amikor templomot is épített.

South-Norwalki ev. ref. egyház (Conn.) 1893-ban alakult, temploma 1896-ban épült, iskolája (60 gyermek részére) és paróchiája 1901-ben nyilt meg. Az egyházközség tagjainak száma 214.

Trentoni ev. ref. egyház 1894-ben szervezkedett, temploma 1898-ban épült, van iskola és lelkészi lak is. Az egyházhoz tartozók lélekszáma 400, leginkább Zemplén és Abauj-Torna vármegyékből. A trentoni missiói körhez tartozik Phoenixville 300, South-River és vidéke 200, New-Brunswick 100, Philadelphia 700 és Springtown 70 ref. magyarral.

Scrantoni ref. egyház (Pa) 1900 óta áll fenn, midőn a scrantoni angol presbyterián egyház hívta meg a ref. magyarság lelki gondozására; működése terűletén a presbyterián egyház 11 kisdedóvót tart fönn a bevándorlók gyermekei számára s az általa fenntartott magyar templomok értéke 10.000 dollár; köztük legszebb a wilkes-barrei.

South-Norwalki szabad ref. egyház 1892-ben alakúlt; külön temploma nincs, de vasárnapi iskolájában 50 gyermek nyer oktatást. Az egyház tagjainak száma 34.

Phoenixvillei ref. egyház 1900-ban alakúlt; van temploma és iskolája. 150 lélek tartozik hozzá.

Ezenkívül hitközségekké szervezkedtek a róm. katholikusok a következő helyeken: Hazleton (Pa), Mc Adov (Pa, templommal), Throop (templommal), Pocahontas (Va), Mt. Carmel (Pa), Passaic (NJ.), Maynard (O.), Lorain (O.), Fairport Harbor (O., templommal).

Ref. templomok vannak még Mt. Carmelen (Pa), Johnstownban, épitését tervezik Passaicban és Toledoban.

Az Egyesült-Államokban tehát, mint láttuk, 5 magyar római katholikus templom van, u. m. Cleveland, Toledo, Bridgeport, South Bend és Mc.-Keesport városokban, a mc.-adovi és throopi templomokon kívül, melyeknek papjaik még nincsenek. De nincs minden templom mellett magyar iskola, a hol pedig van, ott magyarúl nem értő angol tanítók tanítják a magyar gyermekeket. Sajnos, hogy mig az Egyesült-Államokban minden nemzetnek van saját nyelvű iskolája, addig csak éppen a magyarnak nincs; a magyar főpapi karnak kellene magyar papokat s tanitókat küldenie s oda hatnia, hogy a magyarok hazafisága lehetőleg megóvassék. A magyarországi tótok a panszlavismus karjaiba jutottak, az eredetileg közös magyar és tót templomokból a magyarokat kiszorították s a tótok az orosz birodalom által támogatásban részesűlnek templomok épitésével s a népoktatás szempontjából is.

A magyar ref. egyházak száma 10, számos leányegyházzal. Az anyaegyházak mindegyike rendes lelkészi állomással bír s majdnem kivétel nélkül temploma, iskolája s parochiája van. Ezen egy-

házak isteni tisztelete kizárólag magyar nyelvű, góczai a hazafiasságnak. Ez egyházak a nagylelkű angol ref. egyház gondozása, oltalma s kormányzata alatt állanak, de mivel az anyaország egyházával semmiféle kapcsolatban nincsenek, félő, hogy a mostani generáczió sírbaszálltával beleolvadnak az egyetemes angol reform. egyház testébe.

Az itt felsorolt egyházközségek között, mint láttuk, egyesek igen nagyok, népesek, akárhányban a házasságkötések és keresztelések száma is igen nagy, jeléül annak, hogy az amerikai magyarság körében a családalapítás is mind sűrűbbé válik s Amerikába szakadt honfitársainktól már igen sok gyermek születik — amerikai állampolgárnak. Kohányi összeállítása alapján közlünk az amerikai magyar egyházak népmozgalmának jellemzésére nehány adatot az előfordúlt keresztelők, házasságkötések és haláleseteket statisztikájából:

		Keresztelés	Házasságkötés	Haláleset
Clevelandi róm. kath. egyház ...	1894—1889.	627	158	223
„ ev. ref. egyház	1891—1901.	313	151	115
Bridgeporti róm. kath. egyház ...	1898—1901.	380	141	105
„ ev. ref. egyház	1897—1901.	243	69	58
New-yorki ev. ref. egyház	1895—1901.	282	303	18
South-Chicagoi ev. ref. egyház ...	1898—1901.	90	34	25
South-Norwalki ev. ref. egyház ...	1893—1901.	181	65	30
Trentoni ev. ref. egyház	1896—1901.	119	86	36
Scranton és körny. ev. ref. egyház	1900—1901.	80	12	26

A magyarok összetartásának fokozására s a hazafias nemzeti szellem ébresztésére nagy befolyást gyakorolnak az Egyesült-Államokban megjelenő hírlapok, bár — sajnos — az egymás közt egyenetlenség és viszály ezekben — akár csak a mi vidéki lapjainkban — túl sok helyet foglal el. Először 1853-ban jelent meg magyar lap, a „Magyar Számüzöttek Lapja", melyből Kornis Károly szerkesztésében hét szám látott napvilágot. Azután 1884-ig magyar lap nem jelent meg; ekkor megindúlt az „Amerikai Nemzetőr", mely hosszas küzködés után 1899-ben megszünt. Jelenleg hét magyar lap áll fenn, u. m.: a „Szabadság" (Cleveland, 1892. óta), a szoczialista „Amerikai Magyar Népszava" (1894. óta), a „Magyarok Csillaga" (Mc.-Keesport, 1899. óta), a „Magyar Hirmondó" (1900. óta), az „Amerikai Magyar Reformátusok Lapja" (1900. óta), a „Magyarok Vasárnapja" (1901. óta) és a „Pitty-palatty" czímű élczlap (1901. óta). Fennáll ezeken kívül mintegy 50 tót lap, túlnyomó-

lag a pánszláv mozgalmak szolgálatában, valamint német és ruthén lapok is.

Azt a nagy veszélyt, mely az amerikai magyarok elamerikaiasodásában rejlik, amerikai véreink maguk is jól ismerik. Ime az amerikai magyar sajtónak egy legújabb nyilatkozata:

„Mi Amerikában még magyarok vagyunk, de ha megszűnik a kivándorlás, ötven év után már a jelen magyar amerikai nemzedék csak mint édes emlékre fog visszaemlékezni arra, hogy az ő apái itt ma még a magyar faj fennmaradásáért vívtak szellemi csatákat. Mi magyarok úgy fogunk Amerikában járni, miként a tengerbe ömlő folyam: *idők multával úgy nyelvben, mint szívben Amerika gyermekeivé válunk örökre.* Azért azokra nézve, a kik végleg itt telepedtek le, csak hiú álom és elérhetetlen ábránd az, hogy ők Amerikában is megmaradnak magyaroknak örökre. Dehogy! *Az a gyermek, a ki Amerikában született és itt is nevelkedett már, a magyar nemzetre nézve kilencz tized részben elveszett.* Ez, illetve az ilyen gyermek más, mint amerikai, nem lesz képes lenni soha. Amerika nem amerikaiasit erővel, de iskoláival annál több eredményt ér el; mert az a gyermek, a kit Amerika csodálatos éleslátással szervezett iskoláival egyszer a kezébe vesz és csak két évig is nevel, jobb, nemesebb és szebb eszmét, mint az amerikaiságot elképzelni tudni nem fog soha és sehol. Ennek, illetve az ilyennek csak egy a dicső, csak egy a szent és egyedül csak egy a világ legszebb eszményisége: amerikaivá lenni, válni és maradni örökre. S ez az áramlat, a mely úgy fogja felolvasztani itt előbb vagy utóbb az Amerikába megtelepedett magyarságot, miként a rohanó szélvész magával ragadja és felemészti magában a felszálló füstöt." [198])

Ezeket a szavakat szívleljék meg mindazok, kiknek feladatuk az amerikai magyarság megmentéseért küzdeni. Az amerikai magyarsággal szemben felébredt immár a haza és a nemzet érdeklődése és részvéte; de a nemes czélú mozgalom, melyet a *Magyar Nemzeti Szövetség* támasztott, [199]) nem a helyes mederbe terelődött. A magyar lelkesedés külsőségekbe kapaszkodott, — mint, sajnos, már annyiszor — s szem elől tévesztette a gyakorlati czélt. Nem nemzeti zászlóra s ezzel kapcsolatos ünnepélyekre van amerikai véreink-

[198]) Kováts Kálmán mc.-keesporti róm. kath. lelkésznek czikke: „Amerikai magyarok jövője", az Amerikai Magyar Népszava 1903. évi karácsonyi számában.

[199]) Nemzeti zászlónk Amerikában. Zseni József beszámolója az Országos Nemzeti Szövetség megbizásából az amerikai magyarok körében teljesített küldetéséről. Budapest, 1903.

nek szükségük — bármi lélekemelők voltak is ez ünnepélyek, — hanem magyar iskolára és magyar templomra. Akkora lelkesedéssel és áldozattal, minő emez eszményileg szép mozgalmat létesítette, alapíthattunk volna az Egyesült-Államokban néhány magyar iskolát s ezzel a magyar gyermekek egy részét megmenthettük volna a biztos elamerikaiasodás alól. Társadalmunknak s a kormánynak is oda kellene hatnia, hogy amerikai véreinknek minél több magyar iskola és templom felállítását tegye lehetővé; ez az egyedüli eszköz, melylyel az amerikai magyarság fennmaradását némileg biztosithatjuk.

HARMINCZHATODIK FEJEZET.

A kanadai magyarság.[200])

Amióta az Egyesült-Államok megszűntek a kivándorlók Eldorádójává lenni, azóta nagy részük Brit-Éjszak-Amerika vagyis Kanada felé veszi útját. Ezen ország kormánya mindent elkövet, hogy arrafelé terelje Európa kivándorlóinak árját, különösen pedig Kanada nyugati tartományai, Manitoba, Assiniboia, Alberta, Sascatchevan, Athabasca és Brit-Columbia felé, ahol még óriási kiterjedésű, bár silány talajú terűletek várnak benépesítésre. Mint emlitettük, a kanadai kormány tényleg sokat igér a kivándorlóknak, s ezen igéreteit be is váltja; a baj csak az, hogy a kivándorló Kanaánba vél jutni s ehelyett oly vidékre kerűl, melynek zord égalját nehezen birja s melynek rossz talaja csak óriási áldozatok és fáradság árán válik félig-meddig termővé és gyümölcsözővé. Miután pedig a kivándorlók legnagyobb része pénzéből kifosztva érkezik oda, a telepedéshez pedig, még ha az illető ingyen földet is kap, legalább 5—600 dollár kell, a kivándorlók legnagyobb része nagy nyomorba kerűl s kiábrándúlva vérmes reményeiből, visszavágyik hazájába vagy más helyre, ahol jobb boldogúlást remél.

Magyar kivándorlóink legnagyobb részének is ez a sorsa; de bár így van, bár újabban már idehaza is terjesztik a Kanadára vonatkozó kedvezőtlen híreket, népünk kibujdosása mégis fokozódik. Legújabban már a kanadai kormány is szükségesnek tartotta a bevándorlók statisztikájában a magyaroknak külön rovatot nyitni; de

---

[200]) Leginkább Farahó János dolgozatai alapján: Magyar kivándorlók Canadában (Közgazdasági Szemle, XXV. évf., 1901. 26. kötet, 810—826. lap) és A canadai magyarság (u. o. XXVI. évf., 1902. 28. kötet. 593—598. lap.)

nemcsak hazánkból, hanem Ausztriából is jelentékeny a kivándorlás, sőt a velünk határos Galicziából és Bukovinából óriási mértékben indult meg a Kanada felé való kivándorlás. A kanadai kormány kimutatása szerint ugyanis oda bevándorlott:[201])

	Magyar-országból	Galicziából	Ausztria egyéb részeiből
1899. (jan.—decz.)	276	6.806	131
1900. (jan.—decz.)	530	6.593	248
1900. júl. 1—1901. jún. 30....	546	4.702	228

Mivel pedig hazánkban már több év óta tart a kivándorlás, a Kanadában élő magyarok számát ma már — leütve az elég számos visszavándorlókat — 3000-re lehet becsülni. Ez a szám elég nagy arra, hogy figyelemmel kisérjük oda került véreinket.

A kivándorlás kérdésével foglalkozók körében újabban felmerült az az eszme, hogy az Amerikába kivándorlott honfiainkat, kik ott túlnyomó részben természetes hajlamaiknak meg nem felelő keresetekhez jutottak, vissza kell vezetni az ős magyar foglalkozáshoz: a földmíveléshez. Ez az eszme mindenesetre helyes, de keresztülvitele — félmillió emberről lévén szó, — szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Az Egyesült-Államokban a „Szabadság" szerkesztősége meg is indított oly mozgalmat, melynek czélja, kivándorlóink egy részét átvinni Kanadába s ott mezőgazdasági telepeket létesíteni. De ez a terv akkora anyagi segédeszközöket kíván, minőkkel kivándorlóink legnagyobb része nem rendelkezik. Kanadában élő honfiaink legnagyobb része már eddig is tényleg mezőgazdasági telepes, kik ott ingyen vagy olcsón földhez jutottak, de sajnos, a nekik átadott föld oly terméketlen, minőnek kezeléséhez az áldott talajú alföldünk parasztja hozzászokva nincs. Daczára annak, Kanadában tényleg egész magyar (vagy legalább magyarországi) telepek jöttek létre, melyeknek némelyike több száz lakót számlál.

Kivándorlóink között itt is előfordúl minden nemzetiség; a magyarok mellett ott találjuk a délvidéki svábokat s ott vannak a tótok is, kik már is behurczolták a nemzeti összetartás legnagyobb akadályául szolgáló pánszláv eszméket. Kanadai telepűlőink nagy baja, a nyelvi széttagoltságon kívül az is, hogy az ország óriási terűletén szét vannak szórva, telepeik között érintkezés vagy összetartás alig fejlődhetik s a consuli képviseletük 2—3000 kilométernyi

[201]) Statistical Tables relating to the Colonial and other possessions of the United Kingdom. Part XXVI. 1901. London, 1903. 472. lap.

távolságban van, oly messze, ahova a levél négy hétig megy — akárcsak Európába. Ily viszonyok között érthető, hogy a magyar telepek nem fejlődhetnek kedvezően s ha a telepűlők vezetését önzetlen hazafias férfiú helyett véletlenül valamely lelketlen iparlovag rántja magához, a telepek és telepesek jövője egészen bizonytalanná válik.

Pillantsuk át ezek után — Farahó közlései alapján — kanadai főbb telepeinket.

Kivándorlási ügynökök által tőrbecsalt kivándorlók alapították *Huns Valley*-t, mely tiszta tót telep.

Ugyanígy alakította a már említett „gróf Eszterházy Pál" (igazi nevén Grün Mór) ügynök 1886-ban a whitewoodi állomástól 300 kilométernyire levő *Eszterháza* és *Kaposvár* telepeket, leginkább szabolcsmegyei kivándorlókból. Eredetileg 20 család telepedett itt meg s ma 72 telepes család él itt, kik saját erejükből szép templomot is építettek faragott kőből; nagy küzködéssel birták ennyire vinni, mert a talaj itt sem nagyon kedvező a földmívelésre.

Yorktontól 120 kilométernyire alakította a kanadai bevándorlás szolgálatában álló Kovács János pittsburgi ref. lelkész az *Otthon*-telepet, de midőn hívei tőle utóbb elfordúltak, új telepet létesített *Bearck's Hill* néven. E két telep lakói legnagyobbrészt Sopron és Pestmegyékből, néhányan Csongrádról valók.

A kanadai vasúttársaság 22 lélekből álló magyar csoportot az Atlanti-tenger partjától 4300 kilométernyire fekvő *Red Deer Lake* telepre vitt, hogy ott új telepet létesítsenek, de a száraz, fagyos vidék és a vasúttól való nagy távolság (120 km.) a telep fejlődését megbénítja.

Délvidéki (torontáli) németjeink (Zichyfalva, Bethlenháza) a Szt.-Pál és Reginától délre eső vidékre szállíttatva, ott *Zichydorf* községet alapítottak.

Hasonló módon szállíttatnak Kanada nyugati részeibe kivándorlóink, vagy a vasúti társaságok drága földjeire, vagy a terméketlenebb „ingyenföldre." Sajnos, hogy egyes magyar iparlovagok is nagyban járultak hozzá, hogy — önző haszonlesésből — magyar kivándorlóinkat a legrosszabb vidékekre szállíttassák, ahol jövőjük egészen bizonytalanná válik.

A kanadai magyarok helyzete tehát igen súlyos; nagyrészük nem bírja a szokatlanúl zord éghajlatot s a nehéz munkát, melylyel földjük megmunkálása jár; az ország nagy részében, különösen a

nyugati államokban, az őszi vetések nem bírják ki a telet s így a magyar parasztnak az otthon megszokottól teljesen elütő s fárasztó gazdálkodást kell űznie, hogy megélhessen. A nehéz munka és gond mellett még a kivándorlók lelki elhagyatottsága is akadályozza a magyar telepek fellendülését. Magyar pap és tanító, akire itt mindenek felett szükség volna, alig van egy kettő; történtek ugyan lépések, hogy Magyarországból református theologusok hivassanak Kanadába, de a kísérlet kevés eredménynyel járt, s nagy magyar telepek még ma is pap nélkül vannak, vagy magyarúl nem tudó papok vezetése alatt állanak. Kivándorlott honfitársaink nemzeti érzésének és a magyarsághoz való tartozásuknak ébrentartása pedig oly fontos feladat, melyet elhanyagolni semmi szín alatt nem szabad. Önzetlen lelki atyák vezetése alatt a kanadai magyar telepesek sokkal könnyebben boldogúlnának s legalább el lehetne kerűlni azt a szomorú esetet, hogy ily vezetés hiányában lelketlen űzérek hálójába kerűljenek, kik nemcsak szellemi vezetőik nem lehetnek, de egyenesen anyagi megromlásukra törnek.

HARMINCZHETEDIK FEJEZET.

A délamerikai magyarok helyzete.

Sehol oly rossz sorsa széles e Föld kerekségén a magyarságnak nincsen, mint Dél-Amerikában.

A délamerikai kivándorlás alig régibb 10—15 évesnél; e munka első részében (88—93. lap) igyekeztünk statisztikai adataink alapján megállapítani, mekkorák a délamerikai magyar kivándorlás mérvei. Több rendbeli adataink alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy 1900. évig Braziliába 10—12.000, Argentinába 5000 és Urugueybe 4—500 honfitársunk vándorolhatott ki s bár azoknak jó része visszatért, újabb kivándorlók bizonyára pótolták a hiányt. A Dél-Amerikában élő magyarok száma tehát legfeljebb 15—20.000-re rúg. Ez a szám magában véve nem igen nagy, de tekintettel az oda kerűlt honfitársaink sanyarú helyzetére, nagynak mondhatjuk az így szenvedett veszteséget, mert kivándorlóink, kik túlnyomó részben tiszta magyarok, ott a biztos pusztulás elé néznek.

Tudjuk már, mily galád módon, hazug igéretekkel csábítják a szegény magyar parasztot Dél-Amerika vadonaiba s miként válnak kivándorlóinkból, kik reményekkel telve mennek a nagy útra, Dél-Amerikában valóságos rabszolgák. De lehetetlen, hogy közelebbről

rá ne mutassunk azon szörnyű viszonyokra, melyek közé honfiaink Braziliába jutnak. Az utolsó nehány évben a *Ligurea americana* genuai hajóstársaság hívogató nyomtatványainak hatása alatt a Dunántúlról, különösen a sopronmegyei Rábaköz vidékéről, sok száz meg ezer ember ment el Dél-Amerikába. Ezeknek a szerencsétleneknek levelei alapján vázoljuk azt a sorsot, mely ott a magyar kivándorlókra vár. Hadd keltsék fel ezek a jajkiáltások az illetékes hatósági és kormánykörök figyelmét s rázzák fel eddigi tétlenségükből azokat, kiknek az idegenbe csalt honfitársaink védelme feladatát képezi.

Egy sopronmegyei, tamási kalaposmester 1900. november 26-ikán azt irja déli Braziliából: „Itt a szegény ember úgy van, mint nálunk a barom, de még úgy sem, mert odahaza becsületes gazdánál a kutya is különben él, mint mi; nem ehetünk egyebet, mint kukoriczát, mert krumplit is csak úgy ehetünk, mint ti odahaza tortát, mert egy napi keresetünkért kapunk egy kilót, a gabonaféléből nem is ehetünk, mert nem kerül... Itt mindig oly meleg van, mint nálunk augusztusban. Három hónapig kávét szedtünk és most megkezdtük a kapálást és kapálunk júniusig. Ahol egy évig voltunk, ott kellett hagynunk a termést, mert megigérték, hogy amit a kávé közt babbal és kukoriczával kiültetünk, miénk lesz, és mikor learattak, elvettek tőlünk mindent, azt igérték, hogy hízlalhatunk disznót, tyúkot, de mire hízlaltunk, elvették tőlünk. A keresetből sem tudtunk egy krajczárt sem félretenni. Az új helyen talán jobb lesz, ha megtartják, amit igértek, tán megtakaríthatunk, és ha lesz annyi pénzünk, hogy haza mehessünk, talán meglát-hatjuk azon szent földet, ahonnan lelkiismeretlen gazok eltántoritottak bennünket ide e kárhozatba és kínszenvedésbe.“ [202])

Egy másik rábaközi (bősárkányi) lakos egyszerű keresetlen modorában ekként irja le braziliai viszontagságait: „Mink igen be lettünk csapva, mert mink földre mentünk, hogy azt kapjuk, de abból semmi sem lett, mert ami föld van, az mind kávé és azt kellett volna munkálni, de az igen kevés kereset, abból még magamat sem tudtam volna eltartani; a fizetés volt 50 litertől a mi pénzünkben 50 krajczár, ezer fa megkapálásáért 30 forint, de csak egyszer egy esztendőben, míg a munka háromszoros rajta, mert azt tisztán kell tartani mindig. Négy napig próbáltuk a szedést, de már

---

[202]) Szegh Vilmos tamási kalaposmester levele, a Soproni Napló 1901. évi 2. számában.

akkor tudtuk, hol vagyunk; tanácskoztunk egymással, mit csináljunk most?" ... Három közülök megszökött, de két nap mulva utólérték őket. Azután vasútépítéshez mentek, de ott roppant nagy dinamitrobbantások voltak, melyektől nagyon féltek, mert sok ember veszett bele. „Még egy hónapot kihúzunk itt, aztán másfelé megyünk; igen rosszúl megy sorom, az élelem drága, 50 kilogramm liszt 18 frt 80 kr., én fizetek kosztért 50 frtot egy hónapért meg hálás, nincs más mint kávé, kukoricza és bab ... Megmondhatja odahaza, senki meg ne mozdúljon ide. Egy magyar embert, kinél 800 frt volt, agyonütöttek, három gyermeke és felesége van; mert itt nincs törvény; akit elütnek, ott elássák, senki sem keresi, ha meglátják, akkor sem mernek szólni, mert mindenkinél van puska... Akinek pénze volt, mind visszaszökött a kávétól; két napig mentünk vonaton, akkor vittek három waggonnal magyarokat, ... azok onnan nem szabadúlnak soha, mert nincs pénzük, mert oly messze viszik az embert, tán végit éri a világnak... Megfizetnek mindent az angolok (!), hanem aztán elbánnak velünk; adtak nekünk, amit csak kivántunk, mink mentünk *hatvannégyen* egy helyre, annyi szivart vittek, hogy még a gyermekek is szivaroztak...!" [203])

Hasonló volt a sorsa annak a veszprémmegyei munkáscsoportnak, melyet 1901-ben szerződtetett egy ügynök a braziliai Genuába, ahol a munkások egy kávéültetvényesnél dolgoztak. A lelketlen ügynök azonban gyalázatos módon zsákmányolta ki a szegény munkások tájékozatlanságát. Midőn ugyanis a magyarok huszonnégy napi fáradságos tengeri út után Dél-Amerikába megérkeztek, a braziliai kávéültetvényes a szó szoros értelmében egy vasketreczbe záratta őket és valósággal úgy bánt velük, mint a rabszolgákkal.

A szegény kivándorolt munkásokra ezután keserves sors várakozott. Munkájok fárasztó és majdnem elviselhetetlen volt s bár egyre dolgoztak, fizetésük alig volt elég arra, hogy megéljenek. Iszonyú volt a drágaság. Igy például egy kiló szalonna két forintba, egy káposztafő ötven krajczárba került, úgy, hogy a szegény magyar munkásoknak két évig koplalniok kellett, csakhogy hosszas kínlódás után legalább az útiköltségüket összekuporgathassák. Éppen csak annyi táplálékot vettek, hogy gyermekeikkel együtt éhen ne

---

[203]) Major Illés bősárkányi lakos levele Braziliából (Soproni Napló, 1900. 86. szám.)

pusztuljanak, úgy, hogy amire hazatértek, csak csont és bőr volt rajtuk és alig volt emberi alakjuk. [204])

Egy másik hazánkfia, kit a balsorsa a braziliai őserdőkbe juttatott, hasonló nyomorúságot tár fel előttünk. 1903. január 20-án kelt levelében írja:

„Ideérkezésünk alkalmával bedugtak bennünket az ős vadonba s abból kell élő földet csinálni. Kaptunk egy fejszét, egy kapát, egy görbe kést, azonkívül öten egy nagy és egy deszkametsző fürészt, egy pár fúrót és egy zsindelyhasító vasat. Ezekkel kellett megkezdenünk a gazdálkodást. Először is egy jó darab erdőt levágtunk s hagytuk egy hónapig feküdni, azután fölgyujtottuk, elégettük s beültettük kukoriczával. Tessék most elgondolni, így megy ez évről-évre. A fát nem tudjuk értékesíteni, el kell égetni s a mi földet csinálunk, azt kapával kell megmunkálni, hogy a mit termelünk, azt keserves verejtékünk árán kapjuk. Nagyon sokszor azonban hiába dolgozunk. Ha valamit el akarunk adni, azért meg a szatócsok nem akarnak pénzt adni, hanem azt akarják, hogy cseréljük be iparczikkekért. Igy bizony nem tudunk pénzhez jutni, de az már kicsinált dolog is, mert egyszer fültanuja voltam, hogy egy hivatalos úr mondta a boltosnak, hogy ha lehet, csak pénzt ne adjanak a kolonistáknak. Biztos tehát, hogy a hivatalos urak is nyomnak bennünkat. Egy lélekzetre el sem tudom mondani a bajainkat; de a mi legjobban fáj és nyomja szívünket, az a hazánktól való távollét. Azt a tanácsot adom minden magyar honfitársamnak, hogy ha mást nem ehetik is, mint kenyeret és kolompért, maradjon otthon, mert nekünk bizony még kolompérra sem jut. Az itteni ételek különben is élvezhetetlenek, nem magyar embernek valók és méregdrágák. Óva intem tehát minden honfitársamat, hogy maradjon otthon, szeresse drága magyar földünket, legyen hű polgára a magyar hazának." [205])

Ilyen és hasonló panaszokkal telvék a Dél-Amerikából hazaérkező levelek; íróink mind egyetértenek abban, hogy ott a magyarnak semmi reménye nincs a boldogulásra. Óva intenek mindenkit attól, hogy oda kivándoroljon; akárhányából pedig kitör az elkeseredettség hangja. „Annyit is irhatok — így ír egy egyszerű rába-

---

[204]) Új hírek, 1903. 14. szám.

[205]) Adorján József levele Jaguaryból, Rio Grando do Sul államból. (Esti Ujság_1903. márcz. 9.)

közi paraszt Braziliából — hogy aki valakit idehí, érdemes agyonütni."

Ezek az állapotok a braziliai consulátusunk előtt sem ismeretlenek; a san-paoloi consul a külügyminiszterium útján figyelmeztette is a magyar kormányt a kivándorlottak nagy nyomorára s a belügyminisztérium ennek alapján rendeletet is adott ki az ügynökök működésének megakadályozására. De a délamerikai propaganda nem annyira ügynökök útján történik, mint nyomtatványok útján, melyekkel a Dunántúlt elárasztják s a naiv magyar paraszt gyanútlanúl hisz a hazug felhivásoknak (hiszen *nyomtatva* vannak!), túlad ingatlanain s nehány száz forinttal útnak indúl Brazília felé. Mire odaérkezik, kifosztották pénzéből s tehetetlen prédájává válik a kapzsi ültetvényesek ügynökeinek, kiknek karmaiból csak nehezen bír szabadulni.

Ezt az embertelen eljárást, a rabszolgakeresdésnek ezt a modern megújulását tovább tűrni nem lehet. A kormány kötelessége, hogy egyrészt teljesen eltiltsa a Dél-Amerikába való kivándorlást — ahogy már más államok is eltiltották, — másrészt pedig lépéseket tegyen a braziliai kormánynál az ültetvényekre csalt magyarok kiszabadítása és hazatérése ügyében. Tiz-tizenötezer magyar életéről és jövőjéről van itt szó, melyet a kapzsi haszonlesésnek prédául odadobni nem szabad.

Befejezés.

A külföldön élő magyarság feletti rövid szemlénket befejeztük. Foglaljuk össze adatainkat s ime a következő képet nyerjük

58. sz. tábla.

A külföldön élő magyarországi származású népesség áttekintése 1900. évben.

Állam	Lélekszám	Állam	Lélekszám
Ausztria	270.751	Irország	30
Német birodalom	23.639	Svédország	29
Bosznia-Hercegovina	42.358	Norvégia	16
Szerbia (1895)	28.796	Finnország	16
Moldva	20 000	Oroszország mintegy	500
Románia	80.000	Európában összesen	478.635
Bulgária, mintegy	4.000		
Egyéb Balkan-Áll., mintegy	3.000	Egyesült-Államok, mintegy	500.000
Svájcz	1.045	Kanada	3.000
Olaszország	673	Brazilia	12.000
Spanyolország	64	Argentina	5.000
Portugál	—	Uruguay	500
Francziaország (1896)	2.068	Közép- és Dél-Amerika egyéb államai	500
Belgium (1890)	274	Amerikában összesen	521.000
Németalföld, mintegy	100		
Dánia	128	Egyebütt mintegy	2.000
Angolország	1.109	Mindössze	1,002.000
Skótország	39		

Ime tehát **kerek egy millióra** rúg azon honfitársaink száma, kik hazánkat elhagyva, idegen földön alapítottak új hazát. Nemzetünknek több mint egy huszad része elszakadt az anya kebelétől és idegen állam oltalma alá húzódott. Szörnyű vád hazánk és kormánya ellen, mely arra kényszerítette népünknek egy jelentékeny részét, hogy hazájának hátat fordítva, messze idegenben kezdjen új életet.

De nézzük immár, milyen viszonyok között, a boldogulás mekkora valószínűségével kezdheti meg az új hazában új életét? Hiszen végig járattuk szemünket a külföldi államok mindegyikén, amelyben honfitársaink letelepedtek; összefoglalhatjuk immár tapasztalatainkat egy egységes képpé.

Európa nyugati és éjszaki államairól, ahol hazánkfiai csak néhány százan élnek, nincs mit mondanunk, mert jelentőségük kivándorlásunk tekintetében csekély. De annál fontosabb ránk nézve

Ausztria, Németország, a Balkánfélsziget és Amerika, amelyeknek mindegyike magához szívja népünknek igen jelentékeny tömegeit.

Ausztriában negyedmilliónál jóval több honpolgárunk él; helyzetük nem kedvezőtlen, Ausztria fejlett ipara biztos jövővel kecsegteti őket, de bár nemzetiségük üldözésnek nincs kitéve, fennmaradása idegen népek közepette mégis veszélyeztetve van. Még a bukovinai csángók is, kik csodálatos szívóssággal tartották fenn magukat egy századnál tovább, újabban szintén kezdenek beléolvadni a környező nagy oláhság tömegébe.

Németország csak újabban szerepel mint népünk elvonója; ipara és mezőgazdasága mindig több meg több munkáskezet von el hazánkból, kiknek megélhetése ott biztosítva van, de nemzeti sajátságainak fenntartására ott sem alkalmas a talaj.

A *Balkánfélsziget* államai közül újabban *Szerbia* lép előtérbe; hazánk déli részéből szedi áldozatait, kik magyar iskola és egyház hiányában hamar levetik magyar állampolgárságukat, nyelvben és érzésben a bennszülött népességhez csatlakoznak.

Románia a magyarság temetője, — annál inkább szomorú ez a tény, mivel tiszta fajmagyar elem pusztul ott el. Moldvában már csak idő kérdése a csángó faluk fennállása; egyházaikat, iskoláikat üldözi a mindent elolahosító állam. A romániai székelység helyzete sem jobb: oláhosodik, züllik és pusztul. A magyar állam tehetetlensége végpusztulásra engedte jutni romániai székelyeinket.

Nem mondhatunk kedvezőbbet a többi Balkán-államról sem.

Bosznia-Hercegovina nyújthatna kedvezőbb talajt kivándorlóinknak, de eddig nagyobb tömegekben csak horvátjaink telepedtek meg ott, az anyaország kevés figyelemre méltatta a tartományt, melyben termelésünk folytán nagy szerepre volnánk hivatva.

Az amerikai *Egyesült-Államok* még ma is igéretföldje a magyar kivándorlóknak; pedig az aranykor ott már rég elmúlt, kivándorlóinkra ma már csak a legnehezebb, legalsóbbrendű munka vár ott. A megélhetés ugyan többnyire biztosítva van, bár ezren meg ezren nyomorban sínylődnek ott is; de a magyarság nemzeti jellege a legnagyobb mértékben veszélyeztetve van s a viszonyok alapos ismerői kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy az amerikai magyarság egy-két nemzedék alatt teljesen elamerikaiasodik, hazánkra s nemzetünkre nézve teljesen elvész. Ugyanez a sors vár rá *Kanadában* is, ahol azonban a megélhetés anyagi gondjai sokkal súlyosabbak, mint az Unióban.

Mit mondjunk végül *Dél-Amerikáról*, ahol félrevezetett népünk

valóságos rabszolgai helyzetbe került? Valamennyi kivándorlónk közül azoknak legrosszabb a sorsuk, kiket balvégzetük ide sodort.

Ime, ez kivándorlóink helyzete ma, — ilyen kilátással kecsegtet a jövő!

A hazánktól elszakadt milliónak alig egy harmada él oly viszonyok között, melyeket rá nézve gazdaságilag és társadalmilag kedvezőknek lehetne nevezni; a másik kétharmad ki van szolgáltatva oly idegen államhatalmaknak, melyek nemzeti létét nemcsak nem respectálják, de enyhébb vagy erőszakosabb módon — iskolával, egyházzal, állami intézményekkel vagy rendőri intézkedéssel — üldözik és irtják.

Hol van tehát az a rejtélyes erő, mely mind ennek daczára mégis elszakítja népünket a hazai rögtől? Mi az a csábos varázs, mely oda csalogatja, ahol gyakran még a jelen is nyomor, a jövő pedig biztos pusztulás?

A külső okokat: a nyomort, a nehéz megélhetést, a hazai viszonyokkal való elégedetlenséget, a jóllét utáni vágyat, az ügynökök csábításait ismerjük, amelyek idegenbe vonzzák népünket. De ezzel szemben áll a bizonytalan jövő, az idegen és ismeretlen világ, a fosztogatás, az emberfeletti munka, ezreknek tönkrejutása és nyomorúságos elpusztulása, mely kiábrándíthatná népünket Amerikáért való rajongásából. S mégsem riad vissza; ellenkezőleg: évről-évre fokozódó arányokban, immár ijesztő mértékben veszi kezébe a vándorbotot s megyen neki az ismeretlen világnak, ahol merő bizonytalanság vár reá. A néplélek oly rejtélyeivel állunk itt szemben, melyeket megfejteni alig tudunk. S ha rápillantunk azokra a mély sebekre, melyeket a kivándorlás nemzetünk testén üt, ha rágondolunk arra a szomorú jövőre, mely kivándorlóinkra túl az Óczeánon vár: mély fájdalmunkban önkéntelenül is ajkainkra tolúlnak ama szavak, melyeket a Virágregék költője félszázaddal ezelőtt intézett az Amerikába kibujdosó Kerényihez, mintha már akkor megsejtette volna nemzetünknek majdani nagy baját:

„Nincs-e elég sebed, oh népem, a mi fáj,
Hogy elszéledsz, mint a pásztor nélkűli nyáj . . . ?
Itthon még nemzet vagy, bár gyászba öltözött, —
Koldus, földönfutó más nemzetek között."

Sajtóhibák.

61.	lapon,	felülről	a	10.	sorban,	ezer lakóra	helyett	olvasandó	száz lakóra.
104.	„	alúlról	az	1.	„	365	„	„	265.
122.	„	„	a	2.	„	közművelődési	„	„	kivándorlási.
191.	„	„	a	4.	„	1381	„	„	1881.
228.	„	„	a	7.	„	Meerburg	„	„	Marburg.
252.	„	felülről	a	6.	„	igazoljuk	„	„	igazolják.
256.	„	alúlról	a	11.	„	$23^{\cdot}_{0}$	„	„	$43^{\cdot}_{2}$
278.	„	felülről	a	12.	„	1800	„	„	1880.
288.	„	„	a	15.	„	cselédtag	„	„	családtag.

Változások kurscolom

Bernát István

Hornyánszky kiad. 1899

Ugyanazon szerzőtől megjelentek:

Sopron és környékének hőmérsékleti viszonyai. Adalék Magyarország égalji viszonyainak ismeretéhez. Budapest, 1885.

Hunfalvy János Egyetemes Földrajza. III. kötet: Éjszaki- és Közép-Európa földrajza, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Befejezte és sajtó alá rendezte Dr. Th. G. Budapest, 1890.

Budapest közegészségi és közművelődési viszonyai. A VIII. nemzetközi közegészségi és demographiai congressus végrehajtóbizottságának megbízásából. (Magyar és franczia nyelven). Budapest, 1894.

Budapest gyermekegészségügyi viszonyai. Az országos közegészségi egyesület pályadíjával kitüntetett mű. Budapest, 1896.

Budapest székesfőváros a millenium idejében. Budapest, 1897.

Népesedésünk kútforrásai a múlt század első felében. Akadémiai székfoglaló értekezés. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XII. kötet, 10. szám.) Budapest, 1903.

Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának története 1869—1894. A hivatal kiadása. Budapest, 1894.

Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala. I. évfolyam 1874—1894. Budapest, 1896. — II. évfolyam 1895—1896. Budapest, 1898. — III. évfolyam 1897—1898. Budapest, 1901. — IV. évfolyam 1899—1901. Budapest, 1904. (Sajtó alatt.)

Budapest székesfőváros az 1891. évben. A népszámlálás és népleirás eredményei. (Kőrösy Józseffel együtt.) 2 kötet, kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala. Budapest, 1894—1895.

Budapest székesfőváros az 1901. évben. A népszámlálás és népleirás eredményei. (Kőrösy Józseffel együtt.) I. kötet. Kiadja Budapest székesfőváros statisztikai hivatala. Budapest, 1904.

Die Natalitäts- und Mortalitäts-Verhältnisse ungarischer Städte in den Jahren 1878—1895. (Kőrösy Józseffel együtt.) Budapest és Berlin 1897.

Budapest környéke. Gyakorlati kalauz kirándulók, turisták és a természet kedvelői részére. Kiadja a Magyar Turista-Egyesület Budapesti Osztálya. Budapest, 1900.

Hedin Sven: Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolgozta Dr. Th. G. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. I. kötet.) Budapest, 1901.
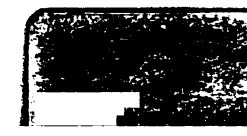
Hedin Sven: Ázsia szívében. Átdolgozta Dr. Th. G. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. VI. és VII. kötet.) 2 kötet, Budapest, 1904. (Sajtó alatt.)